

Zarządzanie

Mechanizmy ładu korporacyjnego a system kontroli nad sprawozdawczością finansową

Perspektywa raportów zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych

Jacek Gad

**Mechanizmy ładu
korporacyjnego a system
kontroli nad sprawozdawczością
finansową**

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Zarządzanie

Mechanizmy ładu korporacyjnego a system kontroli nad sprawozdawczością finansową

Perspektywa raportów zarządu
polskich i niemieckich spółek publicznych

Jacek Gad

Jacek Gad, Uniwersytet Łódzki, Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości
90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26

RECENZENT
Izabela Koładkiewicz

REDAKTOR INICJUJĄCY
Monika Borowczyk

REDAKCJA
Monika Poradecka

SKŁAD I ŁAMANIE
Mateusz Poradecki

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI
Agencja Reklamowa efectoro.pl

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Fotolia/Julien Eichinger

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Jacek Gad, Łódź 2019
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08995.18.0.M

Ark. druk. 17,125

ISBN 978-83-8142-268-0
e-ISBN 978-83-8142-524-7

<https://doi.org/10.18778/8142-268-0>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Żonie i Synowi

Spis treści

Wstęp	11
1. Globalna konwergencja rozwiązań w obszarze ładu korporacyjnego	21
1.1. Definicje, modele i mechanizmy ładu korporacyjnego	21
1.1.1. Wybrane definicje ładu korporacyjnego	21
1.1.2. Typologia modeli ładu korporacyjnego	24
1.1.3. Mechanizmy ładu korporacyjnego	29
1.2. Skandale finansowe z początku XXI wieku jako determinanty globalnych zmian standardów ładu korporacyjnego	31
1.2.1. Ustawa Sarbanesa-Oxleya jako impuls globalnych zmian standardów ładu korporacyjnego	31
1.2.2. Kluczowe europejskie inicjatywy legislacyjne na rzecz doskonalenia standardów ładu korporacyjnego	36
1.2.3. Implementacja nowych standardów ładu korporacyjnego w krajach Unii Europejskiej na przykładzie Polski	39
1.3. Zakres informacji ujawnianych przez spółki w otwartym i zamkniętym modelu ładu korporacyjnego	48
1.4. Główne przesłanki konwergencji standardów ładu korporacyjnego	52
1.5. Podsumowanie	56
2. System kontroli nad sprawozdawczością finansową – rola i znaczenie mechanizmów ładu korporacyjnego	59
2.1. Istota oraz elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	59
2.1.1. Elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w świetle wyników dotychczasowych badań	59
2.1.2. Wykorzystanie elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	62
2.2. Wytyczne o charakterze legislacyjnym oraz środowiskowym dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	71
2.2.1. Zintegrowana struktura ramowa kontroli wewnętrznej (COSO)	72
2.2.2. Wymagania wynikające z ustawy Sarbanesa-Oxleya dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	75
2.2.3. Brytyjskie wytyczne dotyczące systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem, w tym systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	77
2.2.4. Wytyczne Unii Europejskiej dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową na przykładzie Polski i Niemiec	81
2.3. Kluczowe mechanizmy wewnętrzne i zewnętrzne ładu korporacyjnego jako elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	83
2.3.1. Integracja mechanizmów ładu korporacyjnego w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	83

8 Spis treści

2.3.2.	Nadzór nad systemem rachunkowości realizowany przez rady nadzorcze	87
2.3.3.	Monitorowanie procesu sprawozdawczości finansowej przez komitety audytu	92
2.3.4.	Audyt wewnętrzny i finansowy systemu rachunkowości	100
2.4.	Podsumowanie	109
3.	System kontroli nad sprawozdawczością finansową jako szczególny obszar ujawnień w raporcie zarządu	113
3.1.	Ujawnianie informacji w raporcie zarządu w świetle wybranych teorii	113
3.1.1.	Teoria agencji oraz teoria służebności	113
3.1.2.	Teoria interesariuszy	118
3.1.3.	Teoria sygnalizacji	120
3.2.	Kluczowe międzynarodowe inicjatywy legislacyjne i środowiskowe dotyczące prezentacji informacji w raporcie zarządu a praktyka sprawozdawcza w tym obszarze	123
3.2.1.	Międzynarodowe dobre praktyki dotyczące sporządzania raportu zarządu	123
3.2.2.	Ramy regulacyjne sporządzania raportu zarządu oraz wytyczne dotyczące oświadczenia na temat ładu korporacyjnego	128
3.2.3.	Praktyka ujawniania informacji w raportach zarządu w świetle wyników wybranych badań empirycznych prowadzonych w Polsce	131
3.3.	Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane w raportach zarządu jako przedmiot badań empirycznych prowadzonych za granicą	136
3.4.	Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego – wyniki dotychczasowych badań własnych	151
3.5.	Podsumowanie	156
4.	Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych – wyniki badania empirycznego	159
4.1.	Cel badania, pytania badawcze, grupa i metoda badawcza	159
4.2.	Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w praktyce polskich i niemieckich spółek publicznych – wyniki badania	162
4.3.	System kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowany w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych – wyniki badania	170
4.4.	Dyskusja na temat wyników oraz ograniczenia badania	190
5.	Mechanizmy ładu korporacyjnego jako determinanty zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek polskich i niemieckich – wyniki badania empirycznego	195
5.1.	Cel badania oraz hipotezy badawcze	195
5.2.	Organizacja badania	208
5.3.	Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych a mechanizmy ładu korporacyjnego – wyniki badań	212
5.3.1.	Statystyki opisowe	212
5.3.2.	Wyniki analizy regresji	217
5.4.	Dyskusja na temat wyników oraz ograniczenia badania	226

	Spis treści	9
Zakończenie		231
Bibliografia		239
Załączniki		259
Abstract		265
Spis rysunków		269
Spis tabel		271
Od Redakcji		273

Wstęp

Ład korporacyjny¹ stanowi obszar badań naukowych prowadzonych przez przedstawicieli ekonomii i finansów, nauk o zarządzaniu i jakości oraz nauk prawnych. Bezpośrednią przyczynę ich intensyfikacji w ostatnich latach stanowiły skandale

1 Ład korporacyjny jest polskim odpowiednikiem terminu *corporate governance*. Termin ten tłumaczony jest również jako: *nadzór korporacyjny, władztwo korporacyjne, ład korporacyjny, kontrola w korporacji czy nadzór właścicielski*. Zob. A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek w różnych systemach ładu korporacyjnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCVII, s. 181–197; A. Adamska, P. Urbanek, *Fundusze inwestycyjne w nadzorze korporacyjnym w polskich spółkach publicznych*, „Gospodarka Narodowa” 2014, nr 2, s. 81–102; D. Dobija, *Audytting jako element ładu korporacyjnego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 64(120), s. 25–37; M. Jerzemowska, *Istota i uwarunkowania rozwoju nadzoru korporacyjnego*, [w:] S. Rudolf (red.), *Strategiczne obszary nadzoru korporacyjnego zewnętrznego i wewnętrznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002, s. 13–25; J. Jeżak, *Ład korporacyjny. Doświadczenia światowe oraz kierunki rozwoju*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010; K.A. Lis, H. Sterniczuk, *Nadzór korporacyjny*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005; M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014; C. Mesjasz, *Nadzór, władanie, czy ład korporacyjny: problem nie tylko semantyczny*, [w:] S. Rudolf (red.), *Tendencje zmian w nadzorze korporacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 29–40; A. Peszko, *Nadzór korporacyjny w procesie zarządzania przedsiębiorstwem*, [w:] S. Rudolf (red.), *Ekonomiczne i społeczne problemy nadzoru korporacyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 241–256; J. Pioch, *Władztwo korporacyjne – rozwój, modele, znaczenie*, [w:] A. Herman, J. Bieliński (red.), *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa a struktura akcjonariatu*, CeDeWu, Warszawa 2001, s. 101–108; A. Stomka-Gotębiowska, P. Urbanek, *Wpływ nadzoru korporacyjnego na transparentność polityki wynagradzania kadry kierowniczej w bankach w Polsce*, „Gospodarka Narodowa” 2015, nr 4(278), s. 137–157; P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia menedżerów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005. W ostatnich latach polscy badacze coraz częściej posługują się określeniem *ład korporacyjny*. Dodatkowo jest ono wykorzystywane w regulacjach prawnych. Zob. D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010; J. Jeżak, *Ład korporacyjny...; I. Koładkiewicz, Rady nadzorcze. Dobre praktyki ładu korporacyjnego. Doświadczenie polskie i zagraniczne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013; *Raport „Współczesna rada nadzorcza 2012”. Praktyka ładu korporacyjnego w Polsce*, Deloitte, Komisja Nadzoru Finansowego, Polski Instytut Dyrektorów, 2012, https://www.gpw.pl/biblioteka-gpw-pobierz?gpwl_id=84&gpwlf_id=93 (dostęp: 15.02.2015); Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r., poz. 1089); Ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 55); Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. z 2018 r., poz. 757).

korporacyjne z początku XXI wieku. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że częściowo były one spowodowane dysfunkcyjnym systemem kontroli wewnętrznej w spółkach². Skandale korporacyjne oraz kryzys finansowy zwiększyły oczekiwania dotyczące jakości kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową, jak również udoskonalenia raportowania informacji na jej temat. Wskazuje się także, że zwiększenie zakresu i jakości raportowania w tym obszarze jest właściwym krokiem w kierunku rozwoju kontroli wewnętrznej nad systemem rachunkowości³.

Na mocy przyjętej w 2002 roku ustawy Sarbanesa-Oxleya⁴, będącej bezpośrednią reakcją na skandale korporacyjne, spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych zostały zobowiązane do sporządzenia raportu na temat kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową. Rozwiązania przyjęte w Stanach Zjednoczonych okazały się być impulsem do udoskonalenia standardów ładu korporacyjnego także w Unii Europejskiej. Od 2009 roku spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych w krajach Unii Europejskiej zostały zobowiązane do przedstawiania w raportach zarządu⁵ **opisu głównych cech wszelkich istniejących systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej w odniesieniu do procesu sprawozdawczości finansowej**. Dla zachowania przejrzystości rozważań przyjęto w pracy, iż zakres przedmiotowy tych ujawnień określany będzie jako **ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową**. Analogiczne uproszczenie stosowane jest w literaturze przedmiotu⁶ oraz w praktyce sprawozdawczej⁷.

2 J. Solomon, *Corporate Governance and Accountability*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2007, s. 151.

3 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control Disclosures: A Cross-country Analysis*, „Corporate Governance: An International Review” 2015, vol. 23, no. 4, s. 359.

4 *The Sarbanes-Oxley Act of 2002*, Public Law. 107–204. 116 Stat. 745–810, enacted July 30, 2002.

5 Mowa o raportach określanych w polskich regulacjach jako sprawozdanie z działalności czy sprawozdanie z działalności zarządu.

6 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 359; G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems as a Substitute of Alternative Governance Mechanism*, „SSRN Electronic Journal” 2009, s. 29, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1316323> (dostęp: 7.08.2016).

7 <https://www.basf.com/in/en/company/investor-relations/annual-reports/annual-reports-basf-india.html> (dostęp: 7.07.2018); <https://www.sap.com/investors/en/reports.html> (dostęp: 7.07.2018); <https://www.daimler.com/investors/reports/annual-reports/> (dostęp: 7.07.2018); <https://www.adidas-group.com/en/investors/financial-reports/> (dostęp: 7.07.2018); <https://investor-relations.lufthansagroup.com/en/publications/financial-reports.html> (dostęp: 7.07.2018); <https://www.mtu.de/investor-relations/publications-events/financial-reports/> (dostęp: 5.07.2018); https://www.cgm.com/corp/ueber_uns_1/

Spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych muszą prezentować w swoich raportach rocznych informacje dotyczące efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz opis istotnych słabości tego systemu. Odmienne podejście prezentowane jest w regulacjach Unii Europejskiej, w których nie zostały sformułowane żadne wytyczne dotyczące informacji ujawnianych przez spółki publiczne na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Zakres tych informacji zależy w zupełności od zarządu⁸ spółki. W tym kontekście można stwierdzić, że są to ujawnienia dobrowolne, to znaczy ich zakres jest dobrowolny. To zarząd spółki jest organem odpowiedzialnym za skonstruowanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz dysponentem informacji ujawnianych na jego temat.

Wydaje się, że biorąc pod uwagę charakter ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, można je ulokować między informacjami finansowymi zawartymi w notach objaśniających do sprawozdań finansowych a informacjami niefinansowymi zawartymi w raporcie zarządu. Są to informacje, które jeszcze kilkanaście lat temu traktowane były jako wewnętrzne, dostępne tylko dla zarządzających. Dziś stanowią treść ujawnień w ramach szeroko rozumianej sprawozdawczości korporacyjnej, będącej przedmiotem licznych badań prezentowanych w literaturze przedmiotu. Ich wyniki pozwalają stwierdzić, że skłonność zarządzających do ujawniania dobrowolnych informacji zależy między innymi od modelu ładu korporacyjnego. W modelu otwartym, charakteryzującym się rozproszonym akcjonariatem oraz silnym rynkiem kapitałowym, zakres ujawnień prezentowanych przez spółki jest w dużej mierze determinowany potrzebami informacyjnymi uczestników rynku. Zarządy są skłonne do ujawniania większej (w porównaniu do modelu zamkniętego) ilości informacji, które zaspokoją potrzeby informacyjne zróżnicowanej grupy inwestorów⁹. W zamkniętym modelu ładu korporacyjnego, w którym własność skoncentrowana jest w rękach niewielkiej liczby indywidualnych i instytucjonalnych akcjonariuszy, mających bezpośredni dostęp do informacji, kluczową rolę odgrywa wewnętrzny mechanizm kontroli realizowany przez dawców kapitału za pośrednictwem rad nadzorczych.

investor_relations/finanzberichte/geschaeftsberichte/geschaeftsbericht.en.jsp (dostęp: 5.07.2018).

- 8 Dla przejrzystości rozważań w pracy stosowany będzie termin *zarząd* (odpowiednio – *raport zarządu*). Pamiętaj jednak należy, że w systemie anglosaskim występuje rada dyrektorów.
- 9 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces, and Legal System on Financial Disclosures*, „The International Journal of Accounting” 2000, vol. 35, no. 4, s. 501; A. Adamska, *Systemy nadzoru korporacyjnego na świecie – tendencje zmian*, „Ekonomia i Prawo” 2011, t. 7, s. 73; T.S. Doupnik, S.B. Salter, *External Environment, Culture, and Accounting Practice: A Preliminary Test of a General Model of International Accounting Development*, „International Journal of Accounting” 1995, no. 30, s. 189–207.

Zapotrzebowanie na publicznie ujawniane informacje nie jest tak duże jak w krajach, w których funkcjonuje otwarty model ładu korporacyjnego¹⁰. W modelu zamkniętym „informacja prywatna” jest bardziej istotna niż „informacja publiczna”¹¹. Jak wskazują wyniki badań, w modelu zamkniętym zakres ujawnień, w szczególności o charakterze niefinansowym, w tym ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, zależy od podejścia zarządzających do ujawniania informacji, które to podejście odzwierciedla „motywacje ekonomiczne i agencyjne” zarządzających¹². Należy zaznaczyć, że mogą występować istotne różnice dotyczące skłonności do ujawniania dobrowolnych informacji przez spółki notowane w różnych krajach, w których występuje ten sam model ładu korporacyjnego. Wpływ na to mogą mieć w szczególności wymiary kultur narodowych¹³.

Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, mimo iż praktycy coraz bardziej interesują się systemem kontroli nad sprawozdawczością finansową, w badaniach akademickich podjęto niewiele prób konceptualizacji systemu kontroli wewnętrznej, który związany jest z funkcjonowaniem mechanizmów ładu korporacyjnego¹⁴.

Biorąc pod uwagę fakt, iż w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego zakres ujawnień wynika w dużej mierze z przyjętej filozofii zarządzania daną spółką, szczególnie wartościowa wydaje się analiza zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek funkcjonujących w ramach tego modelu.

Dotychczasowe badania dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prowadzone były przede wszystkim wśród spółek publicznych notowanych na rynkach kapitałowych w Stanach Zjednoczonych (tj. w kraju, w którym funkcjonuje otwarty model ładu korporacyjnego). Dotyczyły one w największej mierze słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (*internal control material weaknesses*), które spółki amerykańskie muszą przedstawić w raporcie rocznym¹⁵. W badaniach prowadzonych między innymi wśród spółek notowanych

10 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 502.

11 M. Aluchna, *Przejrzystość a nadzór korporacyjny*, „Corporate Governance. Biuletyn Polskiego Instytutu Dyrektorów” 2006, nr 3(7), s. 12; A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek...*, s. 193.

12 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 358.

13 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 502.

14 J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 152.

15 Por. J.T. Doyle, W. Ge, S. McVay, *Accruals Quality and Internal Control over Financial Reporting*, „The Accounting Review” 2007, vol. 82, no. 5, s. 1145–1146; R. Hoitash, U. Hoitash, K.M. Johnstone, *Internal Control Material Weaknesses and CFO Compensation*, „Contemporary Accounting Research” 2012, vol. 29, no. 3, s. 776–778. W badaniach tych ujawnienia dotyczące słabości systemu kontroli stanowiły zmienną objaśnianą mierzoną w systemie zero-jedynkowym (jeden oznaczało, że spółka ujawniła słabości systemu kontroli, z kolei zero, iż spółka nie ujawniła takich informacji).

na rynkach kapitałowych w krajach członkowskich Unii Europejskiej badacze arbitralnie ustalali zbiór elementów składających się na system kontroli nad sprawozdawczością finansową, wskazując na kilka lub kilkanaście elementów. Liczba elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (zidentyfikowana na podstawie opracowanej przez badaczy listy) przedstawionych w raportach rocznych wykorzystywana była jako zmienna objaśniana w badaniach ilościowych. Co ważne, w prowadzonych dotychczas badaniach dane pozyskiwano z raportów rocznych sporządzonych w okresie, w którym spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych krajów Unii Europejskiej nie były zobowiązane do przedstawienia w nich wyodrębnionej grupy ujawnień poświęconej tylko systemowi kontroli nad sprawozdawczością finansową. W prowadzonych dotychczas badaniach zidentyfikowano w całym raporcie rocznym informacje, które zdaniem badaczy związane były z systemem kontroli nad sprawozdawczością finansową¹⁶. Wydaje się, że takie podejście mogło spowodować, iż do systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zaliczono elementy, które w praktyce nie stanowiły jego części.

Wprowadzenie w 2009 roku w krajach Unii Europejskiej obowiązku przedstawiania przez zarządy spółek publicznych głównych cech systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stworzyło nową, niezidentyfikowaną przez zagranicznych badaczy perspektywę badawczą. W badaniach prowadzonych przez autora w latach 2015–2016¹⁷ oraz w badaniu, którego wyniki przedstawiono w niniejszej pracy uwzględniono wyraźnie wyodrębnione w raporcie zarządu ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Tym samym w badaniach tych uwzględniono, wyraźnie wskazane w raporcie zarządu, elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. W ramach badania, którego wyniki przedstawiono w niniejszej pracy, zidentyfikowano 148 szczegółowych

16 Por. G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*; R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives for Voluntary Reporting on Internal Risk Management and Control Systems*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2008, vol. 27, no. 1, s. 35–66; K. Van de Poel, A. Vanstraelen, *Management Reporting on Internal Control and Accruals Quality: Insights from a „Comply-or-Explain” Internal Control Regime*, „Auditing: A Journal of Practice and Theory” 2011, vol. 30, no. 3, s. 181–209; R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 357–377.

17 J. Gad, *The main categories of disclosures concerning control over financial reporting: The practice of companies listed on the Warsaw Stock Exchange*, „Business and Economic Horizons” 2015, vol. 11, no. 3, s. 162–172; tenże, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice of banks listed on the Warsaw Stock Exchange*, „e-Finanse” 2015, vol. 11, nr 1, s. 1–10; tenże, *The pillars of internal control and risk management systems in relation to financial reporting: The perspective of the Polish and German capital markets*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 88(144), s. 37–60; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 23–46.

pozycji ujawnień dotyczących tego systemu. Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych wykorzystano jako zmienną objaśnianą w badaniu ilościowym. Ustalono, czy oraz w jaki sposób poszczególne mechanizmy ładu korporacyjnego wpływają na zakres ujawnień na temat tego systemu prezentowanych w raportach zarządu. Biorąc pod uwagę najlepszą wiedzę autora, w prowadzonych dotychczas na świecie badaniach nie uwzględniano wpływu mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowanych jako wyodrębniona część raportu zarządu spółek publicznych, co stanowi lukę badawczą. W znanej autorowi literaturze przedmiotu brakuje zwartego, kompleksowego opracowania poświęconego systemowi kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Podjęty w pracy **problem badawczy** dotyczy wykorzystania systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w praktyce spółek publicznych oraz wpływu mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień na temat tego systemu.

Badanie, którego wyniki przedstawiono w niniejszej pracy, przeprowadzono wśród spółek polskich oraz niemieckich. Dla uzyskania pełnego obrazu badanych zagadnień analizie poddano raporty spółek pochodzących z dwóch krajów, które łączy między innymi zamknięty model ładu korporacyjnego oraz analogiczny zakres regulacji dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Kraje te różnią się natomiast pod względem dojrzałości rynku kapitałowego, a tym samym pod względem „zasobów doświadczeń”. Przeprowadzona w obu krajach analiza pozwoliła na zestawienie rozwiązań charakterystycznych dla dojrzałych rynków kapitałowych, jak również dla rynków stosunkowo młodych.

W badaniu dokonano analizy raportów zarządu sporządzonych za rok 2017. Wnioski badawcze sformułowano na podstawie deklarowanego w raporcie zarządu zbioru elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową¹⁸.

Przeprowadzone przez autora badania empiryczne pozwoliły na sformułowanie definicji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, zgodnie z którą jest to **zbiór połączonych elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego, które służą zapewnieniu wiarygodności sprawozdań finansowych i raportów zarządu oraz ich zgodności z przepisami prawa, efektywności systemu rachunkowości, jak również wspieraniu procesów decyzyjnych.**

Celem głównym pracy było zidentyfikowanie zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach

18 Należy zauważyć, że deklarowany przez zarząd zbiór elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową może różnić się od rzeczywistego zbioru.

zarządu oraz mechanizmów ładu korporacyjnego wpływających na ten zakres w praktyce polskich i niemieckich spółek publicznych. Analizy prowadzone były wśród spółek funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego.

Badanie empiryczne, którego wyniki przedstawiono w niniejszej pracy, składa się z dwóch części – badania o charakterze jakościowym oraz ilościowym.

Realizacja **badania o charakterze jakościowym** pozwoliła na uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Jakie są cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ujawniane w badanych raportach zarządu spółek działających w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego?
2. Jakie elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są najczęściej ujawniane w badanych raportach zarządu spółek działających w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego?
3. Jakie są podobieństwa i różnice w wymienionych obszarach między raportami zarządu spółek działających na dojrzałym rynku kapitałowym (Niemcy) a tymi, które działają na rozwijającym się rynku kapitałowym (Polska)?

Celem **badania o charakterze ilościowym** było zweryfikowanie **hipotezy głównej pracy**, zgodnie z którą, **mechanizmy ładu korporacyjnego wpływają na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych** oraz siedmiu hipotez szczegółowych.

Celem metodologicznym pracy było udoskonalenie narzędzia pomiaru ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

W pracy wykorzystano następujące metody badawcze:

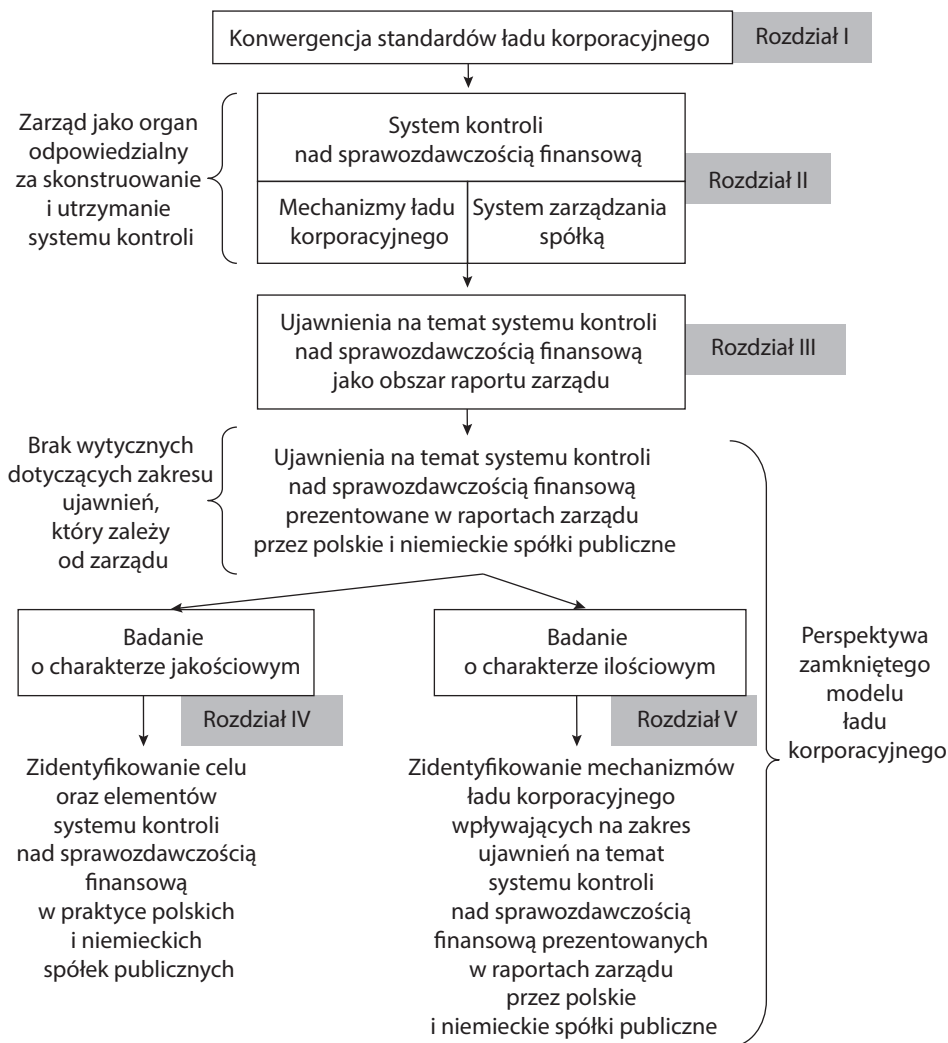
- 1) krytyczną analizę piśmiennictwa,
- 2) analizę zawartości raportów zarządu¹⁹,
- 3) analizę statystyczno-ekonometryczną²⁰.

Struktura pracy odzwierciedla logikę prowadzonego wywodu oraz dopasowana jest do koncepcji pracy (por. rysunek 1).

Praca składa się z pięciu rozdziałów, w tym trzech o charakterze teoretycznym i dwóch o charakterze empirycznym.

19 V. Beattie, W. McInnes, S. Fearnley, *A methodology for analysing and evaluating narratives in annual reports: a comprehensive descriptive profile and metrics for disclosure quality attributes*, „Accounting Forum” 2004, vol. 28, no. 3, s. 205–236.

20 Regresja liniowa, test t-Studenta, test U Manna-Whitneya, korelacja rho Spearmana, test Shapiro-Wilka, test Levene’a, test na nieliniowość (kwadraty), test White’a, wskaźnik podobieństwa struktur, miary tendencji centralnej.

Rysunek 1. Zarys koncepcji pracy

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszy rozdział ma charakter wprowadzający do problematyki ładu korporacyjnego. Treści w nim zawarte stanowią tło rozważań przedstawionych w kolejnych rozdziałach. W rozdziale tym przywołano wyniki badań w zakresie koncepcji ładu korporacyjnego, uwzględniając w tym obszarze znaczący dorobek polskich naukowców²¹. Przedstawiono również kluczowe globalne inicjatywy legislacyjne

21 Pierwsze ogólnopolskie konferencje naukowe poświęcone różnym problemom ładu korporacyjnego organizowane były przez Katedrę Ekonomii Instytucjonalnej na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego od 2000 roku.

na rzecz doskonalenia standardów ładu korporacyjnego. Zauważono, że inicjatywy te w pewnym stopniu przyczyniają się do konwergencji standardów ładu korporacyjnego, czego przykładem jest implementacja wypracowanej w otwartym modelu ładu korporacyjnego koncepcji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową do praktyki spółek funkcjonujących w modelu zamkniętym.

W rozdziale drugim przedstawiono najważniejsze międzynarodowe wytyczne dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Zidentyfikowano i scharakteryzowano kluczowe elementy składające się na system kontroli nad sprawozdawczością finansową. Ważną częścią tego rozdziału jest ocena wykorzystania mechanizmów wewnętrznych i zewnętrznych ładu korporacyjnego oraz elementów systemu zarządzania w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Rozdział trzeci dotyczy ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, będących częścią raportu zarządu. Dokonano w nim analizy podstawowych teorii pozwalających wyjaśnić przesłanki, którymi kierują się zarządzający podczas podejmowania decyzji dotyczących zakresu informacji prezentowanych w raportach zarządu. Przywołano w nim kluczowe inicjatywy na rzecz doskonalenia sprawozdawczości niefinansowej, w tym w szczególności raportu zarządu. Dokonano również przeglądu wyników badań dotyczących charakteru raportu zarządu oraz zakresu informacji w nim prezentowanych. Przedstawiono również efekty przeglądu badań, prowadzonych głównie wśród spółek giełdowych w Stanach Zjednoczonych, dotyczących wykorzystania ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w badaniach empirycznych oraz konstruowania indeksów ujawnień odnoszących się do tego systemu. Istotną częścią tego rozdziału są wyniki dotychczasowych badań własnych autora dotyczących zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych w roku 2011 oraz 2013.

Rozdział czwarty zawiera wyniki badania jakościowego dotyczącego celu oraz elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowanych w raportach zarządu spółek polskich i niemieckich w roku 2017. Badaniu poddano raporty zarządu sporządzone przez pięćdziesiąt największych²² polskich i niemieckich spółek publicznych. Przyjęto, że wskazana liczebność próby pozwoli na realizację celu badania. Zidentyfikowano i pogrupowano cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przedstawiane w raportach zarządu, a także główne obszary informacyjne, w ramach których prezentowane były ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz szczegółowe pozycje ujawnień na temat tego systemu. Ustalono również średnią liczbę szczegółowych

22 Wielkość spółki mierzona była z wykorzystaniem wielkości kapitalizacji giełdowej.

pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowanych przez spółki polskie oraz niemieckie, a także istotność statystyczną różnicy średniej liczby szczegółowych pozycji ujawnień prezentowanych przez spółki polskie i niemieckie.

W rozdziale piątym przedstawiono wyniki badania ilościowego dotyczącego wpływu mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Badaniu poddano raporty zarządu sporządzone przez pięćdziesiąt największych polskich i niemieckich spółek publicznych. Na podstawie studiów literaturowych sformułowano siedem hipotez badawczych. Ustalono, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu wpływ mają: liczba posiedzeń rad nadzorczych, liczba posiedzeń komitetów audytu, koncentracja własności oraz wymiary kultur narodowych. W badaniu wykorzystano model regresji liniowej. Dane pochodziły z roku 2017.

Niniejsza praca stanowi pierwsze kompleksowe opracowanie dotyczące koncepcji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wykorzystano w niej dorobek naukowy badaczy reprezentujących dwie dyscypliny naukowe, to jest ekonomię i finanse oraz nauki o zarządzaniu i jakości. Uzyskane wyniki badań wydają się być istotne z punktu widzenia tych dwóch dyscyplin naukowych.

Efektom zrealizowanych badań empirycznych jest:

- 1) ustalenie celu oraz elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w spółkach publicznych funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego,
- 2) zidentyfikowanie mechanizmów ładu korporacyjnego wpływających na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego.

Niniejsza praca jest wynikiem prowadzonych od 2011 roku badań własnych dotyczących funkcjonowania w praktyce mechanizmów ładu korporacyjnego oraz rozwoju sprawozdawczości finansowej i niefinansowej spółek publicznych. Chciałbym w tym miejscu podziękować Pani Profesor Ewie Walińskiej z Uniwersytetu Łódzkiego, pod kierunkiem której zaczynałem swoją pracę naukową. Moje zainteresowania naukowe są efektem wspólnych badań naukowych, projektów wdrażanych w praktyce gospodarczej oraz licznych fascynujących dyskusji naukowych prowadzonych z Panią Profesor. Podziękowania składam również Pani Profesor Izabeli Kołodkiewicz z Akademii Leona Koźmińskiego, której wnikliwie i cenne uwagi pozwoliły nadać ostateczny kształt niniejszej monografii.

1. Globalna konwergencja rozwiązań w obszarze ładu korporacyjnego

Celem niniejszego rozdziału jest nakreślenie tła teoretycznego oraz regulacyjnego dla potrzeb analiz prowadzonych w niniejszej pracy. Przedstawione zostały w nim kluczowe teoretyczne zagadnienia dotyczące ładu korporacyjnego. Dodatkowo wskazano źródła regulacji, które w dużej mierze wpłynęły na funkcjonowanie ładu korporacyjnego w Stanach Zjednoczonych oraz w Unii Europejskiej, jak również przyczyniły się do globalnej jego konwergencji. W rozdziale zidentyfikowano czynniki, które obok systemu prawnego wpływają na zakres ujawnień prezentowanych przez spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych różnych krajów.

1.1. Definicje, modele i mechanizmy ładu korporacyjnego

1.1.1. Wybrane definicje ładu korporacyjnego

Od lat osiemdziesiątych XX wieku problematyka ładu korporacyjnego przyciąga uwagę badaczy oraz praktyków¹. Standardy ładu korporacyjnego (rozumiane jako dobre praktyki oraz regulacje prawne)² wynikają między innymi z systemu prawnego danego kraju oraz doświadczeń historycznych. Ład korporacyjny zespołony jest również z wymiarami kultur narodowych. Tak jak nie ma uniwersalnych

1 A. Levrau, L.V. den Berghe, *Corporate Governance and Board Effectiveness: Beyond Formalism*, „The ICFAI Journal of Corporate Governance” 2007, vol. 6, no. 4, s. 58.

2 Analogicznie standardy ładu korporacyjnego rozumiane są na przykład w publikacji: A. Golec, B. Gabriel, *Standardy ładu korporacyjnego jako czynnik determinujący wybór miejsca zagranicznego debiutu giełdowego na przykładzie spółek ukraińskich*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. XCI/2, s. 130.

wzorców legislacyjnych oraz biznesowych, tak nie ma uniwersalnej definicji ładu korporacyjnego. Dla przedstawiania złożoności tego pojęcia wartościowe wydaje się dokonanie przeglądu definicji prezentowanych w literaturze przedmiotu.

Zróżnicowane rozumienie ładu korporacyjnego wynika z tego, iż trudno o jednoznaczne odpowiedzi na pytania, które zadał Jan Jeżak, a mianowicie³:

- 1) „co jest podstawowym celem działalności spółki?”
- 2) „w czym interesie działa spółka i która grupa interesów powinna mieć nad nią kontrolę?”
- 3) „w jaki sposób ta kontrola powinna być sprawowana?”

W literaturze przedmiotu często przywołuje się definicję ładu korporacyjnego sformułowaną przez Adriana Cadbury'ego, zgodnie z którą jest to „system, za pomocą którego przedsiębiorstwa są kierowane i kontrolowane”⁴. Przygotowany w 1992 roku pod jego kierownictwem raport dotyczący ładu korporacyjnego w Wielkiej Brytanii stał się punktem zwrotnym w dyskusji nad tym zagadnieniem⁵.

Magdalena Jerzemowska, która jako jedna z pierwszych spośród polskich badaczy zajęła się zagadnieniem ładu korporacyjnego, zauważyła, że w literaturze przedmiotu można zidentyfikować trzy zasadnicze podejścia do definiowania i określania celów ładu korporacyjnego. Pierwsze podejście związane jest z traktowaniem ładu korporacyjnego przez badaczy w sposób wąski. Zgodnie z nim ład korporacyjny jest formalnym systemem rozliczania się zarządu przed akcjonariuszami⁶.

Wąskie rozumienie ładu korporacyjnego nie jest akceptowane w systemach, w których realizacja interesów dostawcy kapitału jest jednym z, ale nie jedynym celem spółki⁷. W szerokim rozumieniu ład korporacyjny dotyczy sieci formalnych i nieformalnych relacji w danej organizacji oraz ich konsekwencji dla społeczeństwa⁸. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że w przypadku szerokiego rozumienia ładu korporacyjnego zarządzający spółkami powinni brać pod uwagę

3 J. Jeżak, *Ład korporacyjny. Doświadczenia światowe oraz kierunki rozwoju*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 117.

4 A. Cadbury, *Corporate Governance and Chairmanship: A Personal View*, Oxford University Press Inc., New York 2002, s. 1.

5 J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 170.

6 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 30; też: *Istota i uwarunkowania rozwoju nadzoru korporacyjnego*, [w:] S. Rudolf (red.), *Strategiczne obszary nadzoru korporacyjnego zewnętrznego i wewnętrznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002, s. 22.

7 A. Zalewska, *Challenges of corporate governance: Twenty years after Cadbury, ten years after Sarbanes-Oxley*, „Journal of Empirical Finance” 2014, no. 27, s. 2.

8 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, s. 30.

przy prowadzeniu działalności również interesy przyszłych pokoleń oraz potrzeby środowiska naturalnego⁹.

Zgodnie z trzecim podejściem do rozumienia ładu korporacyjnego, które ma charakter kompromisowy, traktowanie maksymalizacji wartości dla akcjonariuszy bez uwzględnienia interesów pozostałych interesariuszy jest niemożliwe¹⁰. W raporcie Dereka Higgsa zwrócono uwagę na silną relację występującą między dobrym ładem korporacyjnym, rozliczeniem z odpowiedzialności (*accountability*) oraz procesem tworzenia wartości¹¹.

Ład korporacyjny jest różnie rozumiany w krajach anglosaskich oraz w krajach Europy kontynentalnej.

Jill F. Solomon, Aris Solomon, Simon D. Norton, Nathan L. Joseph przedstawili wyniki badań przeprowadzonych wśród największych brytyjskich inwestorów instytucjonalnych. Jednym z celów badawczych było określenie, która definicja ładu korporacyjnego jest ich zdaniem najbardziej trafna. Większość inwestorów spośród przedstawionych ujęć, różniących się podejściem do problemu ładu korporacyjnego, wybrała definicję Johna A. Parkinsona, zgodnie z którą „ład korporacyjny jest procesem nadzoru i kontroli, którego zadaniem jest zapewnienie, by zarządzanie przedsiębiorstwem było wykonywane zgodnie z interesem właścicieli”¹². Na podstawie wyników powyższych badań można stwierdzić, że wśród brytyjskich inwestorów instytucjonalnych panowało przekonanie, iż wąskie ujęcie ładu korporacyjnego jest zasadnym podejściem¹³.

Szerokie rozumienie ładu korporacyjnego, charakterystyczne dla Europy kontynentalnej, odzwierciedlone jest w definicji Solomon, zdaniem której ład korporacyjny to:

[...] system, w ramach którego ma miejsce kontrolowanie i równoważenie sił (zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym w stosunku do jednostki).

9 J. Solomon, *Corporate Governance and Accountability*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2007, s. 14.

10 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, s. 31.

11 D. Higgs, *Review of the role and effectiveness of non-executive directors*, The Stationery Office, London 2003, s. 12.

12 Zob. J.A. Parkinson, *Corporate Power and Responsibility*, Oxford University Press, Oxford 1994, s. 41.

13 Por. J.F. Solomon, A. Solomon, S. D. Norton, N.L. Joseph, *A conceptual framework for corporate risk disclosure emerging from the agenda for corporate governance reform*, „British Accounting Review” 2000, no. 4, s. 447–478. Wąskie rozumienie ładu korporacyjnego jest także odzwierciedlone w kolejnej definicji, zgodnie z którą ład korporacyjny może być rozumiany jako „sposób, w jaki dostarczający kapitał do korporacji zapewniają sobie zwrot ze swojej inwestycji” – zob. A. Shleifer, R.W. Vishny, *A Survey of Corporate Governance*, „Journal of Finance” 1997, vol. 52, no. 2, s. 737.

System ten zapewnia, że przedsiębiorstwa wywiązują się ze swojej odpowiedzialności wobec wszystkich grup interesów i działają w sposób odpowiedzialny społecznie we wszystkich obszarach ich działalności¹⁴.

Zgodnie z wytycznymi wynikającymi z niemieckich zasad ładu korporacyjnego rada nadzorcza i zarząd powinni działać w taki sposób, aby „zapewnić dalsze istnienie spółki oraz tworzenie przez nią trwałej wartości, będąc w zgodzie z zasadami społecznej gospodarki rynkowej (najlepiej pojętego interesu spółki)”¹⁵. W preambule *Zasad nadzoru korporacyjnego G20/OECD 2015 r.* określono, że ład korporacyjny dotyczy sieci zależności między kadrą zarządzającą spółki, jej radą, akcjonariuszami i innymi interesariuszami. Ład korporacyjny zapewnia strukturę, za pośrednictwem której ustalane są cele spółki, środki realizacji tych celów oraz monitorowane są wyniki spółki¹⁶.

W niniejszej pracy, z racji tego, iż przedmiotem szczególnego zainteresowania jest funkcjonowanie mechanizmów ładu korporacyjnego w spółkach polskich i niemieckich, przyjmuje się jego szerokie rozumienie.

1.1.2. Typologia modeli ładu korporacyjnego

W literaturze przedmiotu wskazuje się na różne cechy ładu korporacyjnego, które składają się na określony model teoretyczny.

Modele ładu korporacyjnego mogą być klasyfikowane ze względu na rolę rynków finansowych. W tym podziale wyróżnia się model zorientowany na banki (rola rynków finansowych w tym modelu jest mniejsza) oraz model zorientowany rynkowo¹⁷. W literaturze przedmiotu prezentowany jest również podział modeli ładu korporacyjnego, zgodnie z którym wyróżnia się model anglo-amerykański (anglosaski) oraz kontynentalno-japoński. Głównym wyznacznikiem różnic między tymi modelami jest charakter prawa – *common law* dla modelu anglo-amerykańskiego oraz system prawa kodeksowego dla modelu kontynentalno-japońskiego¹⁸.

14 J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 14.

15 *German Corporate Governance Code*, 2017, <https://www.dcgk.de/en/code.html> (dostęp: 2.02.2018).

16 *G20/OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, 2015, s. 9.

17 L. Cernat, *The emerging European corporate governance model: Anglo-Saxon, Continental, or still the century of diversity?*, „Journal of European Public Policy” 2014, vol. 13, no. 1, s. 147–166.

18 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, s. 38; M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 60.

Rozbudowany podział modeli ładu korporacyjnego zaproponował Piotr Urbanek. Autor ten podzielił modele ładu korporacyjnego według: typu i orientacji nadzoru (model orientacji finansowej i model orientacji przemysłowej), celu i społecznej odpowiedzialności korporacji (finansowy model przedsiębiorstwa oraz społeczny model przedsiębiorstwa), rozwiązań instytucjonalno-prawnych (model jedno-poziomowy – monistyczny i dwupoziomowy – dualistyczny), struktury własności i mechanizmu kontroli (model outsiderski – otwarty i insiderski – zamknięty)¹⁹.

W modelu orientacji finansowej między właścicielami i zarządzającymi występuje konflikt interesów. Podstawą teoretyczną tego modelu jest teoria agencji, w której zakłada się rozdzielenie własności od zarządzania. Z kolei model orientacji przemysłowej nawiązuje do teorii służebności i zakłada zbieżność interesów właścicieli i kierownictwa²⁰. W modelu orientacji finansowej celem przedsiębiorstwa jest maksymalizacja korzyści akcjonariuszy, przede wszystkim przez maksymalizację wartości rynkowej przedsiębiorstwa, a w modelu orientacji przemysłowej przedsiębiorstwo musi przyczyniać się do wzrostu dobrobytu społeczeństwa²¹. Adam Samborski zauważył, że te dwa modele nie wykluczają się wzajemnie, gdyż w dłuższym okresie nie można maksymalizować wartości dla akcjonariuszy z pominięciem interesów pozostałych interesariuszy²².

Model monistyczny (jednopoziomowy) funkcjonuje w większości światowych i europejskich porządków prawnych. W modelu tym funkcje zarządcze i nadzorcze skupione są w jednym organie, którym jest w systemach anglosaskich rada dyrektorów, a w systemie francuskim rada administrująca²³. W ramach rady dyrektorów powołuje się dyrektorów wykonawczych (*executive*) oraz dyrektorów niewykonawczych (*non-executive*)²⁴. Dyrektorzy niewykonawczy nie są zatrudniani w spółce, z kolei dyrektorzy wykonawczy należą do kadry kierowniczej spółki i są w niej zatrudnieni²⁵. W modelu tym znaczną część kompetencji zarządczych

19 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia menedżerów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 67.

20 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 62.

21 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 85.

22 A. Samborski, *Nadzór korporacyjny a atrakcyjność inwestycyjna spółki akcyjnej*, [w:] R. Sobiecki, J.W. Pietrewicz (red.), *Wymogi globalnej konkurencyjności przedsiębiorstw*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2014, s. 71.

23 A. Opalski, *Europejskie prawo spółek*, LexisNexis, Warszawa 2010, s. 304.

24 W Stanach Zjednoczonych dyrektorzy niewykonawczy nazywani są zewnętrznymi (*outsider directors*), a dyrektorzy wykonawczy wewnętrznymi (*insider directors*). Por. L. Bohdanowicz, *Profesjonalizm w funkcjonowaniu rad nadzorczych spółek akcyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 15.

25 A. Opalski, *Europejskie prawo...*, s. 304; C. Jungmann, *The Effectiveness of Corporate Governance in One-Tier and Two-Tier Board Systems – Evidence from the UK and Germany*, „European Company and Financial Law Review” 2006, vol. 3, no. 4, s. 436.

deleguje się na rzecz kadry zarządzającej spółki (*officers*), która działa pod przewodnictwem dyrektora naczelnego (*chief executive officer*) (będącego jednocześnie dyrektorem wykonawczym). Pozostali zarządzający (*officers*) mogą wchodzić w skład rady dyrektorów jako dyrektorzy wykonawczy bądź do niej nie należeć. Rada dyrektorów zawsze zachowuje kompetencje dotyczące zarządzania strategicznego i nadzoru nad tym zarządzaniem²⁶. Reguły ładu korporacyjnego giełdy nowojorskiej oraz brytyjski *Combined Code*²⁷ wymagają, aby większość wśród rady dyrektorów stanowili niezależni dyrektorzy niewykonawczy²⁸. Zaletą modelu monistycznego jest większe (w porównaniu do modelu dualistycznego) zaangażowanie dyrektorów niewykonawczych w ustanawianie strategii, wadą zaś nadmierna władza dyrektorów wykonawczych²⁹. W modelu dualistycznym (dwupoziomowym) ma miejsce wyraźne oddzielenie funkcji nadzorczych realizowanych przez radę nadzorczą od funkcji zarządczych realizowanych przez zarząd³⁰. Osoby zasiadające w radzie nadzorczej nie mogą pełnić funkcji kierowniczych w spółce i nie mogą bezpośrednio podlegać członkom zarządu³¹. Model ten rozwinął się w prawie niemieckim, a jego wprowadzenie do innych krajów nastąpiło pod wpływem wzorców niemieckich. Występuje on między innymi w Polsce, Austrii, Holandii, Włoszech oraz Francji, chociaż w tym ostatnim kraju spółki mają prawo wyboru modelu i prym wiedzie model monistyczny³². Rady nadzorcze kontrolują działania zarządów, opiniują ich propozycje oraz zatwierdzają decyzje. Zarząd podejmuje decyzje w obszarze zarządzania strategicznego oraz operacyjnego. Zaletą modelu dualistycznego jest precyzyjne określenie zadań i zasad funkcjonowania organów w regulacjach prawnych³³. Model dualistyczny jest krytykowany w związku z tym, iż osoby zasiadające w radach nadzorczych, będące spoza przedsiębiorstwa, nie mają wystarczającej wiedzy na jego temat, a tym samym utrudnione jest efektywne monitorowanie i kontrolowanie działań zarządu oraz wytyczanie strategii

26 A. Opalski, *Europejskie prawo...*, s. 304.

27 *The Combined Code on Corporate Governance*, Financial Reporting Council, June 2008.

28 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe. Rada nadzorcza w spółce akcyjnej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 39–40.

29 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 62.

30 J. Jeżak, *Polski model ładu korporacyjnego na tle doświadczeń światowych*, [w:] P. Urbanek (red.), *Nadzór korporacyjny a stabilność sektora finansowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 198.

31 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 73; J. Jeżak, *Corporate Governance in Developing Countries: Finding the Balance between Global Standards and Local Context – The Case of Poland*, „International Journal of Trade, Economics and Finance” 2014, vol. 5, no. 4, s. 375.

32 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 39–40.

33 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 62.

spółki³⁴. W tej sytuacji problematyczne może być już samo zadanie właściwych pytań przez radę nadzorczą zarządowi.

Kolejną klasyfikacją modeli ładu korporacyjnego jest podział na model otwarty i zamknięty³⁵. W modelu otwartym (outsiderskim) ma miejsce znaczne rozproszenie akcjonariatu. Kontrola nad działalnością spółki sprawowana jest przede wszystkim za pomocą mechanizmu zewnętrznego, to jest rynku kapitałowego. Działalność finansowana jest głównie ze środków przekazywanych przez inwestorów na rynkach kapitałowych³⁶. Rozproszenie własności pozwala akcjonariuszom na „głosowanie nogami” przez sprzedaż udziałów, co wydaje się trudne w przypadku udziałowców posiadających duże pakiety akcji³⁷. Zarazem powoduje to, że akcjonariusze posiadający małe pakiety akcji nie są zainteresowani aktywnym wykonywaniem prawa głosu oraz kontrolowaniem zarządu³⁸. W modelu tym przyjmuje się, że podstawowym celem spółki jest generowanie wartości dla akcjonariuszy. W przypadku niskiej skuteczności zarządzających wartość spółki spada, a akcjonariusze pozbywają się akcji. Nieefektywne spółki i mało skuteczni menedżerowie są eliminowani z rynku³⁹. Model ten charakteryzuje się dużą przejrzystością funkcjonowania spółek⁴⁰ (por. tabela 1).

W modelu zamkniętym (insiderskim) występuje znaczna koncentracja własności. Kluczową rolę odgrywa wewnętrzny mechanizm kontroli, realizowany przede wszystkim przez dawców kapitału za pośrednictwem rady spółek⁴¹.

34 J. Jeżak, *Corporate Governance in Developing Countries...*, s. 375.

35 A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek w różnych systemach ładu korporacyjnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCVII, s. 184. Podział modeli ładu korporacyjnego na dwie grupy – model zamknięty i otwarty zaproponowali Julian Franks i Colin Mayer. Zob. J. Franks, C. Mayer, *Corporate Ownership and Control in The U.K., Germany, and France*, „Journal of Applied Corporate Finance” 1997, vol. 9, no. 4, s. 30–45.

36 A. Adamska, C. Mesjasz, P. Urbanek, *Teorie ładu korporacyjnego. Władanie i kontrola w złożonym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 16; K.A. Lis, H. Sterniczuk, *Nadzór korporacyjny*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 204.

37 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 78; J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 183; I. Koładkiewicz, *Nadzór korporacyjny: z doświadczeń doświadczonych*, [w:] S. Rudolf (red.), *Efektywność nadzoru właścicielskiego w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000, s. 42.

38 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 11.

39 J. Jeżak, *Współdziałanie spółek z ich zarządami i radami nadzorczymi*, [w:] tenże (red.), *Struktura i formy sprawowania władzy w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 29–31; M. Aluchna, *Mechanizmy corporate governance w spółkach giełdowych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2007, s. 176.

40 M. Berndt, *Global Differences in Corporate Governance Systems: Theory and Implications for Reforms*, „Harvard Law School Discussion Paper” 2000, vol. 303, no. 11, s. 1–65.

41 A. Adamska, C. Mesjasz, P. Urbanek, *Teorie ładu korporacyjnego...*, s. 16; Ch. Piot, *Auditor Reputation and Model of Governance: A Comparison of France, Germany and Canada*, „International Journal of Auditing” 2005, no. 9, s. 22.

Podstawowym czynnikiem determinującym efektywność ładu korporacyjnego jest nadzór sprawowany przez radę spółki⁴². Ważnym źródłem finansowania działalności spółki są kredyty, natomiast rynek kapitałowy ma mniejsze znaczenie w tym względzie⁴³. Tym samym w modelu zamkniętym duże znaczenie mają banki⁴⁴, które występują w podwójnej roli – kredytodawcy oraz posiadaczka znaczących pakietów akcji⁴⁵. W modelu zamkniętym czynnikiem motywującym do przyjmowania aktywnych postaw w procesie nadzoru jest posiadanie kontrolnego pakietu akcji⁴⁶. Dominujący akcjonariusz, dzięki swojej przewadze, jest w stanie kontrolować zarządzających oraz forsować korzystne dla siebie decyzje⁴⁷. W tej roli mogą występować banki, inwestorzy branżowi lub osoby fizyczne, będące jednocześnie założycielami spółki⁴⁸. Ważną rolę w modelu zamkniętym odgrywają inwestorzy instytucjonalni⁴⁹ (por. tabela 1).

Oba modele (otwarty i zamknięty) są modelami skrajnymi i w większości krajów występuje model będący *de facto* ich połączeniem⁵⁰.

42 P. Urbanek, *Struktura własności i kontroli w polskich spółkach publicznych w warunkach kryzysu gospodarczego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 385.

43 I. Koładkiewicz, *Nadzór korporacyjny...*, s. 47; A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 11.

44 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, s. 76–80.

45 P. Urbanek, *Rynek kontroli nad korporacją w warunkach zamkniętego modelu kontroli (na przykładzie polskich spółek publicznych)*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego” 2011, nr 9, s. 220. Znaczące zaangażowanie kapitałowe banków związane jest z potencjalnym konfliktem dotyczącym występowania banku w roli akcjonariusza oraz deponenta środków. Najważniejszym celem akcjonariuszy jest osiągnięcie korzyści przez „konsumowanie” wyniku finansowego oraz zmiany cen akcji. Akcjonariusze akceptują relatywnie wysoki poziom ryzyka. Z kolei deponenci środków wykazują znacząco większą awersję do ryzyka. Zob. P. Urbanek, *Rynek kontroli nad korporacją...*, s. 220–221; K.A. Lis, H. Sterniczuk, *Nadzór korporacyjny*, s. 230–232. Problemom związanym z nadzorem wierzycielskim banków nad przedsiębiorstwami poświęcona jest monografia A. Stomki-Gołębiowskiej, *Corporate governance – banki na straży efektywności przedsiębiorstw*, CeDeWu, Warszawa 2012.

46 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 79.

47 A. Golec, A. Zamojska, *Klasyfikacja systemów nadzoru korporacyjnego – podejście alternatywne*, „Problemy Zarządzania” 2014, vol. 12, nr 2, s. 50–51; A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek...*, s. 184. Jak zauważył Urbanek, wysoka koncentracja własności może ograniczać skuteczność funkcji pełnionych przez rynki kapitałowe. Wycena rynkowa przestaje być kluczowym parametrem odzwierciedlającym efektywność zarządzania spółką. Zob. P. Urbanek, *Rynek kontroli nad korporacją...*, s. 224.

48 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 11.

49 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 80.

50 P. Urbanek, *Rynek kontroli nad korporacją...*, s. 215–237.

Tabela 1. Porównanie otwartego i zamkniętego modelu ładu korporacyjnego

Komponenty konstrukcji systemów	Model	
	otwarty	zamknięty
Przykładowe kraje	USA, Wielka Brytania	Niemcy, Japonia, Polska
Koncentracja własności	Niska	Średnia do wysokiej
Koncepcja przedsiębiorstwa	Instrumentalna, zorientowana na akcjonariuszy	Instytucjonalna
Udziałowcy	Akcjonariusze indywidualni, inwestorzy instytucjonalni, głównie finansowi	Inne spółki, banki, rodziny, grupy oligarchiczne
Przejrzystość rynku	Duża	Mała
Znaczenie giełdy	Wysokie	Średnie
Mobilność kapitału	Wysoka	Niska
Aktywność zewnętrznych mechanizmów nadzoru	Wysoka	Niska
Monitoring prowadzony przez akcjonariuszy instytucjonalnych i indywidualnych	Niewielki	Znaczący

Źródło: P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 83.

Zdaniem Agaty Adamskiej i Tomasza J. Dąbrowskiego połączenie różnych kryteriów klasyfikacji modeli ładu korporacyjnego doprowadziło do wyróżnienia dwóch głównych ich typów, a mianowicie modelu anglosaskiego i kontynentalnego⁵¹.

1.1.3. Mechanizmy ładu korporacyjnego

W literaturze dotyczącej ładu korporacyjnego jego mechanizmy dzieli się na dwie grupy – wewnętrzne oraz zewnętrzne. Do mechanizmów wewnętrznych zalicza się działania rady spółki, natomiast do mechanizmów zewnętrznych: rynki kapitałowe, rynki produktów oraz rynki pracy menedżerów⁵². Krzysztof Oplustil zwrócił uwagę, że w polskiej i zagranicznej literaturze przedmiotu podział mechanizmów ładu korporacyjnego opiera się na „kryterium źródła i charakteru

51 A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek...*, s. 184.

52 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 123; M. Aluchna, *Mechanizmy corporate governance...*, s. 186–229; L. Bohdanowicz, *Profesjonalizm w funkcjonowaniu rad nadzorczych...*, s. 14–15; S. Rudolf, *Platformy oddziaływania nadzoru właścicielskiego na efektywność spółek*, [w:] tenże (red.), *Efektywność nadzoru właścicielskiego w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000, s. 93.

ich oddziaływania na głównych aktorów korporacyjnych”⁵³. Biorąc pod uwagę te kryteria, autor ten podzielił mechanizmy ładu korporacyjnego na zewnętrzne, które opierają się na oddziaływaniu sił rynkowych na osoby zarządzające korporacją, oraz wewnętrzne, stanowiące przedmiot prawnej regulacji i funkcjonujące w ramach prawno-organizacyjnej struktury spółki⁵⁴. Monika Marcinkowska przygotowała, na podstawie studiów literaturowych, kompleksowy katalog mechanizmów zewnętrznych i wewnętrznych ładu korporacyjnego. W katalogu mechanizmów wewnętrznych znalazły się⁵⁵:

- 1) struktura własności,
- 2) powiązania kapitałowe,
- 3) podział władzy między organami spółki,
- 4) kontrola sprawowana przez radę spółki,
- 5) wynagrodzenia kierownictwa spółki (w szczególności systemu uzależnione od wyników spółki),
- 6) struktura zadłużenia,
- 7) samoregulacja (np. wewnętrzne kodeksy etyczne),
- 8) kultura organizacyjna,
- 9) działania interesariuszy wewnętrznych (głównie pracowników).

Z kolei katalog mechanizmów zewnętrznych obejmuje⁵⁶:

- 1) uwarunkowania polityczne,
- 2) regulacje prawne (krajowe i międzynarodowe),
- 3) zasady ogólne formułowane na różnych poziomach, w tym dobre praktyki (uniwersalne, krajowe, lokalne),
- 4) nadzorców i „strażników” (audytorów⁵⁷, agencje ratingowe),
- 5) konkurencję na rynku produktów/usług, rynku kapitału, rynku pracy (talentów),
- 6) rynki finansowe (kapitału i długu),
- 7) rynek kontroli spółek,
- 8) fuzje i przejęcia,
- 9) wymagania dotyczące jawności i przejrzystości – wymagania informacyjne,
- 10) wpływ mediów, analityków, opinii publicznej,

53 K. Oplustil, *Instrumenty nadzoru korporacyjnego (corporate governance) w spółce akcyjnej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 41.

54 Tamże.

55 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 51.

56 Tamże.

57 Dorota Dobija usytuowała audytorów zewnętrznych poza mechanizmami wewnętrznymi i zewnętrznymi ładu korporacyjnego – zob. D. Dobija, *Audyt finansowy we współczesnych systemach społecznych. Funkcje i praktyka*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2014, s. 23.

- 11) kulturę narodową, zwyczaje i praktykę gospodarczą,
- 12) działania interesariuszy zewnętrznych.

Maria Aluchna zwróciła uwagę, że struktura ładu korporacyjnego obejmuje mechanizmy nadzorcze (zewnętrzne i wewnętrzne) oraz mechanizmy motywacyjne. W skład mechanizmów motywacyjnych wchodzi wynagrodzenia menedżerskie⁵⁸.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że stopień wykorzystania poszczególnych mechanizmów ładu korporacyjnego zależy od stopnia rozproszenia własności oraz rodzaju akcjonariuszy. Struktura własności determinuje siłę i sposób oddziaływania akcjonariuszy na decyzje zarządzających. Wpływa ona również na możliwości monitorowania spółki i dyscyplinowania kadry zarządzającej. Struktura własności oddziałuje na charakter przyjmowanej przez zarządzających perspektywy działania (krótkookresowa – długookresowa) oraz na rodzaj przyjmowanych przez akcjonariuszy postaw w procesie nadzoru (aktywna – pasywna)⁵⁹. Zdaniem Aluchny struktura własności determinuje strategię, sposób działania przedsiębiorstwa oraz wyniki finansowe. Może ona również silnie oddziaływać na podejmowane decyzje i realizację procesu nadzoru⁶⁰.

Jak zaznacza Stanisław Rudolf, skuteczność mechanizmów ładu korporacyjnego związana jest z uwarunkowaniami, w których funkcjonują przedsiębiorstwa. Uwarunkowania te są różne w różnych krajach i dlatego odmienna jest skuteczność wewnętrznych i zewnętrznych mechanizmów ładu korporacyjnego. W Polsce kluczowe znaczenie mają mechanizmy wewnętrzne⁶¹.

1.2. Skandale finansowe z początku XXI wieku jako determinanty globalnych zmian standardów ładu korporacyjnego

1.2.1. Ustawa Sarbanesa-Oxleya jako impuls globalnych zmian standardów ładu korporacyjnego

Fala korporacyjnych skandali (Enron, WorldCom i inne), która przetoczyła się na początku XXI wieku, sprawiła, że problematyka zaufania publicznego do rynków kapitałowych została umieszczona w agendzie współczesnych liderów

58 M. Aluchna, *Własność a corporate governance. Systemy, rynki, przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2015, s. 23–24.

59 K. Zalega, *Systemy corporate governance a efektywność zarządzania spółką kapitałową*, Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Ekonomiczna, Warszawa 2003, s. 48.

60 M. Aluchna, *Własność a corporate governance...*, s. 28.

61 S. Rudolf, *Płaszczyzny oddziaływania...*, s. 94.

biznesowych i politycznych⁶². Obok rażącej nieuczciwości wielu przedstawicieli świata biznesu najbardziej szokujący był fakt, że nikt się tych zdarzeń nie spodziewał⁶³. Skandale te spowodowały, że radykalnie zwiększono nacisk na ład korporacyjny⁶⁴, w tym w szczególności zdano sobie sprawę ze znaczenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową⁶⁵. Wśród czynników mających wpływ na skandale korporacyjne wymieniano między innymi dysfunkcję mechanizmów ładu korporacyjnego⁶⁶.

Po spektakularnym upadku Enronu politycy, naukowcy oraz opinia publiczna zostali zostawieni z pytaniami⁶⁷:

- 1) „jak to się mogło stać i co możemy zrobić, aby coś podobnego nie stało się po raz kolejny?”
- 2) „czemu zarządzający instytucjami finansowymi pozwolili, aby to się wydarzyło?”⁶⁸,
- 3) „czy rząd mógł coś zrobić, aby zapobiec takiej sytuacji?”

Za sprawą skandali finansowych regulatorzy na całym świecie wprowadzili na poziomie krajowym lub międzynarodowym szereg kodeksów ładu korporacyjnego oraz innych źródeł regulacji, mających charakter dobrowolny lub obligatoryjny⁶⁹.

W reakcji na skandale korporacyjne w lipcu 2002 roku przyjęto w Kongresie Stanów Zjednoczonych ustawę Sarbanesa-Oxleya⁷⁰ (dalej SOX). Był to radykalny

62 H.V. Bauwhede, M. Willekens, *Disclosure on Corporate Governance in the European Union*, „Corporate Governance: An International Review” 2008, vol. 16, no. 2, s. 101.

63 T. Sójka, *Obowiązki informacyjne spółek publicznych i odpowiedzialność cywilna za ich naruszenie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008, s. 41.

64 S. Lim, Z. Matolcsy, D. Chow, *The Association between Board Composition and Different Types of Voluntary Disclosure*, „European Accounting Review” 2007, vol. 16, no. 3, s. 556; *Internal Controls – A Review of Current Developments*, International Federation of Accountants, 2006, s. 6, <https://www.ifac.org/publications-resources/internal-controls-review-current-developments> (dostęp: 1.01.2017).

65 Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang, *CEO Characteristics and Internal Control Quality*, „Corporate Governance: An International Review” 2013, vol. 22, no. 1, s. 24.

66 I. Koładkiewicz, *Historia kołem się toczy – czas reform w sferze nadzoru korporacyjnego ponownie się zaczął*, „Master of Business Administration” 2010, nr 3(104), s. 86.

67 A. Howard, *Groupthink and Corporate Governance Reform: Changing the Formal and Informal Decisionmaking Processes of Corporate Boards*, „Southern California Interdisciplinary Law Journal” 2011, vol. 20, no. 425, s. 426.

68 W literaturze zwraca się uwagę, iż banki inwestycyjne były zaangażowane w spółki specjalnego przeznaczenia, które służyły kierownictwu Enronu do ukrywania zadłużenia. Por. T. Sójka, *Obowiązki informacyjne spółek publicznych...*, s. 42–43.

69 S. Lim, Z. Matolcsy, D. Chow, *The Association between Board Composition...*, s. 556; I. Koładkiewicz, *Historia kołem się toczy...*, s. 88.

70 *The Sarbanes-Oxley Act of 2002*.

i przez niektórych określany jako kontrowersyjny akt prawny, który miał znacząco wpłynąć na ład korporacyjny oraz sprawozdawczość finansową w Stanach Zjednoczonych⁷¹.

Celem ustawy SOX było wzmocnienie ochrony interesów jednostek, które zainwestowały kapitał w spółki publiczne. Twórcy ustawy wyszli z założenia, że ochronę tę można wzmocnić przez doskonalenie wiarygodności i dokładności raportów finansowych oraz procesu ujawnień⁷².

Zdaniem Davida Tweediego infrastruktura rzetelnej sprawozdawczości finansowej powinna być zbudowana na czterech filarach⁷³:

- 1) standardach rachunkowości, które są spójne, wyczerpujące i oparte na zasadach pozwalających odzwierciedlić w sprawozdaniach rzeczywistość gospodarczą,
- 2) efektywnym ładzie korporacyjnym, uwzględniającym sprawny system kontroli wewnętrznej,
- 3) audycie zewnętrznym (finansowym), który pozwala „światu zewnętrznemu” wierzyć, że sytuacja finansowa i dokonania jednostki są wiernie odzwierciedlone w sprawozdaniu finansowym,
- 4) mechanizmach egzekwowania i nadzoru, które zapewniają, że zasady określone przez standardy rachunkowości oraz audytu są przestrzegane.

Ustawa SOX koncentruje uwagę na wymienionych powyżej filarach i zawiera użyteczne rozwiązania pozwalające naprawić środowisko sprawozdawczości finansowej⁷⁴.

W literaturze przedmiotu wskazano, że ustawa SOX była (obok *Zasad nadzoru korporacyjnego OECD 2004*⁷⁵) najważniejszą międzynarodową inicjatywą, która miała na celu odbudowanie zaufania inwestorów⁷⁶. Regulacje w niej zawarte miały

71 *Internal Controls – A Review...*

72 R.H. Garrison, E.W. Noreen, P. C. Brewer, *Managerial Accounting*, McGraw-Hill Irwin, New York, 2008, s. 25. Jak zaznacza się w literaturze, zmiany zawarte w ustawie SOX dotyczyły przede wszystkim funkcjonowania rad dyrektorów, w tym w szczególności odpowiedniego udziału dyrektorów niezależnych. Zob. L.J. Colley, L.J. Doyle, G. Logan, *What is corporate governance*, McGraw-Hill Companies, New York 2004, s. 84.

73 *Statement of sir David Tweedie Chairman*, International Accounting Standards Board, before the Committee on Banking, Housing and Urban Affairs of the United States Senate, Washington 2004, <https://www.iasplus.com/en/binary/resource/040909tweedietestimony.pdf> (dostęp: 2.01.2017).

74 *Statement of sir David Tweedie Chairman*.

75 *Zasady nadzoru korporacyjnego OECD*, Ministerstwo Skarbu Państwa, Warszawa 2004, http://nadzor.msp.gov.pl/porta/nad/53/766/Zasady_nadzoru_korporacyjnego_OECD.html (dostęp: 3.01.2009).

76 R. Quick, D. Wiemann, *The Quality of Corporate Governance Reporting – Empirical Evidence from Germany*, „Advances in Management” 2011, vol. 4, no. 8, s. 29.

wpływ na standardy ładu korporacyjnego (rozumiane jako dobre praktyki oraz regulacje prawne) w innych krajach⁷⁷. Jak zauważył Jeżak, jej przyjęcie zapoczątkowało globalną tendencję do uchwalania tego typu regulacji⁷⁸.

Za sprawą ustawy SOX wprowadzono w Stanach Zjednoczonych szereg zapisów mających na celu wzmocnienie ładu korporacyjnego. Dotyczyły one między innymi odpowiedzialności kierownictwa spółki, niezależności i odpowiedzialności członków rady dyrektorów, niezależności audytorów i nadzoru nad ich działalnością, ścigania przestępstw korporacyjnych, pożyczek dla menedżerów, wymagań dotyczących kontroli wewnętrznej, dodatkowych obowiązków publikacyjnych⁷⁹.

W ustawie SOX wskazano na osobistą odpowiedzialność osób podpisujących sprawozdanie finansowe za rzetelność danych w nich zawartych. Zwrócono również uwagę na odpowiedzialność za zawartość raportów towarzyszących sprawozdaniom finansowym.

Zgodnie z sekcją 302 ustawy SOX główny dyrektor wykonawczy (lub dyrektorzy) i główny dyrektor finansowy (lub dyrektorzy) lub osoby pełniące podobne funkcje potwierdzają w każdym rocznym lub kwartalnym raporcie sporządzonym i przedłożonym zgodnie z poszczególnymi sekcjami ustawy SOX, iż dokonali przeglądu tego raportu, oraz że zawiera on prawdziwe i pełne informacje dotyczące funkcjonowania spółki.

Na mocy ustawy powołano instytucję nadzorującą funkcjonowanie firm audytorskich, to jest Radę Nadzoru nad Rachunkowością Spółek Publicznych (Public Company Accounting Oversight Board). Miało to na celu stworzenie dodatkowej płaszczyzny nadzoru nad zawodem audytora. Ustawa nadaje prawo do zatrudniania, wynagradzania i rozwiązywania umów z firmą audytorską komitetowi audytu. Przed jej przyjęciem menedżerowie mieli prawo wybierać i rezygnować z usług audytorów. Dodatkowo ustawa nakłada obowiązek, aby wszyscy członkowie komitetu audytu, wyłonieni z rady dyrektorów, spełniali warunek niezależności. Członkowie komitetu audytu mają prawo do powoływania niezależnego eksperta, jeżeli jest to niezbędne do prawidłowego wypełniania przez nich obowiązków.

Ustawa SOX zabrania świadczenia przez firmy audytorskie na rzecz klienta, którego sprawozdania podlegają badaniu szerokiego zakresu usług niemających charakteru audytu⁸⁰.

77 *Internal Controls – A Review...*; *Statement of sir David Tweedie Chairman*; K. J. Hopt, *Modern Company and Capital Market Problems: Improving European Corporate Governance After Enron*, [w:] J. Armour, J. A. McCahery (red.), *After Enron, Improving Corporate Law and Modernising Securities Regulation in Europe and the US*, Hart, Oxford 2006, s. 445–496.

78 J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 168–169.

79 C. W. Jackson, *Bajki w świecie biznesu. Mroczna prawda o fałszowaniu sprawozdań finansowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 192–193.

80 Komitet audytu musi zaaprobować wszystkie usługi świadczone przez firmę audytorską. Dodatkowo raz na 5 lat należy zmieniać biegłego rewidenta.

W ustawie SOX zobowiązano spółki do przygotowania w ramach raportu rocznego opisu kontroli wewnętrznej. Kontrola ta ma na celu zapewnienie inwestorów, że ujawniane dane finansowe są wiarygodne. Raport z kontroli wewnętrznej musi stanowić potwierdzenie faktu, że kadra zarządzająca odpowiada za utworzenie i utrzymywanie odpowiedniego systemu kontroli wewnętrznej. Raport ten zawiera również ocenę efektywności tego systemu. Co więcej, ocena efektywności kontroli wewnętrznej nad raportowaniem danych finansowych podlega audytowi w zakresie jej zgodności ze stanem faktycznym⁸¹. Tym samym system kontroli wewnętrznej podlega podwójnej kontroli: pierwsza realizowana jest przez kadre zarządzającą spółki, druga natomiast przez audytora zewnętrznego (biegłego rewidenta)⁸².

Co ważne, w ustawie SOX zobowiązano spółki do rozszerzenia zakresu ujawnień, w szczególności w zakresie transakcji i pozycji pozabilansowych oraz umów i zobowiązań wobec jednostek nieobjętych skonsolidowanym sprawozdaniem finansowym⁸³.

W ustawie przewidziano surowe kary, takie jak na przykład 20 lat pozbawienia wolności za przerabianie lub niszczenie dokumentów finansowych, które mogą być wykorzystane w postępowaniu sądowym⁸⁴.

Wymienione powyżej regulacje, za sprawą dyrektyw Unii Europejskiej, zostały w doskonałej większości wprost zaimplementowane do porządków prawnych krajów członkowskich⁸⁵.

81 W literaturze wskazuje się, że implementacja regulacji ustawy SOX spowodowała podwojenie opłat z tytułu usług audytowych. Wskazuje się, że konieczność audytu systemu kontroli wewnętrznej (i związany z nią wzrost odpowiedzialności biegłych rewidentów) był jednym z głównych czynników, które wpłynęły na wzrost opłat z tytułu usług audytowych. Por. J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 168–169; A. Golec, B. Kurek, *Ewolucja system nadzoru korporacyjnego w Stanach Zjednoczonych*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 75.

82 J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 168.

83 Regulacja ta była reakcją na tworzenie przez Enron spółek specjalnego przeznaczenia, za pomocą których ukrywane było zadłużenie spółki.

84 P.A. Stanwick, *Corporate Governance: Is It Time For Global Standards?*, „International Business & Economics Research Journal” 2008, vol. 7, no. 2, s. 58–59.

85 J. Gad, *Wybrane zmiany legislacyjne prowadzące do zwiększenia wiarygodności sprawozdań finansowych*, [w:] E. Walińska, P. Czajor, J. Gad, *Meritum. Aneks. Rachunkowość. Wybrane zmiany w regulacjach międzynarodowych i krajowych rachunkowości – już obowiązujące i propozycje na przyszłość*, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 27–30.

1.2.2. Kluczowe europejskie inicjatywy legislacyjne na rzecz doskonalenia standardów ładu korporacyjnego

Ład korporacyjny jest obszarem, w którym standardy (rozumiane jako dobre praktyki oraz regulacje) są coraz częściej ustanawiane na poziomie międzynarodowym. Wytyczne ustawy SOX stały się inspiracją dla zespołu kierowanego przez Jaapa Wintera, który w 2002 roku, na zlecenie Komisji Europejskiej oraz ECOFIN, przygotował raport dotyczący zmian w obszarze europejskiego prawa spółek⁸⁶. Rekomendacje zespołu Wintera miały fundamentalny wpływ na kolejne inicjatywy w zakresie prawa spółek oraz ładu korporacyjnego⁸⁷. Sugestie sformułowane w raporcie Wintera znalazły odzwierciedlenie w opracowanym w 2003 roku dokumencie *Unowocześnienie prawa spółek i doskonalenie ładu korporacyjnego w ramach Unii Europejskiej – plan działań*⁸⁸ (dalej „plan działań”).

„Plan działań” miał między innymi pomóc pobudzić rozwój międzynarodowych regulacji w zakresie prawa spółek i ładu korporacyjnego. W ramach jego postanowień zawarta była pewna elementarna zależność, zgodnie z którą wysokiej jakości ład korporacyjny⁸⁹ determinuje w znaczącym zakresie wiarygodność systemu rachunkowości. Jak zauważył Adam Opalski, ustawodawca europejski uznał, że konieczne jest wprowadzenie nowych instrumentów wymuszających poprawę jakości sprawozdań finansowych⁹⁰.

W świetle założeń, które przyjęto w „planie działań”, Unia Europejska musiała zdefiniować swoje własne, europejskie podejście do ładu korporacyjnego, uwzględniające kulturę starego kontynentu oraz tradycje biznesowe.

Biorąc pod uwagę zakres niniejszej pracy, szczególnie istotne wydają się wytyczne „planu działań” (oraz ich implementacja do regulacji Unii Europejskiej) dotyczące działalności rad nadzorczych (w tym komitetów audytu) oraz biegłych rewidentów na rzecz zapewnienia wiarygodności systemu informacyjnego rachunkowości.

86 J. Winter, K.J. Hopt, J. Rickford, J.M. Garrido Garcia, G. Rossi, J. Schans Christensen, J. Simon, *Report of the high level group of company law experts on a modern regulatory framework for company law in Europe*, Brussels, 4 November 2002.

87 L. Horn, *Corporate Governance in Crisis? The Politics of EU Corporate Governance Regulation*, „European Law Journal” 2012, vol. 18, no. 1, s. 96.

88 *Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union – A Plan to Move Forward*, Brussels, 21 maja 2003, COM (2003) 284, wersja ostateczna, Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament.

89 Problem jakości ładu korporacyjnego przedstawił w sposób kompleksowy Czesław Mesjasz – zob. C. Mesjasz, *Przegląd koncepcji efektywności władania korporacyjnego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 282–286.

90 A. Opalski, *Europejskie prawo spółek...*, s. 376.

Warto podkreślić, że problematyka rady spółki zajmuje szczególne miejsce w „planie działań”. W ramach powyższego planu przygotowano działania mające między innymi na celu unowocześnienie instytucji rady dyrektorów w modelu monistycznym czy rady nadzorczej w modelu dualistycznym. Jednym ze wspomnianych działań było wprowadzenie wspólnej odpowiedzialności członków zarządu i członków rady za sprawozdania finansowe oraz raporty zarządu (zawierające m.in. informacje na temat realizowanego w spółce ładu korporacyjnego)⁹¹.

W ramach „planu działań” zwrócono również uwagę na szczególną rolę komitetu audytu, biorąc pod uwagę przede wszystkim pełnienie przez tę jednostkę kluczowej roli w procesie nadzoru nad działaniami związanymi z audytem, zarówno zewnętrznym (wybór audytora zewnętrznego, monitorowanie relacji zachodzących między audytorem a zarządem itp.), jak i wewnętrznym (przegląd polityki rachunkowości, monitorowanie procedur audytu wewnętrznego oraz systemu zarządzania ryzykiem w spółce). Rozwijając minimalne standardy związane z funkcjonowaniem komitetu audytu, zwrócono uwagę, iż odpowiedni nacisk powinien być położony między innymi na dostęp komitetu do odpowiednich informacji oraz na zakres pożądanej transparentności działań komitetu audytu⁹². Wytyczne dotyczące funkcjonowania oraz zbiór zadań komitetu audytu zostały następnie określone w Zaleceniu Komisji Europejskiej z dnia 15 lutego 2005 r. dotyczącym roli dyrektorów niewykonawczych lub będących członkami rady nadzorczej spółek giełdowych i komisji rady (nadzorczej), 2005/162/WE, mającym charakter dobrych praktyk. Jak zaznacza się w literaturze, dobre praktyki dostarczają spółkom dobrowolnych narzędzi, których zastosowanie pozwala na eliminację słabości danego systemu ładu korporacyjnego⁹³.

W „planie działań” zwrócono uwagę na konieczność przygotowywania przez spółki publiczne sprawozdań ze stosowania dobrych praktyk ładu korporacyjnego. Przyjęto, że sprawozdanie to wpłynie stymulująco na transparentność rynków kapitałowych państw członkowskich. Nie zdecydowano się na wprowadzenie obowiązku publikowania sprawozdania z ładu korporacyjnego na zasadzie *comply or explain*⁹⁴, gdyż praktyka stosowania tej zasady jest różna w różnych krajach i różnych spółkach. Zdecydowano, że w tym obszarze konwergencja to za mało i wprowadzono obowiązek publikowania w raporcie rocznym spójnego, opisowego sprawozdania obejmującego kluczowe elementy ładu korporacyjnego danej spółki⁹⁵.

91 *Modernising Company Law...*, s. 16.

92 Tamże.

93 I. Koładkiewicz, *Dobre praktyki ładu korporacyjnego oraz ich transfer do twardego prawa. Perspektywa interesariuszy polskiego rynku kapitałowego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. XCI/2, s. 194.

94 „Stosuj lub wyjaśnij”.

95 H.V. Bauwhede, M. Willekens, *Disclosure on Corporate Governance...*, s. 102.

Wytyczne zawarte w „planie działań” są wdrażane do systemów prawnych krajów Unii Europejskiej do dziś. Zapisy „planu działania” znalazły odzwierciedlenie między innymi w Dyrektywie 2006/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 czerwca 2006 r. zmieniającej dyrektywy rady 78/660/EWG w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek, 83/349/EWG w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych, 86/635/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych banków i innych instytucji finansowych oraz 91/674/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń oraz w Dyrektywie 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych, zmieniającej dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG oraz uchylającej dyrektywę Rady 84/253/EWG, i tym samym stały się elementem prawa Unii Europejskiej.

Zgodnie z zapisami dyrektywy 2006/46/WE członkowie organów administrujących, zarządzających oraz nadzorczych spółki mają, w ramach wymogu minimalnego, ponosić wspólną odpowiedzialność wobec spółki za sporządzanie i publikowanie rocznych sprawozdań finansowych oraz sprawozdań z działalności (raportów zarządu). Przedmiotem tej dyrektywy są dodatkowe obostrzenia sprawozdawcze dotyczące między innymi zwiększenia przejrzystości transakcji z podmiotami powiązanymi, zwiększenia przejrzystości i jawności pozabilansowych zobowiązań spółek, w szczególności w zakresie udziału w różnego rodzaju spółkach specjalnego przeznaczenia, wprowadzenie obowiązku ujawniania w raporcie zarządu informacji o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego. W powyższej dyrektywie podkreślono, iż członkowie organów spółki, które są odpowiedzialne za sporządzenie sprawozdań finansowych, powinni zapewnić, aby informacje finansowe zawarte w rocznym sprawozdaniu finansowym i raporcie zarządu były przedstawione w sposób prawdziwy i rzetelny. Państwa członkowskie zostały zobowiązane do odstąpienia od odpowiedzialności za system rachunkowości związanej do pojedynczych członków organów spółki. Odpowiedzialność prawna za sporządzanie i publikowanie rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych, jak również rocznych raportów zarządu i skonsolidowanych raportów zarządu, powinna opierać się na prawie krajowym⁹⁶.

W świetle zapisów dyrektywy 2006/43/WE państwa członkowskie mogą ustalić dowolny system i tryb wyboru biegłego rewidenta, jednak pod warunkiem, że zostanie zapewniona niezależność audytora od organu zarządzającego⁹⁷. Dodatkowo podkreślono, że biegły rewident może być odwołany tylko w przypadku zaistnienia

96 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru w spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 133.

97 Zapis ten został zmodyfikowany w kolejnych aktach prawnych UE.

zasadnych podstaw, którymi nie mogą być różnice w poglądach dotyczących sposobu ewidencji czy prezentacji informacji w sprawozdaniu lub procedur badania. W powyższej dyrektywie zawarty jest również obowiązek utworzenia w jednostkach zainteresowania publicznego komitetu audytu, składającego się przynajmniej z trzech członków rady nadzorczej. Określono w niej również warunki, jakie powinni spełniać członkowie komitetu audytu oraz podstawowy katalog zadań komitetu⁹⁸.

Kryzys finansowy, który miał miejsce w latach 2007–2009, spowodował, iż konieczne było kolejne zmodernizowanie standardów ładu korporacyjnego w Unii Europejskiej. W dokumencie *Zielona Księga. Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu* Komisja Europejska wskazała obszary ładu korporacyjnego, które wymagają udoskonalenia⁹⁹. Jednym z nich było zmniejszenie koncentracji na rynku usług audytorskich przy jednoczesnym zwiększeniu poziomu rotacji na tym rynku. Wskazano również na konieczność zacieśnienia współpracy między biegłym rewidentem i organem nadzoru. Zauważono, że biegły powinien również oceniać informacje prospektywne, będące zazwyczaj częścią raportu zarządu. Postulaty zawarte w *Zielonej Księdze*, w tym dotyczące współpracy biegłego rewidenta z komitetem audytu, zostały uwzględnione w zapisach rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014¹⁰⁰ oraz dyrektywy 2013/34/UE¹⁰¹. Implementację regulacji UE do polskiego porządku prawnego przedstawiono w kolejnym punkcie pracy.

1.2.3. Implementacja nowych standardów ładu korporacyjnego w krajach Unii Europejskiej na przykładzie Polski

Opracowane przez Unię Europejską w reakcji na skandale korporacyjne regulacje dotyczące ładu korporacyjnego były sukcesywnie implementowane do porządków prawnych krajów członkowskich, w tym do polskich regulacji mających charakter „miękkiego” i „twardego” prawa.

98 A. Adamska, L. Bohdanowicz, J. Gad, *Implementacja zmian prawa dotyczących rad nadzorczych w spółkach publicznych w Polsce*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2018, vol. 16, no. 2, s. 54–55.

99 Komisja Europejska, *Zielona Księga. Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu*, Bruksela 2010.

100 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie szczegółowych wymogów dotyczących ustawowych badań sprawozdań finansowych jednostek interesu publicznego, uchylające decyzję Komisji 2005/909/WE.

101 Dyrektywa 2013/34/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniającej dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylającej dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG.

Wytyczne wynikające z Zalecenia Komisji Europejskiej z dnia 15 lutego 2005 r. dotyczącego roli dyrektorów niewykonawczych lub będących członkami rady nadzorczej spółek giełdowych i komisji rady (nadzorczej), 2005/162/WE, zostały przeniesione w 2007 roku do „miękkiego” prawa, to jest *Dobrych praktyk spółek notowanych na GPW*¹⁰². W kolejnych ich wersjach zalecano między innymi, aby przynajmniej dwóch członków rady nadzorczej spełniało kryteria niezależności. W zakresie kryteriów niezależności członków rady nadzorczej oraz zadań i zasad funkcjonowania komitetów działających w radzie powinny być stosowane Załączniki I i II do Zalecenia Komisji Europejskiej z dnia 15 lutego 2005 r. dotyczącego roli dyrektorów niewykonawczych lub będących członkami rady nadzorczej spółek giełdowych i komisji rady (nadzorczej).

Regulacje wynikające z dyrektywy 2006/46/WE zostały przeniesione do polskiej Ustawy z dnia 18 marca 2008 r. o zmianie ustawy o rachunkowości¹⁰³, na mocy której między innymi rozszerzono odpowiedzialność rady nadzorczej za sprawozdania finansowe oraz sprawozdania z działalności, wprowadzono obostrzenia w zakresie wyboru i rozwiązywania umowy z biegłym rewidentem, jak również zobowiązano spółki do dodatkowych ujawnień dotyczących na przykład wielkości wynagrodzenia biegłego rewidenta.

Regulacje wynikające z dyrektywy 2006/46/WE znalazły również odzwierciedlenie w polskim Rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych¹⁰⁴ (dalej rozporządzenie w sprawie informacji bieżących i okresowych z 2009 r.), w którym między innymi zobowiązano spółki publiczne do dołączenia do raportu zarządu oświadczenia o stosowaniu ładu korporacyjnego.

Postanowienia dyrektywy 2006/43/WE zostały włączone do Ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze

102 *Dobre praktyki spółek notowanych na GPW*, Załącznik do Uchwały Nr 12/1170/2007 Rady Giełdy z dnia 4 lipca 2007 r.; *Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW*, Załącznik do Uchwały Nr 20/1287/2011 Rady Giełdy z dnia 19 października 2011 r.; *Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW*, Załącznik do Uchwały Nr 19/1307/2012 Rady Giełdy z dnia 21 listopada 2012 r.; *Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW 2016*, Uchwała Rady Giełdy z 13 października 2016 r. w sprawie przyjęcia nowego zbioru zasad ładu korporacyjnego pod nazwą „Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW 2016”.

103 Ustawa z dnia 18 marca 2008 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2008 r. Nr 223, poz. 1466).

104 Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. Nr 33, poz. 259).

publicznym¹⁰⁵ (dalej ustawa o biegłych rewidentach z 2009 r.), w której zobowiązano spółki publiczne do powoływania w ramach rady nadzorczej komitetu audytu, składającego się przynajmniej z trzech członków, w ramach którego przynajmniej jeden członek powinien spełniać kryteria niezależności i posiadać kwalifikacje w dziedzinie rachunkowości lub rewizji finansowej. Określono również zadania komitetu audytu. Tym samym przeniesiono regulacje dotyczące powoływania komitetów audytu z „miękkiego” do „twardego” prawa.

Kryzys finansowy z lat 2007–2009 stanowił kolejny impuls do zmian legislacyjnych w Unii Europejskiej dotyczących ładu korporacyjnego. Z punktu widzenia niniejszej pracy szczególnie istotne wydają się postanowienia – będących reakcją na kryzys finansowy – rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014 oraz dyrektywy 2013/34/UE, których wytyczne zostały zaimplementowane między innymi do Ustawy z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw¹⁰⁶, *Dobrych Praktyk Spółek Notowanych na GPW 2016*, jak również Ustawy z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym¹⁰⁷ (dalej ustawa o biegłych rewidentach z 2017 r.). Zaimplementowane w Polsce regulacje dotyczyły przede wszystkim (por. rysunek 2):

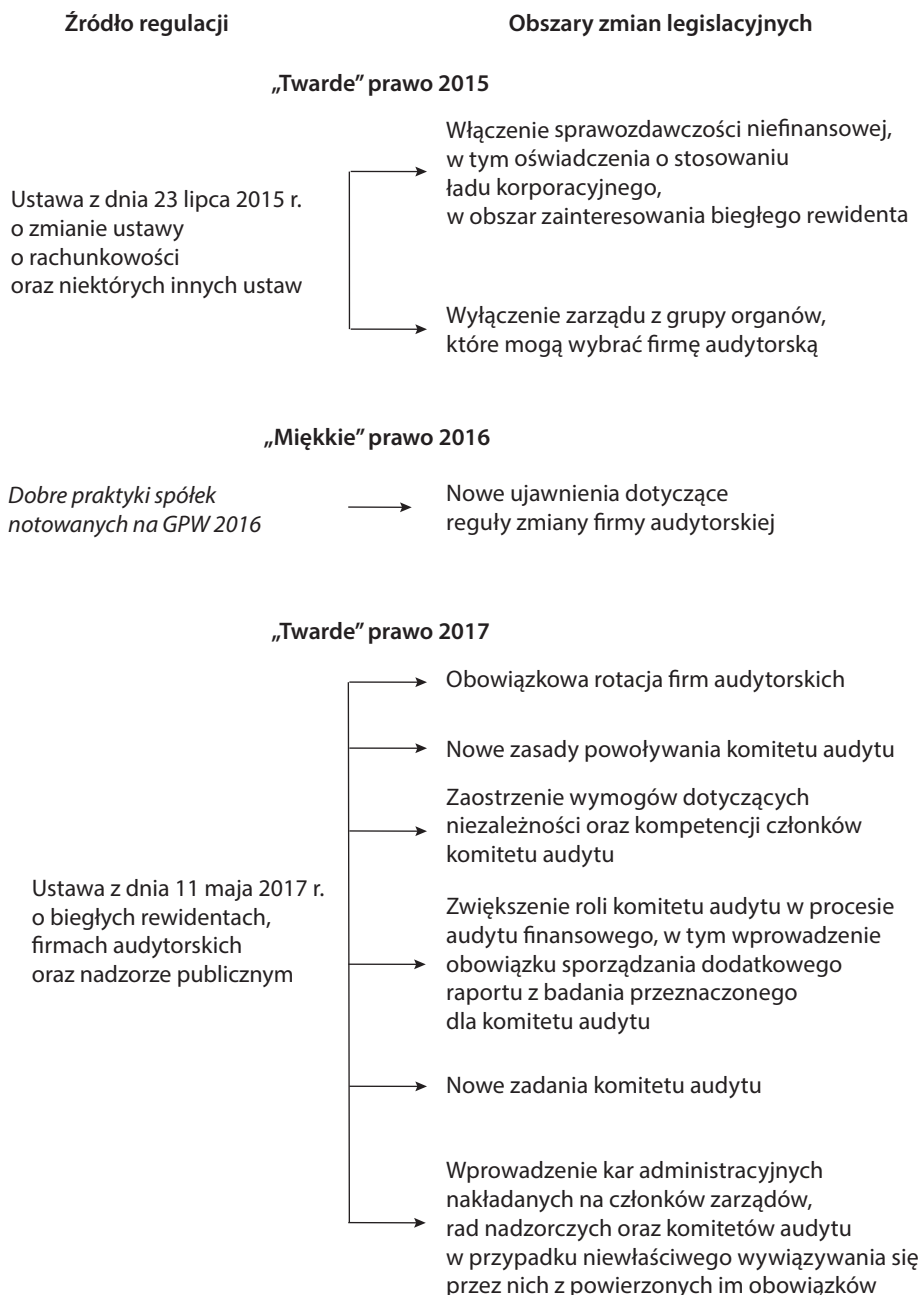
- 1) nowych ujawnień prezentowanych przez spółki publiczne na stronie korporacyjnej na temat reguł zmiany firmy audytorskiej,
- 2) włączenia sprawozdawczości niefinansowej, w tym oświadczenia o stosowaniu ładu korporacyjnego, w obszar zainteresowania biegłego rewidenta,
- 3) wyłączenia zarządu z grupy organów, które mogą wybrać firmę audytorską,
- 4) obowiązkowej rotacji firm audytorskich,
- 5) nowych obowiązków komitetów audytu,
- 6) kar administracyjnych nakładanych na członków zarządu i rady nadzorczej za niewywiązywanie się z powierzonych obowiązków.

Zaimplementowane do polskiego porządku prawnego zmiany legislacyjne dotyczą jednostek zainteresowania publicznego, to jest między innymi emitentów papierów wartościowych dopuszczonych do obrotu na rynku regulowanym, banków krajowych, oddziałów instytucji kredytowych i oddziałów banków zagranicznych, zakładów ubezpieczeń i zakładów reasekuracji.

105 Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym (Dz.U. z 2009 r. Nr 77, poz. 649 ze zm.).

106 Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1333).

107 Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r., poz. 1089).

Rysunek 2. Wybrane zmiany legislacyjne na rzecz doskonalenia standardów ładu korporacyjnego

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z jedną z zasad zmienionych w 2016 roku *Dobrych praktyk spółek notowanych na GPW*¹⁰⁸ spółki publiczne powinny zamieścić na swojej stronie korporacyjnej (zakładka „Relacje inwestorskie”), w czytelnej formie i w wyodrębnionym miejscu, informację o treści obowiązującej w spółce reguły dotyczącej zmieniania firmy audytorskiej bądź też o braku takiej reguły. Dobre praktyki mają charakter „miękkiego” prawa, co oznacza, że informacje te ujawniane są według zasady *comply or explain*.

W roku 2015 (na mocy ustawy o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw) włączono sprawozdanie z działalności (raport zarządu), w tym oświadczenie na temat informacji niefinansowych oraz oświadczenie na temat ładu korporacyjnego¹⁰⁹, w obszar zainteresowania biegłego rewidenta¹¹⁰.

W roku 2017 liczne zmiany legislacyjne dotyczące ładu korporacyjnego wprowadzone zostały do polskiego porządku prawnego za sprawą nowej ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku. Przyjęte rozwiązania mają wzmocnić niezależność i obiektywizm biegłych rewidentów i firm audytorskich oraz poprawić jakość badań ustawowych. Jednocześnie mają one ograniczyć przewagę konkurencyjną dużych firm audytorskich oraz umożliwić wejście na rynek innym podmiotom, co ma wpłynąć na dekoncentrację rynku badań ustawowych świadczonych na rzecz jednostek zainteresowania publicznego¹¹¹.

108 Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, *Dobre praktyki spółek notowanych na GPW 2016*, Warszawa 2015, <https://www.gpw.pl/dobre-praktyki> (dostęp: 20.01.2018).

109 E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, *Sprawozdawczość finansowa i niefinansowa przedsiębiorstwa – w kierunku integracji?*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 66–70.

110 Zgodnie z art. 65 ust. 3 pkt 3–5 ustawy o rachunkowości biegły rewident w swojej opinii musi między innymi: 1) wskazać, czy informacje zawarte w sprawozdaniu z działalności (raporcie zarządu) uwzględniają postanowienia ustawy o rachunkowości i są zgodne z informacjami zawartymi w rocznym sprawozdaniu finansowym, 2) złożyć oświadczenie, czy w świetle wiedzy o jednostce i jej otoczeniu uzyskanej podczas badania stwierdzono w sprawozdaniu z działalności (raporcie zarządu) istotne zniekształcenia, i wskazać, na czym one polegają, 3) wskazać, czy emitent zobowiązany do złożenia oświadczenia o stosowaniu nadzoru korporacyjnego zawarł w tym oświadczeniu informacje wymagane zgodnie z zakresem określonym w przepisach wykonawczych, a w odniesieniu do określonych informacji wskazanych w tych przepisach lub regulaminach – stwierdzić, czy są one zgodne z mającymi zastosowanie przepisami oraz z informacjami zawartymi w rocznym sprawozdaniu finansowym. Należy zauważyć, że na mocy art. 49b znowej ustawy z 23 lipca 2015 roku o rachunkowości wybrane podmioty są zobowiązane do dołączenia do sprawozdania z działalności (raportu zarządu) oświadczenia na temat informacji niefinansowych.

111 Ministerstwo Finansów, 2017, http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/rewizja-finansowa/aktualnosci/-/asset_publisher/M1vU/content/nowe-przepisy-dot-bieglych-rewidentow-i-firm-audytorskich-%E2%80%93-wejda-w-zycie-21-czerwca-br?redirect=http%3A%2F%2Fwww.mf.gov.pl%2Fministerstwo-finansow%2Fdzialalnosc%2Frewizja-finansowa%2Faktualnosci%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_M1vU%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1#p_p_id_101_INSTANCE_M1vU_ (dostęp: 1.10.2017). Jak wskazują wyniki badań przeprowadzonych przez Komisję

Zgodnie z art. 134 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku maksymalny czas nieprzerwanego trwania zleceń badań ustawowych przeprowadzanych przez tę samą firmę audytorską lub firmę audytorską powiązaną z tą firmą audytorską lub jakiegokolwiek członka sieci działającej w państwach Unii Europejskiej, do której należą te firmy audytorskie, nie może przekraczać 5 lat. Okres ten dotyczy również kluczowego biegłego rewidenta przeprowadzającego badanie w jednostce zainteresowania publicznego¹¹². Należy jednocześnie zaznaczyć, że za sprawą ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku wprowadzone zostały zmiany do ustawy o rachunkowości¹¹³. Skorygowany został między innymi art. 66 tej ustawy, zgodnie z którym w przypadku badania ustawowego pierwsza umowa o badanie sprawozdania finansowego jest zawierana z firmą audytorską na okres nie krótszy niż dwa lata z możliwością przedłużenia na kolejne co najmniej dwuletnie okresy. W ustawie o rachunkowości wskazano również, że o rozwiązaniu umowy o badanie sprawozdania finansowego kierownik jednostki zlecającej badanie oraz firma audytorska informują niezwłocznie, wraz z podaniem stosownego wyjaśnienia przyczyn rozwiązania umowy, Krajową Radę Biegłych Rewidentów, a w przypadku jednostki zainteresowania publicznego także Komisję Nadzoru Finansowego¹¹⁴.

Europejską, rynek usług audytorskich jest w wielu krajach UE zdominowany przez firmy audytorskie należące do „wielkiej czwórki”. Zob. Komisja Europejska, *Sprawozdanie Komisji dla Rady, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiej Rady ds. Ryzyka Systemowego i Parlamentu Europejskiego w sprawie monitorowania zmian na rynku świadczenia usług w zakresie badań ustawowych na rzecz jednostek interesu publicznego na podstawie art. 27 rozporządzenia (UE) nr 537/2014*, COM(2017) 464, Bruksela 2017.

112 Nowa reguła obowiązuje, począwszy od sprawozdań finansowych sporządzonych za lata obrotowe rozpoczynające się po dniu 31 grudnia 2017 r. Przed wejściem w życie powyższej ustawy okres ten wynosił 10 lat. Powstaje jednocześnie pytanie, co w sytuacji, gdy przed wejściem w życie przepisów ustawy o biegłych rewidentach firma audytorska realizowała badanie w danej jednostce przez pięć lub więcej lat. Urząd Komisji Nadzoru Finansowego w swoim komunikacie z 11 września 2017 r. zaznaczył, że „pięcioletni termin powinien być liczony z uwzględnieniem lat uprzednich, gdyż na moment wskazany w przepisie przejściowym badanie powinno być powierzone podmiotowi, który spełnia ustawowy wymóg wynikający z art. 134 ust. 1 ustawy o biegłych rewidentach, to jest udzielone mu zlecenie nie trwa dłużej niż 5 lat”. Zob. *Komunikat Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego w sprawie rotacji firm audytorskich*, Komisja Nadzoru Finansowego, 2017, http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/ciala-kolegialne/komisja-nadzoru-audytorowego/komunikaty/-/asset_publisher/16zX/content/komunikaty-urzedu-komisji-nadzoru-finansowego?redirect=http%3A%2F%2Fwww.mf.gov.pl%2Fministerstwo-finansow%2Fdzialalnosc%2Fciala-kolegialne%2Fkomisja-nadzoru-audytorowego%2Fkomunikaty%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_16zX%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1#p_p_id_101_INSTANCE_16zX_ (dostęp: 1.10.2017).

113 Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 55).

114 W przypadku rozwiązania umowy o badanie sprawozdania finansowego bez uzasadnionej podstawy lub w przypadku braku poinformowania Krajowej Rady Biegłych Rewidentów,

Dodatkowo wydłużony został okres (z 2 do 3 lat), po którym kluczowy biegły rewident może ponownie przeprowadzić badanie w tej samej jednostce. Zgodnie z art. 134 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku kluczowy biegły rewident może ponownie przeprowadzać badanie ustawowe w jednostce po upływie co najmniej 3 lat od zakończenia ostatniego badania ustawowego. W poprzedniej ustawie okres ten wynosił 2 lata.

Od 2017 roku obowiązują nowe zasady powoływania komitetu audytu, który tworzony jest w ramach rad nadzorczych (lub rad dyrektorów w modelu monistycznym). Należy zaznaczyć, że komitet audytu ma jedynie moc rekomendującą. Zgodnie z wytycznymi ustawy o biegłych rewidentach z 2009 roku w jednostkach zainteresowania publicznego, w których rada nadzorcza liczyła więcej niż pięciu członków, istniał obowiązek powoływania komitetu audytu. Jak wskazują wyniki badań, rada nadzorcza licząca minimalną liczbę pięciu członków występowała w ponad 60% spółek publicznych notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie, co oznacza, że nie były one zobligowane do tworzenia komitetu audytu¹¹⁵. W nowej ustawie o biegłych rewidentach z 2017 roku (art. 128) uzależniono konieczność tworzenia komitetu audytu od rodzaju oraz wielkości jednostki. Obecnie w przypadku między innymi jednostek zainteresowania publicznego, które na koniec danego roku obrotowego oraz na koniec roku obrotowego poprzedzającego dany rok obrotowy nie przekroczyły co najmniej dwóch z następujących trzech wielkości:

- 1) 17 mln zł – w przypadku sumy aktywów bilansu na koniec roku obrotowego,
- 2) 34 mln zł – w przypadku przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów za rok obrotowy,
- 3) 50 osób – w przypadku średniorocznego zatrudnienia w przeliczeniu na pełne etaty,
- 4) pełnienie funkcji komitetu audytu może zostać powierzone radzie nadzorczej lub innemu organowi nadzorcemu lub kontrolnemu jednostki zainteresowania publicznego.

W art. 129 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku zastrzono wymogi dotyczące niezależności członków komitetu audytu. W ustawie o biegłych rewidentach z 2009 roku wymagano, aby przynajmniej jeden członek komitetu audytu spełniał warunki niezależności oraz posiadał kwalifikacje w dziedzinie rachunkowości lub rewizji finansowej. Obecnie wymaga się, aby większość członków komitetu audytu,

a w odpowiednich przypadkach Komisji Nadzoru Finansowego, o rozwiązaniu tej umowy ustawa o rachunkowości przewiduje sankcje karne, to jest karę grzywny lub karę ograniczenia wolności.

115 A. Adamska, L. Bohdanowicz, J. Gad, *Reakcje spółek publicznych na wprowadzenie obowiązku powoływania komitetu audytu*, „e-mentor” 2017, nr 4(72), s. 25–35.

w tym jego przewodniczący, była niezależna od danej jednostki zainteresowania publicznego oraz przynajmniej jeden posiadał wiedzę i umiejętności z zakresu rachunkowości lub badania sprawozdań finansowych¹¹⁶.

W art. 129 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku wskazano również, że członkowie komitetu audytu powinni posiadać wiedzę i umiejętności z zakresu branży, w której działa jednostka zainteresowania publicznego¹¹⁷.

Co ważne, zdecydowanie wzmocniono rolę komitetu audytu w procesie audytu finansowego. W art. 86 ustawy o biegłych rewidentach z 2009 roku zobowiązano komitety audytu do kontrolowania i monitorowania niezależności biegłego rewidenta i firmy audytorskiej. W art. 130 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku doprecyzowano to zadanie, wskazując, że kontrola i monitoring powinny w szczególności dotyczyć usług innych niż badanie. Zadania komitetu audytu związane z audytem finansowym zostały w roku 2017 rozszerzone i dotyczą między innymi opracowania swego rodzaju „ram” audytu finansowego realizowanego w spółce publicznej¹¹⁸, jak również realizacji zadań operacyjnych związanych z audytem finansowym. Komitet audytu pełni rolę polegającą na rekomendowaniu określonych działań radzie nadzorczej¹¹⁹.

116 Wyniki badania przeprowadzonego w 2016 roku przez Deloitte wśród jednostek zainteresowania publicznego wskazują, że w większości badanych jednostek nie był spełniony warunek niezależności członków rad nadzorczych – zob. *Stosowanie dobrych praktyk ładu korporacyjnego. Rady nadzorcze*, Deloitte, Warszawa 2016, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_stosowanie_dobrych_praktyk_ladu%20korporacyjnego_FINAL.PDF (dostęp: 10.07.2017).

117 Warunek ten uznaje się za spełniony, jeżeli przynajmniej jeden członek komitetu audytu posiada wiedzę i umiejętności z zakresu tej branży lub poszczególni członkowie w określonych zakresach posiadają wiedzę i umiejętności z zakresu tej branży.

118 Komitet audytu jest zobowiązany do: 1) opracowywania polityki wyboru firmy audytorskiej do przeprowadzania badania; 2) opracowywania polityki świadczenia przez firmę audytorską przeprowadzającą badanie, przez podmioty powiązane z tą firmą audytorską oraz przez członka sieci firmy audytorskiej dozwolonych usług niebędących badaniem; 3) określania procedury wyboru firmy audytorskiej przez jednostkę zainteresowania publicznego.

119 Od 2017 roku komitet powinien: 1) przedstawić radzie nadzorczej lub innemu organowi nadzorcemu rekomendację dotyczącą wyboru firmy audytorskiej; 2) informować radę nadzorczą lub inny organ nadzorczy o wynikach badania oraz wyjaśniać, w jaki sposób badanie to przyczyniło się do rzetelności sprawozdawczości finansowej, a także jaka była rola komitetu audytu w procesie badania; 3) dokonywać oceny niezależności biegłego rewidenta oraz wyrażać zgodę na świadczenie przez niego dozwolonych usług niebędących badaniem. W przypadku gdy wyboru firmy audytorskiej dokonuje rada nadzorcza, komitet audytu przedstawia jej rekomendację, w której między innymi wskazuje firmę audytorską, której proponuje powierzyć badanie. W ustawie o biegłych rewidentach z 2017 roku wskazano, czego należy oczekiwać od rekomendacji komitetu audytu w sytuacji, gdy wybór firmy audytorskiej nie dotyczy przedłużenia umowy o badanie sprawozdań finansowych. Rekomendacja powinna przede wszystkim zawierać przynajmniej dwie firmy audytorskie do wyboru. Dodatkowo powinna być sporządzona w następstwie procedury, która między

Zgodnie z wytycznymi ustawy o biegłych rewidentach z roku 2017 (art. 131) firma audytorska jest zobowiązana do przygotowania dla komitetu audytu dodatkowego sprawozdania z badania, zawierającego szczegółowe informacje dotyczące realizacji procesu audytu.

W art. 131 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku wyeksponowano rolę komitetu audytu jako „strażnika” wiarygodności sprawozdań finansowych. W ustawie tej doprecyzowano, iż monitorowanie skuteczności systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem oraz audytu wewnętrznego ma obejmować monitorowanie skuteczności tych systemów w zakresie sprawozdawczości finansowej. Tym samym wprowadzono do tej ustawy, w art. 130, pojęcie występujące w rozporządzeniu w sprawie informacji bieżących i okresowych (z 2009 i 2018 roku), to jest systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych¹²⁰. Dodatkowo zobowiązano komitet audytu do przedkładania zarządzającym zaleceń mających na celu zapewnienie rzetelności procesu sprawozdawczości finansowej¹²¹.

Wprowadzone zmiany legislacyjne dotyczące standardów ładu korporacyjnego są niezwykle istotne, a ich nieprzestrzeganie grozi sankcjami, które mogą być nałożone przez Komisję Nadzoru Finansowego między innymi na jednostkę zainteresowania publicznego, członka zarządu, rady nadzorczej lub komitetu audytu. W przypadku jednostek zainteresowania publicznego sankcja ma charakter kary pieniężnej, która nie może przekroczyć 10% przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów, osiągniętych przez tę jednostkę w poprzednim roku obrotowym. W przypadku członka zarządu, rady nadzorczej lub komitetu audytu sankcja może obejmować trzyletni zakaz pełnienia funkcji członka zarządu lub członka rady nadzorczej oraz karę pieniężną w wysokości do 250 000 zł¹²².

innymi nie wyklucza z udziału w procedurze wyboru firm, które uzyskały mniej niż 15% swojego całkowitego wynagrodzenia z tytułu badań od jednostek zainteresowania publicznego w danym państwie Unii Europejskiej w poprzednim roku kalendarzowym. Jeżeli decyzja rady nadzorczej w zakresie wyboru firmy audytorskiej odbiega od rekomendacji komitetu audytu, rada uzasadnia przyczyny niezastosowania się do rekomendacji komitetu audytu oraz przekazuje takie uzasadnienie do wiadomości organu zatwierdzającego sprawozdanie finansowe.

120 J. Gad, *Audyt zewnętrzny jako mechanizm nadzoru korporacyjnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2016, nr 4(82)/1; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*

121 Art. 130 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku.

122 Art. 192 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku.

1.3. Zakres informacji ujawnianych przez spółki w otwartym i zamkniętym modelu ładu korporacyjnego

W ostatnich latach w badaniach z obszaru ładu korporacyjnego coraz częściej podejmowane są problemy analizy przejrzystości spółek, budowania relacji inwestorskich, polityki informacyjnej spółek oraz zakresu ujawniania informacji o sytuacji finansowej przedsiębiorstwa¹²³. Jak wskazała Marcinkowska, ujawnianie informacji stanowi kluczowy aspekt ładu korporacyjnego, umożliwia bowiem dokonanie oceny przedsiębiorstwa i warunków, w których ono funkcjonuje¹²⁴. Zakres i jakość prezentowanych przez spółkę informacji jest swego rodzaju papierkiem lakmusowym odpowiedzialności zarządzających spółką wobec akcjonariuszy oraz pozostałych interesariuszy¹²⁵. Co istotne, zakres informacji jest zdeterminowany poziomem transparentności na danym rynku kapitałowym oraz powiązany z określonym modelem ładu korporacyjnego. Potrzeba ujawniania informacji o spółkach giełdowych, to znaczy presja otoczenia rynkowego, determinuje zmiany w ich systemach informacyjnych (w tym w systemie rachunkowości)¹²⁶.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że wpływ na zakres ujawnień prezentowanych przez spółki w danym kraju ma otoczenie społeczno-polityczne oraz ekonomiczne. Kluczową rolę odgrywa system prawny (*common law* – *code law*), struktura własności (skoncentrowana/rozproszona) oraz mechanizmy kontroli nad korporacjami występujące w danym kraju¹²⁷. Szczególnie istotne są wartości kulturowe, które wpływają na rozwój systemu prawnego danego kraju, który z kolei wpływa na strukturę właścicielską spółek, rodzaje finansowania ich działalności oraz rozwój rynku kapitałowego. W związku z różnicami dotyczącymi własności, struktury kapitałowej spółek oraz rozwoju rynków kapitałowych potrzeby informacyjne użytkowników raportów rocznych spółek są różne w różnych krajach¹²⁸ (por. rysunek 3).

123 M. Aluchna, I. Koładkiewicz, *Przejrzystość w kontekście wartości przedsiębiorstwa*, [w:] S. Rudolf (red.), *Rola nadzoru korporacyjnego w kreowaniu wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 448.

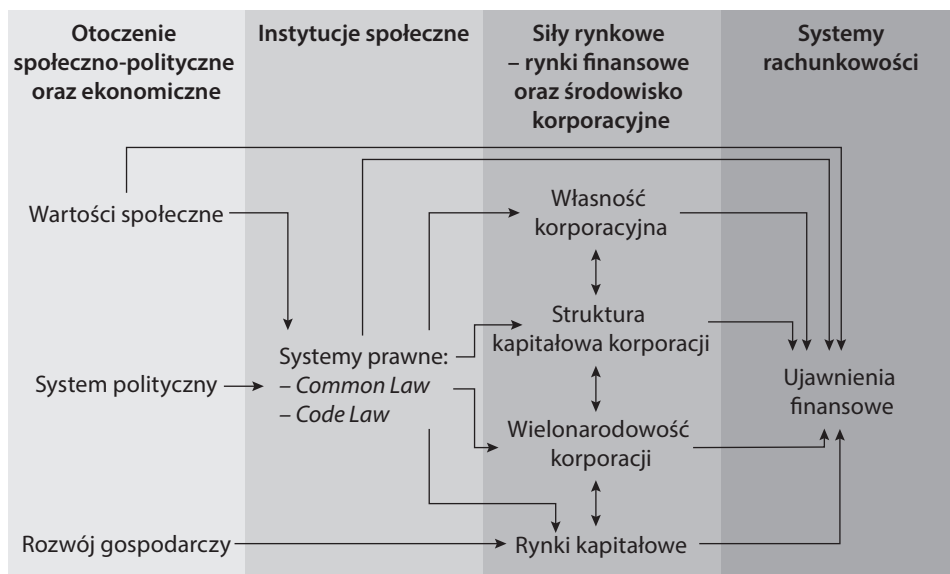
124 M. Marcinkowska, *Roczny raport z działań i wyników przedsiębiorstwa*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 25.

125 Tamże.

126 M. Andrzejewski, *Rachunkowość a ujawnianie informacji przez spółki giełdowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 22.

127 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 498.

128 Tamże, s. 502.

Rysunek 3. Model ujawniania informacji finansowych

Źródło: B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture...*, s. 498.

W modelu zamkniętym, występującym między innymi w Polsce oraz Niemczech, ma miejsce charakterystyczny problem dominacji „insiderów”. W związku z często identyfikowanymi powiązaniem między zarządzającymi i właścicielami ma miejsce redukcja problemu agencji. Redukowany jest w ten sposób problem rozbieżności interesów¹²⁹. Powoduje to zmniejszenie transparentności spółki oraz zwiększenie zagrożenia nadużyć związanych z operacjami realizowanymi przez spółkę¹³⁰. W modelu zamkniętym nadzór sprawowany jest bezpośrednio przez akcjonariuszy, rady nadzorcze oraz kredytodawców. Duża rola dominujących akcjonariuszy oraz banków w zamkniętym modelu powoduje, że instytucje te mają dostęp do informacji wewnętrznych spółki lub do informacji ogólnodostępnych wcześniej niż inni. W tej sytuacji „informacja prywatna” jest bardziej istotna niż „informacja publiczna”¹³¹. Na problem wpływu określonego środowiska społeczno-ekonomicznego na transparentność spółek publicznych wskazywali też badacze z obszaru rachunkowości¹³². W krajach, w których rynek kapitałowy nie jest podstawowo-

129 Czasem zarządzający i właściciele to te same osoby.

130 J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 183.

131 M. Aluchna, *Przejrzystość a nadzór...*, s. 12; A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek...*, s. 193.

132 S.T. Surdykowska, *Rachunkowość międzynarodowa*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999, s. 64–71; M. Andrzejewski, *Rachunkowość a ujawnienie informacji...*, s. 32–35; J. Krasodomska, *Anglosaski i kontynentalny model rachunkowości na przykładzie wybranych krajów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2010, nr 55(111), s. 119–138. Konrad

wym źródłem kapitału dla spółek, natomiast jest on dostarczany przez banki, występuje tendencja do zmniejszania zakresu ujawnień. Sprawozdawczość finansowa nastawiona jest na zaspokojenie potrzeb informacyjnych przede wszystkim kredytodawców, organów podatkowych, inwestorów. Dominuje zasada ostrożności i występuje istotny wpływ prawa podatkowego na rachunkowość, co obniża jej użyteczność przy podejmowaniu decyzji. Wymienione cechy przypisywane są kontynentalnemu modelowi rachunkowości, występującemu tradycyjnie na przykład w Niemczech, Belgii, Japonii, Polsce, Szwajcarii¹³³, który odpowiada zamkniętemu modelowi ładu korporacyjnego.

Jeżeli nadzór ze strony rynku kapitałowego jest silniejszy, wówczas rośnie znaczenie informacji ujawnianej uczestnikom rynku¹³⁴. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że na silnych rynkach kapitałowych z rozproszonym akcjonariatem spółki opracowują oraz ujawniają rozbudowane informacje¹³⁵. Asymetria informacyjna jest niwelowana ujawnieniami dostępnymi publicznie (w odróżnieniu od modelu zamkniętego, gdzie asymetria informacji niwelowana jest często przez prywatną komunikację). Tym samym model otwarty charakteryzuje się dużą przejrzystością¹³⁶. Co więcej, w sytuacji gdy rynek kapitałowy jest głównym źródłem kapitału, występuje tendencja do zwiększania zakresu ujawnianych informacji. Zarządzający spółkami, w których występuje znaczne rozproszenie własności, są bardziej skłonni do ujawniania większej ilości informacji, które zaspokajają potrzeby informacyjne zróżnicowanej grupy inwestorów¹³⁷. Sprawozdawczość jest nastawiona przede wszystkim na zaspokajanie potrzeb obecnych i potencjalnych inwestorów. Użytkownicy informacji generowanych przez system rachunkowości są bardzo wymagający. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że wymienione cechy są charakterystyczne dla anglosaskiego modelu rachunkowości, występującego tradycyjnie na przykład w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Australii, Irlandii, który odpowiada otwartemu modelowi ładu korporacyjnego.

Grabiński ustalił, na podstawie analizy wyników badań prowadzonych na świecie, że zakres ujawnień prezentowanych w sprawozdaniach finansowych zdeterminowany jest między innymi systemem prawnym danego kraju, efektywnością rynku kapitałowego czy restrykcyjnością systemu ładu korporacyjnego. Por. K. Grabiński, *Porównywalność a konwergencja standardów rachunkowości w świetle badań empirycznych*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 1/1, s. 249.

133 S.T. Surdykowska, *Rachunkowość międzynarodowa*, s. 64–71; M. Andrzejewski, *Rachunkowość a ujawnienie informacji...*, s. 32–35; J. Krasodomska, *Anglosaski i kontynentalny model...*, s. 119–138.

134 M. Aluchna, *Przejrzystość a nadzór...*, s. 13.

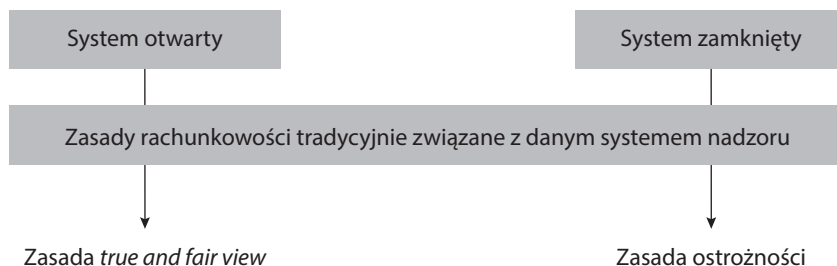
135 T.S. Doupnik, S.B. Salter, *External Environment...*, s. 189–207.

136 A. Adamska, *Systemy nadzoru korporacyjnego na świecie...*, s. 73.

137 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 501.

W modelu otwartym nadrzędną zasadą rachunkowości jest zasada *true and fair view*¹³⁸. Co ważne, wyniki badań wskazują, że w modelu otwartym transparentność spółek jest determinowana w większym stopniu potrzebami informacyjnymi akcjonariuszy niż wartościami kulturowymi¹³⁹.

Wydaje się, że oba systemy ładu korporacyjnego tradycyjnie związane były z prymatem różnych nadrzędnych zasad rachunkowości: system otwarty – zasady *true and fair view* i system zamknięty – zasady ostrożności (por. rysunek 4).

Rysunek 4. System ładu korporacyjnego a zasady rachunkowości

Źródło: J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 33.

W różnych krajach rachunkowość tradycyjnie miała różne cele. Dla przykładu: w Wielkiej Brytanii sprawozdania finansowe miały tradycyjnie formę dokumentu, za pomocą którego kadra zarządzająca rozliczała się z efektywności zarządzania i w którym preferowane były interesy inwestorów. W Niemczech sprawozdania finansowe tradycyjnie miały charakter rozliczeń podatkowych, a dodatkowo eksponowały ciągłość działania spółki i zabezpieczenie interesów jej wierzycieli¹⁴⁰. Joanna Krasodomska zwróciła uwagę, że w odróżnieniu od kontynentalnego modelu rachunkowości, w którym rachunkowość finansowa jest silnie regulowana przez prawo, w modelu anglosaskim system prawny jest zdominowany przez normy zwyczajowe¹⁴¹.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że transparentność spółek funkcjonujących na danym rynku jest dodatnio powiązana z rozwojem tego rynku. Większe obowiązki publikowania informacji przez spółki to lepsza ochrona

138 S.T. Surdykowska, *Rachunkowość międzynarodowa*, s. 64–71; M. Andrzejewski, *Rachunkowość a ujawnienie informacji...*, s. 32–35; J. Krasodomska, *Anglosaski i kontynentalny model...*, s. 119–138.

139 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 502, 513.

140 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, s. 69; E. Walińska, *Roczny raport spółek w Wielkiej Brytanii w świetle potrzeb inwestora*, 1994, nieopublikowana praca doktorska napisana w Katedrze Rachunkowości pod kierunkiem naukowym prof. Alicji Jarugowej.

141 J. Krasodomska, *Anglosaski i kontynentalny model...*, s. 121–122.

akcjonariuszy¹⁴². W krajach, w których rynek kapitałowy jest rozwinięty, zakres informacji ujawnianych przez spółki określają instytucje nadzorujące ten rynek, co w znacznym stopniu wpływa na kształtowanie się krajowych systemów rachunkowości. Z regulacji z zakresu rachunkowości wynika konieczność ujawniania określonych informacji, a instytucje regulujące rynek kapitałowy nakazują spółkom giełdowym ten obowiązek wypełnić¹⁴³.

1.4. Główne przesłanki konwergencji standardów ładu korporacyjnego

W literaturze przedmiotu wskazuje się na różnorodne długofalowe lub incydentalne czynniki wpływające na zmiany zachodzące w standardach ładu korporacyjnego (rozumianych jako dobre praktyki i regulacje prawne). Jeżeli chodzi o czynniki długofalowe, najczęściej wskazuje się na globalizację, rozwój rynków finansowych, z kolei czynniki incydentalne to przede wszystkim kryzysy zaufania wywołane skandalami finansowymi¹⁴⁴. Nie bez znaczenia jest również harmonizacja w obszarze sprawozdawczości finansowej za sprawą Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej czy wspólnych prac Rady Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (IASB) i Rady Standardów Rachunkowości Finansowej (IASB) nad globalnymi standardami rachunkowości¹⁴⁵. Komisja Europejska zobowiązała spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych w państwach UE do sporządzania od 2005 roku skonsolidowanych sprawozdań finansowych zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Rachunkowości/Międzynarodowymi Standardami Sprawozdawczości Finansowej (MSR/MSSF)¹⁴⁶. Spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych w krajach wspólnoty mogą stosować MSR/MSSF przy sporządzaniu jednostkowych sprawozdań finansowych. Także wiele krajów spoza Unii Europejskiej wprowadziło konieczność lub możliwość stosowania MSR/MSSF¹⁴⁷.

142 R. La Porta, F. Lopez-de-Silanes, A. Sheifer, *Investor protection and corporate governance*, „Journal of Financial Economics” 2000, no. 58, s. 20–25.

143 M. Andrzejewski, *Rachunkowość a ujawnianie informacji...*, s. 26.

144 A. Adamska, *Systemy nadzoru korporacyjnego na świecie...*, s. 72; M. Jerzemowska, *Istota i uwarunkowania rozwoju...*, s. 23–39.

145 E. Walińska, J. Gad, *Sprawozdanie finansowe jako fundament sprawozdawczości przedsiębiorstwa*, [w:] E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, B. Rymkiewicz, *Sprawozdawczość przedsiębiorstwa jako narzędzie komunikacji z otoczeniem. Wymiar finansowy i niefinansowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 33–61.

146 Rozporządzenie (WE) nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 19 lipca 2002 r. w sprawie stosowania międzynarodowych standardów rachunkowości.

147 M. Marcinkowska, *Roczny raport z działań...*, s. 179.

Badacze ładu korporacyjnego nie są zgodni co do docelowego modelu ładu korporacyjnego, do którego zbliżyć by się miały systemy ładu korporacyjnego poszczególnych państw. Bez wątplenia natomiast w odniesieniu do systemów ładu korporacyjnego występuje proces konwergencji¹⁴⁸, który w literaturze przedmiotu określany jest jako harmonizacja w wymiarze ogólnoświatowym¹⁴⁹. Celem takiej harmonizacji jest dążenie do osiągnięcia możliwie pełnej zgodności występujących systemów, co nie oznacza konieczności, aby te systemy były identyczne¹⁵⁰. Zdaniem Jeżaka zdecydowana większość zmian dokonujących się w poszczególnych modelach ładu korporacyjnego zmierza w tym samym kierunku¹⁵¹ – modele ładu korporacyjnego nabierają cech modeli anglosaskich¹⁵². Na zjawisko to zwróciła również uwagę Jerzemowska, która analizowała proces „amerykanizacji” japońskiego ładu korporacyjnego¹⁵³. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że do najbardziej widocznych zmian odzwierciedlających zacieranie się różnic między modelami ładu należą¹⁵⁴:

- 1) wzmocnienie roli rady dyrektorów (rad nadzorczych) jako strategicznego partnera zarządzających,
- 2) zwiększenie udziału w radach dyrektorów (radach nadzorczych) członków niezależnych,
- 3) rozdzielnie funkcji przewodniczącego rady dyrektorów oraz dyrektora naczelnego (CEO) w spółkach amerykańskich,
- 4) coraz częstsze powoływanie (zarówno w modelach monistycznych, jak i dualistycznych) komitetów rad spółek,

148 A. Adamska, *Systemy nadzoru korporacyjnego na świecie...*, s. 72; J. Jeżak, *Czynniki determinujące efektywność nadzoru właścicielskiego w spółkach akcyjnych – wnioski z doświadczeń zachodnich*, [w:] S. Rudolf (red.), *Strategiczne obszary nadzoru korporacyjnego zewnętrznego i wewnętrznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002, s. 41–52; tenże, *Corporate Governance in Developing Countries...*, s. 374–378; A. Samborski, *Kierunki zmian w systemach nadzoru korporacyjnego*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2013, vol. 2, nr 6, s. 23–39.

149 R. Ignatowski, *Instytucjonalne uwarunkowania i otoczenie globalnych standardów rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 54.

150 Tamże, s. 55.

151 J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 186.

152 Tamże, s. 189.

153 M. Jerzemowska, *Modernizacja czy amerykanizacja japońskiego nadzoru korporacyjnego – zarys problemu*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2017, vol. 2, no. 2, s. 33–47.

154 J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 186–188; tenże, *Ewolucja modeli ładu korporacyjnego oraz wnioski dla polskiej praktyki gospodarczej*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 113–115; M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny i tendencje jego zmiany w wybranych krajach*, [w:] A. Herman, J. Bieliński (red.), *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa a struktura akcjonariatu*, CeDeWu, Warszawa 2001, s. 95.

- 5) traktowanie rady dyrektorów (rady nadzorczej) jako strategicznego zasobu spółki,
- 6) popularyzacja zasad dobrych praktyk korporacyjnych,
- 7) coraz większa dbałość ze strony kadry zarządzającej o relacje z inwestorami,
- 8) zwiększenie udziału inwestorów instytucjonalnych we własności spółek w modelu anglosaskim,
- 9) zmniejszenie zaangażowania kapitałowego banków w spółkach publicznych w modelu kontynentalnym.

Zdaniem Oplustila w modelu kontynentalnym następuje stopniowy proces przekształcenia się modelu zorientowanego na interesariuszy, opartego na długoterminowej kooperacji i stabilnych relacjach między różnymi grupami interesu, w kierunku modelu anglosaskiego, w którym dąży się przede wszystkim do realizacji interesów akcjonariuszy¹⁵⁵. Doskonałym przejawem konwergencji modeli ładu korporacyjnego jest nałożenie na członków rady dyrektorów w modelu monistycznym oraz na członków rady nadzorczej i zarządu w modelu dualistycznym odpowiedzialności za wiarygodność sprawozdawczości finansowej¹⁵⁶. Jak zauważył Rudolf, organy nadzoru w obu modelach stają się do siebie podobne¹⁵⁷. Zdaniem Dobiji nałożenie na kraje Unii Europejskiej prawnego obowiązku tworzenia komitetu audytu, będącego jednostką charakterystyczną dla rozwiniętych rynków, jest niewątpliwie kamieniem milowym w konwergencji europejskich systemów ładu korporacyjnego, ma również znaczenie w skali globalnej¹⁵⁸. Klaus J. Hopt zauważył, że:

[...] w Niemczech pozostał dwustopniowy system nadzoru oraz orientacja na interesariuszy, natomiast pod wpływem reform UE rozwiązania prawne i praktyka działania zarządu i rad nadzorczych osiągnęły poziom międzynarodowych standardów ładu korporacyjnego¹⁵⁹.

Niewątpliwie wśród krajów UE czynnikiem sprzyjającym konwergencji modeli ładu korporacyjnego są zatem inicjatywy legislacyjne¹⁶⁰. Dobrym tego przykładem

155 K. Oplustil, *Instrumenty nadzoru korporacyjnego...*, s. 272–273.

156 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 135–137.

157 S. Rudolf, *Kierunki ewolucji głównych systemów nadzoru korporacyjnego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 180.

158 D. Dobija, *Substance over form? An exploratory study of the role of audit committees in an emerging economy*, 2011, s. 29, <http://ssrn.com/abstract=1856469> (dostęp: 9.04.2018).

159 K.J. Hopt, *Law and Corporate Governance: German within Europe*, „Journal of Applied Corporate Finance” 2015, vol. 27, no. 4, s. 10.

160 Do czynników wpływających na proces konwergencji modelu nadzoru zalicza się również: zwiększenie udziału inwestorów instytucjonalnych w strukturach własności, globalizację

jest spółka europejska, w której – zgodnie z dyrektywami Komisji Europejskiej – może występować model monistyczny lub dualistyczny¹⁶¹.

Zdaniem Adamskiej¹⁶², Aluchny¹⁶³, Jerzemowskiej¹⁶⁴ i Jeżaka¹⁶⁵ systemy ładu korporacyjnego wykształcone w Japonii czy Europie kontynentalnej będą ewoluowały w stronę systemu anglosaskiego. Jednocześnie Ewa Walińska w 2004 roku zauważyła, że z punktu widzenia rachunkowości rozwiązania anglosaskie stanowią wzór rozwiązań globalnych¹⁶⁶. Potwierdzeniem tej opinii jest sposób zdefiniowania celu sprawozdawczości finansowej w *Ramach koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej* przygotowanych w 2010 roku przez IASB¹⁶⁷ i FASB¹⁶⁸. Zgodnie z założeniami *Ram koncepcyjnych przygotowania i przedstawiania sprawozdań finansowych* przyjętymi w 2001 przez IASB:

[...] celem sprawozdań finansowych jest dostarczenie informacji o sytuacji finansowej przedsiębiorstwa, jego dokonaniach i zmianach w sytuacji finansowej, która jest użyteczna dla szerokiego grona odbiorców w podejmowaniu decyzji ekonomicznych¹⁶⁹.

W ramach koncepcyjnych z 2001 roku przyjęto zatem, że sprawozdania finansowe mają być przeznaczone dla niezidentyfikowanej grupy odbiorców (interesariuszy). W nowych *Ramach koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej* przygotowanych we wrześniu 2010 roku przez IASB i FASB zaznaczono, że:

[...] celem raportów finansowych ogólnego przeznaczenia jest dostarczanie informacji finansowych o jednostce sprawozdawczej, które są użyteczne dla obecnych i potencjalnych inwestorów, pożyczkodawców i innych wierzycieli w podejmowaniu decyzji dotyczących dostarczenia zasobów na rzecz jednostki¹⁷⁰.

rynków produktów, globalizację rynków aktywów, zapotrzebowanie na członków rad nadzorczych (niezależnych dyrektorów) posiadających doświadczenie międzynarodowe, rozpowszechnienie się języka angielskiego w biznesie. Por. D. Nordberg, *Corporate Governance. Principles and Issues*, Sage Publications Ltd, London 2011. s. 234–235.

161 K. Oplustil, *Instrumenty nadzoru korporacyjnego...*, s. 272; J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 18–189.

162 A. Adamska, *Systemy nadzoru korporacyjnego na świecie...*, s. 73.

163 M. Aluchna, *Przejrzystość a nadzór...*, s. 13.

164 M. Jerzemowska, *Modernizacja czy amerykańizacja...*, s. 33–47.

165 J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 173; tenże, *Ewolucja modeli ładu korporacyjnego...*, s. 120.

166 E. Walińska, *Wartość bilansowa przedsiębiorstwa a alokacja podatku dochodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 29.

167 International Accounting Standards Board.

168 Financial Accounting Standards Board.

169 *Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements*, IASB, 2001, s. 8.

170 *The Conceptual Framework for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2010, s. 7.

Biorąc pod uwagę powyższy cel sporządzania sprawozdań finansowych, można zauważyć, iż w nowych ramach conceptualnych dokonano wyraźnej gradacji między użytkownikami raportów finansowych. Z grona użytkowników raportów finansowych wyodrębniono użytkowników priorytetowych, których potrzeby informacyjne będą uwzględniane w sprawozdawczości finansowej w pierwszej kolejności – zalicza się do nich dawców kapitału¹⁷¹. Wydaje się, że jest to zwrot w kierunku anglosaskiego modelu ładu korporacyjnego (wąskiego rozumienia ładu korporacyjnego). Przyjęto, że jeżeli informacje prezentowane w raportach finansowych są wystarczające dla dostarczcycieli kapitału (którzy podejmują największe ryzyko), to będą również wystarczające dla pozostałych interesariuszy¹⁷².

1.5. Podsumowanie

Z uwagi na różnice prawne, historyczne oraz kulturowe ład korporacyjny może być różnie rozumiany na świecie. Z różną intensywnością wykorzystywane są w praktyce również jego poszczególne wewnętrzne i zewnętrzne mechanizmy. Zestawienie określonych cech ładu korporacyjnego pozwala na wyodrębnienie jego modeli. Z punktu widzenia niniejszej pracy szczególnie istotny jest podział na zamknięty i otwarty model ładu korporacyjnego. Swego rodzaju linię demarkacyjną między tymi modelami tworzą koncentracja własności oraz mechanizm kontroli nad działalnością spółki. W modelu zamkniętym występuje skoncentrowana własność, kontrola sprawowana jest przez mechanizm wewnętrzny, to jest radę spółki. W modelu otwartym występuje rozproszona własność, natomiast kontrola sprawowana jest za pośrednictwem mechanizmu zewnętrznego, mającego charakter rynkowy. Modele te różnią się również skłonnością zarządzających do ujawniania informacji, zwłaszcza tych o charakterze dobrowolnym.

Proces konwergencji standardów ładu korporacyjnego na świecie zintensyfikowały skandale korporacyjne. Istotną rolę w tym zakresie odegrała ustawa Sarbanesa-Oxleya, która została przyjęta w Stanach Zjednoczonych w reakcji na nie. Rozwiązania zawarte w tej ustawie miały na celu ochronę interesów dawców kapitału

171 Zob. szerzej J. Gad, *Atrybuty użytkowników wewnętrznych i zewnętrznych systemu informacyjnego rachunkowości – perspektywa asymetrii informacji*, „Problemy Zarządzania” 2014, vol. 12, nr 2(46), s. 121.

172 Należy zwrócić uwagę, że w *Ramach conceptualnych sprawozdawczości finansowej* z 2010 roku mowa o raportach finansowych, a nie jak we wcześniejszej ich wersji o sprawozdaniach finansowych. Co interesujące, zwrot w kierunku dawców kapitału występuje również w przypadku raportowania zintegrowanego – zob. J. Krasodomska, *Raportowanie zintegrowane a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 503, s. 276–277.

za sprawą wzmocnienia wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej, przez zobowiązanie spółek publicznych do stworzenia systemu kontroli nad systemem rachunkowości.

Rozwiązania przyjęte w Stanach Zjednoczonych stały się inspiracją do modernizacji prawa w zakresie ładu korporacyjnego w Unii Europejskiej. Za sprawą dyrektyw UE wprowadzono w krajach członkowskich nowe rozwiązania legislacyjne, dotyczące między innymi odpowiedzialności rad spółek za sprawozdania finansowe, zadań komitetów audytu oraz realizacji audytu finansowego. Kryzys finansowy z lat 2007–2009 stanowił kolejny impuls do zmiany standardów ładu korporacyjnego. Na przestrzeni ostatnich lat wprowadzono w krajach UE regulacje dotyczące dodatkowych, obowiązkowych ujawnień prezentowanych przez spółki publiczne na ich stronach internetowych, nowych zadań komitetu audytu (w tym związanych z procesem audytu finansowego realizowanego przez firmy audytorskie), obowiązkowej rotacji firm audytorskich oraz kar administracyjnych nakładanych na członków zarządu i rad spółek za niewywiązywanie się z powierzonych obowiązków.

Wprowadzanie zbliżonych rozwiązań dotyczących rad spółek czy audytu finansowego w Stanach Zjednoczonych oraz w Unii Europejskiej jest przejawem procesu konwergencji standardów ładu korporacyjnego (rozumianych jako regulacje prawne oraz dobre praktyki), który następuje między innymi na skutek rozwoju rynków kapitałowych. Jeden z przejawów tej konwergencji – przeniesienie do regulacji Unii Europejskiej wypracowanej w Stanach Zjednoczonych koncepcji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – jest przedmiotem rozważań w kolejnym rozdziale pracy.

Reasumując, jednym z głównych celów ładu korporacyjnego jest zapewnienie wiarygodności sprawozdawczości finansowej. Po skandalach korporacyjnych mechanizmy ładu korporacyjnego stały się kluczową częścią systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, a rozwiązania dotyczące standardów ładu korporacyjnego na świecie przyjęły charakter globalny.

2. System kontroli nad sprawozdawczością finansową – rola i znaczenie mechanizmów ładu korporacyjnego

Celem niniejszego rozdziału jest dokonanie charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, w tym jego podstawowych celów i zadań, kluczowych elementów i sposobu ich działania, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia i roli mechanizmów ładu korporacyjnego. Przedstawiono w nim koncepcję systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz jego kluczowe źródła regulacji. Dokonano również analizy wyników badań teoretycznych i empirycznych opublikowanych w literaturze przedmiotu, dotyczących wykorzystania poszczególnych mechanizmów ładu korporacyjnego do zapewnienia wiarygodności systemu informacyjnego rachunkowości.

2.1. Istota oraz elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

2.1.1. Elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w świetle wyników dotychczasowych badań

Od 2009 roku spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych w krajach Unii Europejskiej są zobowiązane (na mocy „twardego” prawa) do ujawniania informacji na temat systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych, określanych w pracy jako system kontroli nad sprawozdawczością finansową. Jednocześnie regulacje nie zawierają wytycznych dotyczących elementów tego systemu, które zależą od zarządzających spółkami oraz od rad spółek.

Na bazie *Rekomendacji H dotyczącej systemu kontroli wewnętrznej w bankach*¹ Marcinkowska wskazała, że na kontrolę wewnętrzną składają się²:

- 1) kontrola funkcjonalna – realizowana przez pracowników w zakresie jakości i poprawności wykonywanych przez nich czynności oraz sprawowana przez ich bezpośrednich zwierzchników oraz osoby z nimi współpracujące; jej celem jest zapewnienie zgodności wykonywanych czynności z procedurami, limitami oraz bieżące reagowanie na uchybienia, a także monitorowanie efektywności zaimplementowanych mechanizmów kontrolnych³;
- 2) kontrola instytucjonalna – wykonywana przez wyodrębnioną jednostkę kontroli wewnętrznej; jej celem jest ocena i doskonalenie istniejących w bankach procedur i mechanizmów kontroli wewnętrznej.

Giovanna Michelon, Sergio Beretta i Saverio Bozzolan, konstruując indeks ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, zwrócili uwagę na „aktorów” zaangażowanych w funkcjonowanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz na zaimplementowane mechanizmy systemu kontroli. Wśród „aktorów” systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wymienili: radę dyrektorów, komitet audytu, specjalistę ds. kontroli wewnętrznej, audytora wewnętrznego, kadre kierowniczą (CEO, CFO, kontroler itp.), komitet ds. ryzyka. Z kolei do zaimplementowanych w spółce mechanizmów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową autorzy ci zaliczyli: mechanizmy robocze komitetu audytu, wytyczne i procedury kontroli wewnętrznej, zdefiniowaną przez daną spółkę funkcję *accountability*, kodeksy etyczne, system planowania i budżetowania, system raportowania informacji na temat ryzyka, wykorzystywane do funkcjonowania systemu narzędzia informatyczne, inne udokumentowane działania⁴.

Należy podkreślić, że w świetle najlepszej wiedzy autora nie były dotychczas prowadzone, za wyjątkiem badań prowadzonych przez niego, kompleksowe badania

1 *Rekomendacja H dotycząca systemu kontroli wewnętrznej w bankach*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2017.

2 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 266.

3 Mechanizmy kontroli powinny spełniać rolę prewencyjną (przez zapobieganie nieprawidłowościom), detekcyjną (przez wykrywanie nieprawidłowości), korekcyjną (przez korektę nieprawidłowości). Do głównych mechanizmów kontrolnych powinny należeć co najmniej: procedury, podział obowiązków, autoryzacja, kontrola dostępu, kontrola fizyczna, proces ewidencji operacji finansowych, inwentaryzacja, dokumentowanie odstępstw, wskaźniki wydajności, organizacja szkoleń pracowników banku, samokontrola. Zob. *Rekomendacja H...*, s. 20–21.

4 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems as a Substitute of Alternative Governance Mechanism*, „SSRN Electronic Journal” 2009, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1316323>, s. 29.

dotyczące celu oraz elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w spółkach publicznych.

Prowadzone przez autora badania empiryczne pozwoliły na zidentyfikowanie elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wykorzystywanych w praktyce spółek publicznych. Badania te dotyczyły ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przedstawionych w:

- 1) raportach zarządu 16 banków notowanych na GPW w Warszawie, sporządzonych za rok 2011⁵,
- 2) raportach zarządu 220 spółek publicznych notowanych na GPW w Warszawie, sporządzonych za rok 2011⁶,
- 3) raportach zarządu spółek należących do indeksu WIG 30⁷ oraz DAX⁸, sporządzonych za rok 2013⁹.

Większość badanych banków wymieniło następujące elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową: audyt wewnętrzny, audyt finansowy, procedury sporządzania sprawozdań finansowych¹⁰. Jedynie 37,5% banków wymieniło komitet audytu jako element systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową¹¹.

Nieco innych wniosków badawczych dostarczyła analiza raportów sporządzonych w 2011 roku przez 220 spółek notowanych na GPW w Warszawie. Analiza raportów zarządu tych spółek pozwoliła ustalić, że kluczowe znaczenie, z punktu widzenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, miał audyt finansowy – ponad 83% spółek wskazało na ten element systemu kontroli. Ważną rolę odgrywały również regulacje wewnętrzne i zewnętrzne (niemal 69% spółek wskazało na ten element) oraz procedury sporządzania sprawozdań finansowych (ponad 68% spółek zwróciło uwagę na ten element). Niemal 45% spółek wskazało, że elementem systemu kontroli są narzędzia informatyczne. Prawie 40% spółek wskazało, iż w ramach ich systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

5 J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice of banks listed on the Warsaw Stock Exchange*, „e-Finanse” 2015, vol. 11, nr 1, s. 1–10.

6 J. Gad, *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 23–46.

7 Warszawski Indeks Giełdowy (WIG), w skład którego wchodzi 30 największych spółek akcyjnych.

8 DAX (Deutscher Aktien-Index) jest najważniejszym niemieckim indeksem akcji. W jego skład wchodzi 30 największych spółek akcyjnych.

9 J. Gad, *The pillars of internal control and risk management systems in relation to financial reporting: The perspective of the Polish and German capital markets*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 88(144), s. 37–60.

10 J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 5–8.

11 Tamże, s. 7.

funkcjonuje rada nadzorcza, natomiast niemal 34% spółek wskazało, że elementem systemu kontroli jest rachunkowość zarządcza. Mniej niż jedna trzecia spółek wśród elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wymieniła: zarządzanie ryzykiem, procedury ochrony danych, zarządzanie jakością oraz audyt wewnętrzny¹².

Analiza raportów zarządu spółek należących do polskiego indeksu WIG 30 oraz niemieckiego indeksu DAX pozwoliła ustalić pewne różnice dotyczące zbioru elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Spółki należące do indeksu WIG 30 wśród elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w 2013 roku wymieniły przede wszystkim: audyt finansowy, audyt wewnętrzny, narzędzia informatyczne, regulacje wewnętrzne oraz zewnętrzne, działalność rady nadzorczej (komitetu audytu). Z kolei spółki należące do indeksu DAX do elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zaliczyły przede wszystkim: narzędzia informatyczne, wewnętrzne regulacje (przewodniki) dotyczące rachunkowości, audyt wewnętrzny, procedury dotyczące rozdzielania funkcji w ramach systemu rachunkowości, procedury ochrony danych¹³.

Wyniki badań wskazują, że w praktyce spółek publicznych elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są bardzo zróżnicowane. Spółki często wymieniały elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, bez wskazania, na czym polega ich rola w tym systemie¹⁴.

2.1.2. Wykorzystanie elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

W literaturze przedmiotu nie sformułowano definicji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wyniki dotychczasowych badań autora, prowadzonych w latach 2015–2016¹⁵, pozwoliły ustalić, jak w praktyce jest on rozumiany. Wskazują one, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową¹⁶ to zbiór połączonych elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu

12 J. Gad, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 31.

13 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 48–54.

14 J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1–10; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 23–46; tenże, *The pillars of internal control...*, s. 37–60.

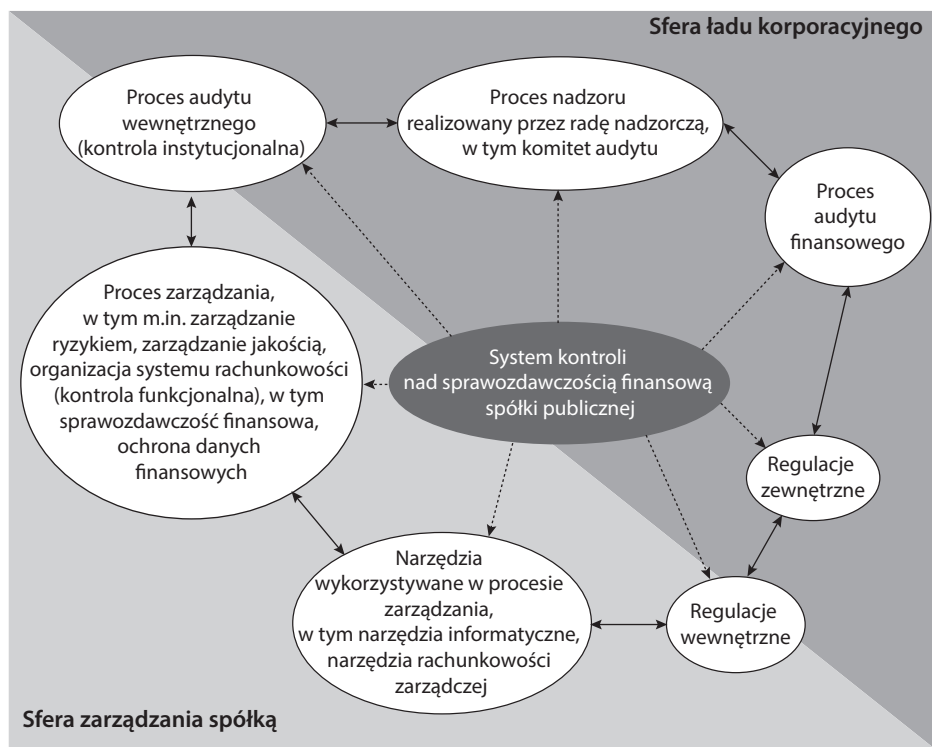
15 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 37–60; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 23–46; tenże, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1–10.

16 Pełna nazwa: system kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych.

korporacyjnego, które służą zapewnieniu wiarygodności sprawozdań finansowych i raportów zarządu oraz ich zgodności z przepisami prawa, efektywności systemu rachunkowości, jak również wspieraniu procesów decyzyjnych.

System kontroli nad sprawozdawczością finansową działa na rzecz użytkowników zewnętrznych systemu informacyjnego rachunkowości, to jest akcjonariuszy oraz pozostałych interesariuszy, jak również na rzecz użytkowników wewnętrznych systemu informacyjnego rachunkowości, czyli zarządzających, którzy na podstawie danych pochodzących z systemu rachunkowości podejmują decyzje.

Elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową można przyporządkować do dwóch głównych obszarów związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa, to jest systemu zarządzania oraz ładu korporacyjnego (por. rysunek 5).

Rysunek 5. Elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową funkcjonującego w spółkach publicznych w świetle prowadzonych dotychczas badań własnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań przedstawionych w: J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 37–60; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 23–46; tenże, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1–10.

Do elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, będących częścią systemu zarządzania jednostką, należą: zarządzanie ryzykiem, zarządzanie jakością, organizacja systemu rachunkowości (w tym organizacja procesu sprawozdawczości finansowej), działania na rzecz ochrony danych finansowych, narzędzia wykorzystywane w procesie zarządzania (w tym w szczególności narzędzia informatyczne oraz narzędzia rachunkowości zarządczej). Do elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, będących częścią ładu korporacyjnego, należą następujące jego mechanizmy: działalność rad nadzorczych oraz komitetów audytu, audyt finansowy realizowany przez biegłych rewidentów, regulacje zewnętrzne dotyczące przede wszystkim sprawozdawczości finansowej. Dwa elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są częścią zarówno zarządzania jednostką, jak i ładu korporacyjnego. Pierwszym elementem jest audyt wewnętrzny, który – w zależności od rozwiązań przyjętych w danej spółce – dostarcza informacji między innymi na temat wiarygodności systemu rachunkowości oraz efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zarządowi, radzie nadzorczej i funkcjonującemu w ramach rady komitetowi audytu oraz biegłemu rewidentowi. Drugim elementem są regulacje wewnętrzne, na które składają się między innymi regulaminy rad nadzorczych i komitetów audytu. Na regulacje wewnętrzne składają się jednak przede wszystkim wewnętrzne procedury dotyczące rachunkowości, stworzone przez zarządy spółek, które określają na przykład jednostki odpowiedzialne za poszczególne etapy sprawozdawczości finansowej, zasady autoryzacji sprawozdań finansowych, wytyczne dotyczące dostępu do systemu finansowo-księgowego, zasady konsolidacji sprawozdań finansowych w grupie kapitałowej, zasady kontroli (np. zasada, że określone operacje muszą być zatwierdzone przez dwie osoby – *four eyes principle*), zasady budżetowania.

Wyniki dotychczasowych badań¹⁷ wskazują, że obok mechanizmów ładu korporacyjnego, będących przedmiotem rozważań prezentowanych w podrozdziale 2.3 niniejszej pracy, szczególnie istotny z punktu widzenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest proces zarządzania ryzykiem oraz regulacje wewnętrzne dotyczące sprawozdawczości finansowej¹⁸.

Zdaniem Izabeli Kołodkiewicz ostatni kryzys finansowy spowodował wzrost znaczenia zarządzania ryzykiem, postrzeganego jako jeden z przejawów dbania o interesy akcjonariuszy¹⁹. Syntetyczną definicję zarządzania ryzykiem podmiotu

17 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 37–60; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 23–46; tenże, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1–10.

18 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 37–60; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 23–46.

19 I. Kołodkiewicz, *Rady nadzorcze. Dobre praktyki ładu korporacyjnego. Doświadczenie polskie i zagraniczne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013, s. 261.

zapropował Krzysztof Jajuga, zdaniem którego „jest to podejmowanie decyzji i realizacja działań prowadzących do osiągnięcia przez ten podmiot akceptowalnego poziomu ryzyka”²⁰. Autor ten podkreślił, że zarządzanie ryzykiem jest elementem zarządzania i stanowi nieodłączny element strategii. W uproszczeniu zarządzanie ryzykiem podmiotu obejmuje²¹:

- 1) identyfikację ryzyka,
- 2) pomiar ryzyka,
- 3) sterowanie ryzykiem,
- 4) monitorowanie i kontrolę ryzyka.

Pierwszy etap dotyczy określenia rodzaju ryzyka, drugi wyrażenia poziomu ryzyka w postaci liczbowej lub w postaci określonych kategorii (niskie, średnie, wysokie). Trzeci etap związany jest z podejmowaniem decyzji dotyczącej działań dostosowujących poziom ryzyka do poziomu akceptowalnego. Ostatni etap sprowadza się do ciągłego monitorowania poziomu ryzyka oraz całego procesu zarządzania ryzykiem²².

Zarządzanie ryzykiem jest związane z wewnętrznym pomiarem ryzyka, z wykorzystaniem instrumentów rekompensujących potencjalne skutki ryzyka oraz z implementacją systemu kontroli wewnętrznej czuwającej nad realizacją przyjętej w przedsiębiorstwie polityki w zakresie zarządzania ryzykiem²³.

Jak zaznacza się w literaturze przedmiotu, zarządzanie ryzykiem w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową dotyczy między innymi ryzyka stopy procentowej oraz ryzyka kursu walutowego. Do zarządzania tymi rodzajami ryzyka wykorzystywane są instrumenty pochodne²⁴. Zasady ujmowania, prezentacji i ujawniania informacji na temat instrumentów pochodnych zawarte są w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości/Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej²⁵.

20 K. Jajuga, *Koncepcja ryzyka i proces zarządzania ryzykiem – wprowadzenie*, [w:] tenże (red.), *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 15.

21 Tamże.

22 Tamże.

23 A. Karmańska, *Zarządzanie ryzykiem versus raportowanie ryzyka*, [w:] taż (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 364.

24 K. Jajuga, T. Jajuga, *Elementy zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*, [w:] K. Jajuga (red.), *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 380.

25 MSSF 7 „Instrumenty finansowe: ujawnianie informacji”, MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”, MSR 39 „Instrumenty finansowe: ujmowanie i wycena”. Zob. M. Frendzel, *Rachunkowość instrumentów finansowych w świetle regulacji krajowych i międzynarodowych*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, Warszawa 2010; P. Czajor, *Instrumenty*

Z różnymi rodzajami ryzyka związane są w szczególności pozycje sprawozdawcze, których wartość oparta jest na szacunkach. Jak zauważyła Anna Karmańska, należą do nich między innymi zapasy podatne na szybkie zużycie, specjalistyczny sprzęt podatny na szybkie zużycie technologiczne, rezerwy z tytułu odroczonego podatku dochodowego, koszty oprogramowania komputerowego podlegające aktywowaniu, zobowiązania warunkowe, długoterminowe zobowiązania z tytułu umów pracowniczych czy wielkości wynikające z kontraktów długoterminowych²⁶.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, iż poszczególne elementy sprawozdania finansowego pozwalają zidentyfikować różne rodzaje ryzyka. W przypadku bilansu można zidentyfikować: ryzyko wynikające ze struktury aktywów i pasywów ogółem, ryzyko wynikające ze struktury aktywów trwałych i obrotowych, ryzyko wynikające ze struktury kapitałów własnych i obcych, ryzyko operacyjne, ryzyko płynności, ryzyko rentowności w kontekście struktur pasywów jednostki, ryzyko zmian cen, ryzyko walutowe, ryzyko stopy procentowej²⁷. Z kolei rachunek zysków i strat pozwala zidentyfikować: ryzyko zmienności wyników, ryzyko braku realizacji wyników, ryzyko pomiaru wyników, ryzyko związane z całokształtem działalności jednostki, ryzyko związane z działalnością operacyjną jednostki, ryzyko związane z działalnością finansową i inwestycyjną jednostki²⁸.

Pewne rodzaje ryzyka związane są z organizacją systemu rachunkowości. Krzysztof Jajuga i Teresa Jajuga zauważyli, że określone zdarzenia mogą być traktowane jako potencjalne zagrożenia z punktu widzenia sprawozdawczości jednostki. Do zdarzeń tych należą między innymi zmiana stosowanych zasad rachunkowości, zmiana na stanowisku dyrektora finansowego czy zmiana biegłego rewidenta, zwiększenie poziomu zobowiązań pozabilansowych²⁹. Wśród zdarzeń tych Dobja wymieniła dodatkowo dużą liczbę nieudokumentowanych, niezatwierdzonych i nieprzetestowanych zmian oprogramowania, nieudzielanie odpowiedzi zarządu

finansowe (MSR 32, MSR 39, MSSF 7), [w:] J. Gierusz, M. Gierusz (red.), *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej w teorii i w praktyce*, Wydawnictwo ODDK, Gdańsk 2017, s. 759–948.

26 A. Karmańska, *Projekt i ramy koncepcyjne...*, s. 508–509.

27 K. Bareja, M. Giedroyć, *Charakterystyka rodzajów ryzyka identyfikowanych dzięki bilansowi*, [w:] A. Karmańska (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 449–457.

28 A. Wachowicz, K. Klimczak, *Charakterystyka rodzajów ryzyka identyfikowanych dzięki rachunkowi zysków i strat*, [w:] A. Karmańska (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 460–470.

29 K. Jajuga, T. Jajuga, *Elementy zarządzania ryzykiem...*, s. 380.

na pytania biegłego rewidenta, wysokie, nieuzasadnione koszty usług obcych, dużą liczbę nietypowych transakcji, dużą rotację w dziale finansowo-księgowym³⁰.

Wśród wielu regulacji zewnętrznych, które są wykorzystywane w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, są takie, które mają charakter „twardego” i „miękkiego” prawa (tj. regulacje ustawowe i środowiskowe), regulacje krajowe i międzynarodowe. Kluczowe znaczenie z punktu widzenia funkcjonowania systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową mają: prawo spółek, prawo bilansowe oraz kodeksy dobrych praktyk. Zdaniem Oplustila można:

[...] zaryzykować tezę, iż liczne regulacje i instytucje *corporate governance* przewidziane w innych działach prawa pełnią do pewnego stopnia służebną funkcję w stosunku do przepisów z zakresu sprawozdawczości finansowej³¹.

Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że spółki publiczne wskazują przestrzeganie regulacji z obszaru rachunkowości jako ważny element systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową³². Bankructwa wielkich korporacji potwierdziły, że sprawozdania finansowe stanowiły przedmiot manipulacji dokonywanych w interesie członków organów lub wpływowych akcjonariuszy³³. Jednym z działań na rzecz ochrony inwestorów i utrzymania zaufania do rynków finansowych było zobowiązanie krajów Unii Europejskiej do przyjęcia Międzynarodowych Standardów Rachunkowości³⁴. Od 2005 roku skonsolidowane sprawozdania finansowe spółek publicznych notowanych na rynkach państw członkowskich muszą być sporządzane zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Rachunkowości/Międzynarodowymi Standardami Sprawozdawczości Finansowej (MSR/

30 D. Dobija, *Rola rachunkowości w zapewnieniu tadu korporacyjnego*, [w:] D. Dobija, I. Kotadkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 479.

31 K. Oplustil, *Instrumenty nadzoru korporacyjnego (corporate governance) w spółce akcyjnej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 57–58.

32 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 48–54.

33 A. Opalski, *Europejskie prawo spółek*, LexisNexis, Warszawa 2010, s. 376.

34 W literaturze zwraca się uwagę, że Międzynarodowe Standardy Rachunkowości/Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej, ze względu na swoją elastyczność, stają się potencjalnym źródłem korupcji oraz stwarzają możliwość do przedstawienia obrazu jednostki zgodnej z oczekiwaniem zarządających, a nie zgodnej z prawdą. Por. A. Kamela-Sowińska, *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości a korupcja*, [w:] I. Sobańska, W.A. Nowak (red.), *Międzynarodowe i krajowe regulacje rachunkowości i ich implementacja. Wyzwania i bariery*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 29–37; P. Wójtowicz, *Wykrywanie malowania zysków dokonywanych w celu unikania strat*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2005, nr 30(86), s. 129–141.

MSSF)³⁵. Z kolei sprawozdania finansowe jednostkowe mogą być sporządzane zgodnie z MSR/MSSF³⁶. Na międzynarodowe regulacje rachunkowości składają się *Ramy konceptualne sprawozdawczości finansowej*, Międzynarodowe Standardy Rachunkowości (MSR)/Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej (MSSF), interpretacje Stałego Komitetu ds. Interpretacji (SKI) oraz interpretacje Komitetu ds. Interpretacji Międzynarodowej Sprawozdawczości Finansowej (KIMSF) (por. rysunek 6).

Ramy konceptualne sprawozdawczości finansowej stanowią fundamenty teoretyczne międzynarodowych standardów rachunkowości. Zawierają między innymi wyjaśnienie, jaki jest cel sprawozdań finansowych, jakie cechy jakościowe powinny spełniać i kto jest ich priorytetowym odbiorcą³⁷.

Problemy szczególnie sprawozdawczości finansowej prezentowane są w 28 Międzynarodowych Standardach Rachunkowości³⁸ oraz 16 Międzynarodowych Standardach Sprawozdawczości Finansowej³⁹.

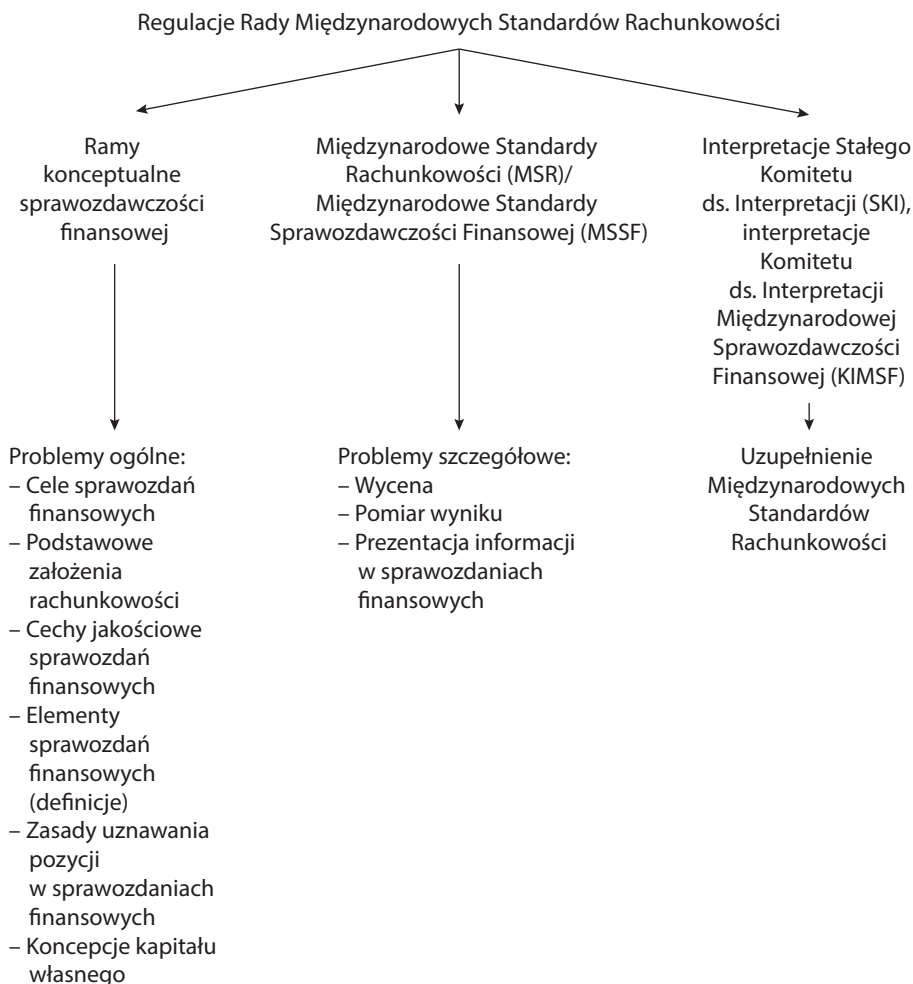
35 Art. 4 Rozporządzenia (WE) NR 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 19 lipca 2002 r. w sprawie stosowania międzynarodowych standardów rachunkowości.

36 Art. 45 ust 1a, 1b Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 55).

37 *The Conceptual Framework for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2010.

38 MSR 1 „Prezentacja sprawozdań finansowych”, MSR 2 „Zapasy”, MSR 7 „Sprawozdanie z przepływów pieniężnych”, MSR 8 „Zasady (polityka) rachunkowości, zmiany wartości szacunkowych i korygowanie błędów”, MSR 10 „Zdarzenia po zakończeniu okresu sprawozdawczego”, MSR 11 „Umowy o usługę budowlaną”, MSR 12 „Podatek dochodowy”, MSR 16 „Rzeczowe aktywa trwałe”, MSR 17 „Leasing”, MSR 18 „Przychody”, MSR 19 „Świadczenia pracownicze”, MSR 20 „Dotacje rządowe oraz ujawnianie informacji na temat pomocy rządowej”, MSR 21 „Skutki zmian kursów wymiany walut obcych”, MSR 23 „Koszty finansowania zewnętrznego”, MSR 24 „Ujawnianie informacji o podmiotach powiązanych”, MSR 26 „Rachunkowość i sprawozdawczość programów świadczeń emerytalnych”, MSR 27 „Jednostkowe sprawozdania finansowe”, MSR 28 „Inwestycje w jednostkach stowarzyszonych oraz wspólne przedsięwzięcia”, MSR 29 „Sprawozdawczość finansowa w warunkach hiperinflacji”, MSR 32 „Instrumenty finansowe: prezentacja”, MSR 33 „Zysk na akcję”, MSR 34 „Śródroczna sprawozdawczość finansowa”, MSR 36 „Utrata wartości aktywów”, MSR 37 „Rezerwy, zobowiązania warunkowe i aktywa warunkowe”, MSR 38 „Aktywa niematerialne”, MSR 39 „Instrumenty finansowe: ujmowanie i wycena”, MSR 40 „Nieruchomości inwestycyjne”, MSR 41 „Rolnictwo”. Por. <https://www2.deloitte.com/pl/pl/services/audit/mssf.html> (dostęp: 6.06.2018).

39 MSSF 1 „Zastosowanie Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej po raz pierwszy”, MSSF 2 „Płatności na bazie akcji”, MSSF 3 „Połączenia przedsięwzięć”, MSSF 4 „Umowy ubezpieczeniowe”, MSSF 5 „Aktywa trwałe przeznaczone do sprzedaży oraz działalność zaniechana”, MSSF 6 „Poszukiwanie i ocena zasobów mineralnych”, MSSF 7 „Instrumenty finansowe: ujawnianie informacji”, MSSF 8 „Segmenty operacyjne”, MSSF 9 „Instrumenty finansowe”, MSSF 10 „Skonsolidowane sprawozdania finansowe”, MSSF 11 „Wspólne ustalenia umowne”, MSSF 12 „Ujawnienia na temat udziałów w innych jednostkach”, MSSF 13 „Wycena w wartości godziwej”, MSSF 14 „Odroczone salda

Rysunek 6. Regulacje wydawane przez IASB

Źródło: E. Walińska, *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Oficyna Wydawnicza, Kraków 2007, s. 37.

W obszarach nieuregulowanych w MSR/MSSF⁴⁰ spółki publiczne przestrzegają krajowych źródeł regulacji. W przypadku spółek notowanych na GPW w Warszawie są to wytyczne ustawy o rachunkowości. Implementacja do polskiej praktyki

z regulowanej działalności”, MSSF 15 „Przychody z umów z klientami”, MSSF 16 „Leasing”, MSSF 17 „Umowy ubezpieczeniowe”. Por. <https://www2.deloitte.com/pl/pl/services/audit/mssf.html> (dostęp: 6.06.2018 r.).

40 W MSR/MSSF mijają się na przykład problematykę ewidencji, traktując ją jedynie jako technikę – narzędzie do sporządzenia sprawozdania finansowego. Zob. szerzej E. Walińska, *Międzynarodowe standardy rachunkowości...*; E. Walińska (red.), *Sprawozdania finansowe według MSSF. Zasady prezentacji i ujawniania informacji*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.

rachunkowości, osadzonej w kodeksowym systemie prawnym, rozwiązań anglosaskich niosła ze sobą swego rodzaju rewolucję.

Jak zauważyła Irena Sobańska, u podstaw zmiany cech sprawozdań finansowych sporządzonych według MSR/MSSF leży zastosowanie teorii wartości kapitału dla akcjonariuszy. Tradycyjne sprawozdania finansowe, sporządzone według polskich regulacji, oparte były na teorii interesariuszy⁴¹. W procesie sporządzania sprawozdań finansowych według MSR/MSSF wykorzystywanych jest wiele informacji tworzących za pomocą różnych metod i technik strategicznej rachunkowości zarządczej⁴².

Wieloletni prezes Stowarzyszenia Księgowych w Polsce Zbigniew Messner w następujący sposób wyjaśnił problem implementacji MSR/MSSF w polskiej praktyce:

[...] ich treść jest trudna, bo wskazują tak: ja ci radzę zrób jak chcesz, ale uważam, że powinno być tak a tak. Ale ty możesz zrobić inaczej. Księgowi do tej pory byli przyzwyczajeni do innej filozofii⁴³.

W literaturze przedmiotu zaznacza się, że sprawozdawczość finansowa jest niewralgicznym obszarem prowadzenia spółki, w którym – z uwagi na wysoki stopień skomplikowania⁴⁴ Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej – może dojść do nadużyć na szkodę spółki i interesariuszy⁴⁵.

Część regulacji zewnętrznych, które powinni stosować między innymi zarządzający i rady spółek, ma charakter „miękkiego” prawa. Na przestrzeni ostatnich lat część tych regulacji przeniesiono do „twardego” prawa. Dla przykładu: początkowo funkcjonowanie komitetu audytu regulowane było w ramach *Dobrych praktyk spółek publicznych*⁴⁶, natomiast od 2009 roku, za sprawą dyrekty-

41 I. Sobańska, *Zmiany w rachunkowości spółek publicznych w kontekście wdrażania MSR/MSSF*, [w:] I. Sobańska, A. Szychta (red.), *Wpływ międzynarodowych i krajowych regulacji sprawozdawczości finansowej i auditingu na zmiany w praktyce rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 189.

42 I. Sobańska, *Wpływ MSR na integrację rachunkowości: rachunkowość finansowa i rachunkowość zarządcza*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2003, nr 13(69), s. 247–255.

43 Z. Messner, *Kłopoty ze standardami*, „Gazeta Prawna”, nr 12, 3.01.2016.

44 Alicja Jarugowa zauważyła, że MSSF są powszechnie uznawane za bardzo skomplikowane i trudne do stosowania w krajach, które nie mają jeszcze rozwiniętego rynku kapitałowego – zob. A. Jarugowa, *Problem implementacji Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej*, [w:] I. Sobańska, A. Nowak (red.), *Międzynarodowe i krajowe regulacje rachunkowości i ich implementacja. Wyzwania i bariery*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 14.

45 K. Oplustil, *Instrumenty nadzoru korporacyjnego...*, s. 57.

46 *Dobre praktyki w spółkach publicznych 2005*, Komitet Dobrych Praktyk Forum – Corporate Governance, Warszawa 2004.

wy 2006/46/WE⁴⁷, regulacje te zostały przeniesione do „twardego” prawa⁴⁸. Wydaje się, że wynikało to między innymi z faktu, iż spółki publiczne nie są skłonne do stosowania „miękkiego” prawa funkcjonującego na zasadzie *comply or explain*⁴⁹. W 2014 roku Komisja Europejska wydała zalecenie, którego celem było zdyscyplinowanie spółek publicznych notowanych na rynkach kapitałowych w krajach członkowskich do poprawy jakości oświadczeń o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego, a w szczególności poprawy jakości wyjaśnień przedstawianych przez spółki w przypadku odstępstwa od zaleceń kodeksu ładu korporacyjnego⁵⁰.

2.2. Wytyczne o charakterze legislacyjnym oraz środowiskowym dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że swego rodzaju podstawy teoretyczne systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stanowią ponadnarodowe standardy COSO, wytyczne ustawy SOX oraz raporty brytyjskie z obszaru ładu korporacyjnego⁵¹. W ustawie SOX skupiono się na specyficznym aspekcie kontroli wewnętrznej, a mianowicie na kontroli wewnętrznej nad sprawozdawczością finansową. Zakres kontroli wewnętrznej wynikający ze standardów COSO czy brytyjskich raportów jest znaczenie szerszy i obejmuje całą działalność biznesową oraz wszystkie związane z nią rodzaje kontroli⁵².

47 Dyrektywa 2006/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 czerwca 2006 r. zmieniająca dyrektywy rady 78/660/EWG w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek, 83/349/EWG w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych, 86/635/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych banków i innych instytucji finansowych oraz 91/674/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń.

48 Art. 56 ust. 3. pkt 1, 3, 5 Ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym (Dz.U. z 2009 r. Nr 77, poz. 649 ze zm.).

49 A. Adamska, L. Bohdanowicz, J. Gad, *Reakcje spółek publicznych na wprowadzenie obowiązku powoływania komitetu audytu*, „e-mentor” 2017, nr 4(72), s. 25–35; M. Jerzemowska, K. Campbell, K. Najman, *Przyczynek do oceny polskich regulacji nadzoru korporacyjnego*, „Master of Business Administration” 2010, nr 6, s. 4–5.

50 Zalecenie Komisji Europejskiej z dnia 9 kwietnia 2014 r. w sprawie jakości sprawozdawczości dotyczącej ładu korporacyjnego (podejście „przestrzegaj lub wyjaśnij”), 2014/208/UE.

51 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives for Voluntary Reporting on Internal Risk Management and Control Systems*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2008, vol. 27, no. 1, s. 35–36.

52 *Internal Controls – A Review of Current Developments*, International Federation of Accountants 2006, <https://www.ifac.org/publications-resources/internal-controls-review-current-developments> (dostęp: 1.01.2017); R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives...*, s. 36.

W niniejszym podrozdziale analizie poddane zostaną trzy wymienione źródła wytycznych, które dotyczą systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Przedstawione zostaną również wytyczne polskiego i niemieckiego prawa dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wynikające z regulacji Unii Europejskiej oraz specyfiki analizowanych krajów.

2.2.1. Zintegrowana struktura ramowa kontroli wewnętrznej (COSO)

Współcześnie najbardziej rozpoznawalnym i akceptowalnym modelem systemu kontroli wewnętrznej jest model przedstawiony w raporcie Komitetu Organizacji Sponsorujących Komisję Treadwaya (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – COSO)⁵³. W 1992 roku został opracowany pierwszy model COSO⁵⁴. Według COSO kontrola wewnętrzna to proces realizowany przez radę dyrektorów, kadre zarządzającą i inny personel jednostki, skonstruowany tak, aby dostarczyć wystarczającej pewności dotyczącej osiągnięcia celów w zakresie skuteczności i wydajności działań jednostki, rzetelności sprawozdawczości finansowej oraz zgodności z obowiązującymi przepisami prawa⁵⁵. Zgodnie z wytycznymi COSO kontrola wewnętrzna obejmuje pięć komponentów, a mianowicie: środowisko kontroli, ocenę ryzyka, działania kontrolne, monitorowanie i komunikowanie⁵⁶.

W roku 2013 model COSO został uaktualniony⁵⁷. Wprowadzone zmiany nie dotyczyły podstawowej definicji kontroli wewnętrznej, trzech kategorii celów i pięciu komponentów kontroli wewnętrznej. Wszystkie komponenty są wskazane w nowym modelu jako konieczne do efektywnej kontroli wewnętrznej⁵⁸. W literaturze przedmiotu prezentowane są charakterystyki poszczególnych komponentów⁵⁹:

53 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 264.

54 *Internal control – integrated Framework*, COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), AICPA, New York 1992.

55 Tamże.

56 Tamże.

57 *Internal control – integrated Framework*, COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), AICPA, New York 2013.

58 *Internal Control – COSO's Updated Framework, A conversation with Institute of Internal Auditors – San Diego Chapter*, PwC, 2014, <https://chapters.theiia.org/san-diego/About/Documents/COSO%20Updated.pdf> (dostęp: 2.03.2018).

59 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 267–268; J. Gad, M. Wójciak, *Audyty wewnętrzne a wiarygodność sprawozdań finansowych – perspektywa międzynarodowa*, Wydawnictwo SIZ, Łódź 2016, s. 45.

- 1) środowisko kontroli – dotyczy przymiotów pracowników, takich jak uczciwość, wartości etyczne, kompetencje oraz środowiska, w którym funkcjonują; obejmuje także filozofię zarządzania ryzykiem oraz jego dopuszczalny poziom;
- 2) oszacowanie ryzyka – dotyczy sposobu identyfikacji i analizy różnych rodzajów ryzyka oraz zarządzania nim;
- 3) czynności kontrolne – czyli procedury i zasady stosowane przez kierownictwo w celu efektywnej reakcji na ryzyko; umożliwiają one realizację przyjętych celów;
- 4) informacja i komunikowanie – wszystkie niezbędne dla kierownictwa informacje umożliwiające mu efektywne zarządzanie jednostką – sposób ich gromadzenia oraz komunikowania na wszystkich poziomach organizacyjnych;
- 5) monitoring – proces służący ocenie efektywności istniejących kontroli; obejmuje również nadzór oraz podejmowanie czynności naprawczych w przypadku identyfikacji nieprawidłowości.

Według wytycznych COSO cele kontroli wewnętrznej przypisywane są do czterech obszarów⁶⁰:

- 1) działalność strategiczna – wspieranie misji przedsiębiorstwa,
- 2) działalność operacyjna – efektywne i skuteczne wykorzystanie zasobów,
- 3) sprawozdawczość finansowa – sporządzenie wiarygodnych sprawozdań finansowych,
- 4) zgodność – zgodność działań jednostki z odpowiednimi regulacjami.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że model COSO pozwala wypełnić wymagania dotyczące kontroli wewnętrznej wynikające z ustawy SOX. Model pozwala ustalić, co już zostało zrobione, a gdzie są braki, jeżeli chodzi o spełnienie wymagań wynikających z sekcji 404 ustawy SOX⁶¹. Bezpośrednią odpowiedzią na ustawę SOX były opracowane w 2004 roku wytyczne COSO dotyczące zarządzania ryzykiem – *Zarządzanie ryzykiem korporacyjnym – zintegrowana struktura ramowa*. Co ważne, struktura ramowa zarządzania ryzykiem nie miała zastępować struktury kontroli wewnętrznej, ale ją zawierać⁶².

Karla Johnstone, Chan Li i Kathleen H. Rupley opracowali przykładowe zagadnienia związane z identyfikacją słabości systemu kontroli wewnętrznej w ramach elementów struktury COSO (por. tabela 2)⁶³.

60 *Enterprise Risk Management Framework*, COSO 2004, <https://www.coso.org/Pages/erm-integratedframework.aspx> (dostęp: 2.03.2018); M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 267–268; J. Gad, M. Wójciak, *Audyt wewnętrzny...*, s. 267.

61 <https://www.coso.org/Pages/ic.aspx> (dostęp: 6.05.2018).

62 *Enterprise Risk Management...*

63 K. Johnstone, C. Li, K.H. Rupley, *Changes in Corporate Governance Associated with the Revelation of Internal Control Material Weaknesses and Their Subsequent Remediation*, „Contemporary Accounting Research” 2011, vol. 28, issue 1, s. 331–383.

Tabela 2. Przykładowe zagadnienia związane z identyfikacją słabości systemu kontroli wewnętrznej w ramach elementów struktury COSO

Element struktury COSO	Przykładowe zagadnienia
Ocena ryzyka	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sprawdzenie spójności procesu oceny ryzyka 2. Przeprowadzenie oceny ryzyka na poziomie jednostki w celu oszacowania wpływu poszczególnych rodzajów ryzyka na sprawozdawczość finansową, w tym wpływu potencjalnych rodzajów ryzyka związanych z oszustwami oraz z nierutynowymi transakcjami 3. Ocena ryzyka oszustw w celu określenia odpowiedniego zakresu kontroli wewnętrznej 4. Formalny proces oceny ryzyka strategicznego w celu jego identyfikacji, ustalenia priorytetów i alokacji zasobów niezbędnych do zarządzania ryzykiem w zakresie sprawozdawczości finansowej
Środowisko kontroli	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nadzór realizowany przez radę spółki, komitet audytu oraz najwyższe kierownictwo 2. Kompetencje osób odpowiedzialnych za sprawozdawczość finansową 3. Zasoby dla osób odpowiedzialnych za sprawozdawczość finansową 4. Program informowania o nieprawidłowościach 5. Przydzielenie odpowiedzialności, przekazanie uprawnień 6. Struktura organizacyjna
Działania kontrolne	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zasady i procedury 2. Dokumentacja 3. Podział obowiązków 4. Zabezpieczenie aktywów 5. Raportowanie finansowe na koniec okresu, uzgadnianie rachunków 6. Przegląd zarządzania, nadzór
Informacja i komunikacja	<ol style="list-style-type: none"> 1. Komunikacja między działami operacyjnymi i księgowymi w zakresie informacji finansowych i innych informacji biznesowych wykorzystywanych w procesie sprawozdawczości finansowej, w tym transakcje nierutynowe 2. Komunikacja warunków i działań działu sprzedaży, które mogą wpływać na uznawanie przychodów 3. Odpowiednie procedury komunikacji w spółkach zależnych
Monitorowanie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Działania audytu wewnętrznego polegające na przeglądzie sprawozdawczości finansowej, zgodności i kontroli operacyjnych oraz działania polegające na przeglądzie adekwatności środków zaradczych pod kątem znanych braków, jak również przygotowanie wytycznych dla spółki w kwestiach kontroli problemów księgowych 2. Monitorowanie w celu wykrycia błędów wejściowych związanych z wynagrodzeniami w oparciu o akcje 3. Bieżące monitorowanie

Źródło: K. Johnstone, C. Li, K.H. Rupley, *Changes in Corporate Governance...*, s. 331–383.

Zgodnie z wytycznymi COSO każdy w organizacji ma pewne zadania związane z zarządzaniem ryzykiem. Ostateczną odpowiedzialność ponosi prezes zarządu, który jest głównym „właścicielem” ryzyka. Kierownictwo jednostki wspiera

filozofię zarządzania ryzykiem oraz zarządza ryzykiem w ramach swoich kompetencji, zgodnie z ustalonym poziomem akceptowalnego ryzyka. W procesie zarządzania ryzykiem mają obowiązek uczestniczenia w szczególności dyrektor finansowy oraz audytor wewnętrzny. Pozostali pracownicy odpowiadają za realizację zarządzania ryzykiem zgodnie z ustalonymi zasadami i procedurami⁶⁴.

2.2.2. Wymagania wynikające z ustawy Sarbanesa-Oxleya dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

W Stanach Zjednoczonych debata dotycząca systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową toczy się od lat siedemdziesiątych XX wieku⁶⁵. W 1978 roku Komisja ds. Zadań Audytorów (Commission on Auditors Responsibilities) rekomendowała Amerykańskiej Komisji Papierów Wartościowych i Giełd (United States Securities and Exchange Commission) zobowiązanie spółek publicznych do przygotowania raportu zarządu (który miał podlegać oddzielnemu badaniu przez audytora zewnętrznego), w którym zarządzający potwierdzaliby swoją odpowiedzialność za sprawozdania finansowe. Raport ten miał zawierać ocenę systemu kontroli wewnętrznej przeprowadzoną przez zarządzających⁶⁶. W 1987 roku Komisja Treadwaya przygotowała podobne rekomendacje, które wykorzystano w 1992 roku w pracach COSO nad strukturą ramową kontroli wewnętrznej⁶⁷. Od 2004 roku amerykańskie spółki notowane na giełdzie zostały zmuszone do przedłożenia Komisji Papierów Wartościowych i Giełd Stanów Zjednoczonych corocznej oceny efektywności systemu kontroli wewnętrznej⁶⁸. W sekcji 302 ustawy SOX wyraźnie wskazano, że:

- 1) dyrektorzy podpisujący raport kwartalny lub roczny:
 - a) ponoszą odpowiedzialność za utworzenie i utrzymanie kontroli wewnętrznej,
 - b) przeprowadzili ocenę efektywności kontroli wewnętrznej jednostki w okresie 90 dni poprzedzających wydanie raportu,

64 *Enterprise Risk Management...*

65 H.M. Hermanson, *An Analysis of the Demand for Reporting on Internal Control*, „Accounting Horizons” 2000, vol. 14, no. 3, s. 340.

66 *The Commission on Auditors' Responsibilities: Report, Conclusions, and Recommendations*, Commission on Auditors' Responsibilities (The Cohen Commission), AICPA, New York 1978, s. 76.

67 *Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting*, National Commission on Fraudulent Financial Reporting (The Treadway Commission), New York 1987.

68 J. Solomon, *Corporate Governance and Accountability*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2007, s. 167.

- c) zaprezentowali w raporcie wnioski dotyczące efektywności kontroli wewnętrznej opartej na przeprowadzonej wcześniej analizie,
- 2) dyrektorzy podpisujący raport ujawniają audytorowi zewnętrznemu i komitetowi audytu składającemu się z członków rady dyrektorów (lub osób realizujących analogiczną funkcję):
 - a) wszelkie znaczące braki w funkcjonowaniu kontroli wewnętrznej, które mogą niekorzystnie wpływać na działanie jednostki w zakresie ewidencji, przetwarzania, podsumowywania i raportowania danych finansowych oraz uniemożliwić audytorowi zewnętrznemu zidentyfikowanie słabości kontroli wewnętrznej,
 - b) wszelkie defraudacje (znaczące i mniej znaczące) dotyczące działalności członków zarządu lub innych pracowników pełniących znaczącą rolę w procesie kontroli wewnętrznej,
- 3) dyrektorzy podpisujący raport wskazują w nim, czy zaszły znaczące zmiany w funkcjonowaniu kontroli wewnętrznej lub inne fakty mogące w istotny sposób oddziaływać na kontrolę wewnętrzną, w tym wszelkie działania mające na celu korygowanie istotnych braków lub słabości.

W ustawie SOX zobowiązano audytorów zewnętrznych (biegłych rewidentów) do dokonania audytu oraz wystawienia opinii na temat raportu przygotowanego przez kadrę zarządzającą spółki, dotyczącego kontroli wewnętrznej. Raport ten ma być badany według tych samych zasad co sprawozdania finansowe⁶⁹. Zgodnie z sekcją 103 ustawy SOX firma audytorska powinna:

- 1) opisać w każdym raporcie z audytu zakres czynności audytowych dotyczących struktury kontroli wewnętrznej i jej procedur; powinna również zaprezentować:
 - a) wnioski audytora z czynności audytowych,
 - b) ocenę, czy struktura systemu kontroli i jego procedury:
 - obejmują prowadzenie ewidencji, która z odpowiednią szczegółowością odzwierciedla transakcje i dyspozycje związane z aktywami jednostki,
 - dostarczają wystarczającej pewności, że transakcje niezbędne do sporządzenia sprawozdań finansowych księgowane są zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami rachunkowości, a wpływy i wydatki emitenta są dokonywane wyłącznie zgodnie z upoważnieniami kierownictwa i rady dyrektorów,
 - c) opis (co najmniej) istotnych słabości kontroli wewnętrznej oraz wszelkich istotnych niezgodności stwierdzonych na podstawie czynności audytowych.

69 Tamże.

Sekcja 404 ustawy SOX poświęcona jest raportowi dotyczącemu kontroli wewnętrznej. Raport ten powinien zawierać wskazanie, że kadra zarządzająca jednostki jest odpowiedzialna za utworzenie i utrzymanie odpowiednich struktur kontroli wewnętrznej oraz jej procedur dotyczących sprawozdawczości finansowej. Powinien również zawierać ocenę – sporządzoną na koniec ostatniego roku obrotowego – struktury kontroli wewnętrznej oraz jej procedur dotyczących sprawozdawczości finansowej.

2.2.3. Brytyjskie wytyczne dotyczące systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem, w tym systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

Jak zauważyła Jerzemowska, Wielka Brytania ma szczególne zasługi na polu rozwoju standardów (tj. dobrych praktyk) ładu korporacyjnego⁷⁰. Opublikowany w 1992 roku w Wielkiej Brytanii raport komitetu Cadbury'ego⁷¹ zainicjował reformę ładu korporacyjnego w Wielkiej Brytanii oraz w innych krajach⁷². W 1999 roku opublikowany został raport (*Internal Control: Guidance for Directors on the Combined Code*) przygotowany przez grupę roboczą pod kierownictwem Nigela Turnbulla, której celem było opracowanie wytycznych w zakresie kontroli wewnętrznej⁷³. Raport Turnbulla był pierwszym raportem, który zawierał wskazówki co do implementacji zaleceń brytyjskiego *Combined Code*⁷⁴ dotyczących kontroli wewnętrznej. W roku 2005 została opublikowana skorygowana wersja raportu Turnbulla (*Internal Control: Revised Guidance for Directors on the Combined Code*⁷⁵), która nie różniła się istotnie od pierwotnej wersji dokumentu⁷⁶.

Obecnie w odniesieniu do systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem spółki brytyjskie stosują zasady brytyjskiego kodeksu ładu korporacyjnego (*The*

70 M. Jerzemowska, *Wybrane międzynarodowe i krajowe regulacje nadzoru korporacyjnego na przykładzie Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Niemiec i Japonii*, [w:] D. Dobija, I. Kotłakiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 195.

71 *The financial aspects of corporate governance (the Cadbury Report)*, The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd, London 1992.

72 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny w Wielkiej Brytanii*, [w:] M. Jerzemowska, A. Golec, A. Zamojska, *Corporate governance. BRIC i Polska na tle krajów rozwiniętych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015, s. 16.

73 *Internal Control: Guidance for Directors on the Combined Code*, Institute of Chartered Accountants in England and Wales, 1999.

74 *Principles of Good Governance and Code of Best Practice (The Combined Code)*, The Committee on Corporate Governance and Gee Publishing Ltd, London 1998.

75 *Internal Control: Revised Guidance for Directors on the Combined Code*, Financial Reporting Council, 2005.

76 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny w Wielkiej Brytanii*, s. 24–25.

*UK Corporate Governance Code 2016*⁷⁷⁾ oraz uzupełniające go wytyczne, między innymi w zakresie kontroli wewnętrznej (*Guidance on Risk Management, Internal Control and Related Financial and Business Reporting 2014*⁷⁸⁾.

Brytyjskie wytyczne dotyczące ładu korporacyjnego stosowane są przez spółki zgodnie z zasadą *comply or explain*, co oznacza, że mają one charakter „miękkiego” prawa.

Zgodnie z wytycznymi brytyjskiego kodeksu ładu korporacyjnego rada dyrektorów powinna zapewnić funkcjonowanie solidnego systemu zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej⁷⁹⁾. Rada powinna monitorować ten system, a co najmniej raz w roku przeprowadzać przegląd jego skuteczności, a także raportować o wynikach tego przeglądu w sprawozdaniu rocznym. Monitorowanie i przegląd powinny obejmować wszystkie mechanizmy kontrolne, w tym finansowe, operacyjne oraz kontrolę zgodności⁸⁰⁾.

Do głównych zadań komitetu audytu należy między innymi przegląd systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w spółce⁸¹⁾.

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w przewodniku dotyczącym kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem⁸²⁾ zarządzanie ryzykiem i kontrola wewnętrzna powinny być włączone w normalny proces zarządzania przedsiębiorstwem i nadzoru⁸³⁾.

Rada dyrektorów odpowiada za podejście organizacji do zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej. Jest w szczególności odpowiedzialna za⁸⁴⁾:

- 1) zapewnienie, że zostanie zaprojektowany i wdrożony odpowiedni system zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej, który pozwoli zidentyfikować różne rodzaje ryzyka, na które narażona jest jednostka oraz umożliwi radzie dokonanie rzetelnej oceny głównych rodzajów ryzyka;
- 2) określenie charakteru oraz zakresu różnych rodzajów ryzyka, jaki organizacja jest gotowa podjąć, aby osiągnąć swoje cele strategiczne;

77 *The UK Corporate Governance Code 2016*, The Financial Reporting Council Limited 2016.

78 *Guidance on Risk Management, Internal Control and Related Financial and Business Reporting*, The Financial Reporting Council Limited 2014.

79 *The UK Corporate Governance Code 2016*, C. 2.

80 Tamże, C. 2.3.

81 O ile to zadanie nie zostało wyraźnie przypisane do oddzielnego komitetu ds. ryzyka, składającego się z niezależnych dyrektorów lub do rady dyrektorów. Zob. *The UK Corporate Governance Code 2016*, C. 3.2.

82 Przewodnik nie zawiera szczegółowych procedur powalających spółce zaprojektować i zaimplementować system kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem.

83 *Guidance on Risk Management...*, s. 2.

84 Tamże, s. 5.

- 3) monitorowanie i przegląd systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej;
- 4) zapewnienie, aby odpowiednie informacje dotyczące zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej zostały ujawnione.

Zgodnie z wytycznymi brytyjskiego kodeksu ładu korporacyjnego systemy zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej obejmują politykę, kulturę, organizację, zachowania, procesy, systemy i inne aspekty związane z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa, które łącznie⁸⁵:

- 1) ułatwiają jego skuteczne i wydajne działanie, umożliwiając ocenę bieżących i pojawiających się zagrożeń, reagowanie odpowiednio na ryzyko i istotną nieskuteczność kontroli oraz zabezpieczenie aktywów,
- 2) przyczyniają się do zmniejszenia prawdopodobieństwa i wpływu złego osądu w procesie decyzyjnym, podejmowania ryzyka przekraczającego poziomy uzgodnione przez radę, ludzkiego błędu,
- 3) pomagają w zapewnieniu jakości sprawozdawczości wewnętrznej i zewnętrznej,
- 4) pomagają w zapewnieniu zgodności z obowiązującymi regulacjami, a także z wewnętrznymi zasadami dotyczącymi prowadzenia działalności.

Systemy zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej powinny obejmować: ocenę ryzyka, zarządzanie lub ograniczanie ryzyka, w tym stosowanie procesów kontrolnych, systemy informacyjne i komunikacyjne oraz procesy monitorowania i przeglądu ich ciągłej skuteczności⁸⁶.

Roczny przegląd skuteczności systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej powinien uwzględniać przyjęty przez jednostkę „apetyt na ryzyko”, funkcjonowanie tych systemów w praktyce, zarządzanie ryzykiem, jakość komunikacji wewnętrznej w zakresie ryzyka oraz kontroli wewnętrznej, jak również efektywność zewnętrznego raportowania (por. tabela 3).

Rada dyrektorów w corocznym sprawozdaniu z efektywności systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej powinna przynajmniej potwierdzić, że jest odpowiedzialna za te systemy i za przegląd ich skuteczności oraz ujawnić⁸⁷:

- 1) czy w spółce ma miejsce trwały proces identyfikacji, oceny i zarządzania podstawowymi rodzajami ryzyka, na jakie narażone jest przedsiębiorstwo,
- 2) czy systemy są wdrożone w odniesieniu do badanego roku i do dnia zatwierdzenia rocznego sprawozdania i zamknięcia ksiąg,
- 3) czy systemy są regularnie przeglądane przez radę.

85 Tamże, s. 8.

86 Tamże.

87 Tamże, s. 14.

W sprawozdaniu z efektywności systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej trzeba wskazać, w jakim stopniu systemy te są zgodne z wytycznymi zawartymi w *Guidance on Risk Management, Internal Control and Related Financial and Business Reporting*.

Tabela 3. Kluczowe elementy, które należy uwzględnić podczas przeglądu skuteczności systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej

Lp.	Elementy przeglądu skuteczności systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej
1	Gotowość przedsiębiorstwa na podejmowanie ryzyka („apetyt na ryzyko”)
2	Funkcjonowanie systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej, obejmujących projektowanie, wdrażanie, monitorowanie i przegląd oraz identyfikację rodzajów ryzyka i określenie tych, które są zasadnicze dla spółki
3	Integrację zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej ze strategią i modelem biznesowym oraz procesami planowania biznesowego
4	Zmiany charakteru, prawdopodobieństwa i wpływu głównych rodzajów ryzyka oraz zdolność spółki do reagowania na zmiany w jej działalności gospodarczej i otoczeniu zewnętrznym
5	Zakres, częstotliwość i jakość informacji przekazywanych radzie dyrektorów przez kierownictwo jednostki, dotyczących monitorowania systemu zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej
6	Kwestie prezentowane w raportach wewnętrznych ocenianych przez radę w ciągu roku, w szczególności częstość występowania istotnych niedociągnięć w kontroli lub słabych punktów, które zostały zidentyfikowane
7	Efektywność procesu raportowania informacji przez spółkę otoczeniu

Źródło: *Guidance on Risk Management...*, s. 10–11.

Co ważne, sprawozdanie rady dyrektorów, w świetle wytycznych *Guidance on Risk Management...*, powinno uwzględniać (lub zawierać link do strony internetowej) opis głównych cech systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sprawozdawczości finansowej⁸⁸. Obowiązek ujawnienia tych informacji wynika również z innej brytyjskiej regulacji. Zgodnie *Zasadami ujawniania informacji i ich przejrzystości (UK Listing Authority’s Disclosure and Transparency Rules)*⁸⁹ oświadczenie o stosowaniu dobrych praktyk ładu korporacyjnego powinno zawierać opis głównych cech systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sprawozdawczości finansowej⁹⁰. Wytyczne te pojawiły się po raz pierwszy w brytyjskim kodeksie ładu korporacyjnego opublikowanym w roku 2010⁹¹ i wynikają z dyrektyw

88 Tamże.

89 <https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/DTR/7/2.html> (dostęp: 6.06.2018).

90 Ujawnienia te mogą być zawarte w sprawozdaniu z kontroli wewnętrznej przygotowanym zgodnie z wytycznymi *Guidance on Risk Management...*

91 *The UK Corporate Governance Code 2010*, The Financial Reporting Council Limited 2010.

Unii Europejskiej⁹². Co ważne, ujawnienia na temat systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sprawozdawczości finansowej są obowiązkowe, to znaczy nie ma do nich zastosowania zasada *comply or explain*.

2.2.4. Wytyczne Unii Europejskiej dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową na przykładzie Polski i Niemiec

Regulacje dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zostały zaimplementowane do polskiego i niemieckiego porządku prawnego za sprawą dyrektywy 2006/46/WE.

Zgodnie z paragrafem 10 dyrektywy 2006/46/WE spółki, których papiery wartościowe dopuszczono do obrotu na rynku regulowanym i których siedziba znajduje się na obszarze Wspólnoty, powinny być zobowiązane do ujawnienia rocznego oświadczenia o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego, stanowiącego oddzielną i łatwo identyfikowalną część sprawozdania z działalności (raportu zarządu). Oświadczenie to powinno zapewnić akcjonariuszom informacje na temat rzeczywistych praktyk w zakresie ładu korporacyjnego stosowanych w spółce, w tym opis głównych cech wszelkich istniejących systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej w odniesieniu do procesu sprawozdawczości finansowej.

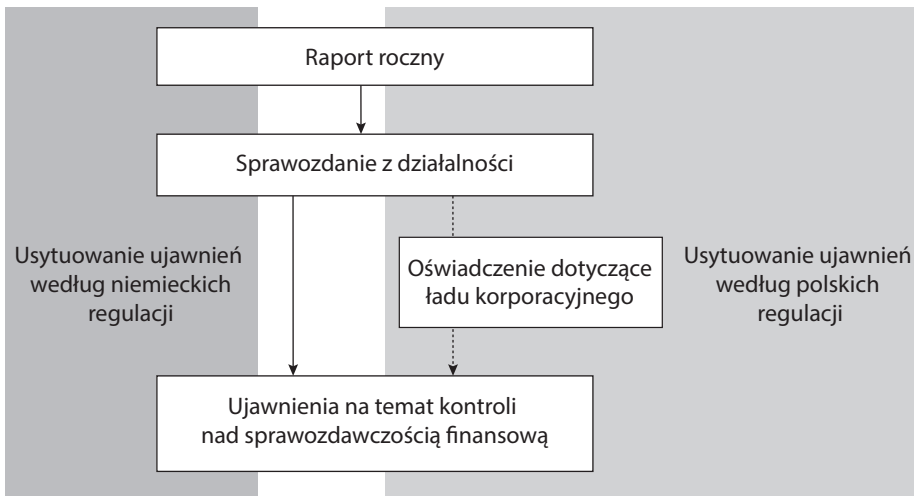
Wytyczne dyrektywy 2006/46/WE zostały między innymi włączone do polskiego Rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych⁹³. Zgodnie z paragrafem 91 ust. 5 pkt 4 powyższego rozporządzenia w sprawozdaniach z działalności (raportach zarządu) wszystkich emitentów papierów wartościowych powinno być zawarte – stanowiące wyodrębnioną część tego sprawozdania – oświadczenie o stosowaniu ładu korporacyjnego, które zawiera między innymi informacje na temat opisu głównych cech stosowanych w przedsiębiorstwie emitenta systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych⁹⁴ (określanych w pracy jako system kontroli nad sprawozdawczością finansową).

92 <https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/glossary/G1711.html> (dostęp: 6.06.2018). Zobowiązanie spółek publicznych notowanych w państwach członkowskich do ujawniania informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wynika z dyrektywy 2006/46/WE.

93 Rozporządzenie Ministra Finansów dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. Nr 33, poz. 259).

94 W aktualnym rozporządzeniu znajduje się analogiczny zapis – tj. paragraf 70, ust. 6, pkt 5, Rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących

W podobny sposób zagadnienie to zostało sformułowane w Niemczech. Zgodnie z paragrafem 315 sekcja 2 nr 5 German Commercial Code (Handelsgesetzbuch) w skonsolidowanym raporcie zarządu powinny być zawarte między innymi informacje na temat podstawowych cech systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu rachunkowości (określanych w pracy jako system kontroli nad sprawozdawczością finansową). Zarówno polskie, jak i niemieckie regulacje wskazują, że ujawnienia na temat systemów kontroli nad sprawozdawczością finansową powinny stanowić część raportu zarządu. W przypadku spółek publicznych notowanych w Polsce ujawnienia te powinny być dodatkowo częścią oświadczenia o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego, będącego składnikiem raportu zarządu (por. rysunek 7).

Rysunek 7. Usytuowanie ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową w raporcie rocznym

Źródło: J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 41.

Należy podkreślić, że ani polskie, ani niemieckie regulacje nie zawierają wytycznych dotyczących zakresu ujawnień na temat systemów kontroli nad sprawozdawczością finansową. Nie ulega jednak wątpliwości, że celem tych ujawnień jest wskazanie, iż w spółce funkcjonuje system, który ma zapewnić wiarygodność sprawozdań finansowych⁹⁵. Ujawnienia te są obligatoryjne i nie mogą być pre-

i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. 2018 r., poz. 757).

95 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 41.

zentowane zgodnie z zasadą stosowaną w przypadku kodeksów dobrych praktyk, to jest *comply or explain*.

Zarówno polski, jak i niemiecki kodeks dobrych praktyk ładu korporacyjnego zawiera odniesienia do systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

W polskim zbiorze dobrych praktyk ładu korporacyjnego wskazano, że rada nadzorcza, poza czynnościami wynikającymi z przepisów prawa, raz w roku sporządza i przedstawia zwyczajnemu walnemu zgromadzeniu ocenę sytuacji spółki z uwzględnieniem oceny systemów kontroli wewnętrznej, zarządzania ryzykiem, *compliance* oraz funkcji audytu wewnętrznego. Ocena ta obejmuje wszystkie istotne mechanizmy kontrolne, w tym zwłaszcza dotyczące raportowania finansowego i działalności operacyjnej⁹⁶. Za wdrożenie i utrzymanie skutecznych systemów kontroli wewnętrznej, zarządzania ryzykiem, *compliance* oraz funkcji audytu wewnętrznego odpowiada zarząd spółki⁹⁷.

Zgodnie z niemieckim kodeksem ładu korporacyjnego rada nadzorcza powołuje komitet audytu, który, o ile nie jest to powierzone innemu komitetowi, zajmuje się w szczególności monitorowaniem procesu rachunkowości, skuteczności systemu kontroli wewnętrznej, systemu zarządzania ryzykiem i audytu wewnętrznego, badania rocznego sprawozdania finansowego, w tym niezależności biegłego rewidenta. Przewodniczący komitetu audytu posiada specjalistyczną wiedzę i doświadczenie w stosowaniu zasad rachunkowości i procesów kontroli wewnętrznej⁹⁸.

2.3. Kluczowe mechanizmy wewnętrzne i zewnętrzne ładu korporacyjnego jako elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

2.3.1. Integracja mechanizmów ładu korporacyjnego w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

Należy zaznaczyć, że mechanizmy ładu korporacyjnego, które obecnie funkcjonują, funkcjonowały też w czasach „przedronowskich”. Elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wynikające z ujawnień prezentowanych

96 Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, *Dobre praktyki spółek notowanych na GPW 2016*, Warszawa 2015, II.Z.10, <https://www.gpw.pl/dobre-praktyki> (dostęp: 20.01.2018).

97 Tamże, III.Z.2.

98 *German Corporate Governance Code 2015*, Government Commission, 5.3.2, https://www.dcgk.de/en/code/archive.html?file=files/dcgk/usercontent/en/download/code/2015-05-05_Corporate_Governance_Code_EN_mark_up.pdf (dostęp: 1.02.2018).

w raportach rocznych przez współczesne spółki publiczne⁹⁹ są w dużej mierze zbieżne z elementami, które funkcjonowały w Enronie. Księgowi pracujący w Enronie prowadzili rachunkowość według restrykcyjnych zasad rachunkowości (*Generally Accepted Accounting Principles*). Sprawozdania finansowe były badane przez audytorów zewnętrznych, a sprawozdawczość finansowa – jako istotny obszar funkcjonowania spółki – była monitorowana przez radę dyrektorów. Jak się okazało, prawie każdy element infrastruktury regulacyjnej amerykańskiego rynku kapitałowego był dysfunkcyjny: sprawozdania finansowe spółek nie zawierały prawdziwych informacji, audytorzy zewnętrzni patrzyli na wszystko z pobłażaniem, prawnicy spiskowali, agencje ratingowe „spały”, a działania organów regulacyjnych były nieadekwatne¹⁰⁰. Nie brakowało mechanizmów ładu korporacyjnego, ale wszystkie były nieskuteczne. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, to nie słabości zasad ładu korporacyjnego, ale ich niewłaściwe stosowanie stało się przyczyną kryzysu¹⁰¹. Kluczowym działaniem na rzecz zwiększenia skuteczności mechanizmów ładu korporacyjnego, a przez to poprawy wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej, jest zobowiązanie spółek publicznych do stworzenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Inicjatorem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest zarząd, który odpowiada za utrzymanie tego systemu w spółce. Należy zauważyć, że w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową nie są tworzone nowe mechanizmy, ale ma miejsce integracja już istniejących. System ten integruje wybrane wewnętrzne i zewnętrzne mechanizmy ładu korporacyjnego wokół procesu sprawozdawczości finansowej. Wydaje się, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową pozwala uzyskać efekt synergii, prowadzący przede wszystkim do wzmocnienia wiarygodności sprawozdań finansowych. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że w efektywnym systemie kontroli wewnętrznej przewiduje się redukcję poszczególnych mechanizmów kontroli w sytuacji, gdy wykorzystanie danego mechanizmu okaże się nieuzasadnione. Chodzi o unikanie duplikowania mechanizmów kontroli¹⁰².

Do mechanizmów wewnętrznych ładu korporacyjnego, mających szczególne znaczenie z punktu widzenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, należą: działalność rady nadzorczej oraz komitetu audytu funkcjonującego

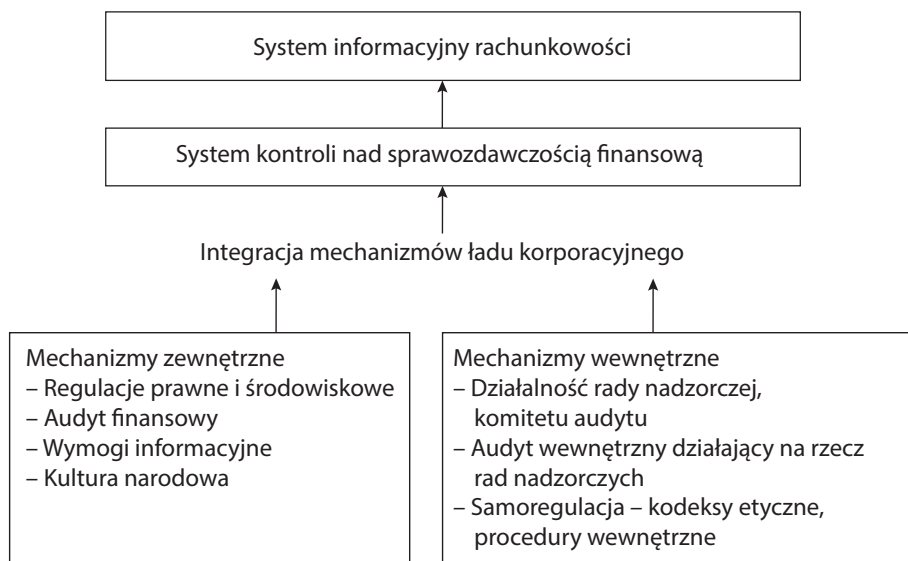
99 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 48–54.

100 P. Collier, M. Zaman, *Convergence in European Corporate Governance: The audit committee concept*, „Corporate Governance: An International Review” 2005, vol. 13, no. 6, s. 753–768; *US Crisis of Confidence*, „Australian Financial Review”, 4/5 May 2002.

101 M. Jerzemowska, K. Campbell, K. Najman, *Przyczynek do oceny...*, s. 3.

102 C. Fernandez, R. Arrondo, *Alternative Internal Controls as Substitutes of the Board of Directors*, „Corporate Governance: An International Review” 2005, vol. 13, no. 6, s. 864.

w ramach rady nadzorczej, audyt wewnętrzny, będący wsparciem dla rad nadzorczych, kodeksy etyczne oraz procedury wewnętrzne. Z kolei do mechanizmów zewnętrznych ładu korporacyjnego, istotnych z punktu widzenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, należą: regulacje dotyczące sprawozdawczości finansowej, regulacje dotyczące sprawozdawczości z obszaru ładu korporacyjnego, dobre praktyki ładu korporacyjnego, audyt finansowy, wymogi dotyczące ujawniania informacji przez spółki publiczne oraz kultura narodowa (por. rysunek 8).

Rysunek 8. Mechanizmy ładu korporacyjnego jako elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

Źródło: opracowanie własne.

W ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową poszczególne mechanizmy wewnętrzne i zewnętrzne ładu korporacyjnego „zachodzą na siebie”, to znaczy działanie jednego mechanizmu wzmacniane jest działaniem innego.

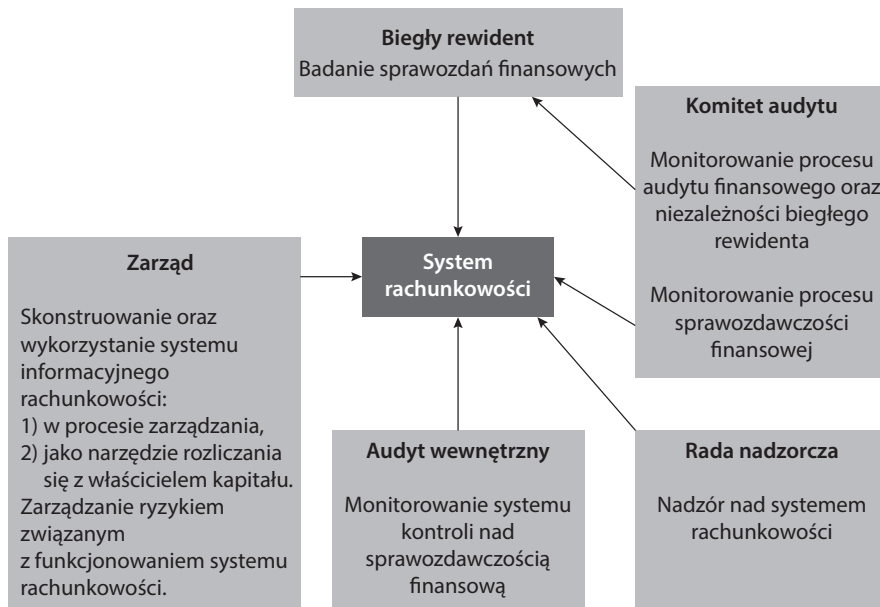
Można zidentyfikować mechanizmy ładu korporacyjnego, które w sposób pośredni oraz bezpośredni wpływają na wiarygodność sprawozdawczości finansowej oraz niefinansowej.

Do mechanizmów ładu korporacyjnego mających pośredni wpływ na wiarygodność sprawozdawczości spółek należą regulacje wewnętrzne i zewnętrzne oraz wymiary kultur narodowych. Wymogi dotyczące zakresu oraz częstotliwości ujawniania przez spółki publiczne informacji, w tym w szczególności informacji finansowych, mają wpływ na procedury wewnętrzne oraz organizację systemu rachunkowości. Wpływ na procedury wewnętrzne ma również kultura narodowa.

Spośród mechanizmów ładu korporacyjnego bezpośredni wpływ na wiarygodność sprawozdawczości finansowej ma działalność rad nadzorczych i komitetów audytu, audyt wewnętrzny oraz audyt finansowy.

Sprawność systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zależy od działań poszczególnych jednostek, które w różny sposób zaangażowane są w jego funkcjonowanie. Organem odpowiedzialnym za skonstruowanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz przede wszystkim za skonstruowanie systemu rachunkowości jest zarząd, który powinien zapewnić ich funkcjonowanie.

Rada nadzorcza monitoruje proces wyboru biegłego rewidenta oraz poszczególne etapy audytu finansowego. Co istotne, wykorzystuje ona w swojej działalności wyniki prac biegłego rewidenta, dla którego z kolei audyt wewnętrzny może być cennym źródłem informacji.

Rysunek 9. Jednostki odpowiedzialne za zarządzanie, badanie, monitorowanie i nadzór nad systemem rachunkowości

Źródło: opracowanie własne.

Rada nadzorcza wydaje się być centralnym ogniwem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Jej członkowie odpowiedzialni są za zgodność sprawozdań finansowych oraz raportów zarządu z prawem bilansowym. Komitet audytu, wyodrębniony z rady nadzorczej, nadzoruje politykę rachunkowości oraz proces sprawozdawczości finansowej jednostki, jest zaangażowany w wybór firmy audytorskiej oraz proces audytu finansowego i wewnętrznego. Zajmuje on się również

oceną ryzyka finansowego¹⁰³. Komitet ten ocenia także skuteczność systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem oraz audytu wewnętrznego, w tym w zakresie sprawozdawczości finansowej¹⁰⁴ (por. rysunek 9).

Reasumując, kluczową z punktu widzenia zapewnienia wiarygodności sprawozdawczości spółki jednostką jest komitet audytu, który – korzystając z informacji z audytu wewnętrznego – wspiera radę nadzorczą w procesie kontroli i jednocześnie monitoruje funkcjonowanie audytu finansowego.

2.3.2. Nadzór nad systemem rachunkowości realizowany przez rady nadzorcze

Według polskich regulacji rada nadzorcza sprawuje stały nadzór nad spółką we wszystkich dziedzinach jej działalności¹⁰⁵. Do szczególnych obowiązków rady nadzorczej należy ocena sprawozdania finansowego oraz sprawozdania zarządu z działalności (raportu zarządu) w zakresie ich zgodności z księgami i dokumentami, jak i ze stanem faktycznym, oraz wniosków zarządu dotyczących podziału zysku albo pokrycia straty, a także składanie walnemu zgromadzeniu corocznego pisemnego sprawozdania z wyników tej oceny¹⁰⁶. Zgodnie z *Zasadami nadzoru korporacyjnego OECD* rada nadzorcza powinna między innymi zagwarantować rzetelność systemów rachunkowości i sprawozdawczości finansowej spółki, w tym niezależność badania sprawozdań finansowych, oraz zagwarantować istnienie odpowiednich systemów kontroli w spółce, a w szczególności systemów monitorowania ryzyka, kontroli finansowej i operacyjnej oraz przestrzegania obowiązujących przepisów i norm. Powinna również nadzorować proces ujawniania i przekazywania informacji¹⁰⁷. Bogdan Nogalski i Agnieszka Szpitter zauważyli, że w regulacjach nie wskazuje się na zadania o charakterze kreatywnym lub doradczym, które może pełnić rada nadzorcza, chodzi tu o funkcję ukierunkowującą, integracyjną, inspirującą, uwiarygodniającą oraz stabilizacyjną¹⁰⁸.

103 D. Dobija, *Komitet audytu*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz, I. Cieślak, K. Klimczak, *Komitety rad nadzorczych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 39.

104 Art. 130 ust. 1 pkt 1 Ustawy z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r., poz. 1089).

105 Art. 382 paragraf 1 Ustawy z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2000 r. Nr 94, poz. 1037 z późn. zm.).

106 Art. 382, paragraf 3 ustawy Kodeks spółek handlowych.

107 *Zasady nadzoru korporacyjnego OECD*, Ministerstwo Skarbu Państwa, Warszawa 2004, http://nadzor.msp.gov.pl/portal/nad/53/766/Zasady_nadzoru_korporacyjnego_OECD.html (dostęp: 3.01.2009).

108 B. Nogalski, A. Szpitter, *Rada nadzorcza a model biznesu przedsiębiorstwa*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 304.

Jak już wspomniano, za sprawą dyrektywy 2006/46/WE zobowiązano kraje Unii Europejskiej do implementacji do krajowych porządków prawnych regulacji, zgodnie z którymi członkowie organów administrujących, zarządzających oraz nadzorczych spółki, w ramach wymogu minimalnego, ponoszą wspólną odpowiedzialność wobec spółki za sporządzanie i publikowanie rocznych sprawozdań finansowych oraz sprawozdań z działalności (raportów zarządu). W Polsce przepisy dotyczące powyższej odpowiedzialności włączono do ustawy o rachunkowości, zgodnie z którą kierownik jednostki oraz członkowie rady nadzorczej lub innego organu nadzorującego jednostki są zobowiązani do zapewnienia, aby sprawozdania finansowe oraz sprawozdania z działalności (raporty zarządu) spełniały wymagania przewidziane w ustawie o rachunkowości. Za szkodę wyrządzoną naruszeniem tych obowiązków będą oni odpowiadać solidarnie wobec spółki¹⁰⁹. Rada ocenia nie tylko poprawność sprawozdań, ale także celowość i ekonomiczną racjonalność przedstawionych działań¹¹⁰. Nie ulega zatem wątpliwości, że pełni ona kluczową rolę w zapewnieniu wiarygodności systemu informacyjnego rachunkowości.

Zastosowanie przeniesionych z modelu monistycznego ładu korporacyjnego regulacji dotyczących odpowiedzialności rady za sprawozdania finansowe i sprawozdania z działalności (raporty zarządu) spółki wydaje się być trudne z punktu widzenia funkcjonowania modelu dualistycznego. Chodzi o realizowanie dwóch sprzecznych ze sobą ról. Jedna polega na obiektywnym nadzorze nad wszelkimi obszarami działalności spółki, a więc również nad systemem rachunkowości (w tym nad sprawozdaniami finansowymi), druga natomiast sprowadza się do tego, że członkowie rady nadzorczej na równi z zarządem odpowiadają za zgodność sprawozdań finansowych oraz sprawozdań z działalności (raportów zarządu) z ustawą o rachunkowości (odpowiednio Międzynarodowymi Standardami Sprawozdawczości Finansowej)¹¹¹. Biorąc pod uwagę powyższe, wydaje się, że członkowie rady nadzorczej powinni mieć wpływ na zawartość sprawozdań finansowych oraz sprawozdań z działalności (raportów zarządu) (choć, co do zasady,

109 Art. 4a ustawy o rachunkowości.

110 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 359–360.

111 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru w spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 131–144; tenże, *Wybrane zmiany legislacyjne prowadzące do zwiększenia wiarygodności sprawozdań finansowych*, [w:] E. Walińska, P. Czajor, J. Gad, *Meritum. Aneks. Rachunkowość. Wybrane zmiany w regulacjach międzynarodowych i krajowych rachunkowości – już obowiązujące i propozycje na przyszłość*, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 27–30; tenże, *Odpowiedzialność rad nadzorczych za rachunkowość w świetle regulacji polskiego prawa bilansowego*, [w:] I. Sobańska, T. Wnuk-Pel (red.), *Rachunkowość w procesie tworzenia wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 213–226.

sporządzanie tych sprawozdań jest domeną zarządu), co powoduje zagrożenie, że rada będzie oceniała własne działania.

System rachunkowości jest z jednej strony narzędziem nadzoru, który pozwala radzie nadzorczej monitorować efektywność działań zarządu, z drugiej natomiast jest kluczowym obiektem podlegającym nadzorowi (por. rysunek 10)¹¹².

W 2009 oraz 2011 roku autor przeprowadził badania ankietowe wśród rad nadzorczych spółek publicznych notowanych na GPW w Warszawie¹¹³. Niemal połowa respondentów zarówno w roku 2009, jak i 2011 wskazała, że rada nadzorcza przede wszystkim nadzoruje działania zarządzających, a tylko w pewnych obszarach pełni rolę doradcy¹¹⁴. W badaniach tych uzyskano też zbliżone wyniki dotyczące agendy posiedzeń rad nadzorczych. W trakcie posiedzeń rady nadzorcze zajmowały się najczęściej, obok podejmowania uchwał dotyczących bieżących spraw, oceną wyników działalności spółki¹¹⁵. Wyniki badań przeprowadzonych przez Urbanka wśród rad nadzorczych spółek notowanych na GPW w Warszawie wskazują, że w latach 1996, 2000 i 2006¹¹⁶ na posiedzeniach rad nadzorczych najczęściej poruszane były następujące zagadnienia: kontrola realizacji planu finansowego, dyskusja na temat ogólnego kierunku rozwoju spółki, przyjęcie rocznego planu finansowego, ocena strategii oraz formalna ocena działalności zarządu¹¹⁷.

112 J. Gad, *Funkcja rozliczeniowa systemu rachunkowości według Profesor Alicji Jarugowej – perspektywa nadzoru korporacyjnego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 136(80), s. 100–101.

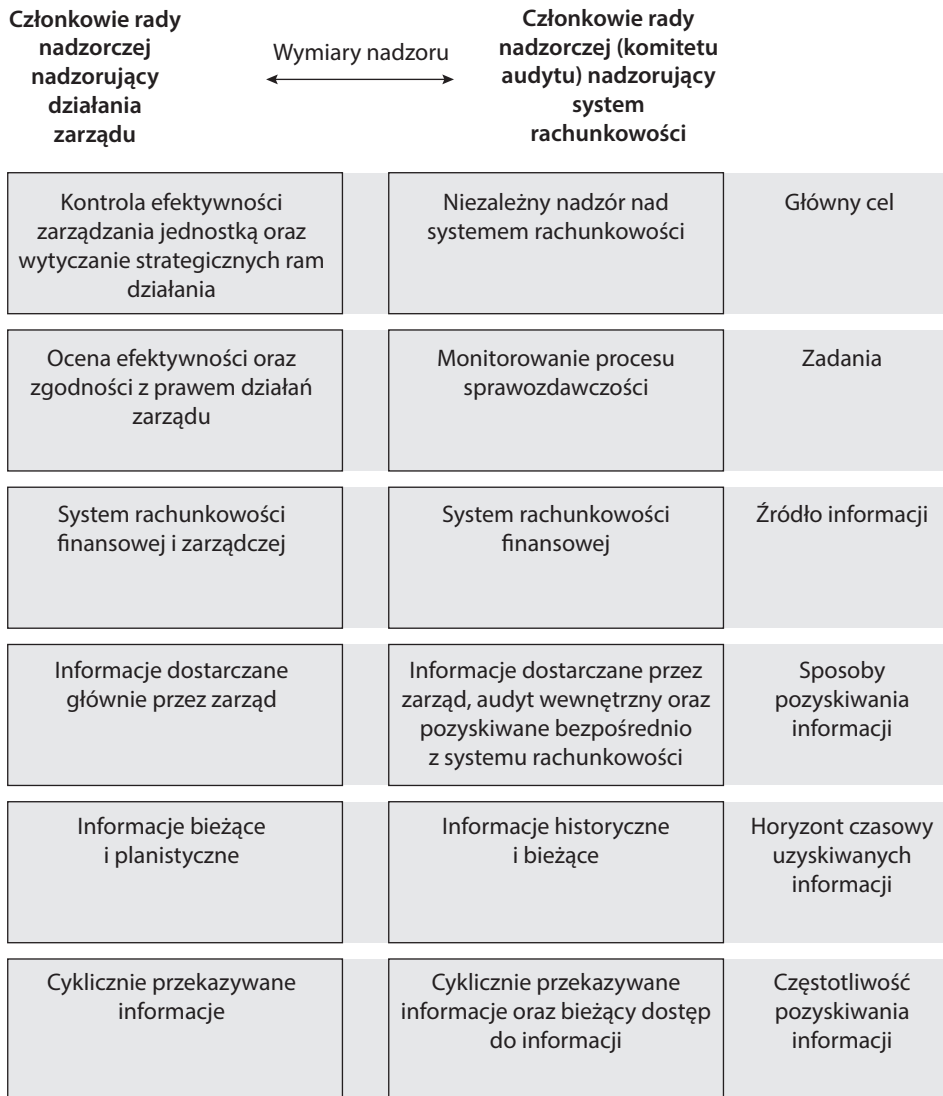
113 W pierwszym badaniu udział wzięło 66, natomiast w drugim 37 respondentów.

114 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 154–155; tenże, *The Relationship between Supervisory Board and Management and their Communication Process in Publicly Listed Companies in Poland*, „Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe” 2015, vol. 18, no. 2, s. 150.

115 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 157–158; tenże, *The Relationship...*, s. 151.

116 W badaniach wzięło udział odpowiednio: 199, 194 i 80 respondentów.

117 P. Urbaneck, *Ewolucja funkcji rad nadzorczych w polskich spółkach publicznych*, [w:] S. Rudolf (red.), *Rola nadzoru korporacyjnego w kreowaniu wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 192–193. Jan Jeżak i Leszek Bohdanowicz w badaniach przeprowadzonych w 2001 roku wśród spółek notowanych na GPW w Warszawie ustalili, że zdecydowana większość przewodniczących rad nadzorczych uważała, iż rada nadzorcza nie powinna doradzać zarządowi, gdyż nie posiada dostatecznych informacji o bieżącej sytuacji spółki. Zdaniem większości przewodniczących rad nadzorczych rada nie powinna również inicjować strategii, gdyż należy to do obowiązków zarządu spółki. Zob. J. Jeżak, L. Bohdanowicz, *Struktura i formy sprawowania władzy w polskich spółkach akcyjnych w ocenie przewodniczących rad nadzorczych badanych spółek*, [w:] J. Jeżak (red.), *Struktura i formy sprawowania władzy w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 106–108. Wyniki badań prowadzonych w analogicznym okresie wskazują, że udział rad nadzorczych ogranicza się do konsultacji przygotowanej już przez zarząd strategii. Zob. S. Rudolf, T. Janusz, D. Stos, P. Urbaneck, *Efektowny nadzór korporacyjny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 79.

Rysunek 10. Dwa wymiary procesu nadzoru nad systemem rachunkowości

Źródło: J. Gad, *Funkcja rozliczeniowa systemu rachunkowości według Profesor Alicji Jarugowej – perspektywa nadzoru korporacyjnego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 136(80), s. 101.

Koładkiewicz ustaliła, że kluczowym działaniem zarządu na rzecz zapewnienia dobrej współpracy z radą nadzorczą jest zaspokojenie jej potrzeb informacyjnych¹¹⁸. W praktyce większości badanych spółek publicznych notowanych na GPW

118 I. Koładkiewicz, *Rady nadzorcze...*, s. 371. Badanie przeprowadzono wśród 34 członków rad nadzorczych zasiadających w radach 40 największych spółek notowanych na GPW w Warszawie – zob. tamże, s. 344.

w Warszawie zarząd przekazuje radzie nadzorczej informacje dotyczące określonego obszaru funkcjonowania spółki bez zgłaszania konkretnego zapotrzebowania informacyjnego oraz pozostałe informacje po zgłoszeniu takiego zapotrzebowania¹¹⁹. Porównując badania przeprowadzone w roku 2009 i 2011¹²⁰, można zauważyć, iż wzrósł udział respondentów, którzy wskazali, że rada nadzorcza komunikuje się z zarządem w zakresie informacji finansowych, z wykorzystaniem wypracowanego przez spółkę pakietu informacyjnego¹²¹. Komunikacja ta nie ograniczała się zatem do przekazania jedynie sprawozdań finansowych. Wyniki badań Kołodkiewicz wskazują, że zarządy spółek oczekują zaangażowania samej rady w proces komunikacji. Chodzi między innymi o określenie przez radę potrzeb informacyjnych czy przekazywanie przez radę informacji zwrotnej dotyczącej planowanych oraz zrealizowanych działań¹²².

Wyniki badań prowadzonych przez Stanisława Rudolfa, Tadeusza Janusza, Daniela Stosa, Piotra Urbanka¹²³, Leszka Bohdanowicza¹²⁴ oraz autora¹²⁵ wskazują, że informacje pochodzące z systemu rachunkowości stanowią dla rad nadzorczych podstawowe źródło informacji w kontekście realizacji funkcji nadzoru¹²⁶.

Większość respondentów (58,2%) w badaniu zrealizowanym przez autora w 2009 roku¹²⁷ wskazała, że nie korzysta z informacji dostarczanych przez audyt wewnętrzny, jednocześnie większość respondentów (59,4%) wskazała, iż korzysta z informacji (innych niż raport z badania sprawozdań finansowych) przekazywanych przez biegłego rewidenta¹²⁸. W badaniu zrealizowanym w roku 2011¹²⁹ niemal 90% członków rad nadzorczych wskazało, że korzysta z informacji dostarczanych przez audyt wewnętrzny oraz niemal 87% członków rad nadzorczych wskazało, iż korzysta z informacji dostarczanych przez biegłego rewidenta¹³⁰.

119 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 161; tenże, *The Relationship...*, s. 154.

120 W pierwszym badaniu udział wzięło 66, natomiast w drugim 37 respondentów.

121 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 162–164; tenże, *The Relationship...*, s. 155.

122 I. Kołodkiewicz, *Skuteczna rada nadzorcza. Perspektywa prezesów spółek – pilotaż ekspercki*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2013, vol. 11, no. 2, s. 219.

123 S. Rudolf, T. Janusz, D. Stos, P. Urbaneck, *Efektywny nadzór...*, s. 62–63.

124 L. Bohdanowicz, *Profesjonalizm w funkcjonowaniu rad nadzorczych...*, s. 203–205.

125 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 165.

126 Tamże.

127 W badaniu udział wzięło 66 respondentów.

128 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 169.

129 W badaniu udział wzięło 37 respondentów.

130 Przedstawione wyniki badań związane są w pewnym zakresie z faktem, iż w 2009 roku większość respondentów wskazała, że w ich spółkach nie funkcjonuje audyt wewnętrzny, z kolei w roku 2011 większość respondentów wskazała, iż w ich spółkach taki audyt funkcjonuje. Zob. E. Walińska, J. Gad, *Odpowiedzialność rad nadzorczych za sprawozdania finansowe*

2.3.3. Monitorowanie procesu sprawozdawczości finansowej przez komitety audytu

Jedną z podstawowych funkcji ładu korporacyjnego jest zapewnienie wysokiej jakości procesu sprawozdawczości finansowej. Kluczowe znaczenie w tym względzie ma komitet audytu¹³¹. Stanowi on „grupę roboczą”, która ma pomóc radzie nadzorczej w wywiązaniu się z obowiązku stałego nadzoru nad działalnością spółki, szczególnie w takich obszarach jak sprawozdawczość finansowa, audyt wewnętrzny czy zarządzanie ryzykiem¹³². Z punktu widzenia teorii agencji komitet audytu służy jako środek redukcji asymetrii informacji oraz oportunistów menedżerów, jak również zwiększania jakości ujawnień¹³³. Komitet audytu powinien składać się przynajmniej z trzech członków, a przynajmniej jeden z nich powinien posiadać wiedzę i umiejętności w zakresie rachunkowości lub badania sprawozdań finansowych¹³⁴.

Co ważne, większość członków komitetu audytu, w tym jego przewodniczący, powinna być niezależna od danej spółki publicznej, to jest jednostki

– *doświadczenia polskich spółek publicznych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2012, nr 66(122), s. 211–212.

131 D. Dobija, *Rola komitetu audytu w zapewnieniu rzetelnego rozrachunku. Aspekty regulacyjne*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 94. Por. także I. Koładkiewicz, *Rady nadzorcze...*, s. 260.

132 K. Oplustil, *Instrumenty nadzoru korporacyjnego...*, s. 65. Sformułowanie wymogu powołania komitetu audytu wynika z zaobserwowanej nieefektywności rady nadzorczej, której członkowie, ze względu na brak kwalifikacji lub zbyt małe zaangażowanie, nie byli w stanie sprawować skutecznego nadzoru nad procesem sprawozdawczości czy audytem finansowym. Zob. M. Marcinkowska, *Rola komisji ds. audytu we wspieraniu efektywnego nadzoru korporacyjnego*, [w:] S. Rudolf (red.), *Ekonomiczne i społeczne problemy nadzoru korporacyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 382.

133 Y.L. Cheung, P. Jiang, W. Tan, *A transparency Disclosure Index measuring disclosures: Chinese listed companies*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2010, vol. 29, no. 3, s. 259–280.

134 Art. 129 ust. 1 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 roku. Należy zauważyć, że regulacje nie zawierają szczegółowych wytycznych określających, co oznacza, że ktoś posiada wiedzę i umiejętności z zakresu rachunkowości lub badania sprawozdań finansowych. Pewną wskazówką mogą tu być wytyczne *Dobrych praktyk komitetów audytu w Polsce*, opracowanych przez ACCA z inicjatywy Polskiego Instytutu Dyrektorów. W świetle wytycznych dobrych praktyk wymóg kwalifikacji w zakresie rachunkowości lub rewizji finansowej uznaje się za spełniony, jeśli członek rady nadzorczej posiada istotne doświadczenie w zarządzaniu finansami spółek handlowych, audycie wewnętrznym lub badaniu sprawozdań finansowych, a ponadto: 1) posiada tytuł biegłego rewidenta lub analogiczny uznany certyfikat międzynarodowy lub 2) posiada tytuł naukowy z dziedziny rachunkowości lub rewizji finansowej, lub 3) legitymuje się wieloletnim doświadczeniem na stanowisku dyrektora finansowego w spółkach publicznych lub w pracy w Komitecie Audytu takich spółek. Zob. *Dobre praktyki komitetów audytu w Polsce*, ACCA, PID, Warszawa 2010, s. 4.

zainteresowania publicznego¹³⁵. Członkowie komitetu audytu powinni posiadać wiedzę i umiejętności z zakresu branży, w której działa jednostka zainteresowania publicznego. Warunek ten uznaje się za spełniony, jeżeli przynajmniej jeden członek komitetu audytu posiada wiedzę i umiejętności z zakresu tej branży lub poszczególni członkowie w określonych zakresach posiadają wiedzę i umiejętności z zakresu tej branży¹³⁶.

Do zadań komitetu audytu należy przede wszystkim¹³⁷:

1) monitorowanie:

- a) procesu sprawozdawczości finansowej¹³⁸,
- b) skuteczności systemów kontroli wewnętrznej i systemów zarządzania ryzykiem oraz audytu wewnętrznego, w tym w zakresie sprawozdawczości finansowej¹³⁹,

135 Art. 129 ust. 3 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 r.

136 Tamże, art. 129 ust. 5.

137 Tamże, art. 130 ust. 1.

138 Komisja Nadzoru Finansowego przygotowała rekomendacje dotyczące funkcjonowania komitetu audytu. Zawierają one między innymi szczegółowe zadania, które powinny być wykonywane przez komitet w zakresie monitorowania sprawozdawczości finansowej. Do zadań tych należą: 1) monitorowanie rzetelności informacji finansowych przez dokonywanie przeglądu zmian zasad rachunkowości, zgodności stosowanych zasad z obowiązującymi przepisami; 2) analizowanie metod stosowanych przy rozliczaniu znaczących, nietypowych transakcji; 3) zobowiązanie zarządu do zidentyfikowania i sporządzenia listy „krytycznych zasad rachunkowości”; 4) przegląd systemu rachunkowości zarządczej; 5) zobowiązanie zarządu do przeprowadzenia analizy zasobów kadrowych w dziale finansowym i księgowości, szczególnie w zakresie kluczowych pracowników zajmujących się sprawozdawczością finansową; 6) ocena procesu komunikacji informacji finansowych, w tym prognoz i informacji bieżących kierowanych do mediów, analityków, inwestorów i instytucji nadzoru; 7) kontrolowanie terminowości poszczególnych etapów procesu sprawozdawczości finansowej; 8) monitoring oraz upewnianie się o prawidłowym nadzorze w przypadku zlecenia innemu podmiotowi prowadzenia ksiąg rachunkowych; 9) weryfikacja wyników oceny sprawozdawczości finansowej oraz kluczowych procedur kontrolnych przeprowadzonej przez kadrę zarządzającą oraz proponowanych działań naprawczych; 10) monitorowanie istotnych zmian w procesie sprawozdawczości finansowej mogących wpłynąć na jego stabilność lub zdolność jednostki do przygotowania wiarygodnych sprawozdań finansowych na czas. Zob. *Rekomendacje dotyczące funkcjonowania Komitetu Audytu*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2010, s. 7–8.

139 W świetle rekomendacji Komisji Nadzoru Finansowego na zadanie to składa się w szczególności: 1) nadzór nad skutecznością systemów kontroli wewnętrznej; 2) zatwierdzanie zaproponowanego planu audytów na kolejny rok; 3) uzyskiwanie od kadry zarządzającej, niezależnego audytora, działu audytu wewnętrznego oraz kierownictwa działu finansowego szczegółowych informacji w zakresie: środowiska kontroli, oceny ryzyka, czynności kontrolnych, komunikacji, monitoringu; 4) dokonywanie przeglądu wyników działania systemu kontroli wewnętrznej, audytu wewnętrznego; 5) weryfikacja adekwatności i efektywności systemu kontroli wewnętrznej podmiotu przy udziale: biegłego rewidenta, audytora

- c) wykonywania czynności rewizji finansowej, w szczególności przeprowadzania przez firmę audytorską badania, z uwzględnieniem wszelkich wniosków i ustaleń Komisji Nadzoru Audytowego wynikających z kontroli przeprowadzonej w firmie audytorskiej¹⁴⁰;

wewnętrznego, pracowników działu finansowego i księgowości lub podmiotów zewnętrznych; proponowanie ulepszeń procedur w zakresie kontroli wewnętrznej lub wskazanie obszarów, które wymagają bardziej szczegółowej kontroli; 6) systematyczne otrzymywanie na każdym spotkaniu podsumowania ustaleń dokonanych podczas audytów wewnętrznych oraz informacji dotyczących działań podejmowanych w celu realizacji wydanych rekomendacji, upewnienie się co do wprowadzenia w życie rekomendacji i terminowości ich wdrożenia, otrzymywanie raportu z postępów w realizacji zaproponowanego planu audytu wewnętrznego z wyjaśnieniem ewentualnych odstępstw w realizacji oryginalnego planu; 7) wspieranie audytu wewnętrznego w sytuacjach zidentyfikowania nieprawidłowości i braku możliwości otrzymania odpowiednich wyjaśnień od działu finansowego lub księgowości; 8) okresowa ocena funkcji audytu wewnętrznego jednostki z uwzględnieniem jej niezależności i znaczenia/istotności jej raportów; 9) analiza ewentualnych odstępstw od ustalonego planu audytu oraz analiza propozycji dotyczących usprawnienia procesu audytu; 10) zobowiązanie kadry zarządzającej do udokumentowania przebiegu procesu sprawozdawczości finansowej oraz określenia i oceny kluczowych procedur kontrolnych, zapewniających, iż sprawozdania finansowe oraz raporty zarządcze i finansowe, w tym budżety i prognozy, są rzetelne i wolne od istotnych błędów; 11) weryfikacja wyników oceny procesów finansowo-księgowych oraz kluczowych procedur kontrolnych przeprowadzonej przez kadrę zarządzającą oraz proponowanych działań naprawczych; 12) monitorowanie istotnych zmian w procesach finansowo-księgowych mogących wpłynąć na ich stabilność lub zdolność jednostki do przygotowania wiarygodnych sprawozdań finansowych w terminie; 13) monitoring oraz nadzór dotyczący outsourcingu procesów zewnętrznych; 14) zapewnienie dyrektorowi audytu wewnętrznego swobodnego dostępu do komitetu audytu; 15) akceptacja kandydata na stanowisko dyrektora audytu wewnętrznego oraz wysokości jego wynagrodzenia, uzależnienie zwolnienia dyrektora audytu wewnętrznego od zatwierdzenia tej decyzji przez komitet audytu; 16) zapewnienie niezależności działu audytu wewnętrznego (jednym z kluczowych czynników niezależności działu audytu wewnętrznego jest właściwe umiejscowienie go w strukturze organizacyjnej; dział ten powinien raportować bezpośrednio komitetowi audytu; pod względem organizacyjnym audyt wewnętrzny powinien podlegać prezesowi zarządu); 17) zapewnienie, iż dział audytu wewnętrznego działa zgodnie z powszechnie przyjętymi i obowiązującymi standardami audytu wewnętrznego pod względem kwalifikacji, niezależności, organizacji i jakości pracy oraz zasobów; 18) nadzór nad sporządzaniem mapowania ryzyka przez zarząd; 19) otrzymywanie od kadry zarządzającej informacji o zwiększonej ekspozycji na dane ryzyko, informacji o sposobie identyfikacji i monitorowania ryzyka, dokonywanie oceny kroków, jakie podjęła kadra zarządzająca w celu zmniejszenia tego ryzyka. Zob. *Rekomendacje dotyczące funkcjonowania...*, s. 8–9.

- 140 W świetle rekomendacji Komisji Nadzoru Finansowego na zadanie to składa się w szczególności: 1) odbywanie spotkań z biegłym rewidentem i zarządzającym finansami jednostki, w celu dokonania przeglądu proponowanego zakresu audytu na bieżący rok, jak również stosowanych procedur audytu; 2) zapewnienie audytorowi wewnętrznemu i biegłemu rewidentowi możliwości odbycia spotkania z członkami komitetu audytu bez obecności członków kadry zarządzającej; 3) prowadzenie przeglądu skuteczności procesu rewizji finansowej i monitorowanie reakcji kadry zarządzającej na zalecenia przedstawione przez biegłych rewidentów w liście do zarządu;

- 2) kontrolowanie i monitorowanie niezależności biegłego rewidenta i firmy audytorskiej, w szczególności w przypadku, gdy na rzecz jednostki zainteresowania publicznego świadczone są przez firmę audytorską inne usługi niż badanie;
- 3) informowanie rady nadzorczej lub innego organu nadzorczego lub kontrolnego jednostki zainteresowania publicznego o wynikach badania oraz wyjaśnianie, w jaki sposób badanie to przyczyniło się do rzetelności sprawozdawczości finansowej w jednostce zainteresowania publicznego, a także jaka była rola komitetu audytu w procesie badania;
- 4) dokonywanie oceny niezależności biegłego rewidenta oraz wyrażanie zgody na świadczenie przez niego dozwolonych usług niebędących badaniem w jednostce zainteresowania publicznego;
- 5) opracowywanie polityki wyboru firmy audytorskiej do przeprowadzania badania;
- 6) opracowywanie polityki świadczenia przez firmę audytorską przeprowadzającą badanie, przez podmioty powiązane z tą firmą audytorską oraz przez członka sieci firmy audytorskiej dozwolonych usług niebędących badaniem;
- 7) określanie procedury wyboru firmy audytorskiej przez jednostkę zainteresowania publicznego;
- 8) przedstawianie radzie nadzorczej albo innemu organowi nadzorcemu lub kontrolnemu rekomendacji dotyczących wyboru firmy audytorskiej;
- 9) przedkładanie zaleceń mających na celu zapewnienie rzetelności procesu sprawozdawczości finansowej w jednostce zainteresowania publicznego.

Jeśli wyboru firmy audytorskiej przeprowadzającej badanie ustawowe jednostki zainteresowania publicznego dokonuje rada nadzorcza, komitet audytu przedstawia radzie rekomendację, w której¹⁴¹:

- 1) wskazuje firmę audytorską, której proponuje powierzyć badanie ustawowe,
- 2) oświadcza, że rekomendacja jest wolna od wpływów stron trzecich,
- 3) stwierdza, że badana jednostka zainteresowania publicznego nie zawarła umów, które ograniczałyby możliwość wyboru firmy audytorskiej.

4) badanie kwestii będących powodem rezygnacji z usług podmiotu uprawnionego do badania sprawozdań finansowych (biegłego rewidenta); 5) zapewnienie możliwości komunikacji między biegłym rewidentem, audytorem wewnętrznym i radą nadzorczą (przygotowanie listy kontaktowej); 6) analizowanie uwag/zastrzeżeń przekazanych kadrze zarządzającej przez biegłego rewidenta, które nie zostały uwzględnione/poprawione; 7) nadzorowanie obszarów wskazanych przez biegłego rewidenta podczas badania jako szczególnie narażone na ryzyko; 8) omawianie z biegłym rewidentem wszystkich kwestii związanych z ujmowaniem w księgach ujawnień i prezentacji w sprawozdaniu finansowym nietypowych zdarzeń gospodarczych, szczególnie w przypadkach odmiennych stanowisk kadry zarządzającej i biegłego rewidenta; 9) omawianie z biegłym rewidentem wszystkich napotkanych trudności ze strony kadry zarządzającej podczas wykonywania audytu. Zob. *Rekomendacje dotyczące funkcjonowania...*, s. 8–9.

141 Art. 130 ust. 2 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 r.

W przypadku gdy wybór firmy audytorskiej nie dotyczy przedłużenia umowy o badanie sprawozdania finansowego, rekomendacja komitetu audytu¹⁴²:

- 1) zawiera przynajmniej dwie możliwości wyboru firmy audytorskiej wraz z uzasadnieniem oraz wskazanie uzasadnionej preferencji komitetu audytu wobec jednej z nich;
- 2) jest sporządzana w następstwie procedury wyboru zorganizowanej przez badaną jednostkę¹⁴³.

Jeżeli decyzja organu wybierającego firmę audytorską odbiega od rekomendacji komitetu audytu, organ dokonujący wyboru uzasadnia przyczyny niezastosowania się do rekomendacji komitetu audytu oraz przekazuje takie uzasadnienie do wiadomości organu zatwierdzającego sprawozdanie finansowe¹⁴⁴.

Jak wskazała Komisja Europejska, komitet audytu pełni funkcję koordynatora procesów kontroli. Audytor wewnętrzny i biegły rewident powinni dysponować swobodnym dostępem do rady, komitet audytu ma zaś pełnić funkcję punktu kontaktowego¹⁴⁵. Co więcej, Komisja Europejska wskazała również, że członkowie komitetu audytu powinni być informowani o programie prac audytora

142 Art. 130 ust. 3 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 r.

143 Procedura ta powinna spełniać następujące kryteria: 1) badana jednostka zainteresowania publicznego może zaprosić dowolne firmy audytorskie do składania ofert w sprawie świadczenia usługi badania ustawowego, pod warunkiem że: a) nie narusza to przepisów dotyczących rotacji firmy audytorskiej, b) organizacja procedury przetargowej nie wyklucza z udziału w procedurze wyboru firm, które uzyskały mniej niż 15% swojego całkowitego wynagrodzenia z tytułu badań od jednostek zainteresowania publicznego w danym państwie Unii Europejskiej w poprzednim roku kalendarzowym, zamieszczonych w wykazie firm audytorskich; 2) badana jednostka zainteresowania publicznego przygotowuje dokumentację przetargową dla zaproszonych firm audytorskich, która: a) umożliwia tym firmom poznanie działalności badanej jednostki zainteresowania publicznego, b) zawiera wskazanie sprawozdań finansowych podlegających badaniu, c) zawiera przejrzyste i niedyskryminujące kryteria wyboru, które są stosowane przez badaną jednostkę zainteresowania publicznego do oceny ofert złożonych przez firmy audytorskie; 3) badana jednostka zainteresowania publicznego ma swobodę określenia procedury wyboru i może w jej trakcie prowadzić bezpośrednie negocjacje z zainteresowanymi oferentami; 4) badana jednostka zainteresowania publicznego ocenia oferty złożone przez firmy audytorskie zgodnie z kryteriami wyboru określonymi w dokumentacji przetargowej oraz przygotowuje sprawozdanie zawierające wnioski z procedury wyboru zatwierdzone przez komitet audytu; 5) badana jednostka zainteresowania publicznego oraz komitet audytu uwzględniają wszelkie ustalenia lub wnioski zawarte w rocznym sprawozdaniu, o którym mowa w art. 90 ust. 5, mogące wpłynąć na wybór firmy audytorskiej.

144 Art. 130 ust. 6 ustawy o biegłych rewidentach z 2017 r.

145 Punkty 4.3.3–4.3.4 załącznika I Zalecenia Komisji Europejskiej z dnia 15 lutego 2005 r. dotyczącego roli dyrektorów niewykonawczych lub będących członkami rady nadzorczej spółek giełdowych i komisji rady (nadzorczej), 2005/162/WE.

wewnętrznego oraz biegłego rewidenta i otrzymywać sprawozdania zarówno audytora wewnętrznego, jak i biegłego rewidenta lub okresowe podsumowania¹⁴⁶.

Zadania komitetu audytu można podzielić na odnoszące się do sfery wewnętrznej i zewnętrznej. Jeżeli chodzi o sferę wewnętrzną, zadania te obejmują monitorowanie rzetelności sprawozdawczości finansowej oraz sprawdzanie prawidłowości funkcjonowania systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem oraz audytu wewnętrznego. Działalność komitetu audytu mająca charakter zewnętrzny polega na pełnieniu roli gwaranta niezależności oraz profesjonalizmu biegłego rewidenta¹⁴⁷.

Wyniki badań empirycznych prowadzonych w innych krajach wskazują, że obecność komitetu audytu wśród mechanizmów ładu korporacyjnego jest korzystna z następujących powodów:

- 1) zapewnia on wiarygodność sprawozdań finansowych przez:
 - a) redukcję częstotliwości wystąpienia błędów oraz innych nieprawidłowości¹⁴⁸,
 - b) zmniejszenie prawdopodobieństwa wystąpienia oszustw księgowych¹⁴⁹,
 - c) atestację zewnętrznego raportowania finansowego¹⁵⁰;
- 2) jako mechanizm ładu korporacyjnego poprawia jakość informacji przekazywanych użytkownikom zewnętrznym¹⁵¹;
- 3) utrzymuje jakość systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz jakość ujawnień prezentowanych w sprawozdawczości finansowej¹⁵².

Zdaniem Doroty Dobiji, Iwony Cieślak, Izabeli Kołodkiewicz i Karola Klimczaka w polskiej praktyce komitety audytu koncentrują się na dwóch kwestiach – nadzorze nad sprawozdawczością finansową oraz wyborze biegłego rewidenta. Jednocześnie słabiej angażują się w nadzór nad systemami zarządzania ryzykiem,

146 Tamże, punkty 4.3.5–4.3.6.

147 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 375.

148 D.A. McMullen, *Audit Committee Performance: An Investigation of the Consequences Associated with Audit Committee*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 1996, no. 15, s. 87–103.

149 K.V. Peasnell, P.F. Pope, S.E. Young, *The characteristics of firms subject to adverse rulings by Financial Reporting Review Panel*, „Accounting and Business Research” 2001, vol. 31, no. 4, s. 291–311.

150 M.E. Bradbury, *The Incentives for Voluntary Audit Committee Formation*, „Journal of Accounting and Public Policy” 1990, vol. 9, issue 1, s. 19–36.

151 L.J. Abbott, A. Parker, G.F. Peters, *Audit committee characteristics and restatements*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2004, vol. 23, no. 1, s. 69–87; J.V. Carcello, T.L. Neal, *Audit committee composition and auditor reporting*, „The Accounting Review” 2000, vol. 75, no. 4, s. 453–467; A. Alzeban, N. Sawan, *The impact of audit committee characteristics on the implementation of internal audit recommendations*, „Journal of International Accounting Auditing and Taxation” 2015, no. 24, s. 61–71.

152 P. Collier, *Factors affecting the formation of audit committees in major UK listed companies*, „Accounting and Business Research” 2010, vol. 23, no. 91A, s. 421–430.

systemami kontroli wewnętrznej oraz audytem wewnętrznym¹⁵³. Jak wskazują wyniki badań przeprowadzonych w 2010 roku przez Agnieszkę Słomkę-Gołębiowską i Pawła Spiechowicza wśród banków notowanych na GPW w Warszawie, nie wszystkie komitety audytu przywiązywały wystarczającą wagę do monitorowania sprawozdań finansowych. Jedynie w czterech na jedenaście badanych banków komitet audytu zajmował się monitorowaniem sprawozdawczości finansowej w zakresie zaproponowanym przez zasady *Dobrych praktyk komitetu audytu*¹⁵⁴, oceniając stosowane zasady rachunkowości czy szacunki i założenia zarządu. Wyniki badań wskazują również, że w trzech bankach komitet audytu nie zajmował się w ogóle weryfikacją sprawozdań finansowych spółek¹⁵⁵.

Wyniki badań przeprowadzonych wśród spółek notowanych na GPW w Warszawie przez Dobiję wskazują, że zaangażowanie komitetu audytu w proces nadzoru zależy od rozmiaru spółki oraz typu inwestora. Część komitetów audytu aktywnie monitoruje proces sprawozdawczości finansowej oraz działania audytora zewnętrznego. Sytuacja taka ma miejsce w szczególności w spółkach, w których większościowym akcjonariuszem jest inwestor zagraniczny. Właściciele ci są bardzo zainteresowani utrzymaniem efektywnej kontroli nad ich inwestycją. Zdaniem Dobiji, na przestrzeni ostatnich lat rola komitetów audytu zmieniła się z ceremonialnej na rzeczywiste zaangażowanie w prace dotyczące nadzoru nad audytem finansowym oraz sprawozdawczością finansową¹⁵⁶. Efektywność działań komitetów audytu zależy w dużej mierze od wiedzy i doświadczenia w zakresie sprawozdawczości finansowej¹⁵⁷.

153 D. Dobija, I. Cieślak, I. Koładkiewicz, K. Klimczak, *W kierunku zwiększenia efektywności funkcjonowania rady nadzorczej*, [w:] tychże, *Komitety rad nadzorczych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 137. Z kolei w Kanadzie komitety audytu koncentrują się głównie na ocenie jakości sprawozdawczości finansowej oraz efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Zob. Y.J. Gendron, J. Bedard, M. Gosselin, *Getting inside the black box: A field study of practices in „effective” audit committees*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2004, vol. 23, no. 1, s. 153–171.

154 *Dobre praktyki komitetów audytu...*

155 A. Słomka-Gołębiowska, P. Spiechowicz, *Rola komitetów audytu w komunikacji finansowej: doświadczenia z sektora bankowego w Polsce*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 400. Członkowie rad nadzorczych biorący udział w 2006 roku w badaniu byli sceptyczni co do tworzenia komitetów w ramach rad nadzorczych. Respondenci uważali, że tworzenie komitetów prowadzi do mnożenia organów spółki. Zob. L. Bohdanowicz, *Profesjonalizm w funkcjonowaniu rad nadzorczych...*, s. 197.

156 D. Dobija, *Exploring Audit Committee Practices: Oversight of Financial Reporting and External Auditors in Poland*, „Journal of Management and Governance” 2015, vol. 19, no. 1, s. 139–140; też, *Substance over form?...*, s. 29.

157 D. Dobija, *Rola komitetu audytu...*, s. 94.

Wyniki badań prowadzonych za granicą dostarczają podobnych wniosków¹⁵⁸. Yves J. Gendron, Jean Bedard i Maurice Gosselin za pomocą wywiadów zbadali funkcjonowanie komitetów audytu w spółkach kanadyjskich. Badacze ci ustalili, że kluczową rolą komitetu audytu jest zadawanie pytań stanowiących wyzwanie dla kadry zarządzającej i biegłego rewidenta¹⁵⁹. Badania przeprowadzone przez Dobiję w latach 2012–2013 wśród biegłych rewidentów badających sprawozdania finansowe spółek notowanych na GPW w Warszawie oraz wśród audytorów mających doświadczenie w zakresie audytu finansowego w spółkach notowanych na Nowojorskiej Giełdzie Papierów Wartościowych wskazują, że amerykańscy audytorzy, w przeciwieństwie do polskich biegłych rewidentów, traktują komitety audytu jako głównych aktorów efektywnego systemu ładu korporacyjnego¹⁶⁰. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że działanie komitetu audytu odbywa się w największej mierze w ramach nieformalnych procesów. Dotyczy to chociażby nieformalnych spotkań komitetu audytu z biegłym rewidentem¹⁶¹. Dobija wykazała, że w polskich spółkach występuje znacząca luka między zadaniami komitetu audytu wynikającymi z przyjętego regulaminu oraz ze sprawozdania z działalności rady prezentującego faktyczne jego działania¹⁶². Ustaliła także, że znaczenie komitetu audytu, jako jednostki monitorującej między innymi sprawozdawczość finansową, jest mniejsze, gdy występuje inwestor dominujący, który może bezpośrednio nadzorować finansowe aspekty działalności spółki¹⁶³. Doświadczenia rozwiniętych rynków pokazują, że występowanie w spółce „zabiegów księgowych” świadczących o kreatywnej rachunkowości jest negatywnie skorelowane z finansową wiedzą ekspercką członków komitetu audytu, ich niezależnością oraz występowaniem jasno sprecyzowanych zadań i obowiązków komitetu¹⁶⁴. Jayanthi Krishnan udowodniła, że jakość komitetu audytu (mierzona przede wszystkim udziałem niezależnych członków oraz udziałem specjalistów z zakresu finansów i rachunkowości w komitecie audytu) jest negatywnie skorelowana z występowaniem w spółkach publicznych w Stanach Zjednoczonych problemów związanych

158 M.S. Beasley, J.V. Carcello, D.R. Hermanson, T.L. Neal, *The Audit Committee Oversight Process*, „Contemporary Accounting Research” 2009, vol. 26, no. 1, s. 66.

159 Y.J. Gendron, J. Bedard, M. Gosselin, *Getting inside the black box...*, s. 153–171.

160 D. Dobija, *Audyty finansowe we współczesnych systemach...*, s. 76–77.

161 S. Turley, M. Zaman, *Audit committee effectiveness: informal processes and behavioural effects*, „Accounting, Auditing & Accountability Journal” 2007, vol. 20, issue 5, s. 765–788.

162 D. Dobija, *Substance over form?...*, s. 30.

163 Tamże, s. 29–30.

164 J. Bedard, K. Johnstone, *Earnings manipulation risk, corporate governance risk, and auditors' planning and pricing decisions*, „The Accounting Review” 2004, vol. 79, no. 2, s. 277–304, za: D. Dobija, *Problemy ustalania efektywności komitetów audytu – istniejący dorobek i kierunki dalszych badań*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, nr 50(106), s. 43.

z systemem kontroli nad sprawozdawczością finansową¹⁶⁵. Z prezentowanych w literaturze przedmiotu wyników badań można wyciągnąć wnioski, że występowanie specjalistów z zakresu finansów i rachunkowości wśród członków komitetu audytu pozytywnie wpływa na jakość sprawozdawczości finansowej oraz efektywne funkcjonowanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową¹⁶⁶.

Komitet audytu staje się centrum wymiany informacji o procesach kontrolnych zachodzących w spółce¹⁶⁷. Jego współpraca z komórką audytu wewnętrznego oraz biegłym rewidentem umożliwia mu dostęp do bezstronnych źródeł informacji o sprawach spółki, a przez to częściowe uniezależnienie od informacji dostarczanych przez zarząd¹⁶⁸.

2.3.4. Audyt wewnętrzny i finansowy systemu rachunkowości

Audyt wewnętrzny w systemie kontroli nad sprawozdawczością finansową

Efektywność działania audytu wewnętrznego jest, obok efektywności systemu kontroli wewnętrznej oraz zarządzania ryzykiem, głównym obszarem, który powinien monitorować komitet audytu. W koordynacji wewnętrznych procesów kontrolnych pomocny może być zaproponowany przez Federację Europejskich Stowarzyszeń Zarządzania Ryzykiem (FERMA) oraz Europejską Konfederację Instytutów Audytu Wewnętrznego (ECIIA) model trzech linii obrony¹⁶⁹. Jest on stosowany w praktyce spółek publicznych. Głównym założeniem modelu trzech linii obrony jest to, iż każdy obszar w przedsiębiorstwie ma wyraźnie określoną i szczególną rolę do odegrania i kiedy każdy obszar działa efektywnie, maleje prawdopodobieństwo, że ryzyko ominie wszystkie linie obrony i przeniknie do organizacji. W takim modelu komitet audytu lub inny organ nadzorczy może mieć pewność,

165 J. Krishnan, *Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis*, „The Accounting Review” 2005, vol. 80, no. 2, s. 671.

166 M.L. DeFond, R.N. Hann, X. Hu, *Does the market value financial expertise on audit committees of boards of directors?*, „Journal of Accounting Research” 2005, vol. 43, no. 2, s. 153–193; Y. Zhang, J. Zhou, N. Zhou, *Audit committee quality, auditor independence, and internal control weaknesses*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2007, no. 26, s. 300–327; K. Raghunandan, W. Read, D. Rama, *Audit committee composition, „gray directors,” and interaction with internal auditing*, „Accounting Horizons” 2001, vol. 15, no. 2, s. 105–118.

167 A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 379.

168 Tamże, s. 378.

169 Guidance on the 8th EU Company Law Directive, article 41, ECIIA/FERMA 2011, s. 7, <http://www.eciia.eu/wp-content/uploads/2013/09/Blog-4.4-Avoid-reg-part-2.pdf> (dostęp: 2.02.2018).

iz uzyskuje bezstronne informacje o najważniejszych zagrożeniach organizacji oraz że kadra zarządzająca odpowiednio na nie reaguje¹⁷⁰.

Zgodnie z modelem trzech linii obrony za dwie pierwsze linie odpowiada kadra zarządzająca. Audyt wewnętrzny służy jako trzecia linia obrony organizacji, dokonując przeglądu procedur kontroli i zarządzania ryzykiem, identyfikując problemy oraz dostarczając radzie spółki i naczelnemu kierownictwu informacji. Tym, co odróżnia audyt wewnętrzny od pozostałych dwóch linii obrony, jest wysoki poziom niezależności i obiektywizmu, który jest możliwy dzięki bezpośredniej linii raportowania kierownictwa audytu wewnętrznego do rady spółki lub innego organu nadzorczego. W modelu zakłada się, że ze względu na bardzo ważne zadania oraz niezależną pozycję audyt wewnętrzny jest w stanie dostarczyć wiarygodne potwierdzenie skuteczności systemu nadzoru nad organizacją, zarządzaniem ryzykiem i procesami kontroli wewnętrznej¹⁷¹ (por. rysunek 11).

Rysunek 11. Model trzech linii obrony

Źródło: Guidance on the 8th EU Company Law Directive, article 41, s. 7.

Efektywny nadzór nad działaniem przedsiębiorstwa wymaga aktywnego i oparte go na współpracy udziału rady nadzorczej, zarządu, audytorów wewnętrznych, biegłych rewidentów oraz komitetu audytu w funkcjonowaniu spółki. Należy

170 *Risk Management: Easy as 1 ... 2 ... 3*, „Tone at the top” 2013, The Institute of Internal Auditors, issue 60, s. 1.

171 Tamże, s. 2.

podkreślić, że kierunki podporządkowania wymienionych jednostek różnią się w poszczególnych krajach¹⁷².

Niezależność audytu wewnętrznego od zarządu jest warunkiem, który pozwala audytorowi wewnętrznemu działać w sposób obiektywny i bezstronny. Nie powinien on podlegać pod jednostkę, której funkcjonowanie ma audytować¹⁷³. Jak zauważyła Dobija, do zadań komitetu audytu należy ocena i zapewnienie wystarczającej niezależności audytora wewnętrznego od zarządzających¹⁷⁴. Kazimiera Winiarska wskazała, że dla zachowania niezależności audytu wewnętrznego konieczne jest jego formalne podporządkowanie przewodniczącemu komitetu audytu lub przewodniczącemu rady nadzorczej¹⁷⁵. W systemach anglosaskich audyt wewnętrzny ma w założeniu działać nie tylko na rzecz kadry zarządzającej jednostki, ale również komitetu audytu. Komitet audytu powinien gwarantować niezależność audytu wewnętrznego od kadry zarządzającej jednostki. W systemie dualistycznym nie ma możliwości całkowitego uwolnienia audytu wewnętrznego od wpływu zarządu, gdyż pracownicy audytu są służbowo podporządkowani zarządowi¹⁷⁶. Wyniki badania przeprowadzonego w 2012 roku wśród spółek publicznych notowanych na GPW w Warszawie oraz największych działających w Polsce instytucji finansowych wskazują, że jedynie w 28% badanych jednostek audyt wewnętrzny nadzorowany był bezpośrednio przez radę nadzorczą lub za pośrednictwem komitetu audytu. Jedynie w 22% badanych jednostek rada nadzorcza otrzymywała wszystkie i kompletne raporty wydane przez komórkę audytu wewnętrznego, natomiast w 21% badanych jednostek rada otrzymywała podsumowanie najważniejszych kwestii podnoszonych w wybranych raportach opracowanych przez komórkę audytu wewnętrznego. Niemal w 35% jednostek podlegających badaniu rada nadzorcza spotykała się regularnie z dyrektorem audytu wewnętrznego¹⁷⁷.

Instytucjonalizacja komitetu audytu wzmacnia pozycję audytu wewnętrznego w przedsiębiorstwie. Komitet audytu powinien odgrywać kluczową rolę chociażby w procesie nadzoru, zatwierdzenia budżetu czy oceny wyników audytu

172 J. Gad, M. Wójciak, *Audyt wewnętrzny...*, s. 94–95.

173 Y. Ganesan, Y.W. Hwa, A.H. Jaffar, F. Hashim, *Corporate governance and Sustainability Reporting Practices: The Moderating Role of Internal Audit Function*, „Global Business and Management Research: An International Journal” 2017, vol. 9, no. 4, s. 163.

174 D. Dobija, *Komitet audytu*, s. 40.

175 K. Winiarska, *Audyt wewnętrzny. Teoria i zastosowanie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 145–146.

176 Zob. A. Opalski, *Prawo gospodarcze i handlowe...*, s. 71.

177 *Raport „Współczesna rada nadzorcza 2012”. Praktyka ładu korporacyjnego w Polsce*, Deloitte, Komisja Nadzoru Finansowego, Polski Instytut Dyrektorów, 2012, s. 16, https://www.gpw.pl/biblioteka-gpw-pobierz?gpwl_id=84&gpwlf_id=93 (dostęp: 15.02.2015).

wewnętrznego¹⁷⁸. Wyniki badań wskazują, że w sytuacji, gdy komitet audytu dokonuje oceny budżetu audytu wewnętrznego, więcej środków finansowych przeznaczonych jest na działalność audytu¹⁷⁹. Komitet audytu powinien również nadzorować podział zadań między audytem wewnętrznym i finansowym¹⁸⁰.

Zaangażowanie audytorów wewnętrznych w proces audytu finansowego może nie tylko zredukować czas realizacji audytu oraz zmniejszyć ewentualne opóźnienie, ale także obniżyć opłaty za audyt¹⁸¹. Z punktu widzenia działalności biegłych rewidentów audyt wewnętrzny stanowi kluczowy element wewnętrznego systemu kontroli w organizacji¹⁸². Działalność audytorów wewnętrznych jest również ważna z punktu widzenia usprawnienia pracy komitetów audytu¹⁸³. Brytyjska Rada ds. Sprawozdawczości finansowej (Financial Reporting Council) rekomenduje, aby audytorzy wewnętrzni spotykali się z komitetem audytu przynajmniej trzy razy w roku¹⁸⁴. Jean Bedard, Sonda M. Chtourou i Lucie Courteau w swoich badaniach przyjęli, iż częstotliwość tych spotkań odzwierciedla efektywność komitetu audytu¹⁸⁵.

178 Podczas oceny audytu wewnętrznego komitet audytu powinien między innymi: zapewnić, aby kierownik audytu wewnętrznego miał bezpośredni dostęp do przewodniczącego rady nadzorczej i członków komitetu audytu i aby funkcje realizowane przez audyt wewnętrzny wiązały się z bezpośrednią odpowiedzialnością przed komitetem audytu; przeglądać i oceniać plany pracy audytu wewnętrznego; przeglądać i monitorować zaangażowanie zarządu dotyczące uwag i rekomendacji audytu wewnętrznego; spotykać kierownika audytu wewnętrznego przynajmniej raz w roku bez obecności zarządu. Zob. *Discussion Paper on the Financial Reporting and Auditing Aspects of Corporate Governance*, The European Federation of Accountants, Brussels, July 2003, s. 50.

179 J.V. Carcello, D.R. Hermanson, K. Raghunandan, *Factors associated with US public companies' investment in internal auditing*, „Accounting Horizons” 2005, vol. 19, no. 2, s. 65–80. Wyniki badań prowadzonych w Stanach Zjednoczonych wskazują, iż wysokość budżetu audytu wewnętrznego jest pozytywnie powiązana z częstotliwością spotkań komitetów audytu. Zob. A. Barua, D.V. Rama, V. Sharma, *Audit committee characteristics and investment in internal auditing*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2010, no. 29, s. 511–512.

180 K. Winiarska, *Audyty wewnętrzny...*, s. 145–146.

181 L.J. Abbott, S. Parker, G.F. Peters, *Serving two masters: The association between audit committee internal audit oversight and internal audit activities*, „Accounting Horizons” 2010, no. 24, s. 1–24.

182 D. Dobija, *Rola rachunkowości...*, s. 466.

183 *Rola i zadania komórki audytu wewnętrznego wobec komitetu audytu*, Załącznik nr 2 do dokumentu *Dobre praktyki komitetów audytu w sektorze publicznym*, <https://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/finanse-publiczne/kontrola-zarzadcza-i-audyty-wewnetrzny/komitety-audyty-w-sektorze-publicznym/dobre-praktyki> (dostęp: 6.07.2018).

184 *Guidance on audit committees*, Financial Reporting Council (FRC), London 2012, <https://www.frc.org.uk/> (dostęp: 2.02.2018). Komitet audytu powinien oceniać program audytu wewnętrznego, aby ustalić, czy przeznaczono odpowiednie środki na ten audyt.

185 J. Bedard, S. M. Chtourou, L. Courteau, *The effect of audit committee expertise, independence and activity on aggressive earning management*, „Auditing: A Journal of Practice and Theory” 2004, vol. 23, no. 2, s. 13–35.

Wyniki badania jakościowego przeprowadzonego wśród belgijskich przedsiębiorstw wskazują, że status systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, jak również podejście zarządu do ryzyka i kontroli wewnętrznej mają wpływ na specyficzne potrzeby „komfortu” ze strony komitetu audytu, jak również na sposoby zapewnienia tego „komfortu” przez audyt wewnętrzny. Im bardziej członkowie komitetu audytu są świadomi spraw związanych z zarządzaniem ryzykiem, kontrolą wewnętrzną oraz ich odpowiedzialnością za monitorowanie tych zagadnień, tym częściej problemy te są podejmowane na posiedzeniach. Audyt wewnętrzny jest ważnym źródłem „komfortu” dla komitetu audytu, w szczególności w zakresie zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej. Członkowie komitetu sygnalizują swoje potrzeby „komfortu” przez przyjęcie określonych założeń w danych wejściowych do planu audytu. „Symbolami komfortu” są raporty przygotowywane przez audyt wewnętrzny, prezentacje przygotowywane przez audyt wewnętrzny, nieformalne/prywatne kontakty (por. rysunek 12)¹⁸⁶.

Badania dotyczące wykorzystania audytu wewnętrznego w ramach ładu korporacyjnego prowadzone były głównie wśród przedsiębiorstw działających w systemach anglosaskich¹⁸⁷. Wydaje się natomiast, że są one szczególnie cenne w modelu dualistycznym. Funkcjonowanie audytu wewnętrznego w dualistycznym modelu nadzoru może być związane z pewnym konfliktem, który wynika z działania na rzecz zarządu oraz komitetu audytu. Może to wpływać na pracę audytu wewnętrznego oraz na dokonywane przez audytorów oszacowania¹⁸⁸. Chodzi w szczególności o różne preferencje zarządu i komitetu audytu dotyczące zadań, które powinien wykonywać audyt wewnętrzny¹⁸⁹. Zarząd może dążyć do wykorzystania audytu wewnętrznego do osiągnięcia założonych przez siebie celów operacyjnych oraz do poszukiwania oszczędności kosztowej, z kolei

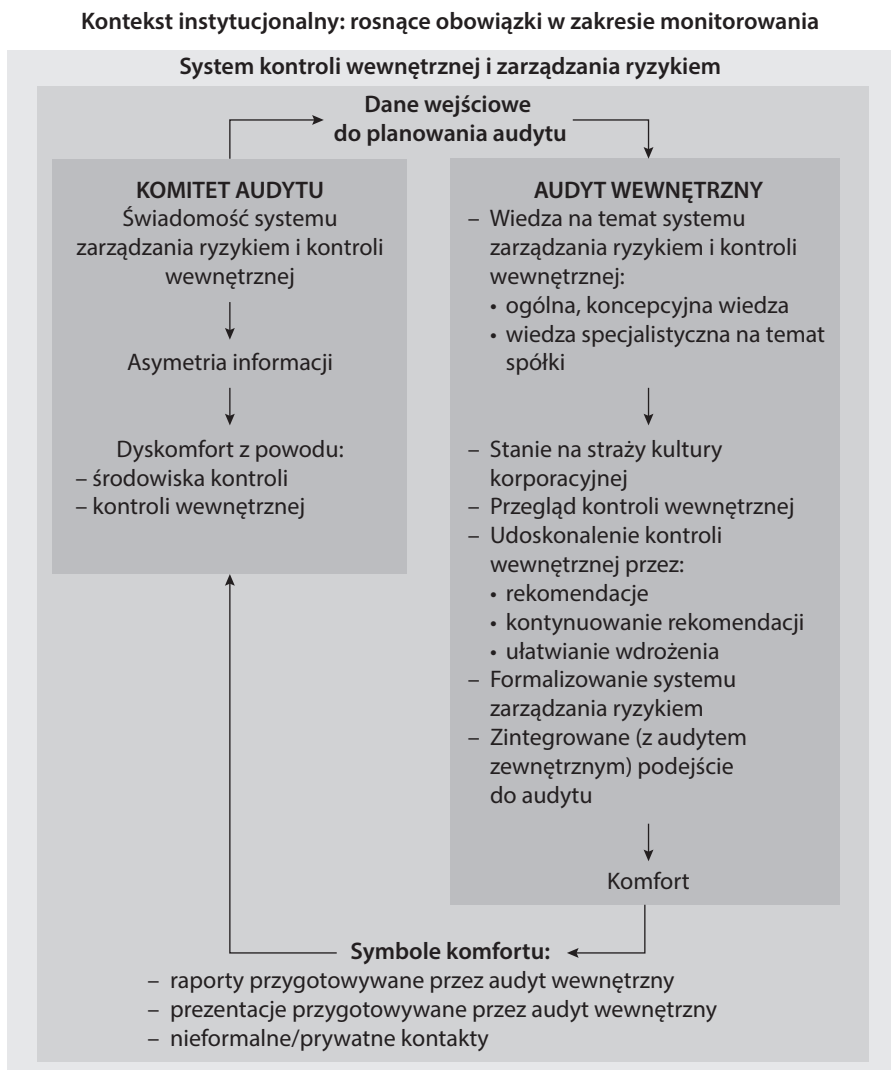
186 G. Sarens, I. De Beelde, P. Everaert, *Internal audit: A comfort provider to the audit committee*, „The British Accounting Review” 2009, no. 42, s. 102–103.

187 M. Gros, S. Koch, Ch. Wallek, *Internal audit function quality and financial reporting: results of a survey on German listed companies*, „Journal of Management and Governance” 2017, no. 21, s. 293.

188 L.J. Abbott, S. Parker, G.F. Peters, *Serving two masters...*, s. 1–24; F. Hoos, W.F. Messier, J.L. Smith, *The effects of serving two masters and using the internal audit function as a management training ground on internal auditors' objectivity*, Working Paper, 2014 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2358149 (dostęp: 2.03.2016); W.F. Messier, *Opportunities for task-level research within the audit process*, „International Journal of Auditing” 2010, no. 14, s. 320–328; C.S. Norman, A.M. Rose, J.M. Rose, *Internal audit reporting lines, fraud risk decomposition, and assessments of fraud risk*, „Accounting, Organizations and Society” 2010, no. 45, s. 546–557.

189 F. Hoos, W.F. Messier, J.L. Smith, *The effects of serving two masters...*

komitet audytu może żądać od audytu wewnętrznego pomocy w monitorowaniu procesu sprawozdawczości finansowej¹⁹⁰.

Rysunek 12. Audytor wewnętrzny jako ekspert zapewniający „komfort”

Źródło: G. Sarens, I. De Beelde, P. Everaert, *Internal audit: A comfort provider to the audit committee*, „The British Accounting Review” 2009, no. 42, s. 103.

190 L.J. Abbott, S. Parker, G.F. Peters, *Serving two masters...*, s. 1–24; D.R. Hermanson, *The growing stature of internal auditing*, „Internal Auditing” 2002, no. 17, s. 43–44.

Audyt finansowy jako mechanizm ładu korporacyjnego

Audyt finansowy¹⁹¹ jest jednym z kluczowych mechanizmów zewnętrznych ładu korporacyjnego – określany jest jako jego „kamień milowy”¹⁹². W literaturze przedmiotu wskazuje się, że audytorzy byli prawdopodobnie pierwszym i pozostają najważniejszym „zewnętrznym głosem” w systemie ładu korporacyjnego¹⁹³. Jak zauważyła Dobija:

[...] audyting to nie tylko techniczne i neutralne narzędzie weryfikacji sprawozdań finansowych. Jest on także ważnym elementem systemu ładu korporacyjnego, który wpływa w istotnym stopniu na efektywność tego systemu¹⁹⁴.

Wyniki badań empirycznych wskazują, że znaczenie audytu finansowego z punktu widzenia efektywności ładu korporacyjnego jest różne w różnych krajach i zależy przede wszystkim od struktury finansowania spółek publicznych, charakterystyk ładu korporacyjnego oraz otoczenia legislacyjnego¹⁹⁵.

Marlena Ciechan-Kujawa porównała opinie biegłych rewidentów oraz rad nadzorczych dotyczące wskazywania przez biegłych rewidentów niedociągnięć w systemach zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej. Zagadnienie to miało dużo większe znaczenie dla członków rad nadzorczych niż dla biegłych rewidentów¹⁹⁶. Jednocześnie był to jeden z dwóch obszarów audytu, z którym związana była największa rozbieżność między oczekiwaniami rad nadzorczych i poziomem ich spełnienia¹⁹⁷.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na wykorzystanie przez uczestników rynku kapitałowego reputacji firmy audytorskiej. W kontekście ładu korporacyjnego problem ten może być wyjaśniony za sprawą teorii agencji (działanie *ex ante*)

191 Zgodnie z przedstawioną w literaturze przedmiotu klasyfikacją audyt finansowy rozumiany jest w pracy jako badanie i przegląd sprawozdań finansowych oraz pozostałe usługi atestacyjne. Por. D. Dobija, *Audyt finansowy we współczesnych systemach...*, s. 10–11.

192 *Cadbury Report, Financial Aspects of Corporate Governance*, The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd, London 1992, s. 36.

193 D. Nordberg, *Corporate Governance. Principles and Issues*, Sage Publications Ltd, London 2011, s. 56.

194 D. Dobija, *Audyt jako element ładu korporacyjnego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 64(120), s. 34.

195 Ch. Piot, *Auditor Reputation and Model of Governance: A Comparison of France, Germany and Canada*, „International Journal of Auditing” 2005, no. 9, s. 38.

196 M. Ciechan-Kujawa, *Wielowymiarowy audyt biznesowy – wartość dodana dla organizacji i interesariuszy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014, s. 271.

197 Tamże, s. 292.

oraz teorii ubezpieczenia (działanie *ex post*)¹⁹⁸. Z punktu widzenia teorii agencji biegły rewident pomaga akcjonariuszom w monitorowaniu i kontrolowaniu działań zarządzających¹⁹⁹. Jak wskazuje Thomas A. Lee, audyt finansowy jest bezpośrednim środkiem ochrony akcjonariuszy przed nieodpowiednim zachowaniem zarządu²⁰⁰. Biegli rewidentzi postrzegani są jako nieformalni strażnicy wiarygodności przedsiębiorstw²⁰¹, działający w imieniu właścicieli i dostarczający rzeczowej oraz niezależnej opinii na temat jakości sprawozdań finansowych. Należy jednak wskazać, że zarządzający mogą próbować wpływać na audytorów, co uważane jest za jeden z podstawowych problemów sprawozdawczości finansowej²⁰². Audytorzy, aby zidentyfikować pełen obraz sytuacji finansowej oraz dokonań jednostki, muszą uzyskać dostęp do całego systemu informacyjnego rachunkowości, który jest pod kontrolą zarządzających. Może to powodować u audytorów pewien dylemat. Jeżeli będą oni chcieli uzyskać pełen dostęp do systemu informacyjnego rachunkowości, będą musieli jednocześnie pozyskać zaufanie i wsparcie zarządu, ale aby uzyskać to zaufanie i wsparcie, konieczne jest poświęcenie pewnego zakresu niezależności²⁰³. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na fakt, iż duże firmy audytorskie mają więcej motywacji do realizacji wysokiej jakości audytu. W przypadku dużej firmy audytorskiej obniżenie jakości audytu w celu zatrzymania pojedynczego klienta powoduje, iż potencjalna strata na całym „portfelu klientów” (utrata innych klientów lub redukcja opłat za badanie) przewyższałaby korzyści z jego zatrzymania²⁰⁴. Z punktu widzenia akcjonariuszy wysokie opłaty związane z realizacją procesu audytu przez dużą firmę audytorską stanowią kolejne koszty agencji.

Duża firma audytorska z dobrą opinią może być traktowana, zwłaszcza w krajach anglosaskich, jako swego rodzaju zabezpieczenie na przyszłość. Podstawę teoretyczną takiego podejścia stanowi teoria ubezpieczenia (głębokiej kieszeni), w której zakłada się, że posiadający dobrą reputację audytorzy gwarantują większe zabezpieczenie

198 Ch. Piot, *Auditor Reputation...*, s. 21. Analiza audytu finansowego jako mechanizmu ładu korporacyjnego może być prowadzona z wykorzystaniem również innych koncepcji teoretycznych, spośród których D. Dobija wskazała między innymi teorię kontraktów czy teorię dysonansu poznawczego – zob. D. Dobija, *Audying jako element...*, s. 25–38.

199 J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 171.

200 T.A. Lee, *Financial Reporting & Corporate Governance*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2006, s. 204.

201 M. Marcinkowska, *Wynagrodzenia biegłych rewidentów polskich banków giełdowych*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. XCI/2, s. 223.

202 T. Tinker, *The Accountant as Partisan*, „Accounting, Organizations and Society” 1991, vol. 16, no. 3, s. 297–310.

203 C.R. Baker, P. Wallage, *Future of Financial Reporting in Europe: Its Role in Corporate Governance*, „International Journal of Accounting” 2000, vol. 35, no. 2, s. 179.

204 L.E. DeAngelo, *Auditor Size and Audit Quality*, „Journal of Accounting & Economics” 1981, no. 3, s. 183–199.

dostarczycielom kapitału w sytuacjach spornych. Zapotrzebowanie na audyt finansowy motywowane jest możliwością rozwiązywania konfliktów *ex post* w drodze postępowania sądowego z udziałem odpowiedzialności cywilnej biegłego rewidenta. Audyt finansowy stanowi dla inwestorów formę domniemanego ubezpieczenia²⁰⁵. Dotyczy to w szczególności jednostek małych, w których proces decyzyjny opiera się na analizach przeprowadzonych przez niewielką liczbę specjalistów. Oczekuje się, że duże jednostki posiadają mechanizmy systemu kontroli wewnętrznej oraz zarządzania ryzykiem, które zapewniają efektywne monitorowanie czynników ryzyka, co zmniejsza zapotrzebowanie na zabezpieczenie ze strony audytora²⁰⁶.

Należy również zauważyć, że jednostki zatrudniają firmy audytorskie z dobrą reputacją, gdyż istnieje takie przekonanie, iż firmy te w większym stopniu „zapewniają” wiarygodność sprawozdań finansowych. Przez zatrudnienie firmy audytorskiej posiadającej dobrą reputację jednostki „sygnalizują” wysoką jakość swojej sprawozdawczości finansowej²⁰⁷. Badania zrealizowane wśród firm audytorskich świadczących swoje usługi na polskim rynku kapitałowym potwierdzają, że firmy audytorskie należące do „wielkiej czwórki” są mniej skłonne niż inne firmy do wydawania opinii bez zastrzeżeń²⁰⁸.

W literaturze przedmiotu z początku XXI wieku zwracano uwagę na możliwe rozszerzenie zadań biegłych rewidentów, którzy będą skoncentrowani na dostarczeniu inwestorom i innym interesariuszom zapewnienia dotyczącego wiarygodności znacznie większego zakresu informacji niż obecnie²⁰⁹. Rozwiązania legislacyjne przyjęte w krajach Unii Europejskiej wskazują, że przewidywania te okazały się słuszne²¹⁰.

Oczekuje się, że audytor będzie w stanie zapewnić, iż zarząd wypełnia swoje obowiązki w sześciu podstawowych obszarach²¹¹:

205 K. Menon, D.D. Williams, *The Insurance Hypothesis and Market Prices*, „The Accounting Review” 1994, vol. 69, no. 2, s. 327–342.

206 Ch. Piot, *Auditor Reputation...*, s. 25.

207 P. Brown, W. Beekes, P. Verhoeven, *Corporate governance, accounting and finance: A review*, „Accounting and Finance” 2011, no. 51, s. 116.

208 M. Gruszczyński, *Nadzór korporacyjny a wyniki finansowe przedsiębiorstwa*, [w:] D. Zarzecki (red.), *Zarządzanie finansami*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003, s. 35.

209 S.A. DiPiazza, R.G. Eccles, *Building Public Trust. The Future of Corporate Reporting*, John Wiley & Sons Inc., New York 2002, s. 160.

210 Dyrektywa 2013/34/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniającej dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylającej dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG.

211 ICAS, *Auditing into the twenty-first century*, The Institute of Chartered Accountants of Scotland, Edinburgh 1993, s. 5–20, <https://www.icas.com/technical-resources/publication-auditing-into-the-twenty-first-century> (dostęp: 12.02.2010).

- 1) sprawozdania finansowe są prawidłowe,
- 2) spółka nie zbankrutuje,
- 3) nie doszło do nadużyć finansowych,
- 4) zarządzający przestrzegają prawa,
- 5) spółka jest zarządzana w sposób kompetentny,
- 6) spółka zastosowała odpowiedzialne podejście do takich zagadnień jak ochrona środowiska oraz sprawy społeczne.

Oczekuje się również, że biegły rewident będzie stanowił główne zaplecze informacyjne dla komitetów audytu, których rola w ładzie korporacyjnym, zwłaszcza w modelu dualistycznym, w ostatnich latach zdecydowanie wzrosła. Większy udział niezależnych członków komitetu audytu posiadających wiedzę z zakresu rachunkowości i rewizji finansowej wpływa na poziom wsparcia biegłego rewidenta ze strony komitetu w przypadku konfliktu z zarządem²¹². W literaturze przedmiotu wskazuje się, że jednym z działań komitetu audytu wpływających na jakość sprawozdawczości finansowej jest współpraca tej jednostki z biegłym rewidentem w obszarze jakości oraz zawartości sprawozdawczości niefinansowej, jak również jej spójności ze sprawozdawczością finansową²¹³. Wyniki badania przeprowadzonego w 2012 roku przez Deloitte, Komisję Nadzoru Finansowego oraz Polski Instytut Dyrektorów wskazują, że w większości badanych spółek (76%) biegły rewident zapraszany był na posiedzenia rady nadzorczej lub komitetu audytu. W 41% badanych spółek spotykał się on z radą raz w roku, a w 33% spółek częstotliwość tych spotkań to dwa razy w roku. W 38% badanych spółek zarząd proszony był o opuszczenie sali podczas spotkania rady nadzorczej lub komitetu audytu z biegłym rewidentem²¹⁴.

2.4. Podsumowanie

System kontroli nad sprawozdawczością finansową – ani w literaturze przedmiotu, ani w regulacjach – nie został dotychczas w sposób jednoznaczny zdefiniowany. Nie sformułowano także uniwersalnych wytycznych dotyczących elementów składających się na ten system. Zarządzający spółkami publicznymi, konstruując ten

212 F.T. DeZoort, S.E. Salterio, *The Effects of Corporate Governance Experience and Financial-Reporting and Audit Knowledge on Audit Committee Members' Judgments*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2001, vol. 20, no. 2, s. 31–47.

213 J. Cohen, L.M. Gaynor, G. Krishnamoorthy, A.M. Wright, *Academic Research on Communications Among External Auditors, the Audit Committee, and the Board: Implications and Recommendations for Practice*, „Current Issues in Auditing” 2008, no. 3, s. 1–8.

214 Raport „Współczesna rada nadzorcza 2012”...

system, korzystają z ponadnarodowych wytycznych COSO dotyczących kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem. Co istotne, wytyczne te odnoszą się do kontroli całej działalności biznesowej oraz zarządzania ryzykiem z nią związanym, a nie bezpośrednio do systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych w odniesieniu do systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są zobowiązane do przestrzegania wytycznych ustawy Sarbanesa-Oxleya. Sformułowano w niej oczekiwania dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, sprowadzając go przede wszystkim do odpowiedniej organizacji rachunkowości oraz samego procesu sprawozdawczości finansowej. Brytyjski kodeks ładu korporacyjnego, oprócz wytycznych z obszaru systemu zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej dotyczącego całej działalności biznesowej jednostki, zawiera odniesienie do systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wytyczne tego kodeksu ograniczają się do zobowiązania rady dyrektorów do uwzględnienia w swoim sprawozdaniu opisu głównych cech systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. W przypadku tych ujawnień nie może być stosowana zasada *comply or explain*, to znaczy spółki brytyjskie muszą bezwzględnie przedstawić w raportach te ujawnienia. Analogiczna sytuacja występuje w przypadku regulacji polskich oraz niemieckich. Spółki polskie i niemieckie muszą ujawniać informacje na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, natomiast zbiór elementów składających się na ten system i zakres ujawnień na jego temat zależy od zarządów spółek.

W niniejszej pracy przyjęto, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową to zbiór połączonych elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego, które służą zapewnieniu wiarygodności sprawozdań finansowych i raportów zarządu oraz ich zgodności z przepisami prawa, efektywności systemu rachunkowości, jak również wspieraniu procesów decyzyjnych.

System kontroli nad sprawozdawczością finansową obejmuje zatem dwie główne sfery działalności spółki – system zarządzania oraz ład korporacyjny, będący przedmiotem szczególnego zainteresowania w niniejszej pracy. W ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową następuje integracja wewnętrznych (działalność rady nadzorczej oraz komitetu audytu, audyt wewnętrzny, kodeksy etyczne oraz procedury wewnętrzne) oraz zewnętrznych (regulacje dotyczące sprawozdawczości finansowej, regulacje dotyczące sprawozdawczości z obszaru ładu korporacyjnego, audyt finansowy, wymogi dotyczące ujawniania informacji przez spółki publiczne oraz kultura narodowa) mechanizmów ładu korporacyjnego.

Sprawność systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w praktyce zależy od działań poszczególnych organów spółki, które w różny sposób zaangażowane są w jego funkcjonowanie. Organem odpowiedzialnym za skonstruowanie i zasady działania systemu rachunkowości jest zarząd. To również zarząd powinien

zapewnić sprawne funkcjonowanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wydaje się, że kluczowym organem z punktu widzenia zapewnienia wiarygodności sprawozdawczości spółki jest rada nadzorcza, a dokładnie wyodrębniony spośród jej członków komitet audytu, który – korzystając z informacji z audytu wewnętrznego – wspiera radę nadzorczą w procesie kontroli, jednocześnie monitorując funkcjonowanie audytu finansowego.

3. System kontroli nad sprawozdawczością finansową jako szczególny obszar ujawnień w raporcie zarządu

Celem niniejszego rozdziału jest synteza dotychczasowego dorobku naukowego w zakresie ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wskazano w nim, wynikające z wybranych teorii, motywacje zarządzających dotyczące ujawniania informacji w raportach zarządu, a także dokonano przeglądu międzynarodowych i krajowych regulacji oraz wyników badań empirycznych dotyczących prezentacji informacji w tych raportach. Istotną częścią tego rozdziału jest przegląd światowego dorobku dotyczącego ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, uzupełniony o wyniki dotychczasowych badań własnych w tym zakresie, obejmujących raporty polskich oraz niemieckich spółek publicznych.

3.1. Ujawnianie informacji w raporcie zarządu w świetle wybranych teorii

3.1.1. Teoria agencji oraz teoria służebności

Teoria agencji jest jedną z najczęściej wykorzystywanych teorii w badaniach dotyczących ładu korporacyjnego. W Polsce założenia tej teorii były wykorzystane w badaniach prowadzonych między innymi przez: Aluchnę¹, Bohdanowicza²,

1 M. Aluchna, *Mechanizmy corporate governance w spółkach giełdowych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2007.

2 L. Bohdanowicz, *Własność menedżerska w polskich spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Dobiję³, Jerzemowską⁴, Jeżaka⁵, Koładkiewicz⁶, Marcinkowską⁷, Postułę⁸, Słomkę-Gołębiowską⁹, Urbanka¹⁰.

Istotą teorii agencji jest:

[...] kontrakt, na mocy którego jedna lub więcej osób (pryncypał) angażują inną osobę (agenta) do wykonania pewnych działań w ich imieniu. Działanie to wiąże się z delegowaniem pewnego zakresu samodzielności decyzyjnej na agenta. Jeżeli obie strony kontraktu będą maksymalizować swoją użyteczność, to wówczas należy założyć, że agent nie zawsze będzie działał w najlepszym interesie pryncypała¹¹.

W teorii agencji przyjmuje się dwa kluczowe założenia, zgodnie z którymi dążenia oraz cele pryncypała i agenta są w konflikcie, a weryfikowanie poczynań agenta jest trudne lub kosztowne dla pryncypała¹². Zarówno agent, jak i pryncypał starają się uzyskać maksimum użyteczności i jednocześnie minimalizować swoje wkłady¹³. Rozbieżności między pryncypałem i agentem znajdują odzwierciedlenie między innymi w ich

-
- 3 D. Dobija, *Exploring Audit Committee Practices: Oversight of Financial Reporting and External Auditors in Poland*, „Journal of Management and Governance” 2015, vol. 19, no. 1, s. 113–143.
 - 4 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
 - 5 J. Jeżak, *Ład korporacyjny. Doświadczenia światowe oraz kierunki rozwoju*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
 - 6 I. Koładkiewicz, *Rady nadzorcze. Dobre praktyki ładu korporacyjnego. Doświadczenie polskie i zagraniczne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013.
 - 7 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
 - 8 I. Postuła, *Problem agencji w relacji członkowie zarządów – Skarb Państwa*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2015, vol. 13, nr 1, s. 199–219.
 - 9 A. Słomka-Gołębiowska, *Corporate governance – banki na straży efektywności przedsiębiorstw*, CeDeWu, Warszawa 2012.
 - 10 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia menedżerów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005; tenże, *Problem agencji w warunkach zdecentralizowanego modelu zarządzania uczelnią publiczną*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 343, s. 550–558.
 - 11 M.C. Jensen, W.H. Meckling, *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*, „Journal of Financial Economics” 1976, vol. 3, no. 4, s. 313.
 - 12 K.M. Eisenhardt, *Agency Theory: An Assessment and Review*, „The Academy of Management Review” 1989, vol. 14, no. 1, s. 57–74; N.A. Shankman, *Reframing the debate between agency and stakeholder theories of the firm*, „Journal of Business Ethics” 1999, vol. 19, issue 4, s. 321; Ch.W.L. Hill, T. M. Jones, *Stakeholder-Agent Theory*, „Journal of Management Studies” 1992, vol. 29, no. 2, s. 131–154; S. Cyfert, K. Krzakiewicz, *Nauka o organizacji*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Poznań 2009, s. 153.
 - 13 J.H. Davis, F.D. Schoorman, L. Donaldson, *Toward a Stewardship Theory of Management*, „Academy of Management Review” 1997, vol. 22, no. 1, s. 22.

stosunku do ryzyka¹⁴. Akcjonariuszy (pryncypałów) cechuje stosunkowo duża skłonność do ryzyka, która związana jest z możliwością zdywersyfikowania ich portfela akcji. Menedżerowie (agenci) charakteryzują się natomiast dużą awersją do ryzyka i wykazują skłonność do angażowania się w przedsięwzięcia, które minimalizują zagrożenie bankructwa¹⁵. Awersja do ryzyka agenta wynika z potrzeby stabilnego zatrudnienia¹⁶.

Głównym wyzwaniem w teorii agencji jest skonstruowanie takiego mechanizmu nadzoru, który pomagałby rozwiązać problem agencji. W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa rozwiązania – kontrakty zawierane między pryncypałem i agentem, opierające się na wynikach, oraz monitorowanie poczynąń agenta¹⁷. Jeżeli chodzi o pierwsze z wymienionych rozwiązań, należy wskazać, że zarządzający przedsiębiorstwem działa w ramach kontraktu, który zawiera zdefiniowane zasoby będące pod jego kontrolą oraz wskazuje uprawnienia, a także wyznacza miary efektywności, które będą stanowiły podstawę rozliczenia z jego odpowiedzialności¹⁸. Jak zauważyła Jarugowa, miary zawarte w kontraktach powinny być oparte na dostępnych dla obu stron (właściciel – zarządzający) informacjach i motywować do osiągnięcia maksymalnej efektywności przez osobę poddaną ocenie¹⁹. Takie kontrakty wymagają od zarządzających ujawniania istotnych informacji, które umożliwiają właścicielom monitorowanie realizacji porozumienia kontraktowego przez zarządzających²⁰. Drugie rozwiązanie związane jest z dostępem akcjonariuszy do informacji o spółce²¹. Na skutek rozdzielania własności od zarządzania właściciele (akcjonariusze) nie mają do nich bezpośredniego dostępu²²,

14 N.A. Shankman, *Reframing the debate...*, s. 321.

15 S.R. Gray, A.A. Cannella Jr, *The Role of the Risk in Executive Compensation*, „Journal of Management” 1997, vol. 23, no. 4, s. 517–540.

16 W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że za sprawą kontraktu (zawieranego między pryncypałem i agentem) opartego na wynikach ma miejsce transfer ryzyka na agenta. Zob. K.M. Eisenhardt, *Agency Theory...*, s. 61.

17 E.F. Fama, M.C. Jensen, *Separation of Ownership and Control*, „Journal of Law and Economics” 1983, vol. 26, no. 2, s. 301; M.C. Jensen, W.H. Meckling, *Theory of the Firm...*, s. 305–360.

18 A. Jarugowa, *Niektóre wyznaczniki rozwoju rachunkowości*, [w:] taż (red.), *Współczesne problemy rachunkowości*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1991, s. 22.

19 Tamże.

20 A. Jarugowa, *Rachunkowość zarządcza ostatniej dekady: od funkcji informacyjnej do współudziału w zarządzaniu*, [w:] A. Jarugowa, W.A. Nowak, A. Szychta, *Zarządzanie kosztami w praktyce światowej*, ODDK, Gdańsk 1998, s. 15.

21 B.M. Oviatt, *Agency and Transaction Cost Perspective on the Manager-Shareholder Relationship: Incentives for Congruent Interests*, „Academy of Management Review” 1988, vol. 13, no. 2, s. 214–215; J. Jeżak, *Ład wewnątrzorganizacyjny w świetle różnych teorii a wyzwania współczesności*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finance, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2012, nr 690(51), s. 791.

22 Tamże; P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 49.

tym samym bezpośredni monitoring jest utrudniony. Może on być zrealizowany przez działanie rad spółek.

Teoria służebności dotyczy sytuacji, w której „menedżerowie nie są motywowani przez indywidualne cele, ale są raczej zarządcami, których motywacje są zgodne z celami pryncypała”²³. W teorii tej występuje zarządca, który jest zdeterminowany, by doprowadzić do rozwoju spółki, w odróżnieniu od agenta, który skupia się na działaniu w swoim interesie. W teorii służebności zakłada się, że zachowania proorganizacyjne, kolektywistyczne mają większą użyteczność niż zachowania indywidualistyczne oraz egoistyczne. W sytuacji gdy zarządca ma wybrać między zachowaniem egoistycznym i proorganizacyjnym, wybierze on zachowanie zbieżne z interesem organizacji²⁴.

W teorii służebności zakłada się istnienie silnej zależności między sukcesem organizacji a satysfakcją zarządcy. Zarządca chroni i maksymalizuje bogactwo akcjonariuszy przez działanie na rzecz poprawy wyników przedsiębiorstwa, ponieważ w ten sposób jego funkcja użyteczności jest maksymalizowana²⁵. Wierzy on, że jego interes jest zgodny z interesem spółki oraz jego właścicieli, w związku z tym jego działania są skierowane w większej mierze na rzecz rozwoju spółki niż na realizację własnych celów. W literaturze przedmiotu wskazuje się jednocześnie, że działania zarządcy nie są do końca altruistyczne, gdyż oczekuje on, iż w długiej perspektywie wpłyną one pozytywnie na rozwój jego kariery zawodowej oraz zwiększą szansę na zawarcie nowych, bardziej korzystnych kontraktów menedżerskich²⁶.

Jak zauważa Jeżak:

[...] według teorii służebności w podejściu do menedżerów trzeba opierać się na zaufaniu do nich oraz stawiać na ich samokontrolę, zaangażowanie w sprawy spółki, fachowość oraz potrzebę sukcesu²⁷.

W teorii służebności kluczową rolę odgrywa zaufanie.

Teoria agencji oraz teoria służebności odnoszą się do relacji właściciel–zarządzający²⁸, natomiast prezentują odmienne podejście do niej. W obu teoriach prezentowana jest inna filozofia zarządzania.

23 J.H. Davis, F.D. Schoorman, L. Donaldson, *Toward a Stewardship Theory...*, s. 21.

24 Tamże, s. 24.

25 Tamże, s. 25.

26 J. Jeżak, *Ład wewnątrzorganizacyjny...*, s. 793.

27 J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 148.

28 K. Postrach, *Teoria agencji a teoria stewarda w nadzorze korporacyjnym*, [w:] P. Urbanek (red.), *Nadzór korporacyjny w warunkach kryzysu gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 290.

Istotną różnicą między tymi teoriami są przyjmowane ramy czasowe dotyczące współdziałania zarządzającego (agenta) i pryncypała. W teorii służebności, w odróżnieniu od teorii agencji, zarządzający przyjmuje długoterminową perspektywę działania.

W przypadku obu przywołanych teorii występuje problem asymetrii informacji, który rzutuje na relacje między właścicielami kapitału i zarządzającymi. Ci ostatni posiadają informacje na temat obecnych oraz prawdopodobnych przyszłych wyników spółki, które są niedostępne dla akcjonariuszy.

W teorii agencji ujawnienia prezentowane przez spółki są narzędziem niwelowania problemu agencyjnego. Sprawozdawczość w świetle tej teorii pełni przede wszystkim funkcję kontrolną. Należy jednocześnie zauważyć, że w teorii agencji dominuje krótkoterminowa perspektywa działania agenta, która przekłada się na strategię przedsiębiorstwa, ta zaś znajduje odzwierciedlenie w treściach prezentowanych w raporcie zarządu.

Ujawnianie dobrowolnych informacji w raporcie zarządu może być determinowane presją ze strony rad spółek, w tym ich komitetów. Członkowie rad spółek postrzegają naleganie na dodatkowe ujawnienia jako realizację swoich obowiązków²⁹.

Dobrowolne ujawnienia mogą być traktowane jako mechanizm monitorowania. Zarządzający ujawniają nieobligatoryjne informacje, aby zniwelować asymetrię informacji, a przez to zapewnić akcjonariuszy, że nie transferują oni zasobów spółki do swojego prywatnego majątku. Chodzi jednocześnie o to, aby uniknąć kolejnego mechanizmu kontroli, polegającego na porozumieniu kontraktowym. Zarządowi opłaca się prezentować dobrowolne ujawnienia w raportach zarządu, w tym na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, gdyż mogą one zredukować ryzyko oszacowania (*estimation risk*). System kontroli zmniejsza zagrożenie dostarczenia niewiarygodnych informacji do akcjonariuszy. Co więcej, system kontroli nad sprawozdawczością finansową, przeciwdziałając manipulowaniu wynikami przez zarządzających, działa na rzecz akcjonariuszy, a przez to łagodzi problem agencji. Posiadając takie zapewnienie, akcjonariusze będą oczekiwali niższego kosztu kapitału. Dodatkowo, w związku z tym, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową związany jest z zarządzaniem ryzykiem biznesowym i uwzględnia kontrolę działalności operacyjnej, inwestorzy będą postrzegali jednostkę jako generalnie mniej ryzykowną. Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową będą spełniały swoją funkcję, jeżeli będą postrzegane jako istotne i wiarygodne³⁰.

29 S. Lim, Z. Matolcsy, D. Chow, *The Association between Board Composition and Different Types of Voluntary Disclosure*, „European Accounting Review” 2007, vol. 16, no. 3, s. 555–583; Ch.J.P. Chen, B. Jaggi, *Association between independent non-executive directors, family control and financial disclosures in Hong Kong*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2000, no. 19, s. 285–310.

30 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives for Voluntary Reporting on Internal Risk Management and Control Systems*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2008, vol. 27, no. 1, s. 40–41.

W teorii służebności sprawozdawczość przedsiębiorstw jest narzędziem ułatwiającym współpracę między zarządzającym i właścicielami. Komunikacja między zarządzającym i właścicielami kapitału opiera się zarówno na informacjach obligatoryjnych, jak i dobrowolnych. Fundamentem tej teorii jest zaufanie, wydaje się zatem, że problem asymetrii informacji między pryncypałem oraz zarządcą jest w pewnej mierze złagodzony³¹. Nie ma więc pokusy ze strony zarządzających, żeby stosować narzędzia kreatywnej rachunkowości, pozwalające poprawić sytuację finansową jednostki. Należy zauważyć, że w ramach tej teorii minimalizowane są koszty agencyjne wynikające z konieczności monitorowania poczynań zarządzającego. W teorii służebności dominuje długoterminowa perspektywa działania zarządcy, która wpływa na rodzaj strategii, a tym samym (tak jak w przypadku teorii agencji) znajduje odzwierciedlenie w treściach prezentowanych w raportach zarządu³².

Reasumując, ujawnianie akcjonariuszom informacji w raportach zarządu w świetle teorii agencji oraz teorii służebności różni się ze względu na motyw, którymi kieruje się zarząd.

3.1.2. Teoria interesariuszy

Teoria interesariuszy związana jest z redefinicją celu organizacji³³. Zakłada się w niej, że wpływ organizacji na społeczeństwo jest wszechobecny, w związku z tym organizacje powinny być odpowiedzialne nie tylko wobec swoich akcjonariuszy, ale również wobec innych grup interesów³⁴ skupionych wokół nich³⁵. Zależność między interesariuszami jest przedstawiona jako swego rodzaju wymiana, gdzie poszczególne rodzaje grup interesów dostarczają do przedsiębiorstwa swoje „wkłady” i oczekują w zamian opłaty będącej satysfakcjonującą zachętą do współpracy z organizacją³⁶. Nie tylko spółka oddziałuje na interesariuszy, ale również

31 Zaznaczyć jednak należy, że może tu występować problem asymetrii informacji między różnymi grupami interesariuszy.

32 J. Gad, *Atrybuty użytkowników wewnętrznych i zewnętrznych systemu informacyjnego rachunkowości – perspektywa asymetrii informacji*, „Problemy Zarządzania” 2014, vol. 12, nr 2(46), s. 124–125.

33 S. Cyfert, K. Krzakiewicz, *Nauka o organizacji*, s. 134.

34 Do grupy interesów zaliczyć można: akcjonariuszy, pracowników, dostawców, klientów, kredytodawców, społeczność występującą w obszarze działalności spółki, ogół społeczeństwa. Zob. J. Solomon, *Corporate Governance and Accountability*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2007, s. 23.

35 D. Dobija, *Developments of corporate governance in Poland: implications for accounting*, [w:] I. Górowski (red.), *General Accounting Theory. Evolution and Design for Efficiency*, Academic and Professional Press, WSiP SA Group, Warszawa 2008, s. 125; J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 23; S. Cyfert, K. Krzakiewicz, *Nauka o organizacji*, s. 239.

36 D. Dobija, *Developments of corporate governance...*, s. 125.

interesariusze oddziałują na spółkę³⁷. W teorii interesariuszy uwzględnia się potrzeby interesariuszy w wiązce celów przedsiębiorstwa, uznaje się je bowiem za uzasadnione³⁸. Zadaniem spółki jest osiągnięcie równowagi między sprzecznymi celami, do jakich dążą różne grupy interesariuszy związane z działalnością spółki³⁹.

Założenia przyjęte w teorii interesariuszy determinują komunikację spółki z otoczeniem. Jak zauważyła Marcinkowska, zakres i jakość prezentowanych przez spółkę informacji jest „papierkiem lakmusowym do oceny odpowiedzialności zarządu przedsiębiorstwa wobec jego interesariuszy”⁴⁰. Przejrzystość spółki wynika z prawa interesariuszy do informacji o przedsiębiorstwie.

Teoria interesariuszy jest powiązana z koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu⁴¹, zgodnie z którą podmioty gospodarcze są integralną częścią społeczeństwa i powinny kształtować swoje relacje ze wszystkimi grupami interesu. Na zakres prezentowanych przez spółkę informacji w raporcie zarządu wpływają oczekiwania interesariuszy oraz wola ich spełnienia przez zarząd⁴². Rosnąca popularność teorii interesariuszy oraz koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu stawia nowe wyzwania przed sprawozdawczością korporacyjną. Na kanwie globalnej dyskusji nad uwzględnieniem potrzeb informacyjnych interesariuszy zrodziła się koncepcja raportowania zintegrowanego⁴³. Raport zintegrowany rozszerza

37 J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 23.

38 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 49.

39 P. Urbanek, *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia...*, s. 44; S. Rudolf, T. Janusz, D. Stos, P. Urbanek, *Efektywny nadzór korporacyjny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 35.

40 M. Marcinkowska, *Roczny raport z działań i wyników przedsiębiorstwa. Nowe tendencje w sprawozdawczości biznesowej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 25.

41 D. Dobija, *Developments of corporate governance...*, s. 125; J. Jeżak, *Ład korporacyjny...*, s. 134; J. Solomon, *Corporate Governance...*, s. 24.

42 M. Marcinkowska, *Roczny raport z działań...*, s. 26; J.P. Doh, S.D. Howton, S.W. Howton, D.S. Siegel, *Does the market respond to an endoresement of social responsibility? The role of institution, information, and legitimacy*, „Journal of Management” 2010, vol. 36, no. 6, s. 1461–1485.

43 B. Nita, *Teoria interesariuszy a informacja sprawozdawcza na przykładzie prymatu dokonań*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 87(143), s. 118; B. Bek-Gaik, B. Rymkiewicz, *Raport społeczny jako współczesne narzędzie komunikowania się spółek z interesariuszami w świetle koncepcji zintegrowanego raportowania*, [w:] E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, B. Rymkiewicz, *Sprawozdawczość przedsiębiorstwa jako narzędzie komunikacji z otoczeniem – wymiar finansowy i niefinansowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 112; E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, *Sprawozdawczość finansowa i niefinansowa przedsiębiorstwa – w kierunku integracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 103–114. W literaturze zwraca się uwagę, że inicjatywa raportowania zintegrowanego – jako działanie na rzecz dobra publicznego – zawiodła i obecnie ma na celu jedynie przynoszenie korzyści dominującej grupie interesów, jaką są inwestorzy. Zob. J. Krasodom-ska, *Raportowanie zintegrowane a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, „Prace

perspektywę raportu finansowego, skupiającego się na potrzebach informacyjnych dawców kapitału, o perspektywę interesariuszy.

Reasumując, zarządzający ujawniają dodatkowe, nieobligatoryjne informacje w raporcie zarządu, w tym na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, gdyż uważają, że informacje te należą się interesariuszom.

3.1.3. Teoria sygnalizacji

Teoria sygnalizacji odnosi się do dwóch stron – nadawcy sygnału (sygnalizatora, który jest podmiotem zainteresowania i posiada informacje) oraz odbiorcy (który ma dostęp do informacji tylko za pośrednictwem nadawcy sygnału, dodatkowo informacja jest przez niego postrzegana jako użyteczna)⁴⁴. Teoria ta koncentruje się na mechanizmach, dzięki którym nadawca przekazuje do odbiorcy informacji wskazówki dotyczące jego właściwości, przy założeniu braku przepływu bezpośrednich informacji⁴⁵. Sygnały wydawane przez nadawcę mogą wpływać na percepcję odbiorcy informacji. Nadawca sygnału podejmuje działania w celu wygenerowania sygnałów, które pozwolą odbiorcy odróżnić jednostki charakteryzujące się niską jakością od jednostek charakteryzujących się wysoką jakością⁴⁶. Status nadawcy sygnału determinuje wiarygodność jego sygnału⁴⁷. Zasięg przekazywanych informacji do opinii publicznej determinuje „widoczność” nadawcy sygnału oraz wpływa na prawdopodobieństwo, że odbiorca będzie zwracał uwagę na jego sygnały i działał zgodnie z nimi⁴⁸. Klasyczna teoria sygnalizacji dotyczy sytuacji, w których podmiot, będący przedmiotem zainteresowania (najczęściej przedsiębiorstwo),

Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 503, s. 276–277; K. Kobiela-Pionnier, *Od interesariusza do inwestora – ewolucja pojęcia głównego użytkownika raportu zintegrowanego według wytycznych IIRC i jego znaczenie dla globalnej akceptacji koncepcji <IR>*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2018, nr 98(154), s. 123–145.

44 M. Spence, *Competition in salaries, credentials, and signaling prerequisites for jobs*, „Quarterly Journal of Economics” 1976, vol. 90, issue 1, s. 51–74; tenże, *Signaling in retrospect and the informational structure of markets*, „The American Economic Review” 2002, vol. 92, no. 3, s. 434–459.

45 B.L. Connelly, T. Certo, D. Ireland, C. Reutzel, *Signaling theory: A review and assessment*, „Journal of Management” 2011, vol. 37, no. 1, s. 39–67; W.G. Sanders, S. Boivie, *Sorting things out: Valuation of new firms in uncertain markets*, „Strategic Management Journal” 2004, vol. 25, issue 2, s. 167–186.

46 S.T. Certo, *Influencing initial public offering investors with prestige: Signaling with board structures*, „Academy of Management Review” 2003, vol. 28, no. 3, s. 432–446.

47 B.D. Cohen, T.J. Dean, *Information asymmetry and investor valuation of IPOs: Top management team legitimacy as a capital market signal*, „Strategic Management Journal” 2005, vol. 26, issue 7, s. 683–690.

48 T.G. Pollock, V.P. Rindova, *Media legitimation effects in the market for initial public offerings*, „Academy of Management Journal” 2003, vol. 46, no. 5, s. 631–642.

tworzy relacyjne więzi z zamiarem zasygnalizowania swojej jakości obserwowującym odbiorcom. Badania w tym nurcie teoretycznym wskazują na szereg takich powiązań z prawnikami, członkami rad spółek, maklerami giełdowymi, inwestorami finansowymi oraz tymi, których relacje z przedsiębiorstwem sygnalizują swego rodzaju akredytację z punktu widzenia uczestników rynku, dotyczącą niemożliwych do zaobserwowania właściwości przedsiębiorstwa⁴⁹. Reputacja spółki opiera się na jej dokonaniach i wynikach z przeszłości, które pozwalają wnioskować o cechach spółki, co pozwala przewidywać przyszłe zachowania⁵⁰. Zgodnie z teorią sygnalizacji na przykład obecność niezależnych członków w radzie spółki może być interpretowana jako sygnał dobrego ładu korporacyjnego, który odróżnia daną spółkę od konkurencji⁵¹.

Teoria sygnalizacji jest jedną z kluczowych teorii wykorzystywanych do wyjaśnienia rozwoju sprawozdawczości niefinansowej⁵². Wysokiej jakości ujawnienia niefinansowe z obszaru ładu korporacyjnego, środowiska naturalnego czy społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa prezentowane w raportach zarządu służą zasygnalizowaniu, że potencjalne, różne rodzaje ryzyka są efektywnie zarządzane. Jednocześnie ujawnienia te redukują asymetrię informacji⁵³. Z kolei szczegółowe ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową mogą być sygnałem wysyłanym przez spółkę, że podejmowane są w niej działania na najwyższym poziomie na rzecz wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej.

Reasumując, w zależności od założeń przyjętych w danej teorii sprawozdawczość organizacji pełni różną rolę. Począwszy od niwelowania problemu agencji, przez ułatwianie współpracy zarządu i akcjonariuszy, realizację odpowiedzialności zarządu wobec interesariuszy, aż do sygnalizowania wysokiej jakości działań zarządu (por. tabela 4).

49 S.T. Certo, C.M. Daily, D.R. Dalton, *Signaling firm value through board structure: An investigation of initial public offerings*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 2001, vol. 26, no. 2, s. 33–50; R. Gulati, M.C. Higgins, *Which ties matter when? The contingent effects of interorganizational partnerships on IPO success*, „Strategic Management Journal” 2003, vol. 24, no. 2, s. 127–144; J.J. Reuer, T.W. Tong, C.W. Wu, *Asignaling theory of acquisition premiums: Evidence from IPO targets*, „Academy of Management Journal” 2012, vol. 55, no. 3, s. 667–683.

50 A. Adamska, T.J. Dąbrowski, *Znaczenie reputacji spółek w różnych systemach ładu korporacyjnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCVII, s. 190.

51 S.T. Certo, C.M. Daily, D.R. Dalton, *Signaling firm value...*, s. 33–50.

52 C.H. Cho, M. Laine, R.W. Roberts, M. Rodrigue, *Organized hypocrisy, organizational façades, and sustainability reporting*, „Accounting, Organizations and Society” 2015, no. 40, s. 78–94.

53 C. De Villiers, D. Alexander, *The institutionalisation of corporate social responsibility reporting*, „The British Accounting Review” 2014, vol. 46, no. 2, s. 198–212.

Tabela 4. Sprawozdawczość organizacji w świetle wybranych teorii

Charakterystyki	Teoria agenta	Teoria służebności	Teoria interesariuszy	Teoria sygnalizacji
Rodzaj relacji	Zarządzający (agent) – akcjonariusze (pryncypalowie)	Zarządzający – akcjonariusze	Zarządzający – interesariusze	Zarządzający – interesariusze
Główne założenia	Dążenia agenta i pryncypata są w konflikcie. Weryfikowanie działań agenta jest trudne i kosztowne dla pryncypata.	Cele zarządzających i akcjonariuszy są zbieżne. Zachowania proorganizacyjne mają większą użyteczność niż zachowania indywidualistyczne.	Wpływ organizacji na społeczeństwo jest wszechobecny, dlatego powinna ona być odpowiedzialna nie tylko wobec akcjonariuszy, ale również wobec innych grup interesu skupionych wokół organizacji.	Sygnaty wydawane przez nadawcę (organizację) mogą wpłynąć na percepcję odbiorcy informacji. Nadawca sygnatu (organizacja) podejmuje działania w celu wygenerowania sygnatów, które pozwolą odbiorcy zidentyfikować jednostki charakteryzujące się wysoką i niską jakością.
Rola sprawozdawczości spółki	Sprawozdawczość pełni przede wszystkim funkcję kontrolną (monitorowanie poczynań agenta). Stanowi narzędzie niwelowania problemu agencyjnego.	Sprawozdawczość jest narzędziem utrwajającym współpracę między zarządzającymi i akcjonariuszami.	Zakres i jakość sprawozdawczości jest odzwierciedleniem odpowiedzialności zarządu wobec interesariuszy.	Wysokiej jakości ujawnienia, w tym dotyczące ładu korporacyjnego, środowiska naturalnego, społecznej odpowiedzialności służą zasygnalizowaniu, że różne rodzaje ryzyka są uwzględniane w procesie zarządzania.
Wyzwania dotyczące ujawniania informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w raporcie zarządu	Ujawnienia mogą przyczynić się do zmniejszenia asymetrii informacji oraz zredukowania ryzyka oszacowania. Inwestorzy mogą postrzegać jednostkę jako mniej ryzykowną.	Ujawnienia mogą stanowić potwierdzenie dla akcjonariuszy, że jednostka zarządzana jest w sposób właściwy (w szczególności w obszarze sprawozdawczości finansowej).	Ujawnienia mogą przyczynić się do zwiększenia przejrzystości działań organizacji, w tym w szczególności w obszarze sprawozdawczości finansowej.	Ujawnienia mogą stanowić sygnał wysyłany przez spółkę, dotyczący wiarygodności systemu informacyjnego rachunkowości.

Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury przedmiotu.

Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stanowią szczególny obszar sprawozdawczości niefinansowej (raportu zarządu). Biorąc pod uwagę założenia teorii agencji, mogą one przyczynić się do redukcji ryzyka oszacowania. Inwestorzy przez pryzmat rozbudowanych ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową mogą postrzegać jednostkę jako mniej ryzykowną. Z punktu widzenia teorii służebności ujawnienia te stanowią potwierdzenie dla akcjonariuszy, że – biorąc pod uwagę sprawozdawczość organizacji – zarząd właściwie realizuje swoją rolę. Z kolei z punktu widzenia teorii interesariuszy ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przyczyniają się do zwiększenia przejrzystości organizacji. Wreszcie, biorąc pod uwagę założenia teorii sygnalizacji, ujawnienia te stanowią sygnał dotyczący wiarygodności sprawozdawczości finansowej (por. tabela 4).

3.2. Kluczowe międzynarodowe inicjatywy legislacyjne i środowiskowe dotyczące prezentacji informacji w raporcie zarządu a praktyka sprawozdawcza w tym obszarze

3.2.1. Międzynarodowe dobre praktyki dotyczące sporządzania raportu zarządu

Raport zarządu jest raportem niefinansowym, towarzyszącym sprawozdaniom finansowym. Pozwala on usytuować informacje zawarte w sprawozdaniu finansowym w określonym kontekście. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, raport zarządu powinien uzupełniać informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych, przedstawiać analizę jednostki z punktu widzenia zarządu oraz mieć orientację prospektywną⁵⁴. Regulacje prawne oraz dobre praktyki zawierają wytyczne dotyczące ogólnej struktury i zakresu tego raportu, natomiast jest on w dużej mierze zindywidualizowany, a tym samym trudno porównywalny. Sama nazwa raportu zarządu jest różna w różnych krajach. W Polsce jest on określany jako sprawozdanie z działalności lub sprawozdanie z działalności zarządu, w Niemczech jako raport zarządu (*management report*), w Stanach Zjednoczonych jako dyskusja i analiza zarządu (*management's discussion and analysis*). Organizacje międzynarodowe posługują się z kolei określeniami *komentarz zarządu* czy *niefinansowy raport biznesowy*. Wydaje się, że w największej mierze charakter tego sprawozdania oddaje nazwa *raport zarządu*, którą wykorzystano w niniejszej pracy.

54 M. Marcinkowska, *Prezentacja jednostki sprawozdawczej i jej działalności*, [w:] W. Frąckowiak (red.), *Raport roczny spółki publicznej*, Instytut Rachunkowości i Podatków, Warszawa 2011, s. 45.

W 2002 roku Rada Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (IASB) powołała zespół, w skład którego weszli przedstawiciele środowiska rachunkowców z Kanady, Niemiec, Nowej Zelandii i Wielkiej Brytanii. Celem zespołu było ustalenie – po analizie rozwiązań dotyczących sprawozdawczości niefinansowej funkcjonujących w Kanadzie, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych i Austrii – zasadności opracowania wytycznych dotyczących komentarza zarządu. W 2005 roku opublikowany został przez IASB dokument zawierający wyniki pracy zespołu, który następnie został przedłożony do publicznej dyskusji⁵⁵. Jak zauważył K. Grabiński, projekt komentarza zarządu opracowany przez IASB był w dużej mierze zbliżony z jego amerykańskim odpowiednikiem *Management Discussion & Analysis*, wprowadzonym w 1968 roku w Stanach Zjednoczonych⁵⁶.

W trakcie prac nad komentarzem zarządu ustalono następujące cele przygotowywanego dokumentu⁵⁷:

- 1) umiejscowienie komentarza zarządu w ramach sprawozdawczości finansowej,
- 2) wyraźne powiązanie komentarza zarządu ze sprawozdaniem finansowym oraz zadbanie, aby komentarz zarządu był zgodny z założeniami *Ram koncepcyjnych sprawozdawczości finansowej*,
- 3) ustalenie sposobu przygotowania i prezentacji pozycji komentarza zarządu,
- 4) określenie zasadniczych elementów komentarza zarządu.

W 2010 roku IASB opublikowała ostateczną wersję wytycznych dotyczących sporządzania komentarza zarządu, to jest *IFRS Practice Statement. Management Commentary. A Framework for presentation*⁵⁸. Wytyczne te stanowią krok w kierunku globalnego konsensusu dotyczącego charakteru, kształtu oraz zawartości raportu zarządu⁵⁹.

55 J. Krasodomska, *Komentarz zarządu w świetle wytycznych Rady Międzynarodowych Standardów Rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 61(117), s. 96–98.

56 K. Grabiński, *Wymogi projektu standardu IASB dotyczącego komentarza zarządu a praktyka polskich spółek giełdowych*, [w:] M. Micherda (red.), *Kierunki ewolucji sprawozdawczości i rewizji finansowej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2012, s. 141.

57 J. Krasodomska, *Informacje niefinansowe w sprawozdawczości spółek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014, s. 131.

58 *IFRS Practice Statement. Management Commentary. A Framework for presentation*, International Accounting Standards Board, 2010. W literaturze zwrócono uwagę, iż funkcjonujący obecnie model sprawozdawczości finansowej jest wadliwy, ponieważ nie jest przygotowany na przejście do ery informacji. Oczekuje się, że *Management Commentary. A Framework for presentation* może pomóc w rozwiązaniu tego problemu. Zob. C. Coetsee, M.E. Pietersen, *Management commentary in financial accounting: assessing its value, role and objectives*, „Southern Africa Business Review” 2008, vol. 12, no. 1, s. 21.

59 J. Gad, *Rachunkowość w procesie nadzoru w spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 123.

Co ważne, *Management Commentary. A Framework for presentation* nie ma charakteru standardu rachunkowości. Jest to praktyczne stanowisko IASB. Zgodnie z wytycznymi IASB dokument ten ma pomóc zarządzającym w przygotowaniu użytecznego zestawu informacyjnego towarzyszącego sprawozdaniom finansowym sporządzonym zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Sprawozdawczości Finansowej.

W przygotowanym przez IASB stanowisku zaznaczono, że raport zarządu powinien dostarczać informacji potrzebnych do zrozumienia z jednej strony celów przyjętych przez zarządzających, a z drugiej strategii potrzebnej do osiągnięcia tych celów⁶⁰. Powinien on dostarczać obecnym i potencjalnym dawcom kapitału informacji, które pomogą im analizować treści zawarte w sprawozdaniu finansowym w określonym kontekście. Raport zarządu, sporządzony zgodnie z wytycznymi IASB, powinien w połączeniu ze sprawozdaniami finansowymi ułatwić ich użytkownikom podjęcie decyzji dotyczącej dostarczenia jednostce potrzebnych zasobów. IASB w *Management Commentary. A Framework for presentation* zwróciła uwagę na konieczność wyraźnego powiązania sprawozdań finansowych oraz raportu zarządu⁶¹.

Zgodnie z koncepcją IASB raport zarządu powinien obejmować następujące pozycje szczegółowe⁶²:

- 1) opis rodzaju prowadzonej działalności⁶³,
- 2) opis celu i strategii zarządu,

60 Komentarz sporządzony zgodnie z wytycznymi IASB zawarty jest w ramach raportu finansowego. Został on przygotowany do wdrożenia w spółkach publicznych. Nie ma jednak nakazu dotyczącego tego, które jednostki powinny publikować komentarz zarządu, z jaką częstotliwością powinny to robić oraz jak potwierdzana ma być jego wiarygodność. Komentarz zarządu dotyczy raportowania, które określane jest w różnych systemach prawa jako omówienie i analiza zarządu, przegląd działalności operacyjnej i finansowej lub sprawozdanie zarządu.

61 *IFRS Practice Statement...*; J. Gad, *Propozycja nowej formuły sprawozdania (komentarza) zarządu*, [w:] E. Walińska, P. Czajor, J. Gad, *Wybrane zmiany w regulacjach międzynarodowych i krajowych rachunkowości – już obowiązujące i propozycje na przyszłość. Meritum. Aneks. Rachunkowość*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 67–74; tenże, *Rachunkowość w procesie nadzoru...*, s. 122–126.

62 *IFRS Practice Statement...* W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych Komitet Jenkinsa opracował strukturę raportu niefinansowego, na którą składa się pięć obszarów informacyjnych: 1) podstawowe informacje o przedsiębiorstwie; 2) informacje o zarządzających i akcjonariuszach; 3) informacje finansowe oraz niefinansowe; 4) analizy zarządu dotyczące danych finansowych oraz niefinansowych; 5) informacje dotyczące przyszłości. Zob. *Improving Business Reporting – a Customer Focus*, AICPA, New York 1994, <https://www.aicpa.org/interestareas/frc/accountingfinancialreporting/enhancedbusinessreporting/jenkinscommittee.html> (dostęp: 4.05.2011).

63 Opis ten może dotyczyć branży, w której działa jednostka, głównego rynku jednostki i pozycji konkurencyjnej na tym rynku, cech dotyczących otoczenia prawnego i otoczenia makroekonomicznego, które wpływają na funkcjonowanie jednostki i rynek, na którym prowadzi ona działalność, głównych produktów i usług, procesów biznesowych i metod dystrybucji, struktury jednostki i jej modelu ekonomicznego.

- 3) opis najważniejszych zasobów jednostki, różnych rodzajów ryzyka, które mogą wpłynąć na wartość jednostki,
- 4) opis specyficznych dla jednostki zasobów, stanowiących jej przewagę konkurencyjną,
- 5) ujawnienia dotyczące głównych rodzajów ryzyka, na jakie narażona jest jednostka, głównych założeń zarządzania ryzykiem i jej efektów,
- 6) ujawnienia związane z identyfikacją znaczących zależności na płaszczyźnie jednostka–interesariusze,
- 7) opis finansowych i niefinansowych wyników jednostki oraz ich wpływu na przyszłe wyniki,
- 8) wyjaśnienia zarządu dotyczące wyników jednostki, jej perspektyw rozwoju, jak również pozycji konkurencyjnej (w tym omówienie i analiza znaczących zmian dotyczących pozycji finansowej, płynności i efektywności w porównaniu z wielkościami osiągniętymi w poprzednich latach),
- 9) ujawnienia dotyczące miar i wskaźników efektywności (zarówno finansowych, jak i niefinansowych), które były wykorzystywane przez zarząd w procesie zarządzania.

W opracowaniu *Management Commentary. A Framework for presentation* zaznaczono, że elementy wchodzące w skład raportu zarządu powinny być ze sobą powiązane i nie powinny być prezentowane oddzielnie. Jeżeli sprawozdania finansowe zawierają segmenty informacyjne, to raport zarządu powinien odzwierciedlać tę segmentację.

Co ważne, w przygotowanym przez IASB praktycznym stanowisku nie odniesiono się do ujawnień dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

W skali globalnej istotne wydają się również wytyczne dotyczące raportu zarządu przygotowane przez Międzynarodową Sieć Ładu Korporacyjnego – International Corporate Governance Network (ICGN). ICGN jest organizacją prowadzoną przez inwestorów, a jej misją jest inspirowanie i promowanie dobrych standardów ładu korporacyjnego w celu rozwoju rynków kapitałowych na całym świecie⁶⁴.

W 2009 roku ICGN przygotowała przewodnik *ICGN Statement and Guidance on Non-financial Business Reporting*, dotyczący między innymi pożądanых przez inwestorów cech jakościowych informacji zawartych w raportach niefinansowych⁶⁵. Opracowania przygotowane przez IASB (*Management Commentary. A Framework for presentation*) i ICGN nie są wobec siebie konkurencyjne. Wydaje się, że opracowanie ICGN stanowi swego rodzaju wprowadzenie do propozycji

64 <https://www.icgn.org/about> (dostęp: 3.04.2016)

65 *ICGN Statement and Guidance on Non-financial Business Reporting*, International Corporate Governance Network, 2009.

IASB, a jego przedmiotem są rozważania na temat cech jakościowych raportów niefinansowych.

ICGN zachęca przedsiębiorstwa do raportowania informacji, które są istotne z punktu widzenia odpowiedzialnego podejmowania decyzji przez inwestorów. Zakłada się, że odpowiedni (biorąc pod uwagę użyteczność decyzyjną) zakres informacji pozwala na zrozumienie celów strategicznych przedsiębiorstwa, rodzajów ryzyka (zarówno o charakterze finansowym, jak i niefinansowym) oraz możliwości, przed którymi stoi przedsiębiorstwo, a które dodatkowo mogą oddziaływać na zdolność do osiągnięcia przyjętych celów⁶⁶.

Wśród zagadnień o charakterze niefinansowym, które mogą mieć wpływ na funkcjonowanie przedsiębiorstwa, ICGN wymienia: wpływ otoczenia (w tym zmiany klimatu, sprawy związane z pracownikami, klientami, dostawcami i społecznością, w ramach której działa przedsiębiorstwo), rozwój i ochronę zasobów intelektualnych i innych niematerialnych aktywów, które są kluczowe dla osiągnięcia sukcesu, etykę oraz inne niefinansowe zagadnienia, które są istotne z punktu widzenia przedsiębiorstwa czy specyficznego sektora⁶⁷.

W ramach raportu ICGN zwrócono uwagę, że aby informacje ujawniane w ramach raportów niefinansowych były cenne dla inwestorów, powinny⁶⁸:

- 1) zawierać elementy dotyczące przyszłości, które zwiększają ich zrozumiałość⁶⁹,
- 2) być rzeczowe, istotne i terminowo przekazywane,
- 3) opisywać strategię przedsiębiorstwa i związane z nią rodzaje ryzyka, wyjaśniać rolę rady nadzorczej/rady dyrektorów w sprawowaniu nadzoru nad strategią jednostki oraz zarządzaniem różnymi rodzajami ryzyka,
- 4) być dostępne i odpowiednio zintegrowane z innymi informacjami,
- 5) zawierać kluczowe wskaźniki efektywności, wykorzystane przez zarząd do monitorowania efektów działania przedsiębiorstwa oraz w zakresie realizacji strategii,
- 6) być poddane obiektywnej weryfikacji wówczas, gdy ma to zastosowanie i wykorzystywać szacunki, gdy nie ma innej metody,
- 7) być uwiarygodniane, gdy tylko można, przez niezależne zapewnienie (np. przez biegłego rewidenta), że raport został stworzony z uwzględnieniem

66 Tamże.

67 Tamże.

68 Tamże.

69 Niefinansowe raporty biznesowe powinny uzupełniać i wzmacniać informacje ujawniane w sprawozdaniach finansowych. Tym samym powinny dostarczać informacji, na podstawie których można by było odnieść historyczne wyniki finansowe (zamieszczone w sprawozdaniu finansowym) do strategii jednostki, warunków rynkowych oraz umożliwić wgląd w potencjał przedsiębiorstwa, warunkujący przyszły sukces.

ustalonych standardów ujawnień dotyczących raportów niefinansowych, takich jak wytyczne stworzone przez IASB w *Management Commentary. A Framework for presentation*.

Powyższe cechy, którymi powinien charakteryzować się raport niefinansowy, nie stanowią zamkniętej listy.

3.2.2. Ramy regulacyjne sporządzania raportu zarządu oraz wytyczne dotyczące oświadczenia na temat ładu korporacyjnego

W Polsce wytyczne dotyczące sporządzania raportów zarządu określono przede wszystkim w ustawie o rachunkowości⁷⁰ oraz rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych⁷¹. Istotnych wytycznych dotyczących sporządzania raportu zarządu dostarcza także Krajowy Standard Rachunkowości nr 9 „Sprawozdanie z działalności”⁷². Z punktu widzenia niniejszej pracy szczególnie istotnym elementem raportu zarządu jest oświadczenie na temat ładu korporacyjnego.

Na mocy dyrektywy 2006/46/WE⁷³ kraje członkowskie zostały zobowiązane do zaimplementowania do swoich porządków prawnych regulacji dotyczących włączenia oświadczenia na temat ładu korporacyjnego do raportu zarządu.

Zgodnie z art. 46a ust. 1 dyrektywy 2006/46/WE spółka, której papiery wartościowe zostały dopuszczone do obrotu na rynku regulowanym, ma obowiązek zawrzeć w raporcie zarządu oświadczenie o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego. Oświadczenie to ujmuje się jako odrębną część raportu zarządu i zawiera ono przynajmniej:

- 70 Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 55).
- 71 Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. 2018 r., poz. 757).
- 72 Krajowy Standard Rachunkowości nr 9 „Sprawozdanie z działalności”, Załącznik do załącznika do uchwały Nr 22/2017 Komitetu Standardów Rachunkowości z dnia 19 grudnia 2017 r., Ministerstwo Rozwoju i Finansów. W Niemczech zakres raportu zarządu wynika z Kodeksu handlowego (Handelsgesetzbuch) oraz Niemieckiego Standardu Rachunkowości nr 20 „Raport zarządu”. Zob. Handelsgesetzbuch, 10.05.1897, RGBL, S. 219 z późn. zm.; Deutsche Rechnungslegungs Standard 20 Konzernlagebericht, 19.09.2012, https://www.drsc.de/app/uploads/2017/02/120928_DRS_20_near-final.pdf (dostęp: 2.02.2018).
- 73 Dyrektywa 2006/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 czerwca 2006 r. zmieniająca dyrektywy rady 78/660/EWG w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek, 83/349/EWG w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych, 86/635/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych banków i innych instytucji finansowych oraz 91/674/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń.

- 1) odniesienie do kodeksu ładu korporacyjnego, któremu spółka podlega⁷⁴;
- 2) informacje dotyczące zakresu, w jakim spółka odstępuje, zgodnie z przepisami krajowymi, od postanowień kodeksu ładu korporacyjnego; wyjaśnienie przez spółkę, od których części kodeksu ładu korporacyjnego odstępuje oraz przyczyny, dla których to czyni;
- 3) opis głównych cech stosowanych w spółce systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych;
- 4) sposób działania zgromadzenia akcjonariuszy i jego zasadnicze uprawnienia oraz opis praw akcjonariuszy i sposobu ich wykonywania – o ile pełne informacje w tym zakresie nie wynikają wprost z prawa lub przepisów krajowych,
- 5) skład osobowy i sposób działania organów administrujących, zarządzających i nadzorczych oraz ich komitetów.

Państwa członkowskie mogą zezwolić na przedstawienie powyższych informacji w oddzielnym sprawozdaniu publikowanym wraz z rocznym raportem zarządu lub przez zawarcie w rocznym raporcie zarządu odniesienia do miejsca, w którym taki dokument jest publicznie dostępny na stronach internetowych spółki.

Postanowienia dyrektywy 2006/46/WE zostały włączone do Rozporządzenia z dnia 19 lutego 2009 roku w sprawie informacji bieżących i okresowych⁷⁵. Od roku 2009 spółki notowane na polskim rynku kapitałowym muszą zawrzeć w raporcie zarządu powyższe informacje, w tym informacje na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

W roku 2018 – za sprawą implementacji wytycznych Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 596/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie nadużyć na rynku (rozporządzenie w sprawie nadużyć na rynku) oraz uchylającego dyrektywę 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady i dyrektywy Komisji 2003/124/WE, 2003/125/WE i 2004/72/WE (dalej rozporządzenie MAR) – rozszerzono katalog informacji niefinansowych, które emitenci papierów wartościowych muszą ujawniać w raporcie rocznym. Wytyczne w tym zakresie zawarto w polskim Rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych. Od 2018 roku raport roczny musi zawierać między

74 Oświadczenie może zawierać odniesienie do kodeksu ładu korporacyjnego, na którego stosowanie spółka mogła zdecydować się dobrowolnie, lub wszelkich odpowiednich informacji dotyczących stosowanych praktyk w zakresie ładu korporacyjnego, wykraczających poza wymogi przewidziane prawem krajowym.

75 Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. Nr 33, poz. 259).

innymi następujące informacje niefinansowe powiązane z informacjami zawartymi w raporcie zarządu⁷⁶:

- 1) oświadczenie rady nadzorczej lub osoby nadzorującej, stwierdzające, że:
 - a) są przestrzegane przepisy dotyczące powołania, składu i funkcjonowania komitetu audytu, w tym dotyczące spełnienia przez jego członków kryteriów niezależności oraz wymagań dotyczących posiadania wiedzy i umiejętności z zakresu branży, w której działa emitent oraz w zakresie rachunkowości lub badania sprawozdań finansowych – w przypadku gdy został powołany komitet audytu,
 - b) zostały spełnione warunki określone w obowiązujących przepisach, umożliwiające powierzenie funkcji komitetu audytu radzie nadzorczej lub innemu organowi nadzorującemu lub kontrolującemu, a członkowie tego organu spełniają wymagania przepisów dotyczące niezależności oraz posiadania wiedzy i umiejętności z zakresu branży, w której działa emitent, oraz w zakresie rachunkowości lub badania sprawozdań finansowych, a ponadto że są przestrzegane przepisy dotyczące funkcjonowania rady nadzorczej lub innego organu nadzorującego lub kontrolującego w roli komitetu audytu – w przypadku pełnienia obowiązków komitetu audytu przez radę nadzorczą lub inny organ nadzorujący lub kontrolujący,
 - c) komitet audytu albo rada nadzorcza lub inny organ nadzorujący lub kontrolujący, w przypadku powierzenia temu organowi sprawowania funkcji komitetu audytu, wykonywał zadania komitetu audytu przewidziane w obowiązujących przepisach,
- 2) ocenę dokonaną przez radę nadzorczą lub inny organ nadzorujący, wraz z uzasadnieniem, dotyczącą raportu zarządu emitenta i sprawozdania finansowego w zakresie ich zgodności z księgami, dokumentami oraz ze stanem faktycznym.

Tym samym rada nadzorcza została zobowiązana do zaprezentowania w raporcie rocznym oceny między innymi ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, będących częścią raportu zarządu. Rozwiązanie to wydaje się ważne z punktu widzenia przedmiotu niniejszej pracy.

Od roku 2018, za sprawą wytycznych rozporządzenia MAR, oświadczenie o stosowaniu ładu korporacyjnego, będące częścią raportu zarządu, musi zostać uzupełnione o informacje zawierające – w odniesieniu do komitetu audytu albo odpowiednio rady nadzorczej – wskazanie⁷⁷:

- 1) osób spełniających ustawowe kryteria niezależności;

76 Paragraf 70 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych.

77 Paragraf 70 ust. 6 Rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych.

- 2) osób posiadających wiedzę i umiejętności w zakresie rachunkowości lub badania sprawozdań finansowych, ze wskazaniem sposobu ich nabycia;
- 3) osób posiadających wiedzę i umiejętności z zakresu branży, w której działa spółka, ze wskazaniem sposobu ich nabycia;
- 4) czy na rzecz spółki były świadczone przez firmę audytorską badającą jego sprawozdanie finansowe dozwolone usługi niebędące badaniem i czy w związku z tym dokonano oceny niezależności tej firmy audytorskiej oraz wyrażano zgodę na świadczenie tych usług;
- 5) głównych założeń opracowanej polityki wyboru firmy audytorskiej do przeprowadzania badania oraz polityki świadczenia przez firmę audytorską przeprowadzającą badanie dozwolonych usług niebędących badaniem;
- 6) czy rekomendacja dotycząca wyboru firmy audytorskiej do przeprowadzenia badania spełniała obowiązujące warunki, a w przypadku gdy wybór firmy audytorskiej nie dotyczył przedłużenia umowy o badanie sprawozdania finansowego – czy rekomendacja ta została sporządzona w następstwie zorganizowanej przez spółkę procedury wyboru spełniającej obowiązujące kryteria;
- 7) liczby odbytych posiedzeń komitetu audytu albo posiedzeń rady nadzorczej lub innego organu nadzorującego lub kontrolującego poświęconych wykonywaniu obowiązków komitetu audytu;
- 8) w przypadku wykonywania obowiązków komitetu audytu przez radę nadzorczą lub inny organ nadzorujący lub kontrolujący – które z ustawowych warunków dających możliwość skorzystania z tego rozwiązania zostały spełnione, wraz z przytoczeniem odpowiednich danych.

Powyższe wytyczne wydają się istotne, gdyż w dotychczasowej praktyce spółki publiczne w niewielkim zakresie prezentowały te informacje lub nie prezentowały ich wcale.

3.2.3. Praktyka ujawniania informacji w raportach zarządu w świetle wyników wybranych badań empirycznych prowadzonych w Polsce

Wyniki badań empirycznych pozwalają zidentyfikować cechy charakterystyczne raportu zarządu, co wydaje się istotne z punktu widzenia analizy ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, będących jego częścią.

Problemmi sprawozdawczości niefinansowej poświęcona jest między innymi publikacja Krasodomskiej⁷⁸. Autorka ta zbadała raporty zarządu sporządzone w latach 2005–2012 przez 12 banków notowanych na GPW w Warszawie. Ustaliła, że na przestrzeni analizowanych lat zwiększyła się średnia długość informacji

78 J. Krasodomska, *Informacje niefinansowe...*

niefinansowych oraz ich udział w raportach rocznych⁷⁹. W badanym okresie przeciętne tempo wzrostu objętości informacji finansowych wyniosło 2,83%, natomiast informacji niefinansowych 7,59%⁸⁰. Częścią badania empirycznego była również ocena jakości ujawnień niefinansowych, przygotowana z wykorzystaniem zaproponowanego przez autorkę indeksu⁸¹. Biorąc pod uwagę wartość indeksu w latach 2005 i 2012, można stwierdzić, że ich jakość uległa znaczącej poprawie⁸². Za pomocą badania CATI, przeprowadzonego w 2013 roku wśród analityków finansowych, ustalono, że najczęściej korzystają oni z informacji niefinansowych dotyczących przewidywanego rozwoju jednostki, zewnętrznych warunków jej działania, akcjonariatu i akcji, działalności operacyjnej spółki. Ponadto ustalono, że raport

79 Wyniki badania zrealizowanego przez Deloitte wśród spółek notowanych na London Stock Exchange wskazują, że w raportach rocznych spółek brytyjskich sporządzonych w latach 2009–2010 udział informacji niefinansowych wynosił powyżej 50%. Zob. *Swimming in words. Surveying narrative reporting i annual reports*, Deloitte 2010, s. 12, <https://www.iasplus.com/en-gb/publications/uk/other/swimming-in-words-2014-surveying-narrative-reporting-in-annual-reports> (dostęp: 5.04.2018).

80 J. Krasodomska, *Informacje niefinansowe...*, s. 187–191.

81 Reiner Quick i D. Wiemann dokonali oceny jakości oświadczeń z ładu korporacyjnego będących częścią raportu zarządu. Badaniu poddano 50 sprawozdań z ładu korporacyjnego sporządzonych w 2005 roku przez największe niemieckie spółki publiczne (wielkość spółki mierzono poziomem kapitalizacji giełdowej). W pierwszej kolejności przygotowano listę ujawnień, które powinny być przedstawione w oświadczeniu z ładu korporacyjnego, a które wynikają z Niemieckiego Kodeksu Ładu Korporacyjnego (<https://www.dcgk.de/en/home.html>). Następnie grupom ujawnień prezentowanych przez spółki przyznawano, w zależności od jakości ujawnień, od zera do trzech punktów. Ocenie podlegały ujawnienia dotyczące: 1) sprawozdania z przestrzegania dobrych praktyk; 2) funkcjonowania dwupoziomowego systemu ładu korporacyjnego, w tym między innymi szczegółowe zadania rady nadzorczej oraz zarządu, działania komitetów rady; w tej grupie ujawnień oceniano również zakres informacji na temat obowiązków i praw walnego zgromadzenia; 3) audytu finansowego, w tym między innymi informacje na temat opłat za usługi atestacyjne oraz za pozostałe usługi; 4) wynagrodzenia zarządu i rady nadzorczej; 5) unikania konfliktów interesu oraz udziału zarządu i rady nadzorczej w strukturze właścicielskiej; 6) systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową; 7) dobrowolnych kodeksów postępowania, które obejmują między innymi zachowania etyczne pracowników; 8) komunikacji z akcjonariuszami. Jakość sprawozdań z ładu korporacyjnego była bardzo zróżnicowana. Dodatkowo jakość 88% sprawozdań została oceniana jako średnia lub niska. Quick i Wiemann ustalili, że najwyższą jakość miały ujawnienia dotyczące przestrzegania dobrych praktyk ładu korporacyjnego, funkcjonowania zarządu i rady nadzorczej oraz walnego zgromadzenia. Najniższą jakość miały ujawnienia dotyczące dobrowolnych kodeksów postępowania, komunikacji z akcjonariuszami. Nisko zostały ocenione również ujawnienia na temat kontroli wewnętrznej. Zob. R. Quick, D. Wiemann, *The Quality of Corporate Governance Reporting – Empirical Evidence from Germany*, „Advances in Management” 2011, vol. 4, no. 8, s. 31–36.

82 J. Krasodomska, *Informacje niefinansowe...*, s. 191–196. Zdaniem K. Grabińskiego jedną ze słabości raportów zarządu polskich spółek, która obniża ich jakość, jest brak ilościowych miar realizacji strategii spółki. Zob. K. Grabiński, *Wymogi projektu...*, s. 152.

zarządu jest dla analityków najważniejszym źródłem informacji niefinansowych. Zdaniem respondentów informacje niefinansowe powinny być w większym stopniu ujednoczone. Analitycy oczekują ujawniania większego zakresu informacji, w szczególności dotyczących przewidywanego rozwoju jednostki⁸³. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że brak szczegółowych regulacji dotyczących zawartości informacyjnej raportów niefinansowych oraz ciągła ewolucja ich formy i treści powodują, że istnieje szerokie „pole manewru” przy ich sporządzaniu⁸⁴.

Zawartość informacyjną raportów zarządu badał również autor niniejszej publikacji. Badaniem objęte były raporty zarządu sporządzone w 2013 roku przez spółki należące do warszawskiego indeksu WIG 30. W ramach badania zidentyfikowano 24 obszary informacyjne prezentowane w raportach zarządu. Ustalono, że badane spółki prezentowały w raportach zarządu następujące grupy informacyjne⁸⁵:

- 1) podstawowe wielkości ekonomiczno-finansowe (93,3%),
- 2) ład korporacyjny (86,7%),
- 3) istotne informacje dotyczące sytuacji finansowej, w tym oceny uzyskiwanych rezultatów (83,3%),
- 4) informacje na temat ryzyka i zagrożeń (80%),
- 5) charakterystykę działalności, rodzaje działalności, segmenty usług (76,7%),
- 6) organizację, strukturę grupy kapitałowej (76,7%),
- 7) akcjonariat i akcje spółki, politykę dywidendową, relacje inwestorskie (73,3%),
- 8) ogólne informacje na temat jednostki i jej otoczenia (66,7%),

83 J. Krasodomska, *Informacje niefinansowe...*, s. 240–244. Wyniki badań przeprowadzonych przez J. Krasodomską są zbieżne z wynikami badań opublikowanych w 1994 roku jako Raport Jenkinsa przez American Institute of Certificated Public Accountants. Celem badań było ustalenie, jakie obszary informacyjne powinny być zawarte w raportach biznesowych, aby były one użyteczne dla użytkowników. W ramach badania ustalono między innymi, że aby spełnić stale zmieniające się wymagania użytkowników, raporty niefinansowe (biznesowe) powinny: 1) dostarczać więcej informacji dotyczących przyszłości, obejmujących plany zarządu, możliwości, różne rodzaje ryzyka; 2) skupiać się bardziej na czynnikach, które wpływają na długoterminową wartość oraz uwzględniać niefinansowe mierniki wskazujące, jak kluczowe procesy biznesowe są wykonywane; 3) w większym zakresie zrównywać informacje raportowane na zewnątrz z informacjami zarządczymi (tj. informacjami przekazywanymi między różnymi szczeblami zarządzania). Uczestnicy badania zwrócili również uwagę, że ich zdaniem bardzo ważne są informacje na temat segmentów operacyjnych. Zob. *Improving Business Reporting...*

84 W. Skoczyła, W. Dziadul, *Diagnoza zakresu ujawniania informacji niefinansowych przez przedsiębiorstwa polskie*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2018, nr 164, s. 119.

85 J. Gad, *Raport zarządu i jego miejsce w sprawozdawczości przedsiębiorstw*, [w:] E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, B. Rymkiewicz, *Sprawozdawczość przedsiębiorstwa jako narzędzie komunikacji z otoczeniem – wymiar finansowy i niefinansowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 83–84.

- 9) perspektywy rozwoju (53,3%),
- 10) wybór audytora, informacje o podmiocie uprawnionym do badania sprawozdań finansowych (53,3%),
- 11) zatrudnienie, wynagrodzenia i realizowane programy kadrowe (50%),
- 12) zarządzanie finansami, w tym informacje o źródłach finansowania (46,7%),
- 13) główne inwestycje rzeczowe i kapitałowe (46,7%),
- 14) strategię i plany rozwojowe (43,3%),
- 15) informacje na temat produktów, towarów, usług (40%),
- 16) znaczące umowy i zdarzenia (40%),
- 17) społeczną odpowiedzialność biznesu (36,7%),
- 18) aktualną i przewidywaną sytuację finansową (36,7%),
- 19) zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania działalności (36,7%),
- 20) toczące się postępowania sądowe (36,7%),
- 21) różnice między osiągniętymi wynikami finansowymi i prognozami (36,7%),
- 22) wskaźniki finansowe (33,3%),
- 23) środowisko naturalne (30%),
- 24) prace badawczo-rozwojowe oraz najważniejsze osiągnięcia z tego zakresu (30%).

Badanie dotyczące zawartości informacyjnej raportów zarządu przeprowadziły również Wanda Skoczylas oraz Weronika Dziadul⁸⁶. Badaniem objęte były raporty zarządu sporządzone za rok 2014 przez trzy spółki z sektora spożywczego notowane na GPW w Warszawie. Ustalono, że największy udział⁸⁷ w raportach zarządu badanych spółek stanowiły ujawnienia dotyczące środowiska naturalnego, pracowników, klientów, dostawców, odwołania do innych raportów oraz wszelkich zmian w polityce i regulacjach. Kolejną grupę ujawnień, które miały duży udział w raportach zarządu, stanowiły ujawnienia prognostyczne⁸⁸.

Na problem braku integracji między informacjami zawartymi w sprawozdaniu finansowym i raporcie zarządu zwrócił uwagę Dariusz Jędrzejka. Autor ten zbadał raporty zarządu 17 największych spółek notowanych na GPW w Warszawie. Badaniu podlegały raporty sporządzone w latach 2005, 2009 oraz 2013. Ustalono, że spółki mają tendencję do powielania w raportach zarządu informacji pochodzących ze sprawozdania finansowego. Wybrane spółki, w szczególności banki,

86 W. Skoczylas, W. Dziadul, *Diagnoza zakresu ujawniania informacji...*, s. 117–135.

87 Wielkość tę liczono jako udział liczby słów dotyczących danej kategorii w łącznej liczbie słów raportu zarządu. Zob. W. Skoczylas, W. Dziadul, *Diagnoza zakresu ujawniania informacji...*, s. 124.

88 Tamże, s. 127–128.

powielały te same informacje dotyczące na przykład zarządzania ryzykiem⁸⁹. Dodatkowym utrudnieniem przy analizie raportów zarządu może być brak ich porównywalności. Analiza struktury raportów zarządu sporządzonych w latach 2005, 2009, 2013 przez 17 spółek publicznych notowanych na GPW w Warszawie wskazała, że spółki często odwracają kolejność prezentacji poszczególnych grup informacyjnych. Czytelnik może odnieść wrażenie, że raporty zarządu zmieniają się na przestrzeni analizowanych lat, gdyż poszczególne rozdziały i podrozdziały układane są w różny sposób. Szczegółowa analiza pozwoliła ustalić, że poza zmianą kolejności poszczególnych części raportu zarządu jego zawartość pozostała w dużej mierze niezmienną⁹⁰. Na brak porównywalności raportów zarządu, nawet w zakresie struktury, zwrócił uwagę również Grabiński, który zbadał 10 raportów sporządzonych w roku 2010 przez polskie spółki publiczne⁹¹.

Wyniki badania przeprowadzonego przez Arletę Szadziwską, Ewę Spigarską oraz Ewę Majerowską wśród 53 spółek⁹² publicznych notowanych na GPW w Warszawie wskazują, że forma sprawozdawczości niefinansowej jest bardzo zróżnicowana. Zdecydowana większość badanych spółek prezentowała w 2016 roku informacje niefinansowe w raporcie zarządu. Tylko 12 spółek opublikowało oddzielny raport dotyczący społecznej odpowiedzialności oraz raport zintegrowany. Najwięcej informacji niefinansowych prezentowały spółki należące do sektora chemicznego oraz energetycznego⁹³.

W kontekście przedstawionych wyników badań słuszna wydaje się opinia Gertrudy K. Świdorskiej, która zauważyła, że raport roczny może być udoskonalony między innymi przez rozszerzenie i ujednoczenie informacji prezentowanych w raporcie zarządu⁹⁴. Jak wskazują wyniki badań, rosnący poziom ujawnień, w tym ujawnień o charakterze niefinansowym, jest powiązany z poziomem ochrony inwestora oraz pozycją konkurencyjną jednostki⁹⁵.

89 D. Jędrzejka, *Rozszerzona sprawozdawczość biznesowa spółek giełdowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 225.

90 Tamże.

91 K. Grabiński, *Wymogi projektu...*, s. 152.

92 Spółki należały do następujących sektorów: przemysł spożywczy, budownictwo, przemysł chemiczny, przemysł energetyczny, produkcja papieru oraz produkcja mebli.

93 A. Szadziwska, E. Spigarska, E. Majerowska, *The disclosure of non-financial information by stock-exchange-listed companies in Poland, in the light of the changes introduced by the Directive 2014/95/EU*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2018, nr 99(155), s. 65–95.

94 G.K. Świdorska, *Wyzwania dla ekspertów rachunkowości wobec nowych koncepcji raportowania*, [w:] T. Cebrowska, A. Kowalik, R. Stępień (red.), *Rachunkowość wczoraj, dziś i jutro*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 324.

95 G.K. Świdorska, M. Pielaszek, S. Borowski, *Ochrona inwestorów a zakres ujawnianych informacji przez spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych. Wyniki badań empirycznych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2010, nr 59(115), s. 154.

3.3. Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane w raportach zarządu jako przedmiot badań empirycznych prowadzonych za granicą

Studia literaturowe dotyczące ujawniania informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przeprowadzono w niniejszym podrozdziale w trzech etapach. W ramach pierwszego etapu dokonano przeglądu wyników badań dotyczących zapotrzebowania uczestników rynku kapitałowego na informacje dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz korzyści i niekorzyści dla spółki wynikających z ujawniania tych informacji. Na drugi etap analizy składał się przegląd badań, w ramach których konstruowano indeksy ujawnień dotyczących między innymi systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Ustalono, jakie elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową były brane pod uwagę podczas konstruowania tych indeksów. W ramach trzeciego etapu analizy dokonano przeglądu badań ilościowych, w których wykorzystano między innymi ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jako zmienną objaśnianą.

Oczekiwania użytkowników raportów zarządu dotyczące zakresu i charakteru ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

Z punktu widzenia niniejszej pracy ważne wydają się wyniki badania ankietowego, które Heather M. Hermanson przeprowadziła w latach dziewięćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych. Badanie dotyczyło zapotrzebowania na ujawnianie informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Respondenci należeli do dziewięciu grup⁹⁶ użytkowników sprawozdań finansowych. Ich zdaniem raport dotyczący systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową powinien zawierać informacje na temat ograniczeń tego systemu oraz ocenę jego efektywności. Jak wskazali respondenci, obowiązkowy raport dotyczący systemu kontroli zachęca komitety audytu do pogłębienia procesu nadzoru oraz motywuje kadrę zarządzającą do poprawy kontroli wewnętrznej. Raport dotyczący systemu kontroli powinien zawierać standardowe sformułowania oraz być poddany badaniu przez audytora zewnętrznego. Respondenci zauważyli, że powinien być stworzony pewien wzór sprawozdawczy, stanowiący punkt odniesienia⁹⁷. Wyniki badań wskazują, że przygotowywane przez zarządzających dobrowolne ujawnienia na temat

96 W badaniu wzięli udział respondenci należący do następujących grup: pracownicy banków, brokerzy, członkowie rad spółek, członkowie kadry zarządzającej spółek, analitycy finansowi, inwestorzy instytucjonalni, inwestorzy indywidualni, księgowi, audytorzy wewnętrzni.

97 H.M. Hermanson, *An Analysis of the Demand for Reporting on Internal Control*, „Accounting Horizons” 2000, vol. 14, no. 3, s. 336.

systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przyczyniają się do poprawy jakości systemu kontroli wewnętrznej, wzmacniają nadzór nad tym systemem oraz dostarczają ważnych informacji z punktu widzenia podejmowania decyzji ekonomicznych przez ich użytkowników⁹⁸.

Wyniki dotychczasowych badań wskazują również, że – z perspektywy akcjonariuszy – większy poziom ujawnień na temat systemu kontroli „redukuje ryzyko informacji”. W stopniu, w jakim inwestorzy są – za sprawą ujawnień – zapewnieni, że system kontroli pozwala generować wiarygodne informacje, wymagają oni mniejszej stopy zwrotu, co pociąga za sobą niższy koszt kapitału dla spółki⁹⁹. Jednocześnie większy poziom ujawnień umożliwia akcjonariuszom dokładniejsze monitorowanie zarządzających.

Z perspektywy zarządzających decyzja dotycząca zakresu ujawniania informacji jest ostatecznie podejmowana na podstawie kompromisu między spodziewanymi korzyściami oraz kosztami¹⁰⁰. Główną korzyścią dla zarządzających, wynikającą z ujawnienia informacji na temat systemu kontroli, jest fakt, iż ujawnienia te przyczyniają się do budowania ich reputacji¹⁰¹. Wyniki badań wskazują, że budowanie reputacji kadry zarządzającej wiarygodnie raportującej informacje jest jednym z kluczowych motywów dobrowolnych ujawnień¹⁰². Ujawnianie informacji na temat systemu kontroli wewnętrznej spółki związane jest jednocześnie z zagrożeniem polegającym na dostarczeniu konkurentom informacji dotyczących kluczowych rodzajów ryzyka, zarządzania ryzykiem czy strategii spółki. Ujawnienia mogą zachęcić inne spółki do wejścia na dany rynek. Konkurenci mogą również skopiować strategię spółki¹⁰³.

98 Tamże, s. 325–341.

99 H. Ashbaugh, D.W. Collins, W.R. Kinney, R. LaFond, *The effect of SOX internal control deficiencies on firm risk and cost of equity*, „Journal of Accounting Research” 2009, no. 47, s. 1–43; J.L. Campbell, H. Chen, D.S. Dhaliwal, H. Lu, L.B. Steel, *The information content of mandatory risk factor disclosures in corporate filings*, „Review of Accounting Studies” 2014, vol. 19, no. 1, s. 396–455.

100 P. M. Healy, K.G. Palepu, *Information asymmetry, corporate disclosure, and the capital markets: A review of empirical disclosure literature*, „Journal of Accounting and Economics” 2001, vol. 31, no. 1–3, s. 405–440.

101 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control Disclosures: A Cross-country Analysis*, „Corporate Governance: An International Review” 2015, vol. 23, no. 4, s. 359–360.

102 J.R. Graham, C.R. Harvey, S. Rajgopal, *The economic implications of corporate financial reporting*, „Journal of Financial Economics” 2005, vol. 40, no. 1–3, s. 3–73.

103 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives...*, s. 35–66; P. M. Healy, K.G. Palepu, *Information asymmetry...*, s. 405–440.

Konstruowanie indeksów ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową z wykorzystaniem informacji zawartych w raportach zarządu

Badania dotyczące ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prowadzone były głównie wśród spółek publicznych w Stanach Zjednoczonych. Czynnikiem, który przyczynił się do zwiększenia zainteresowania badaczy tym zagadnieniem, było przyjęcie ustawy SOX¹⁰⁴. Należy jednak zauważyć, że ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową były przedmiotem zainteresowania w Stanach Zjednoczonych również przed wprowadzeniem ustawy SOX¹⁰⁵.

Badania dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prowadzone były ze zdecydowanie mniejszą intensywnością w Europie. Nieliczne badania dotyczą głównie rozwiniętych europejskich rynków kapitałowych.

W większości badań, zwłaszcza prowadzonych wśród spółek publicznych w Stanach Zjednoczonych, ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową mierzone były za pomocą systemu zero-jedynkowego. W badaniach tych skupiano się przede wszystkim na ujawnieniach na temat zidentyfikowanych słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (*internal control material weaknesses*). Ustawa SOX zobowiązuje spółki do ujawnienia takich informacji.

104 Por. S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics and Voluntary Management Report on Internal Control*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2006, vol. 25, no. 2, s. 25–39; J. Krishnan, *Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis*, „The Accounting Review” 2005, vol. 80, no. 2, s. 649–675; Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang, *CEO Characteristics and Internal Control Quality*, „Corporate Governance: An International Review” 2013, vol. 22, no. 1, s. 24–42; H.A. Skaife, D. Veenman, D. Wangerin, *Internal control over financial reporting and managerial rent extraction: Evidence from the profitability of insider trading*, „Journal of Accounting and Economics” 2013, no. 55, s. 91–110; J.T. Doyle, W. Ge, S. McVay, *Accruals Quality and Internal Control over Financial Reporting*, „The Accounting Review” 2007, vol. 82, no. 5, s. 1141–1170; W. Ge, S. McVay, *The Disclosure of Material Weaknesses in Internal Control after the Sarbanes-Oxley Act*, „Accounting Horizons” 2005, vol. 19, no. 3, s. 137–158; R. Hoitash, U. Hoitash, K.M. Johnstone, *Internal Control Material Weaknesses and CFO Compensation*, „Contemporary Accounting Research” 2012, vol. 29, no. 3, s. 768–803; K. Johnstone, C. Li, K.H. Rupley, *Changes in Corporate Governance Associated with the Revelation of Internal Control Material Weaknesses and Their Subsequent Remediation*, „Contemporary Accounting Research” 2011, vol. 28, issue 1, s. 331–383; K. Raghunandan, D. Rama, *SOX Section 404 Material Weakness Disclosures and Audit Fees*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2006, vol. 25, no. 1, s. 99–114; Y. Zhang, J. Zhou, N. Zhou, *Audit committee quality, auditor independence, and internal control weaknesses*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2007, no. 26, s. 300–327; U. Hoitash, R. Hoitash, J.C. Bedard, *Corporate Governance and Internal Control over Financial Reporting: A Comparison of Regulatory Regimes*, „The Accounting Review” 2009, vol. 84, no. 3, s. 839–867; J. Krishnan, *Audit Committee Quality...*, s. 649–675.

105 Por. H.M. Hermanson, *An Analysis of the Demand...*, s. 325–341.

W trakcie badania nadawano danej spółce cyfrę 1, gdy zaprezentowała powyższe ujawnienia, lub 0, gdy takich ujawnień brakowało w raporcie¹⁰⁶.

Zdecydowanie rzadziej w badaniach dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wykorzystywano indeksy ujawnień¹⁰⁷. Autorzy konstruowali je z wykorzystaniem informacji zawartych w raportach zarządu spółek.

Reggy Hooghiemstra, Niels Hermes i Jim Emanuels zbadali ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w latach 2005–2007 przez spółki notowane na rynkach kapitałowych 29 krajów, w tym Meksyku, Australii, Nowej Zelandii, Brazylii, Indii, Indonezji, Japonii, Singapuru, Korei Południowej, Tajwanu, Tajlandii oraz wybranych krajów UE¹⁰⁸. Do pomiaru ilości informacji na temat systemu kontroli autorzy ci wykorzystali skonstruowany przez siebie indeks, który składa się z siedmiu obszarów (każdy z obszarów ma taką samą wagę). Badana spółka może otrzymać jeden punkt za każdy obszar ujawniony w raporcie rocznym. Tym samym wynik indeksu może wynosić od zera do siedmiu punktów. Obszary uwzględnione w powyższym indeksie są następujące¹⁰⁹:

- 1) ryzyko strategiczne i operacyjne – ryzyko może dotyczyć: otoczenia, konkurencji, rozwoju produktu, zdrowia i bezpieczeństwa oraz erozji marki;
- 2) ryzyko finansowe – przykłady ryzyka finansowego obejmują: stopę procentową, kurs walutowy, ryzyko płynności i ryzyko kredytowe;
- 3) ryzyko związane z raportowaniem finansowym – przykładowe rodzaje ujawnień obejmują: utratę wartości, rachunkowość emerytalną oraz wycenę instrumentów pochodnych;

106 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics and Voluntary...*, s. 25–39; Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang, *CEO Characteristics...*, s. 24–42; H.A. Skaife, D. Veenman, D. Wangerin, *Internal control...*, s. 91–110; J.T. Doyle, W. Ge, S. McVay, *Accruals Quality...*, s. 1141–1170; W. Ge, S. McVay, *The Disclosure...*, s. 137–158; R. Hoitash, U. Hoitash, K.M. Johnstone, *Internal Control...*, s. 768–803; K. Johnstone, C. Li, K.H. Rupley, *Changes in Corporate Governance...*, s. 331–383; K. Raghunandan, D. Rama, *SOX Section 404...*, s. 99–114; Y. Zhang, J. Zhou, N. Zhou, *Audit committee quality...*, s. 300–327; U. Hoitash, R. Hoitash, J.C. Bedard, *Corporate Governance...*, s. 839–867; J. Krishnan, *Audit Committee Quality...*, s. 649–675.

107 Wykorzystanie indeksu ujawnień w badaniach empirycznych polega na sprawdzeniu, czy w badanych raporcie (lub innym dokumencie) występuje informacja na temat zagadnień umieszczonych wcześniej przez badacza na liście ujawnień. Zob. C. Coy, K. Dixon, *The public accountability index: Crafting a parametric disclosure index for annual reports*, „The British Accounting Review” 2004, vol. 36, no. 1, s. 79–106. W literaturze prezentowane są szczegółowe wytyczne dotyczące analizy ujawnień. Zob. V. Beattie, B. Mc Innes, S. Fearnley, *A methodology for analysing and evaluating narratives in annual reports: a comprehensive descriptive profile and metrics for disclosure quality attributes*, „Accounting Forum” 2004, vol. 28, issue 3, s. 205–236.

108 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 357–377.

109 Tamże, s. 374.

- 4) odpowiedzialność – chodzi o wyraźne zaznaczenie w raporcie, że zarząd przyjmuje odpowiedzialność za kontrolę wewnętrzną;
- 5) środki kontroli wewnętrznej – chodzi w szczególności o działalność spółki, która ma na celu kontrolowanie różnych rodzajów ryzyka;
- 6) ramy – chodzi o wytyczne (np. COSO), które spółka wykorzystuje do konstruowania systemu kontroli;
- 7) skuteczność – chodzi o przedstawienie w raporcie rocznym informacji na temat skuteczności kontroli wewnętrznej.

Wskazane powyżej elementy indeksu ujawnień pozwalają stwierdzić, że Hooghiemstra, Hermes i Emanuels skupili się na wąskim ujęciu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. W indeksie tym uwzględniono przede wszystkim elementy procesu zarządzania ryzykiem związanym ze sprawozdawczością finansową. Autorzy wskazali, że dane pochodziły z raportów rocznych spółek, natomiast obszary uwzględnione w indeksie pozwalają stwierdzić, że do badania wykorzystano raporty zarządu będące elementami raportów rocznych.

Rogier Deumes, W. Robert Knechel badali dobrowolne ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w latach 1997–1999 w spółkach notowanych na holenderskim rynku kapitałowym¹¹⁰. Do pomiaru ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową skonstruowano indeks złożony z sześciu elementów. Każdy element ma taką samą wagę. Spółka może uzyskać od zera do sześciu punktów. Indeks składa się z następujących elementów¹¹¹:

- 1) informacji dotyczących dyskusji komitetu rady nadzorczej na temat systemu kontroli wewnętrznej;
- 2) informacji na temat ustalenia przez zarząd celów systemu kontroli wewnętrznej;
- 3) informacji na temat potwierdzenia przez zarząd jego odpowiedzialności za system kontroli wewnętrznej;
- 4) informacji na temat opinii rady spółki dotyczącej systemu kontroli;
- 5) informacji na temat roli audytu wewnętrznego w spółce;
- 6) informacji na temat działań związanych z zarządzaniem różnymi rodzajami ryzyka specyficznymi dla spółki.

Deumes i Knechel w swoim indeksie uwzględnili większą liczbę elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową niż Hooghiemstra, Hermes i Emanuels, natomiast w indeksie tym brakuje bezpośredniego odniesienia do sprawozdawczości finansowej.

Ujawnienia dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w 2004 roku przez spółki notowane na holenderskim rynku kapitałowym

110 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives...*, s. 35–66.

111 Tamże, s. 60–61.

badali również Katrien Van de Poel i Ann Vanstraelen¹¹². Skonstruowany przez te autorki indeks składa się z dziewięciu elementów i stanowi *de facto* bardziej rozbudowaną wersję indeksu, którego autorami są Deumes i Knechel¹¹³. Każdy element indeksu ma taką samą wagę, a zatem ujawnienia mogą być ocenione w przedziale od zera do dziewięciu. Indeks obejmuje następujące obszary¹¹⁴:

- 1) informacje na temat dyskusji rady nadzorczej na temat systemów kontroli nad sprawozdawczością (lub jego elementów) przynajmniej na jednym spotkaniu;
- 2) informacje na temat celu systemu kontroli wewnętrznej;
- 3) informacje na temat odpowiedzialności zarządu za system kontroli wewnętrznej;
- 4) informacje na temat funkcji audytu wewnętrznego;
- 5) informacje na temat działań na rzecz zarządzania ryzykiem;
- 6) informacje na temat funkcjonowania w radzie nadzorczej komitetu audytu;
- 7) informacje na temat kodeksu dobrych praktyk, który spółka stosuje;
- 8) informacje na temat wewnętrznych regulacji dotyczących rachunkowości (*accounting manual*);
- 9) informacje na temat funkcjonującej w spółce polityki dotyczącej informowania o nieprawidłowościach (*policy for whistleblowers*).

Wydaje się, że powyższy indeks w pewnym zakresie eliminuje główną słabość indeksu skonstruowanego przez Deumesa i Knechela, to jest brak bezpośredniego odniesienia do sprawozdawczości finansowej.

Giovanna Michelin, Sergio Beretta, Saverio Bozzolan badali ujawnienia spółek na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w latach 2003–2005 przez spółki notowane w Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech i Włoszech¹¹⁵. Zakres ujawnień dotyczących systemu kontroli wewnętrznej badano z wykorzystaniem dwuwymiarowego narzędzia (matrycy klasyfikacji). W ramach pierwszego wymiaru analizowane były ujawnienia według rodzaju komponentu systemu kontroli wewnętrznej, do którego się odnoszą¹¹⁶. Do skonstruowania tych komponentów wykorzystano *Strukturę ramową zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie COSO*¹¹⁷. Na drugi wymiar składają się ujawnienia podzielone na trzy obszary: rodzaje celów, rodzaje „aktorów” (zaangażowanych w proces kontroli) oraz

112 K. Van de Poel, A. Vanstraelen, *Management Reporting on Internal Control and Accruals Quality: Insights from a „Comply-or-Explain” Internal Control Regime*, „Auditing: A Journal of practice and Theory” 2011, vol. 30, no. 3, s. 181–209.

113 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives...*, s. 60–61.

114 K. Van de Poel, A. Vanstraelen, *Management Reporting...*, s. 181–209.

115 G. Michelin, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*

116 Tamże, s. 10–11.

117 *Enterprise Risk Management Framework*.

rodzaje mechanizmów kontroli (zaimplementowanych w spółce). Cele kontroli wewnętrznej, będące częścią drugiego wymiaru, zostały zapożyczone ze *Struktury ramowej kontroli wewnętrznej COSO*¹¹⁸ (por. tabela 5).

Tabela 5. Ujawnienia na temat systemu kontroli wewnętrznej – matryca klasyfikacji

6. Komunikacja i monitorowanie	5. Realizacja planów działania	4. Planowanie działań	3. Ocena ryzyka	2. Identyfikacja ryzyka	1. Ustalenie celów i „apetyt” na ryzyko	0. Środowisko wewnętrzne		
							1. Zawartość nie została określona	Cele
							2. Efektywność operacji	
							3. Wiarygodność sprawozdawczości finansowej	
							4. Zgodność z prawem	
							5. Zabezpieczenie aktywów	
							1. Rada dyrektorów	Aktorzy
							2. Komitet audytu	
							3. Kierownik kontroli wewnętrznej	
							4. Audytor wewnętrzny	
							5. Kadra kierownicza (CEO, CFO, kontroler itp.)	
							6. Komitet ds. ryzyka – menedżer ryzyka	
							7. Inni	
							1. Mechanizmy robocze komitetu audytu	Implementacja mechanizmów
							2. Wytyczne i procedury kontroli wewnętrznej	
							3. Zdefiniowana odpowiedzialność (<i>accountability</i>)	
							4. Kodeksy etyczne, kodeksy postępowania	
							5. Planowanie i budżetowanie	
							6. Raportowanie informacji dotyczących ryzyka	
							7. Wykorzystanie narzędzi informatycznych	
							8. Inne udokumentowane działania	

Źródło: G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*, s. 29.

¹¹⁸ *Internal control – integrated Framework*, COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), AICPA, New York 1992.

Michelon, Beretta, Bozzolan analizowali poszczególne zdania raportów rocznych i nadawali jeden punkt, jeżeli zdanie zawierało informacje na temat jakiegoś komponentu matrycy. Autorzy nadali wagi poszczególnym rodzajom ujawnień, uznając, że mechanizmy kontroli są najbardziej istotne z punktu widzenia systemu kontroli (waga 3), kolejnym obszarem w hierarchii ważności są aktorzy zaangażowani w funkcjonowanie systemu kontroli (waga 2). Najmniejsze znaczenie miały ujawnienia dotyczące celów (waga 1)¹¹⁹.

W ostatnim z przedstawionych indeksów uwzględniono największy zbiór elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Biorąc pod uwagę zróżnicowane sposoby prezentacji informacji przez spółki publiczne, wydaje się, że pomiar ujawnień z wykorzystaniem tego dwuwymiarowego indeksu może być trudny, a uzyskane wyniki nie zawsze miarodajne.

Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jako zmienna w badaniach ilościowych

Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, skwantyfikowane za pomocą systemu zero-jedynkowego lub indeksu ujawnień, wykorzystywane były jako zmienna objaśniana w wielu badaniach empirycznych. Najczęściej ujawnienia te odnoszone były do charakterystyk ładu korporacyjnego lub wybranych wielkości ekonomicznych. Badania, w których wykorzystywano ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, realizowane były przede wszystkim wśród spółek publicznych w Stanach Zjednoczonych.

W większości badań dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prowadzonych w Stanach Zjednoczonych wykorzystywano ujawnienia na temat słabości tego systemu.

W badaniu przeprowadzonym w latach 2003–2005 przez Mohameda A. Elbannana wykorzystywano liczbę słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, ujawnianych przez spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych, do określenia wpływu ratingu kredytowego danej spółki na jakość systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową¹²⁰. Spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych najczęściej ujawniały słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową związane z rachunkowością, w tym w szczególności związane z: polityką rachunkowości, rachunkowością leasingu, problemami dotyczącymi inwentaryzacji, rozliczaniem wynagrodzeń kadry kierowniczej (w tym opcji na akcje), podatkami, uzgodnieniami bankowymi, kwestiami wyceny¹²¹.

119 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*, s. 12.

120 M.A. Elbannan, *Quality of internal control over financial reporting, corporate governance and credit ratings*, „International Journal of Disclosure and Governance” 2009, vol. 6, no. 2, s. 131.

121 Tamże, s. 133.

Weili Ge i Sarah McVay prowadziły badanie dotyczące ujawnień na temat systemu kontroli prezentowanych przez spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych w latach 2002–2004. Autorki podzieliły badane spółki na dwie grupy. Pierwsza składała się ze spółek, które ujawniły przynajmniej jedną słabość systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, druga natomiast ze spółek, które nie ujawniły żadnej słabości systemu kontroli. Autorki starały się ustalić zależność między ujawnianiem słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową a złożonością biznesu, doświadczeniem spółki (mierzonym liczbą lat funkcjonowania), wielkością spółki (mierzoną poziomem kapitalizacji giełdowej), zyskownością spółki, zatrudnianiem dużej firmy¹²² audytorskiej¹²³. Ge i McVay ustaliły, że spółki ujawniają następujące grupy problemów dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową: problemy specyficzne dla rachunkowości, nieadekwatnie wykwalifikowany personel, raportowanie na koniec okresu/polityka rachunkowości¹²⁴, uznawanie przychodów, podział obowiązków, uzgadnianie kont, problemy specyficzne dla spółek zależnych¹²⁵, naczelne kierownictwo¹²⁶, zagadnienia związane z technologią¹²⁷. W ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową badane spółki najczęściej prezentowały informacje dotyczące specyficznych dla rachunkowości słabości systemu kontroli. Słabości te związane były przede wszystkim z: rozliczeniami międzyokresowymi, zapasami, podatkiem dochodowym, kosztami/optymalizacją kosztową, płatnościami w formie akcji, instrumentami pochodnymi, ujmowaniem w systemie rachunkowości kosztów badania i rozwoju, wartością firmy oraz innych aktywów niematerialnych, segmentami działalności¹²⁸.

Yan Zhang, Jian Zhou i Nan Zhou badali ujawnienia na temat system kontroli sporządzone w latach 2004–2005 przez spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych.

122 Autorzy zaliczyli do dużych firm audytorskich: BDO, Deloitte & Touche, Ernst & Young, Grant Thornton, KPMG, PricewaterhouseCoopers.

123 W. Ge, S. McVay, *The Disclosure...*, s. 142.

124 Dotyczy to na przykład braku adekwatnej kontroli wewnętrznej nad wdrożeniem nowych reguł rachunkowych lub zastosowaniem obecnych reguł do nowych transakcji, braku lub nieadekwatności procedur zapewnienia zgodności z regulacjami w obszarze rachunkowości, nieadekwatności kontroli wewnętrznej w obszarze autoryzacji, ujmowania transakcji, niespójności przy stosowaniu polityki rachunkowości.

125 Chodzi na przykład o brak spójności dotyczącej stosowania polityki rachunkowości grupy w jednostkach zależnych czy problemy związane z terminowym i kompletnym ujawnieniem istotnych kontraktów zawieranych przez jednostki zależne.

126 Dotyczy to na przykład nieefektywnego środowiska kontroli.

127 W. Ge, S. McVay, *The Disclosure...*, s. 142.

128 Tamże, s. 145–146.

Autorzy, podobnie jak Ge i McVay, podzielili spółki na dwie grupy – pierwsza zawierała spółki ujawniające słabości systemu kontroli, natomiast druga spółki, które takich informacji nie ujawniały. Zhang, Zhou i Zhou badali zależność między ujawnieniami na temat systemu kontroli i udziałem ekspertów z zakresu finansów w Komitecie Audytu oraz niezależnością biegłego rewidenta¹²⁹.

W większości badań dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prowadzonych w Stanach Zjednoczonych wykorzystywano ujawnienia na temat słabości tego systemu sporządzone przez spółki publiczne po wejściu w życie ustawy SOX. Ujawnienia te mierzono z wykorzystaniem systemu zero-jedynkowego, gdzie 1 oznaczało, że spółka prezentowała słabości systemu kontroli, natomiast 0, że spółka takich ujawnień nie prezentowała. Zespół w składzie Jeffrey T. Doyle, Weili Ge i Sarah McVay badał ujawnienia na temat słabości systemu kontroli prezentowane w latach 2002–2005 przez spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych. W badaniu wykorzystano ujawnienia na temat systemu kontroli do zidentyfikowania zależności między ujawnieniami dotyczącymi słabości systemu kontroli oraz „jakością rozliczeń międzyokresowych”¹³⁰. Rani Hoitash, Udi Hoitash i Karla M. Johnstone w swoim badaniu dokonali analizy zależności między ujawnieniami na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzonymi w roku 2005 a wynagrodzeniami dyrektora finansowego (CFO)¹³¹. Yu-Chen Lin, Ying-Chieh Wang, Jeng-Ren Chiou i Hua-Wei Huang starali się znaleźć zależność między ujawnieniami na temat słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, sporządzonymi w 2006 roku, i udziałem dyrektora naczelnego (CEO) w strukturze własności, wynagrodzeniem, długością kadencji, wiekiem i płcią dyrektora naczelnego (CEO)¹³². Kannan Raghunandan i Dasaratha V. Rama zbadali zależność między ujawnieniami na temat słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzonymi w 2005 roku oraz wysokością opłaty z tytułu audytu finansowego¹³³. Indranil Bardhan, Shu Lin oraz Shu-Ling Wu zbadali wpływ rodzaju własności (własność rodzinna – własność nieskupiona w rękach rodziny) na ujawnienia dotyczące słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w latach 2004–2007 przez spółki należące do amerykańskiego indeksu S&P 500¹³⁴.

129 Y. Zhang, J. Zhou, N. Zhou, *Audit committee quality...*, s. 305–315.

130 J.T. Doyle, W. Ge, S. McVay, *Accruals Quality...*, s. 1145–1146.

131 R. Hoitash, U. Hoitash, K.M. Johnstone, *Internal Control...*, s. 776–778.

132 Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang, *CEO Characteristics...*, s. 26–28.

133 K. Raghunandan, D. Rama, *SOX Section 404...*, s. 102–104.

134 I. Bardhan, S. Lin, S.L. Wu, *The Quality of Internal Control over Financial Reporting in Family Firms*, „Accounting Horizons” 2015, vol. 29, no. 1, s. 44–51.

Scott N. Bronson, Joseph V. Carcello i Kannan Raghunandan badali ujawnienia na temat systemu kontroli prezentowane przez spółki notowane w Stanach Zjednoczonych w roku 1998, czyli w okresie, kiedy te ujawnienia były dobrowolne. Autorzy ci mierzyli ujawnienia z wykorzystaniem systemu zero-jedynkowego, gdzie 1 oznaczało, że spółka przedstawiła dobrowolne ujawnienia, a 0, że takich ujawnień nie przedstawiła. W ramach badania podjęto próbę ustalenia zależności między występowaniem dobrowolnych ujawnień i rozmiarem spółki (mierzonym wielkością aktywów), poziomem dźwigni finansowej, wzrostem wyniku finansowego, koncentracją własności, występowaniem inwestora instytucjonalnego w strukturze właścicielskiej, niezależnością członków komitetu audytu, udziałem specjalistów z zakresu finansów w Komitecie Audytu, częstotliwością posiedzeń komitetu audytu¹³⁵.

Deumes i Knechel badali prezentowane przez spółki holenderskie w latach dziewięćdziesiątych dobrowolne ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, które mierzone były stworzonym przez nich indeksem ujawnień. Autorzy ci wykorzystali ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową do ustalenia zależności między zakresem dobrowolnych ujawnień i koncentracją własności, poziomem własności menedżerskiej, poziomem dźwigni finansowej¹³⁶. Ujawnienia prezentowane przez spółki holenderskie badały również Van de Poel i Vanstraelen. Przedmiotem szczególnego zainteresowania były raporty zarządu z efektywności systemu kontroli nad systemem rachunkowości, do których sporządzenia zobowiązane były spółki holenderskie. W badaniu wykorzystano raporty z lat 2004–2005. Pomiaru ujawnień dokonywano w systemie zero-jedynkowym, gdzie 1 oznaczało, iż zarząd oświadcza, że system kontroli jest efektywny, natomiast 0, że zarząd wskazywał na problemy związane z efektywnością systemu kontroli. Autorzy badali zależność występującą w systemie *comply or explain* między raportowaniem przez zarząd informacji, że system kontroli jest efektywny, oraz „jakością rozliczeń międzyokresowych”¹³⁷.

Hooghiemstra, Hermes i Emanuels analizowali ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w latach 2005–2007 przez spółki notowane w 29 krajach, w tym w krajach UE. Ujawnienia mierzone były z wykorzystaniem skonstruowanego przez nich indeksu ujawnień. Autorzy próbowali ustalić zależność między zakresem ujawnień i indywidualizmem (kolektywizmem), poziomem niepewności oraz ochroną inwestorów¹³⁸.

135 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 28–29.

136 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives...*, s. 42–43.

137 K. Van de Poel, A. Vanstraelen, *Management Reporting...*, s. 186–187.

138 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 361–364.

Badanie dotyczące ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w latach 2003–2005 przez spółki notowane w Londynie, Paryżu, Frankfurtach, Mediolanie prowadzili Michelon, Beretta i Bozzolan. Autorzy ci mierzyli ujawnienia za pomocą indeksu ujawnień skonstruowanego na potrzeby badania. W ramach badania podjęto próbę ustalenia zależności między zakresem ujawnień i koncentracją własności, udziałem inwestorów instytucjonalnych w strukturze własności, poziomem własności menedżerskiej, udziałem niezależnych członków w radzie spółki, udziałem specjalistów z zakresu rachunkowości w radzie spółki¹³⁹.

Wyniki badań o charakterze ilościowym wskazują, że występowanie ujawnień na temat słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową było pozytywnie skorelowane między innymi z niskim ratingiem kredytowym, niską zyskownością, wyższym poziomem zadłużenia, złożonością biznesu, zasiadaniem mniejszej liczby specjalistów z obszaru rachunkowości w komitetach audytu, niższą jakością rozliczeń międzyokresowych, długością kadencji dyrektora generalnego, wysokością opłat z tytułu audytu. Wyniki badań wskazują również, że występowanie ujawnień na temat słabości systemu kontroli było negatywnie skorelowane między innymi z rozmiarem spółki, zyskownością (mierzoną wskaźnikiem *ROA*), zmianami w wynagrodzeniach głównego dyrektora finansowego (*CFO*), wiekiem dyrektora naczelnego (*CEO*) (por. tabela 6).

Jak ustalono w ramach badań prowadzonych za granicą, spółki niechętnie ujawniały informacje na temat efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wyniki badań wskazują, że zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową był pozytywnie skorelowany między innymi z poziomem wskaźnika dźwigni finansowej. Był on również negatywnie lub pozytywnie skorelowany z poszczególnymi wymiarami kultur narodowych.

Wyniki prowadzonych badań wskazują, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową negatywny wpływ miały własność menedżerska oraz koncentracja własności (por. tabela 6).

139 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*, s. 7–9.

Tabela 6. Przegląd wyników badań o charakterze ilościowym dotyczących ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

Lp.	Autor/autorzy	Grupa badawcza/kraj, z którego pochodzili spółki/lata, za które sporządzone były raporty	Sposób pomiaru zmiennej	Wyniki
1	M. A. Elbannan	171 spółek/ Stany Zjednoczone/ 2003–2005	Liczba słabości systemu kontroli prezentowana w ujawnieniach	Niska jakość systemu kontroli wewnętrznej mierzona liczbą jego słabości (prezentowanych w raportach) była pozytywnie skorelowana z niskim ratingiem kredytowym, niską zyskownością, ujemnymi przepływami z działalności operacyjnej, stratą netto, wyższą zmiennością zysku netto, wyższym zadłużeniem.
2	W. Ge, S. McVay	261 spółek/ Stany Zjednoczone/ 2002–2004	Występowanie ujawnień na temat słabości systemu kontroli lub ich brak (system zero-jedynkowy)	Ujawnianie informacji na temat słabości systemu kontroli było pozytywnie skorelowane ze złożonością prowadzonego biznesu (chodzi np. o liczne segmenty działalności). Jednocześnie ujawnienie tych informacji było negatywnie skorelowane z wielkością spółki (mierzoną poziomem kapitalizacji giełdowej) oraz zyskownością (mierzoną wskaźnikiem <i>ROA</i>).
3	Y. Zhang, J. Zhou, N. Zhou	208 spółek/ Stany Zjednoczone/ 2004–2005	Jak wyżej	Ujawnianie informacji na temat słabości systemu kontroli było pozytywnie skorelowane z występowaniem mniejszej liczby specjalistów z obszaru rachunkowości w komitetach audytu oraz niezależnością audytora zewnętrznego od spółki.
4	J. T. Doyle, W. Ge, S. McVay	705 spółek/ Stany Zjednoczone/ /2002–2005	Jak wyżej	Ujawnianie informacji na temat słabości systemu kontroli było pozytywnie skorelowane z niższą jakością rozliczeń międzykresowych (mierzoną przez słabsze odzwierciedlenie rozliczeń międzykresowych w przepływach pieniężnych).
5	R. Hoitash, U. Hoitash, K. M. Johnstone	604 spółki/ Stany Zjednoczone/ 2005	Jak wyżej	Ujawnianie informacji na temat słabości systemu kontroli było negatywnie skorelowane ze zmianami w wynagrodzeniach głównego dyrektora finansowego (CFO).
6	Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang	4374 spółki/ Stany Zjednoczone/ 2006	Jak wyżej	Ujawnianie informacji na temat słabości systemu kontroli było pozytywnie skorelowane z długością kadencji dyrektora generalnego (CEO) oraz negatywnie z jego wiekiem.

7	K. Raghunandan, D.V. Rama	660 spółek/ Stany Zjednoczone/ 2003–2004	Jak wyżej	W roku 2004 opłaty z tytułu audytu były wyższe w spółkach, które ujawniają informacje na temat słabości systemu kontroli. Podobna prawidłowość nie wystąpiła w roku 2003. Opłaty z tytułu audytu były skorelowane z ujawnieniami na temat słabości systemu kontroli bez względu na typ słabości (powtarzające się lub incydentalne).
8	I. Bardhan, S. Lin, S.L. Wu	446 spółek/ Stany Zjednoczone/2004–2007	Jak wyżej	Firmy rodzinne częściej ujawniały słabości systemu kontroli niż firmy „nierodzinne”.
9	S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan	397 spółek/ Stany Zjednoczone/ 1998	Występowanie dobrowolnych ujawnień na temat systemu kontroli lub brak tych ujawnień (system zero-jedynkowy)	Ujawnienia na temat systemu kontroli były bardziej prawdziwe dla spółek: dużych, posiadających komitet audytu, z dużym udziałem inwestorów instytucjonalnych w strukturze właścicielskiej, z dużym wzrostem zysków.
10	K. Van de Poel, A. Vanstraelen	171 spółek/ Holandia/2004–2005	Występowanie w raporcie zarządu informacji na temat efektywności systemu kontroli lub ich brak (system zero-jedynkowy)	Występowanie ujawnień na temat efektywności systemu kontroli było pozytywnie skorelowane z jakością rozliczeń międzykoresowych. Niewielki był udział badanych spółek, które ujawniły w swoim raporcie informacje na temat efektywności systemu.
11	R. Deumes, W.R. Knechel	192 spółki/ Holandia/1997–1999	Indeks ujawnień	Zakres ujawnień na temat systemu kontroli był negatywnie skorelowany z własnością menedżerską oraz koncentracją własności. Jednocześnie zakres tych ujawnień był pozytywnie skorelowany z wielkością wskaźnika dźwigni finansowej.
12	R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels	1559 spółek/ 29 krajów, w tym kraje UE/2005–2007	Indeks ujawnień	Zakres ujawnień na temat systemu kontroli był skorelowany z wymiarami kultur narodowych.

Tabela 6 (cd.)

Lp.	Autor/autorzy	Grupa badawcza/kraj, z którego pochodzili spółki/lata, za które sporządzone były raporty	Sposób pomiaru zmiennej	Wyniki
13	G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan	160 spółek/ Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy/2003–2005	Indeks ujawnień	Ujawnienia na temat systemu kontroli stanowiły substytut takich mechanizmów ładu korporacyjnego jak: koncentracja własności, udział inwestorów instytucjonalnych w strukturze właścicielskiej, udział niezależnych członków w radzie spółki (radzie nadzorczej/radzie dyrektorów), udział specjalistów z zakresu rachunkowości w łącznej liczbie członków komitetu audytu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury przedmiotu.

3.4. Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego – wyniki dotychczasowych badań własnych

Według najlepszej wiedzy autora, poza badaniami zrealizowanymi przez niego w latach 2015–2016¹⁴⁰, nie były dotychczas prowadzone badania jakościowe dotyczące zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowanych jako wyodrębniona część raportu zarządu spółek publicznych. Badania autora obejmowały na początku jedynie polskie spółki publiczne, a następnie spółki polskie i niemieckie. Raporty, które podlegały analizie, sporządzone były w latach 2011 oraz 2013 (por. rysunek 13).

Pierwsze badanie zrealizowane przez autora dotyczyło zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych przez banki notowane na GPW w Warszawie. Badaniu poddano ujawnienia sporządzone w 2011 roku przez 16 banków¹⁴¹. Zidentyfikowano główne obszary informacyjne oraz szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez banki w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Prezentowane przez banki informacje przypisano do 10 głównych obszarów informacyjnych. Ponad połowa badanych jednostek ujawniła informacje na temat ogólnej charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, audytu wewnętrznego, audytu finansowego, sporządzania sprawozdań finansowych oraz regulacji ważnych z punktu widzenia funkcjonowania systemu (por. tabela 7).

Jeżeli chodzi o szczegółowe pozycje ujawnień, ponad połowa badanych banków ujawniła informacje na temat: celów, korzyści wynikających z funkcjonowania systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, komponentów systemu kontroli, form kontroli (kontrola funkcjonalna, kontrola instytucjonalna, samokontrola), poddania sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta, funkcjonowania w ramach systemu kontroli audytu wewnętrznego¹⁴².

140 J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice of banks listed on the Warsaw Stock Exchange*, „e-Finanse” 2015, vol. 11, nr 1, s. 1–10; tenże, *The main categories of disclosures concerning control over financial reporting: The practice of companies listed on the Warsaw Stock Exchange*, „Business and Economic Horizons” 2015, vol. 11, no. 3, s. 162–172; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 23–46; tenże, *The pillars of internal control and risk management systems in relation to financial reporting: The perspective of the Polish and German capital markets*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 88(144), s. 37–60.

141 J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1–10.

142 Tamże, s. 5–8.

Badania własne			
Rok 2015		Rok 2016	Rok publikacji wyników badań
Badanie o charakterze jakościowym			Rodzaj badań
16 banków notowanych na GPW w Warszawie	220 spółek notowanych na GPW w Warszawie	Spółki należące do indeksu WIG 30 oraz DAX	Jednostki podlegające badaniu
Analiza zawartości raportów zarządu sporządzonych w roku 2011		Analiza zawartości raportów zarządu sporządzonych w roku 2013	Metoda badawcza
Identyfikacja głównych obszarów informacyjnych oraz szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową			Cel badania

Rysunek 13. Badania własne dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową**Źródło:** opracowanie własne.**Tabela 7.** Obszary informacyjne zidentyfikowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – perspektywa banków notowanych na GPW w Warszawie

Lp.	Obszary informacyjne	Udział (%)
1	Charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	100,00
2	Audyt wewnętrzny	93,75
3	Audyt finansowy	75,00
4	Sporządzanie sprawozdań finansowych	68,75
5	Regulacje	56,25
6	Ryzyko	50,00
7	Narzędzia informatyczne	37,50
8	Rada nadzorcza	37,50
9	Rachunkowość zarządcza	12,50
10	Bezpieczeństwo i ochrona danych	6,25

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1-10.

Kolejne badanie autor zrealizował wśród 220 spółek notowanych na GPW w Warszawie. Badaniu poddano ujawnienia sporządzone w 2011 roku. Efektem prac było zidentyfikowanie głównych obszarów informacyjnych prezentowanych

przez spółki publiczne w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (punkt odniesienia stanowiły wyniki badań prowadzonych wśród banków)¹⁴³ (por. tabela 8). W ramach badania zidentyfikowano także szczegółowe pozycje prezentowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową¹⁴⁴.

Wyniki badań zrealizowanych na większej grupie badawczej niż 16 banków wskazują, że spółki publiczne notowane na GPW w Warszawie prezentowały przede wszystkim informacje na temat: charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, audytu finansowego, regulacji oraz sporządzania sprawozdań finansowych (por. tabela 8)¹⁴⁵. Porównując uzyskane wyniki badań przeprowadzonych wśród 220 spółek publicznych do wyników badań przeprowadzonych wśród 16 banków, można zauważyć, iż banki zdecydowanie częściej ujawniały informacje na temat audytu wewnętrznego. Częściej ujawniały również informacje dotyczące ryzyka¹⁴⁶.

W badaniu przeprowadzonym wśród 220 spółek publicznych ustalono, iż część z nich (8,65%) zamiast ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową załączyła oświadczenie zawierające wyjaśnienie braku systemu kontroli w danej spółce. Część zarządów spółek wskazała, że nie funkcjonuje w ich spółkach system dedykowany kontroli nad sprawozdawczością finansową, jednocześnie zarządy te ujawniły (jako wyodrębnioną część raportu zarządu poświęconą systemowi kontroli nad sprawozdawczością finansową) elementy uznawane przez zarządy innych spółek jako części systemu kontroli, na przykład poddanie sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta, funkcjonowanie audytu wewnętrznego czy zarządzanie ryzykiem¹⁴⁷.

Wyniki badań wskazują, że w roku 2011 niemal 7% spółek notowanych na GPW w Warszawie nie podało żadnej informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Jeżeli chodzi o szczegółowe pozycje ujawnień, ponad połowa badanych spółek ujawniła informacje na temat: jednostki odpowiedzialnej za utworzenie i funkcjonowanie systemu kontroli, poddania sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta, jednostki odpowiedzialnej za sporządzenie sprawozdania finansowego¹⁴⁸. Wyniki te różnią się znacząco od wyników badań zrealizowanych wśród 16 banków.

143 J. Gad, *The main categories...*, s. 162–172.

144 J. Gad, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 23–46.

145 J. Gad, *The main categories...*, s. 169; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control...*, s. 31.

146 Jednocześnie banki rządziej prezentowały informacje dotyczące rachunkowości zarządczej.

147 J. Gad, *The main categories...*, s. 168.

148 J. Gad, *Content of Disclosures...*, s. 31–41.

Tabela 8. Obszary informacyjne zidentyfikowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – perspektywa polskiego rynku kapitałowego

Lp.	Obszary informacyjne	Udział (%)
1	Charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	83,17
2	Audyt finansowy	83,17
3	Regulacje	68,75
4	Sporządzanie sprawozdań finansowych	68,27
6	Narzędzia informatyczne	44,71
6	Rada nadzorcza	39,90
7	Rachunkowość zarządcza	33,65
8	Ryzyko	31,25
9	Bezpieczeństwo i ochrona danych	27,88
10	Zarządzanie jakością	9,13
11	Audyt wewnętrzny	8,65
12	Wyjaśnienie braku system kontroli nad sprawozdawczością finansową	8,65
13	Pozostałe ujawnienia	7,69

Źródło: J. Gad, *The main categories...*, s. 169; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 31.

Kolejne badanie miało charakter międzynarodowego badania porównawczego. Analizie poddano ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową sporządzone w roku 2013 przez spółki należące do indeksu WIG 30 oraz DAX¹⁴⁹. Większość spółek należących do indeksu WIG 30 prezentowała w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową informacje dotyczące: charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, audytu finansowego, regulacji, sporządzania sprawozdań finansowych, audytu wewnętrznego, działalności rady nadzorczej, narzędzi informatycznych. Praktyka sprawozdawcza spółek należących do indeksu DAX była nieco inna niż praktyka spółek należących do indeksu WIG 30. Większość spółek niemieckich, które podlegały badaniu w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, ujawniała informacje dotyczące: charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, regulacji, sporządzania sprawozdań finansowych, audytu wewnętrznego, działalności rady nadzorczej, narzędzi informatycznych, bezpieczeństwa i ochrony danych, organizacji systemu rachunkowości (por. tabela 9).

Jeżeli chodzi o szczegółowe pozycje ujawnień, ponad połowa spółek należących do indeksu WIG 30 ujawniała informacje na temat: wykorzystania narzędzi informatycznych, poddania sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego

149 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 37–60.

rewidenta, funkcjonowania audytu wewnętrznego w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, jednostki odpowiedzialnej za sporządzenie sprawozdania finansowego. Ujawnienia szczegółowe prezentowane przez spółki polskie różniły się od ujawnień prezentowanych przez spółki niemieckie. Większość spółek należących do indeksu DAX ujawniło informacje na temat: celów, korzyści związanych z funkcjonowaniem systemu, potwierdzenia, że system kontroli zapewnia zgodność sprawozdawczości finansowej z regulacjami, wykorzystania narzędzi informatycznych, wykorzystania przewodników skonstruowanych przez zarząd, zawierających wytyczne dotyczące prowadzenia rachunkowości, źródeł regulacji zewnętrznych, funkcjonowania audytu wewnętrznego w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, rozdzielienia funkcji w ramach systemu rachunkowości (*four-eye principle*), stosowania reguły podwójnej kontroli (*dual control principle*), kontroli dostępu do danych finansowych¹⁵⁰.

Tabela 9. Obszary informacyjne zidentyfikowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – perspektywa polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego

Lp.	Obszary informacyjne	Polska	Niemcy
		Udział (%)	Udział (%)
1	Charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	82,76	100
2	Audyt finansowy	75,86	43,33
3	Regulacje	71,41	90,00
4	Sporządzanie sprawozdań finansowych	68,97	86,67
5	Audyt wewnętrzny	68,97	73,33
6	Rada nadzorcza	65,52	63,33
7	Narzędzia informatyczne	51,72	76,67
8	Ryzyko	44,83	43,33
9	Bezpieczeństwo i ochrona danych	31,03	56,67
10	Rachunkowość zarządcza	27,59	26,67
11	Organizacja systemu rachunkowości	24,14	90,00
12	Zarządzanie jakością	3,45	0,00
13	Pozostałe ujawnienia	10,34	36,67

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 47–54.

Jednym z elementów badania była ocena transparentności ujawnień prezentowanych przez spółki polskie i niemieckie. Przyjęto, że ujawnienia są bardzo transparentne, jeżeli dana spółka ujawnia od 20 do 25 pozycji szczegółowych, natomiast bardzo niska transparentność ujawnień występuje w spółce, która ujawnia

150 Tamże, s. 47–54.

od 0 do 6 pozycji szczegółowych. Wyniki badań wskazują, że ujawnienia prezentowane przez spółki niemieckie były bardziej transparentne niż ujawnienia spółek polskich. Bardzo wysoki poziom transparentności występował w 26,7% spółek z indeksu DAX oraz w 10,3% spółek z indeksu WIG 30. Jednocześnie bardzo niski poziom transparentności nie występował w żadnej spółce z indeksu DAX oraz w 20,7% spółek z indeksu WIG 30¹⁵¹.

3.5. Podsumowanie

Jedną z teorii, która pozwala wyjaśnić motywacje zarządzających do ujawniania informacji w raporcie zarządu, zwłaszcza o charakterze dobrowolnym, jest teoria agencji, która w największej mierze tłumaczy problemy opisane w niniejszej pracy. Odnosi się ona do relacji między zarządzającym (agentem) a właścicielem kapitału (pryncypałem), których dążenia i cele są rozbieżne. W teorii tej sprawozdawczość pełni funkcję kontrolną, pozwalającą zniwelować problem agencji. Prezentowanie w raporcie zarządu dobrowolnych informacji może wynikać z presji ze strony rad nadzorczych lub ich komitetów. Teorią, która również odnosi się do relacji zarządzających jest teoria służebności. Stanowi ona przeciwieństwo teorii agencji i zgodnie z jej założeniami zarządzający utożsamiają swój interes z interesem spółki i jej właścicieli. W teorii tej sprawozdawczość jest narzędziem ułatwiającym współpracę między zarządzającymi i właścicielami. Teorią, której założenia wykraczają poza wąską relację zarządzający–akcjonariusze jest teoria interesariuszy, która zakłada, że zadaniem spółki jest osiągnięcie równowagi między sprzecznymi celami różnych grup interesariuszy związanych ze spółką. Interesariusze oczekują, że zarząd będzie prezentował informacje w raporcie zarządu, gdyż wynika to z ich prawa do informacji o spółce. Poza wąską relację zarządzający–akcjonariusze wykraczają również założenia teorii sygnalizacji, zgodnie z którą dodatkowe ujawnienia, w szczególności dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, mogą służyć zasygnalizowaniu przez zarządzających interesariuszom, że potencjalne rodzaje ryzyka są efektywnie zarządzane.

Optymalny zakres i pożądanym przez użytkowników charakter informacji prezentowanych w raportach zarządu był przedmiotem analiz między innymi Rady Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (IASB) oraz Międzynarodowej Sieci Ładu Korporacyjnego (ICGN). Organizacje te przygotowały opracowania stanowiące swego rodzaju dobre praktyki raportowania informacji niefinansowych. W Polsce wytyczne dotyczące sporządzania raportu zarządu zawarte są przede

151 Tamże, s. 55.

wszystkim w ustawie o rachunkowości, rozporządzeniu z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych oraz Krajowym Standardzie Rachunkowości nr 9¹⁵². Spółki notowane na rynkach kapitałowych w krajach Unii Europejskiej zobowiązane są do ujawnienia w raporcie zarządu oświadczenia o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego. Od roku 2018 muszą one ujawnić w oświadczeniu o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego między innymi listę członków komitetu audytu albo rady nadzorczej spełniających kryteria niezależności, posiadających wiedzę z zakresu rachunkowości i branży, w której działa spółka. Spółki muszą ujawnić również liczbę odbytych posiedzeń komitetu audytu lub rady nadzorczej oraz główne założenia opracowanej przez komitet audytu polityki wyboru firmy audytorskiej.

Wyniki badań empirycznych prowadzonych w Polsce pozwalają zidentyfikować pewne charakterystyczne cechy raportów zarządu, których częścią są między innymi ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Raporty zarządu spółek publicznych były w dużej mierze zindywidualizowane, a przez to trudno porównywalne. Nie zawsze informacje zawarte w raportach zarządu były zintegrowane z informacjami zawartymi w sprawozdaniach finansowych. Wyniki badań wskazują, że jakość informacji niefinansowych prezentowanych na przestrzeni ostatnich lat w raportach zarządu wzrosła. Zdarzało się, że informacje niefinansowe prezentowane były w towarzyszących raportom zarządu raportach fakultatywnych, dotyczących na przykład społecznej odpowiedzialności biznesu.

Informacje zawarte w raportach zarządu wykorzystywane były w badaniach prowadzonych na świecie, dotyczących ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Na bazie informacji ujawnianych w raportach zarządu konstruowano indeksy ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Skwantyfikowane ujawnienia na ten temat wykorzystywane były następnie jako zmienna objaśniana w badaniach ilościowych, w których ustalano wpływ różnych mechanizmów ładu korporacyjnego oraz wielkości ekonomicznych na zakres informacji dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Wyniki dotychczasowych badań wskazują, że prezentowane w raportach zarządu dobrowolne ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przyczyniają się do poprawy jakości systemu kontroli wewnętrznej oraz wzmacniają nadzór nad tym systemem.

152 W Niemczech wytyczne te wynikają z Kodeksu handlowego oraz Niemieckiego Standardu Rachunkowości nr 20.

4. Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych – wyniki badania empirycznego

W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki badania o charakterze jakościowym, przeprowadzonego wśród polskich i niemieckich spółek publicznych funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego. Badaniu poddano ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, prezentowane przez badane spółki w raportach zarządu sporządzonych za rok 2017. W ramach badania zidentyfikowano cele oraz elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w praktyce spółek publicznych. Zidentyfikowany zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stanowił podstawę do oceny poziomu transparentności polskich i niemieckich spółek publicznych.

4.1. Cel badania, pytania badawcze, grupa i metoda badawcza

Głównym celem badania była identyfikacja zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, obejmującego cel oraz elementy tego systemu w praktyce spółek działających w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego. Identyfikacja ta została dokonana na podstawie analizy ujawnień prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Przeprowadzona analiza pozwoliła na ustalenie poziomu wykorzystania systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w praktyce spółek publicznych. Badanie miało charakter jakościowy.

Sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jakie są cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ujawniane w badanych raportach zarządu spółek działających w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego?
2. Jakie elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są najczęściej ujawniane w badanych raportach zarządu spółek działających w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego?
3. Jakie są podobieństwa i różnice w wymienionych obszarach między raportami zarządu spółek działających na dojrzałym rynku kapitałowym (Niemcy) a tymi, które działają na rozwijającym się rynku kapitałowym (Polska)?

Badaniu poddane zostały raporty zarządu największych polskich oraz niemieckich spółek publicznych. Wybór grupy badawczej wynikał z faktu, iż gospodarka niemiecka jest największą gospodarką w Unii Europejskiej. Z kolei gospodarka polska jest największą spośród gospodarek „nowych” członków Unii Europejskiej. Zarówno Niemcy, jak i Polska charakteryzują się zamkniętym modelem ładu korporacyjnego. Regulacje dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są analogiczne w Polsce i Niemczech. Kraje te różnią się natomiast pod względem dojrzałości rynku kapitałowego. Przeprowadzona analiza pozwoliła na zestawienie rozwiązań przyjętych w praktyce spółek publicznych funkcjonujących na dojrzałym rynku kapitałowym oraz na rynku kapitałowym stosunkowo młodym.

W pierwszej kolejności uszeregowano spółki według malejącej wartości kapitalizacji giełdowej. Wybrano pięćdziesiąt polskich oraz niemieckich spółek z najwyższą kapitalizacją giełdową¹. Z grupy badawczej wykluczono banki oraz ubezpieczycieli, przyjmując, że – w związku ze specyfiką swojej działalności – podlegają bardziej wnikliwemu procesowi nadzoru niż pozostałe spółki². Z badania

- 1 Poziom kapitalizacji giełdowej, jako miara wielkości spółki, wykorzystywany był również w badaniu dotyczącym jakości sprawozdań z ładu korporacyjnego. Quick i Wiemann zbadali sprawozdania z ładu korporacyjnego pięćdziesiąt największych spółek niemieckich. Zob. R. Quick, D. Wiemann, *The Quality of Corporate Governance Reporting – Empirical Evidence from Germany*, „Advances in Management” 2011, vol. 4, no. 8, s. 31. Kapitalizację giełdową jako miarę wielkości spółki zastosowano również w badaniach z obszaru ładu korporacyjnego, których wyniki przedstawiono w następujących publikacjach: U. Hoitash, R. Hoitash, J.C. Bedard, *Corporate Governance and Internal Control over Financial Reporting: A Comparison of Regulatory Regimes*, „The Accounting Review” 2009, vol. 84, no. 3, s. 839–867; C.J.P. Chen, B. Jaggi, *Association between independent non-executive directors, family control and financial disclosures in Hong Kong*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2000, no. 19, s. 285–310.
- 2 Analogicznego wykluczenia dokonano w publikacjach dotyczących ładu korporacyjnego: Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang, *CEO Characteristics and Internal Control Quality*, „Corporate Governance: An International Review” 2013, vol. 22, no. 1, s. 24; R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives for Voluntary Reporting on Internal Risk Management and Control Systems*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2008, vol. 27, no. 1, s. 44; L. Bohdanowicz,

wykluczono również spółki, które nie ujawniły wybranych wielkości dotyczących ładu korporacyjnego (np. częstotliwości posiedzeń rad nadzorczych). W przypadku spółek polskich braki danych stanowiły podstawowy problem. Biorąc pod uwagę oba wymienione kryteria, z grupy badawczej wyłączono czterdzieści dwie polskie spółki³ oraz szesnaście spółek niemieckich⁴. W miejsce wykluczonych spółek włączono kolejne spółki znajdujące się na liście spółek z najwyższą kapitalizacją giełdową. Badaniu poddano raporty zarządu następujących polskich spółek publicznych: Alchemia, Apator, Asseco Poland, Atal, Auto Partner, Best, Budimex, CD Projekt, Ciech, Colian Holding, Comarch, Cyfrowy Polsat, Dino Polska, Dom Development, Enea, Energa, Eurocash, Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, Globe Trade Centre, Grupa Azoty, Grupa Azoty Zakłady Azotowe Puławy, Grupa Kęty, Grupa Lotos, Inter Cars, Jastrzębska Spółka Węglowa, KGHM Polska Miedź, Kruk, LC Corp, LPP, Lubelski Węgiel Bogdanka, Mangata Holding, Netia, Neuca, Orange Polska, Orbis, PCC Rokita, PGE Polska Grupa Energetyczna, PKP Cargo, Polimex – Mostostal, Polski Holding Nieruchomości, Polski Koncern Naftowy Orlen, Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo, Rainbow Tours, Tauron Polska Energia, VRG, Wawel, Wielton, Zakłady Tłuszczowe Kruszwica, Zespół Elektrociepłowni Wrocławskich Kogeneracja, Zespół Elektrowni Pątnów-Adamów-Konin (por. załącznik 2).

Do niemieckich spółek publicznych, które zostały zaklasyfikowane do badania należą: 1&1 Drillisch, Adidas, Axel Springer, BASF, Bayer, Beiersdorf, BMW, Brenntag, Carl Zeiss Meditec, Compugroup Medical, Continental, Covestro, Daimler, Delivery Hero, Deutsche Börse, Deutsche Post, Deutsche Telekom, Deutsche Wohnen, DÜRR, ENBW, E.ON, Evonik, Evotec, Fraport, Fresenius Medical Care, Fuchs Petrolub, Heidelbergcement, Henkel, Hochtief, Infineon, Innogy, Kion Group, Lanxess, LEG Immobilien, Linde, Lufthansa, MAN, MTU Aero Engines, Rational, RWE, SAP, Sartorius, Siemens, Symrise, Telefonica Deutschland, Thyssenkrupp, Uniper, Volkswagen, Vonovia, Zalando (por. załącznik 3).

Własność menedżerska w polskich spółkach publicznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 285–295; J. Jeżak, L. Bohdanowicz, B. Kaźmierska-Józwiak, Z. Matyjas, *Rola rad nadzorczych w procesach formułowania i realizacji strategii spółek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 121.

- 3 Agora, Alior, Altus TFI, Alumetal, Amica, Assecosee, Benefit, BGŻ BNP, Boryszew, BZWBK, CCC, Celon Pharma, CPGROUP, Dębica, Echo, Emperia, Famur, Forte, Handlowy, Impexmet, ING BSK, Mabion, MBANK, Medicalg, Mennica, Millennium, Mlpgroup, Newag, Paged, Pekao, PKO BP, Police, PZU, Robyng, Sanok, Selvita, Śnieżka, Stalex, Stalprod, Toya, Wirtualna, Żywiec.
- 4 Allianz, Audi, Bechtle, Commerzbank, CTS Eventim, Deutsche Bank, Fielmann, Hannover Rück, Merck KGAA, Münchener Rückversicherungs-Gesellschaft, Porsche Holding, Puma, Siemens Healthineers, Talanx, United Internet, Wirecard.

Dane pozyskano z raportów zarządu spółek publicznych sporządzonych za rok 2017. W przypadku spółek polskich ujawnienia te stanowiły część oświadczenia na temat ładu korporacyjnego, będącego składnikiem raportu zarządu. W spółkach niemieckich ujawnienia były zaprezentowane bezpośrednio w raportach zarządu. Wykorzystane w badaniu raporty pozyskano ze stron internetowych spółek. Dane zbierane były ręcznie w okresie od czerwca do września 2018 roku. Przedmiotem badania były wyodrębnione w raportach zarządu ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Dane dotyczące poziomu kapitalizacji giełdowej pozyskano ze stron internetowych Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie⁵ oraz Börse Frankfurt⁶.

W ramach analiz wykorzystano metodę analizy zawartości, która stosowana jest w badaniach dotyczących ujawnień spółek⁷.

Przyjęto, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową rozumiany jest jako zbiór połączonych elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego, które służą zapewnieniu wiarygodności sprawozdań finansowych i raportów zarządu oraz ich zgodności z przepisami prawa, efektywności systemu rachunkowości, jak również wspieraniu procesów decyzyjnych.

4.2. Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w praktyce polskich i niemieckich spółek publicznych – wyniki badania

Ponad połowa badanych spółek funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego przedstawiła w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Jednocześnie uzyskane wyniki badania wskazują, że w praktyce spółek publicznych nie ma jednoznaczności co do celu tego systemu. Dodatkowo można dostrzec pewne różnice w tym zakresie między spółkami polskimi i niemieckimi.

Spółki niemieckie wskazywały przede wszystkim, że celem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest zapewnienie zgodności sprawozdań finansowych z przepisami prawa. Przykłady celów formułowanych przez niemieckie spółki przedstawiono poniżej:

5 <https://www.gpw.pl/> (dostęp: 1.06.2018).

6 <http://en.boerse-frankfurt.de/> (dostęp: 1.06.2018).

7 V. Beattie, W. McInnes, S. Fearnley, *A methodology for analysing and evaluating narratives in annual reports: a comprehensive descriptive profile and metrics for disclosure quality attributes*, „Accounting Forum” 2004, vol. 28, issue 3, s. 821–846.

Celem systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w odniesieniu do sprawozdawczości finansowej jest zapewnienie wystarczającej pewności co do wiarygodności zewnętrznej sprawozdawczości finansowej spółki poprzez zapewnienie przestrzegania w całej spółce ustawowych przepisów o rachunkowości, w szczególności Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej (MSSF) i wewnętrznych zasad sprawozdawczości finansowej (instrukcja (podręcznik) z zakresu rachunkowości).

Adidas⁸

Nadrzędnym celem naszego systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w zakresie rachunkowości jest zapewnienie, że sprawozdawczość finansowa jest przeprowadzana w odpowiedni sposób, tzn. tak, aby skonsolidowane sprawozdania finansowe i skonsolidowane sprawozdania z działalności były przygotowywane zgodnie ze wszystkimi odpowiednimi przepisami.

Siemens⁹

Podstawowym celem systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem związanego z rachunkowością jest zapewnienie właściwej sprawozdawczości finansowej w tym sensie, że skonsolidowane sprawozdania finansowe są zgodne z odpowiednimi przepisami.

Telefonica Deutschland¹⁰

System kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem związany z rachunkowością pomaga zapewnić systematyczne przestrzeganie wewnętrznych i zewnętrznych wymogów dotyczących rachunkowości.

MTU Aero Engines¹¹

Część spółek niemieckich wskazała, że celem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest zapewnienie wiarygodności sprawozdawczości finansowej:

8 <https://www.adidas-group.com/en/investors/financial-reports/> (dostęp: 7.07.2018).

9 [https://www.siemens.com/global/en/home/company/investor-relations/events-publications-ad-hoc.html?downloads\[0\]=10150&downloads\[1\]=10000&active=downloads](https://www.siemens.com/global/en/home/company/investor-relations/events-publications-ad-hoc.html?downloads[0]=10150&downloads[1]=10000&active=downloads) (dostęp: 7.07.2018).

10 <https://www.telefonica.de/investor-relations-en/annual-report.html> (dostęp: 7.07.2018).

11 <https://www.mtu.de/investor-relations/publications-events/financial-reports/> (dostęp: 7.07.2018).

System kontroli wewnętrznej odpowiedni dla procesów księgowych i sprawozdawczości finansowej ma za zadanie zapewnienie, że księgowość i sprawozdawczość finansowa jest poprawna i niezawodna.

BMW¹²

System kontroli wewnętrznej związany z rachunkowością gwarantuje właściwą i rzetelną sprawozdawczość finansową.

Symrise¹³

W spółkach niemieckich wskazywano również, że system kontroli nad sprawozdawczością ma zapewnić efektywność systemu rachunkowości:

System kontroli wewnętrznej obejmuje wszystkie zasady, procedury i działania mające na celu zapewnienie efektywnej, oszczędnej i dokładnej księgowości oraz zapewnienie zgodności z odpowiednimi przepisami prawnymi.

Lufthansa¹⁴

Głównym priorytetem systemu kontroli jest zapewnienie, iż rachunkowość jest efektywna, wydajna i formalnie poprawna oraz że jest zgodna z odpowiednimi przepisami prawnymi.

Sartorius¹⁵

Część spółek niemieckich wskazywała, że celem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest między innymi zarządzanie ryzykiem związanym ze sprawozdawczością finansową:

System zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej odnoszący się do sprawozdawczości finansowej obejmuje wszelkie regulacje wewnętrzne oraz środki mające na celu wykrywanie i zarządzanie ryzykiem związanym ze sprawozdawczością finansową.

Axel Springer¹⁶

12 <https://www.bmwgroup.com/en/investor-relations/financial-reports.html> (dostęp: 7.07.2018).

13 <https://www.symrise.com/investors/reports/2017/> (dostęp: 7.07.2018).

14 <https://investor-relations.lufthansagroup.com/en/publications/financial-reports.html> (dostęp: 7.07.2018).

15 <https://www.sartorius.com/en/company/investor-relations/sartorius-ag-investor-relations/news-financial-publications> (dostęp: 7.07.2018).

16 <https://www.axelspringer.com/en/event/publication-of-the-annual-report-2017> (dostęp: 7.07.2018).

Głównym celem systemu kontroli wewnętrznej związanego z rachunkowością jest unikanie ryzyka istotnych zniekształceń w sprawozdawczości finansowej, identyfikacja istotnych niedociągnięć oraz zapewnienie zgodności z obowiązującymi przepisami i instrukcjami wewnętrznymi. Obejmuje to sprawdzenie, czy skonsolidowane sprawozdanie finansowe i skonsolidowane sprawozdanie z działalności są zgodne z odpowiednimi standardami rachunkowości.

KION Group¹⁷

System kontroli nad sprawozdawczością finansową ma na celu identyfikację, ocenę i zarządzanie wszystkimi rodzajami ryzyka, które mogą mieć znaczący wpływ na prawidłowe przygotowanie jednostkowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych.

Zalando¹⁸

Jedna ze spółek niemieckich wskazała, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową wykracza poza zapewnienie wiarygodności sprawozdawczości finansowej. Celem cząstkowym tego systemu jest zapewnienie efektywności i opłacalności operacji biznesowych:

Grupa posiada system kontroli wewnętrznej, który zapewnia efektywność i opłacalność operacji biznesowych, regularną i dokładną księgowość oraz zgodność z kluczowymi przepisami prawa i regulacjami wewnętrznymi właściwymi dla spółki.

Fuchs Petrolub¹⁹

W polskich spółkach zwracano uwagę, iż system kontroli nad sprawozdawczością finansową ma na celu zapewnienie wiarygodności sprawozdań finansowych oraz ich zgodności z przepisami prawa:

W celu zapewnienia prawidłowości, rzetelności i zgodności sprawozdań finansowych z obowiązującymi przepisami prawa oraz generowania danych finansowych o wysokiej jakości, w Grupie funkcjonuje system kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem.

JSW²⁰

17 <http://reports.kiongroup.com/2017/ar/> (dostęp: 7.07.2018).

18 <https://annual-report.zalando.com/2017/annual-report/> (dostęp: 7.07.2018).

19 <https://www.fuchs.com/group/the-company/company/download-center/list/download-category-detail/570-financial-reports-2017/> (dostęp: 7.07.2018).

20 <https://www.jsw.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/raporty-okresowe/raporty-okresowe-2017/> (dostęp: 14.07.2018).

Grupa posiada system kontroli wewnętrznej zapewniający rzetelność, terminowość oraz wiarygodność sprawozdań finansowych.

Atal²¹

W Spółce dominującej funkcjonuje wdrożony i w pełni funkcjonalny system kontroli wewnętrznej w zakresie prowadzenia rachunkowości oraz sporządzania sprawozdań finansowych, którego celem jest zapewnienie rzetelnej i jasnej prezentacji sytuacji majątkowej i finansowej oraz płynności finansowej Spółki.

Rainbow²²

Jedna ze spółek polskich wskazała, że zarządzanie ryzykiem jest jednym z celów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową:

W jednostce dominującej wprowadzono rozwiązania organizacyjne, które zapewniają skuteczną i efektywną kontrolę, identyfikację, a także eliminowanie potencjalnych ryzyk przy sporządzaniu sprawozdań finansowych.

Grupa Azoty²³

W przypadku spółek polskich podejście do celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową często wykraczało poza zapewnienie wiarygodności sprawozdań finansowych czy ich zgodności z przepisami prawa. Spółki te wskazywały na wykorzystanie systemu kontroli do efektywnego zarządzania zasobami, zabezpieczenia przed stratami czy zapewnienia efektywności i skuteczności działań:

LPP SA posiada dopasowany do swoich potrzeb i specyfiki działalności sprawnie działający system kontroli wewnętrznej, który zapewnia:

- kompletność zafakturowania przychodów,
- właściwą kontrolę kosztów,
- efektywne wykorzystanie zasobów i aktywów,
- poprawność i wiarygodność informacji finansowych zawartych w sprawozdaniach finansowych i raportach okresowych,
- odpowiednią ochronę wrażliwych informacji i niedopuszczenie do niekontrolowanego wpływu informacji z firmy,
- skuteczne i szybkie identyfikowanie zaistniałych nieprawidłowości,
- identyfikowanie istotnych ryzyk i odpowiednie na nie reagowanie.

LPP²⁴

21 <https://atal.pl/dla-inwestorow/raporty/roczne.html> (dostęp: 14.07.2018).

22 <http://ir.r.pl/pr/390119/skonsolidowany-raport-roczny-rs-2017> (dostęp: 14.07.2018).

23 <http://tarnow.grupaazoty.com/index-q1-2017.html> (dostęp: 14.07.2018).

24 <https://www.lppsa.com/1609077> (dostęp: 14.07.2018).

Funkcjonujący w Orange Polska S.A. system kontroli wewnętrznej oraz zarządzania ryzykiem umożliwia zarządzanie ryzykiem związanym z osiągnięciem celów biznesowych (choć tego ryzyka całkowicie nie eliminuje), w istotnym stopniu zabezpieczając Spółkę przed poważnymi nieprawidłowościami w sprawozdawczości i stratami.

Orange²⁵

Celem systemu kontroli wewnętrznej jest wspomaganie procesów decyzyjnych, przyczyniając się do zapewnienia skuteczności i efektywności działania, wiarygodności sprawozdawczości finansowej oraz zgodności działalności z przepisami prawa i regulacjami wewnętrznymi.

Grupa Kruk²⁶

Jednostka Dominująca posiada system kontroli wewnętrznej, który dostarcza racjonalnego zapewnienia dotyczącego osiągnięcia celów Spółki w następujących obszarach:

- efektywność i skuteczność operacji,
- rzetelność sprawozdań finansowych,
- zgodność działań ze stosownymi przepisami i regulacjami.

Kogeneracja²⁷

Wyniki badań wskazują, że w praktyce wybranych spółek publicznych funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego system kontroli nad sprawozdawczością finansową, obok zapewnienia wiarygodności sprawozdań finansowych oraz ich zgodności z przepisami prawa, ma na celu usprawnienie procesów decyzyjnych.

Kompleksowe porównanie celów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w spółkach polskich i niemieckich jest niemożliwe ze względu na fakt, iż jedynie dziewiętnaście spółek polskich oraz czterdzieści pięć spółek niemieckich ujawniło informacje na ten temat.

W ramach badania zidentyfikowano dwanaście celów cząstkowych systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu przez spółki funkcjonujące w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego. Ponad 65% spółek publicznych spośród tych, które przedstawiły w raporcie zarządu cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wskazało jako cel cząstkowy zapewnienie zgodności sprawozdań finansowych z przepisami prawa. Z kolei

25 <http://orange-ir.pl/pl/results-center/results> (dostęp: 14.07.2018).

26 <https://pl.kruk.eu/relacje-inwestorskie/raporty/raporty-okresowe> (dostęp: 14.07.2018).

27 <http://www.kogeneracja.com.pl/pl/dla-inwestora/raporty-gieldowe-okresowe/> (dostęp: 14.07.2018).

połowa spółek publicznych spośród tych, które przedstawiły w raporcie zarządu cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wskazała jako cel cząstkowy zapewnienie wiarygodności sprawozdawczości finansowej.

Spółród spółek polskich, które w raportach zarządu ujawniły informacje na temat celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, zdecydowana większość wskazała jako cel cząstkowy zapewnienie wiarygodności sprawozdawczości finansowej. Z kolei zdecydowana większość spółek niemieckich, które w raportach zarządu ujawniły informacje na temat celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wskazała jako cel cząstkowy tego systemu zapewnienie zgodności sprawozdań finansowych z przepisami prawa. Wśród celów cząstkowych systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową spółki polskie i niemieckie wskazały zapewnienie wiarygodności raportu zarządu, zarządzanie ryzykiem związanym z procesem sporządzania sprawozdań finansowych, zapewnienie efektywności systemu rachunkowości, wspomaganie procesów decyzyjnych, identyfikowanie nieprawidłowości.

Jedna spółka niemiecka jako cel cząstkowy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wymieniła zabezpieczenie i ochronę aktywów, z kolei inna niemiecka spółka wymieniła zapewnienie uporządkowanych praktyk księgowych.

Jedna spółka polska jako cel cząstkowy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wskazała zarządzanie różnymi rodzajami ryzyka związanymi z osiągnięciem celów biznesowych (por. tabela 10).

W większości spółek publicznych funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego, które przedstawiły w raporcie zarządu cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wskazano, iż pełny cel systemu wykracza poza zapewnienie wiarygodności oraz zgodności z prawem sprawozdawczości finansowej i niefinansowej, jak również zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową. System wykorzystywany był jako narzędzie optymalizacji decyzji biznesowych. W przypadku niemal połowy spółek, które przedstawiły cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wskazano, że pełny cel tego systemu ogranicza się do zapewnienia wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej.

W przypadku ośmiu spółek polskich pełny cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ograniczał się do zapewnienia wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej. Z kolei w przypadku dziesięciu spółek niemieckich cel ten ograniczał się do zapewnienia zgodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej z przepisami prawa.

W przypadku jednej spółki polskiej oraz trzech spółek niemieckich pełny cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ograniczał się do zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową.

Co ciekawe, zarządzający jedną spółką polską wskazali, że pełnym celem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest zarządzanie różnymi rodzajami ryzyka związanymi z osiągnięciem celów biznesowych.

Tabela 10. Cele cząstkowe systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez spółki polskie oraz niemieckie w raportach zarządu

Lp.	Cele cząstkowe systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Zapewnienie wiarygodności sprawozdawczości finansowej	16	84,21	16	35,56
2	Zapewnienie wiarygodności raportu zarządu	1	5,26	2	4,44
3	Zapewnienie zgodności sprawozdań finansowych z przepisami prawa	8	42,11	34	75,56
4	Zapewnienie zgodności raportów zarządu z przepisami prawa	0	0,00	4	8,89
5	Zarządzanie różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową	3	15,79	12	26,67
6	Zapewnienie efektywności systemu rachunkowości	2	10,53	11	24,44
7	Wspomaganie procesów decyzyjnych w spółce	1	5,26	1	2,22
8	Zapewnienie uporządkowanych praktyk księgowych	0	0,00	1	2,22
9	Zabezpieczenie i ochrona aktywów jednostki	0	0,00	1	2,22
10	Ochrona wrażliwych informacji	1	5,26	0	0,00
11	Identyfikowanie zaistniałych nieprawidłowości	1	5,26	2	4,44
12	Zarządzanie różnymi rodzajami ryzyka związanymi z osiągnięciem celów biznesowych	1	5,26	0	0,00

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 11. Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez spółki polskie oraz niemieckie

Lp.	Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ogranicza się do zapewnienia wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej	8	42,11	3	6,67
2	Cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ogranicza się do zapewnienia zgodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej z przepisami prawa	1	5,33	10	22,22

Tabela 11 (cd.)

Lp.	Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
3	Cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ogranicza się do zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową	1	5,26	3	6,67
4	Cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ogranicza się do zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi z osiąganiem celów biznesowych	1	5,26	0	0
5	Cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową ogranicza się do zapewnienia wiarygodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej oraz zapewnienia zgodności sprawozdawczości finansowej i niefinansowej z przepisami prawa	3	15,79	7	15,56
6	Cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wykracza poza zapewnienie wiarygodności oraz zgodności z prawem sprawozdawczości finansowej i niefinansowej, jak również zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową	4	21,05	15	33,33

Źródło: opracowanie własne.

Pełny cel systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wykraczał poza zapewnienie wiarygodności oraz zgodności z prawem sprawozdawczości finansowej i niefinansowej, jak również zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową w przypadku czterech spółek polskich oraz piętnastu niemieckich (por. tabela 11).

Odmienne cele stawiane przed systemem kontroli nad sprawozdawczością finansową powodują, że różny jest zbiór elementów tego systemu, który był przedmiotem dalszej części badania.

4.3. System kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowany w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych – wyniki badania

Analiza zawartości informacyjnej ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową pozwoliła ustalić, jakie są w praktyce elementy tego systemu, to znaczy jakie elementy systemu zarządzania oraz mechanizmy ładu korporacyjnego zaangażowane są w jego funkcjonowanie.

Zidentyfikowano 148 szczegółowych pozycji ujawnień dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Ujawnienia były bardzo zróżnicowane. Wiele szczegółowych pozycji ujawnień prezentowanych było przez pojedyncze spółki. Dotyczy to zarówno spółek polskich, jak i niemieckich.

Szczegółowe pozycje ujawnień przypisano – analogicznie do badań prowadzonych przez autora w latach 2015–2016²⁸ – do następujących głównych obszarów informacyjnych:

- 1) „Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową”,
- 2) „Audyt finansowy”,
- 3) „Regulacje”,
- 4) „Sporządzanie sprawozdań finansowych”,
- 5) „Rada nadzorcza”,
- 6) „Narzędzia informatyczne”,
- 7) „Audyt wewnętrzny”,
- 8) „Ryzyko”,
- 9) „Rachunkowość zarządcza”,
- 10) „Organizacja systemu rachunkowości”,
- 11) „Bezpieczeństwo i ochrona danych”,
- 12) „Zarządzanie jakością”.

W ramach badania ustalono udział spółek prezentujących przynajmniej jedną szczegółową pozycję ujawnień w ramach wybranego głównego obszaru informacyjnego. Spółki publiczne funkcjonujące w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego najczęściej przedstawiały w raportach zarządu następujące obszary informacyjne dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową: „Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową”, „Regulacje”, „Sporządzanie sprawozdań finansowych” (por. tabela 12).

Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że struktura głównych obszarów informacyjnych prezentowanych przez spółki polskie i niemieckie jest zbliżona. Wskaźnik podobieństwa struktur wynosi 0,88²⁹ (por. tabela 13).

28 J. Gad, *The main categories of disclosures concerning control over financial reporting: The practice of companies listed on the Warsaw Stock Exchange*, „Business and Economic Horizons” 2015, vol. 11, no. 3, s. 162–172; tenże, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice...*, s. 1–10; tenże, *The pillars of internal control and risk management systems in relation to financial reporting: The perspective of the Polish and German capital markets*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 88(144), s. 37–60; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 23–46.

29 Wskaźnik przyjmuje wartości od 0 do 1, gdzie 0 oznacza, że struktury są zupełnie różne, a 1, że są takie same.

Tabela 12. Obszary informacyjne dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez większość badanych spółek funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego

Lp.	Obszar informacyjny	Spółki funkcjonujące w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego	
		Liczba spółek	Udział %
1	Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	98	92
2	Regulacje	91	91
3	Sporządzanie sprawozdań finansowych	81	81
4	Audyt finansowy	73	73
5	Audyt wewnętrzny	66	66
6	Rada nadzorcza	65	65
7	Narzędzia informatyczne	63	63
8	Organizacja systemu rachunkowości	62	62
9	Ryzyko	58	58

Źródło: opracowanie własne.

Większość spółek polskich przedstawiło w raportach zarządu osiem głównych obszarów informacyjnych dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową: „Audyt finansowy”, „Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową”, „Regulacje”, „Sporządzanie sprawozdań finansowych”, „Rada nadzorcza”, „Narzędzia informatyczne”, „Audyt wewnętrzny”, „Ryzyko”. Z kolei większość spółek niemieckich przedstawiło dziesięć głównych obszarów informacyjnych dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową: „Regulacje”, „Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową”, „Sporządzanie sprawozdań finansowych”, „Organizacja systemu rachunkowości”, „Audyt wewnętrzny”, „Ryzyko”, „Rada nadzorcza”, „Narzędzia informatyczne”, „Bezpieczeństwo i ochrona danych”, „Audyt finansowy” (por. tabela 13).

Obszarem informacyjnym prezentowanym przez największą liczbę spółek polskich był „Audyt finansowy”, z kolei obszarem informacyjnym prezentowanym przez największą liczbę spółek niemieckich były „Regulacje”. Zdecydowanie większa liczba spółek polskich w porównaniu do spółek niemieckich prezentowała informacje w ramach obszaru informacyjnego „Audyt finansowy”. Z kolei zdecydowanie większa liczba spółek niemieckich w porównaniu do spółek polskich prezentowała informacje w ramach grup informacyjnych „Organizacja systemu rachunkowości” oraz „Bezpieczeństwo i ochrona danych” (por. tabela 13).

Badane spółki publiczne funkcjonujące w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego prezentowały najwięcej szczegółowych pozycji ujawnień dotyczących ogólnej charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

(28 pozycji), sporządzania sprawozdań finansowych (25 pozycji), działalności rady nadzorczej (23 pozycje), organizacji systemu rachunkowości (18 pozycji) (por. tabele 14–25).

Tabela 13. Główne obszary informacyjne prezentowane przez polskie i niemieckie spółki publiczne w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową

Lp.	Obszar informacyjny	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Audyt finansowy	47	94	26	52
2	Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	43	86	49	98
3	Regulacje	41	82	50	100
4	Sporządzanie sprawozdań finansowych	39	78	42	84
5	Rada nadzorcza	35	70	30	60
6	Narzędzia informatyczne	33	66	30	60
7	Audyty wewnętrzne	27	54	39	78
8	Ryzyko	26	52	32	64
9	Rachunkowość zarządcza	21	42	14	28
10	Organizacja systemu rachunkowości	20	40	42	84
11	Bezpieczeństwo i ochrona danych	19	38	29	58
12	Zarządzanie jakością	1	2	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Informacje dotyczące obligatoryjnego badania sprawozdań finansowych prezentowane były przede wszystkim przez spółki polskie. Aż 92% spółek polskich wskazało, że ich sprawozdania finansowe podlegają badaniu (przeładowi) przez biegłego rewidenta. Analogiczną informację ujawniło 32% spółek niemieckich. Biorąc pod uwagę fakt, iż sprawozdania finansowe wszystkich emitentów papierów wartościowych podlegają obligatoryjnemu badaniu przez biegłego rewidenta, istotność tej informacji jest niewielka. Niemal 60% spółek polskich ujawniło informacje na temat procesu wyboru biegłego rewidenta. W ramach tych ujawnień spółki zazwyczaj wskazywały organ, który wybiera biegłego rewidenta. Żadna ze spółek niemieckich nie ujawniła informacji na ten temat.

Co ważne, trzy spółki polskie i siedem niemieckich wskazało, że biegły rewident dokonał przeglądu adekwatności i efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (por. tabela 14).

Najwięcej szczegółowych pozycji ujawnień dotyczyło ogólnej charakterystyki systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową obejmującej ogólne zasady funkcjonowania systemu oraz grupy narzędzi wykorzystanych w jego ramach. Aż 90% spółek niemieckich zaprezentowało cel systemu kontroli nad sprawozdawczością

finansową. Była to najczęściej prezentowana pozycja szczegółowa wśród wszystkich ujawnień dokonywanych przez spółki niemieckie. Wskazanie celu systemu kontroli wydaje się być kluczowe, gdyż pozwala ustalić, jak dana spółka rozumie system kontroli oraz po co go tworzy. Analogiczną pozycję szczegółową zaprezentowało jedynie 38% spółek polskich.

Tabela 14. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Audyty finansowy”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Informacja na temat poddania sprawozdania finansowego badaniu (przeglądowi) przez biegłego rewidenta	46	92	16	32
2	Proces wyboru biegłego rewidenta	29	58	0	0
3	Wnioski z audytu finansowego przekazywane są radzie nadzorczej (komitetowi audytu)	6	12	0	0
4	Czas trwania umowy z biegłym rewidentem	5	10	0	0
5	Zasady zmieniania biegłego rewidenta	4	8	0	0
6	Informacje, iż biegły rewident dokonywał przeglądu adekwatności i efektywności systemu kontroli wewnętrznej	3	6	7	14
7	Informacja, iż biegły rewident omawia w trakcie audytu z członkami zarządu oraz pracownikami poprawność ujęcia poszczególnych zagadnień w sprawozdaniach finansowych oraz raportach zarządu	2	4	0	0
8	Informacje na temat wykorzystania rekomendacji biegłego rewidenta dotyczących usprawnienia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	1	2	0	0
9	Cykliczny harmonogram wzajemnej komunikacji między zarządem, biegłym rewidentem i komitetem audytu (<i>audit life cycle</i>)	1	2	0	0
10	Informacja, iż biegły rewident dokonuje audytu systemu wczesnego ostrzegania o ryzyku oraz systemu monitorowania ryzyka	0	0	5	10
11	Informacja, iż biegły rewident przekazuje komitetowi audytu rekomendacje dotyczące usprawnienia systemu kontroli wewnętrznej	0	0	3	6

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno spółki polskie (46%), jak i niemieckie (34%) wskazały, że jednostką odpowiedzialną za stworzenie oraz utrzymanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest zarząd. W przypadku spółek polskich była to najczęściej prezentowana (w ramach danego obszaru ujawnień) pozycja szczegółowa.

Wyniki badań wskazują na trzy główne różnice między ujawnieniami prezentowanymi przez spółki polskie i niemieckie. Pierwsza dotyczy regularnej oceny jakości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Ujawnienia na ten temat zaprezentowały dwadzieścia trzy spółki niemieckie i tylko czternaście spółek polskich. Kolejna różnica dotyczy wykorzystania modelu COSO do budowy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. W Polsce jedynie dwie spółki wykorzystywały ten model, z kolei w Niemczech osiemnaście. Trzecia różnica związana jest z asekuracyjnym podejściem do skuteczności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Aż siedemnaście spółek niemieckich wskazało, że skuteczność systemu kontroli nie może być gwarantowana, gdyż występują zjawiska, na które spółka nie ma wpływu. Mowa tu chociażby o przestępstwach czy decyzjach uznaniowych. Żadna ze spółek polskich nie ujawniła takich informacji (por. tabela 15).

Jedynie sześć spółek niemieckich oraz cztery spółki polskie ujawniły, że dokonały oceny skuteczności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w 2017 roku. W ramach tej oceny nie zidentyfikowano żadnych słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Tabela 15. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Jednostka odpowiedzialna za funkcjonowanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (zarząd)	23	46	17	34
2	Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	19	38	45	90
3	Składowe (elementy) systemu kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem	15	30	22	44
4	Informacje na temat regularnej oceny jakości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	14	28	23	46
5	Informacje na temat procedur związanych z funkcjonowaniem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	11	22	7	14
6	Wyniki oceny skuteczności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przeprowadzonej w roku 2017	4	8	6	12
7	Informacje na temat kontroli merytorycznych i formalno-rachunkowych	3	6	0	0
8	Informacje na temat realizacji procesu samokontroli, jak również kontroli funkcjonalnej i instytucjonalnej	3	6	0	0

Tabela 15 (cd.)

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
9	Model trzech linii obrony w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	2	4	2	4
10	Wykorzystanie modelu COSO do budowy i rozwoju systemu kontroli wewnętrznej	2	4	18	36
11	Informacja, iż kontrola funkcjonalna jest wykonywana w formie samokontroli, kontroli funkcjonalnej pionowej i poziomej oraz automatyzacji procesów	2	4	1	2
12	Informacje na temat stosowania wewnętrznych mechanizmów kontrolnych (rozdział obowiązków, autoryzacja danych, weryfikacja poprawności otrzymanych danych, niezależne sprawdzenia – testy)	1	2	1	2
13	Szczegółowe zadania składające się na kontrolę funkcjonalną (sprawdzanie, czy procesy przebiegają prawidłowo, analizowanie, czy procedury są wykonywane przez pracowników, czy nie występuje konflikt interesów, monitorowanie sprawozdawczości finansowej, sprawdzanie przestrzegania przepisów)	1	2	0	0
14	Kontrole spójności danych, kontrole sprzętowe, kontrole operacyjne i kontrole uprawnień	1	2	0	0
15	System kontroli zapewnia zgodność rachunkowości danego podmiotu z polskim rozporządzeniem w sprawie informacji bieżących i okresowych	1	2	0	0
16	Automatyzacja procesu kontroli wewnętrznej	1	2	1	2
17	Efektywność systemu może być ograniczona przez uznaniowe decyzje, przestępstwa, wadliwe elementy systemu kontroli oraz inne zdarzenia; wskazanie, że absolutna efektywność systemu nie może być gwarantowana	0	0	17	34
18	System kontroli zintegrowany jest z systemem sprawozdawczości finansowej	0	0	12	24
19	Zarządzający spółkami zależnymi muszą co pół roku (co roku) przygotowywać potwierdzenia, że system kontroli wewnętrznej jest efektywny w stosunku do rachunkowości i raportowania finansowego	0	0	5	10
20	Kwartalna samoocena efektywności procesów kontrolnych; samokontrola prawidłowości wykonywania własnej pracy (w tym proces kwartalnej samooceny)	0	0	2	4
21	System kontroli nad sprawozdawczością finansową jest elementem systemu zarządzania jednostki	0	0	2	4
22	Zarząd okresowo poddaje spółkę ocenie przez podmiot zewnętrzny pod kątem funkcjonowania systemu kontroli wewnętrznej oraz ryzyka nadużyć	0	0	1	2

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
23	Na koniec roku dokonywana jest przez zarząd ocena efektywności systemu kontroli (<i>management self-audit</i>)	0	0	1	2
24	Efektywność systemu oceniana jest kaskadowo na zasadzie samooceny – w pierwszej kolejności system ocenia osoba zaangażowana w system, potem menedżer, a na końcu zarząd	0	0	1	2
25	System kontroli jest scalony z systemem ładu korporacyjnego	0	0	1	2
26	Macierz kontroli skonstruowana dla potrzeb systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	0	0	1	2
27	Wykorzystanie standardu COBIT (<i>Control Objectives for Information and Related Technology</i> ^{a)})	0	0	1	2
28	System kontroli dopasowany jest do modelu biznesowego jednostki	0	0	1	2

a) Zbiór dobrych praktyk z zakresu IT Governance.

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa badanych spółek w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zaprezentowała informacje dotyczące stosowanych regulacji. Aż 56% spółek polskich wskazało, że istotnym elementem systemu kontroli są regulacje wewnętrzne dotyczące sporządzania sprawozdań finansowych. Mowa tu o przyjętych procedurach, zarządzeniach, instrukcjach. Analogicznych informacji nie ujawniały spółki niemieckie, natomiast 80% z nich wskazało, że w całej grupie kapitałowej stosuje opracowany specjalnie dla potrzeb spółki podręcznik (przewodnik) rachunkowości. Wydaje się, że jest to uporządkowany zestaw instrukcji, zarządzeń, procedur. W przypadku polskich i niemieckich spółek prezentowane były informacje na temat źródeł regulacji wykorzystanych do przygotowania sprawozdań finansowych. Spółki wskazywały zarówno na regulacje krajowe, jak i międzynarodowe. Informacje na ten temat ujawniło 54% spółek polskich oraz 64% spółek niemieckich.

Informacje na temat śledzenia zmian przepisów i regulacji dotyczących sprawozdawczości finansowej prezentowane były częściej w niemieckich niż polskich spółkach. Pięć spółek niemieckich ujawniło, iż w systemie kontroli wykorzystywany jest przewodnik dotyczący kontroli wewnętrznej nad raportowaniem finansowym. Jednocześnie trzy spółki niemieckie wskazały na stosowanie przepisów ustawy Sarbanesa-Oxleya przy sporządzaniu sprawozdań finansowych (por. tabela 16).

Tabela 16. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Regulacje”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Informacje na temat przyjętych w spółce regulacji wewnętrznych dotyczących procesu sporządzania sprawozdań finansowych (procedury, zarządzenia, karty obowiązków, unormowania w zakresie odpowiedzialności materialnej, regulaminy, instrukcje)	28	56	0	0
2	Informacje na temat źródeł regulacji sprawozdawczości finansowej (ustawa o rachunkowości, Międzynarodowe Standardy Rachunkowości, Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej, German Commercial Code, German Act to Modernize Accounting Law, regulacje giełdowe)	27	54	32	64
3	Ujednolicona dla całej grupy kapitałowej polityka rachunkowości	15	30	12	24
4	Informacje na temat śledzenia zmian przepisów i regulacji dotyczących sprawozdawczości finansowej	8	16	22	44
5	Funkcjonujące w spółce: kodeks etyczny związany ze sprawami finansowymi (<i>code of ethics for financial matters</i>), kodeks etyki zawodowej (<i>code of professional ethics</i>) oraz kodeks postępowania fair play (<i>fair play code of conduct</i>)	1	2	2	4
6	Opracowany przez spółkę podręcznik (przewodnik) rachunkowości stosowany w całej grupie kapitałowej	0	0	40	80
7	Przewodnik dotyczący kontroli wewnętrznej nad raportowaniem finansowym	0	0	5	10
8	Stosowanie przepisów ustawy Sarbanesa-Oxleya przy sporządzaniu sprawozdań finansowych	0	0	3	6
9	Jednostka postępuje zgodnie z zaleceniami Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej i Kontroli Jakości	0	0	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Podlegające badaniu spółki publiczne zaprezentowały łącznie dwadzieścia pięć pozycji szczegółowych w ramach obszaru informacyjnego „Sporządzanie sprawozdań finansowych”. Spółki niemieckie prezentowały zdecydowanie więcej informacji szczegółowych dotyczących sporządzania sprawozdań finansowych niż spółki polskie.

Zarówno spółki polskie, jak i niemieckie wskazywały w ujawnieniach jednostkę odpowiedzialną za sporządzenie sprawozdania finansowego. Informacje na ten temat ujawniło 60% spółek polskich oraz 38% niemieckich. Niemal 40% spółek polskich oraz 24% niemieckich ujawniło informacje ogólne na temat procesu sporządzania sprawozdań finansowych.

Aż 40% spółek niemieckich ujawniło, że przy sporządzaniu sprawozdań finansowych korzysta z centrów usług wspólnych (*shared service centres*). Działalność tych jednostek przyczynia się do standaryzacji procesu sprawozdawczości finansowej. Żadna ze spółek polskich nie ujawniła informacji na ten temat (por. tabela 17).

Tabela 17. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Sporządzanie sprawozdań finansowych”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Jednostki odpowiedzialne za sporządzenie sprawozdania finansowego oraz nadzór nad nim	30	60	19	38
2	Informacje ogólne na temat procesu sporządzania sprawozdania finansowego	19	38	12	24
3	Jednolite zasady i procedury konsolidacji danych finansowych zapewnione przez ujednolicone raporty	11	22	9	18
4	Autoryzacja sprawozdań przed ich publikacją	10	20	1	2
5	Czynności kontrolne stosowane w trakcie sporządzania sprawozdania finansowego	6	12	7	14
6	Wewnętrzny podział obowiązków dotyczących sprawozdań finansowych	6	12	7	14
7	Proces sporządzenia sprawozdań finansowych opisany jest w wewnętrznych regulacjach oraz zarządzeniu prezesa zarządu	4	8	1	2
8	Sprawozdania finansowe zatwierdzane są przez walne zgromadzenie akcjonariuszy	3	6	0	0
9	Jednolite wzory sprawozdań finansowych	3	6	0	0
10	Po sporządzeniu sprawozdań finansowych są one poddawane analizie trendów oraz analizie odchyień	3	6	1	2
11	Sformalizowany proces sporządzania sprawozdań finansowych	2	4	0	0
12	Kontrola związana ze sporządzeniem sprawozdań finansowych obejmuje m.in.: kontrolę jakości danych wejściowych, kontrolę mapowania danych ze źródłowych systemów operacyjnych do sprawozdań finansowych, przegląd analityczny oparty na wiedzy specjalistów	2	4	2	4
13	W celu eliminacji różnych rodzajów ryzyka związanych ze sprawozdawczością finansową określono strukturę procesu sporządzania sprawozdań finansowych w dwóch warstwach, tj. aplikacyjnej i merytorycznej	1	2	0	0
14	Rozwiązania mające na celu uniknięcie błędnych szacunków wynikających z MSSF	1	2	1	2

Tabela 17 (cd.)

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
15	Rachunkowość prowadzona jest w spółkach zależnych. Spółka matka wykonuje wybrane czynności, takie jak np. konsolidacja, szacowanie świadczeń emerytalnych, testy utraty wartości	1	2	10	20
16	Informacja na temat zgodności sprawozdań finansowych z polityką rachunkowości	1	2	0	0
17	Wieloetapowy proces opiniowania oraz autoryzacji sprawozdań	1	2	1	2
18	Standaryzacja procesu sprawozdawczości finansowej przez działalność centrów usług wspólnych (<i>shared service centres</i>). Centra usług wspólnych wspierają jednostki lokalne w przygotowaniu sprawozdań finansowych	0	0	20	40
19	Zautomatyzowane i niezautomatyzowane uzgodnienia	0	0	13	26
20	Ręczne i systemowe kontrole na wszystkich poziomach organizacji	0	0	11	22
21	Członkowie zarządu potwierdzają, że sprawozdania finansowe zawierają prawdziwe i rzetelne dane	0	0	5	10
22	Specjalnej kontroli podlegają korekty manualne	0	0	2	4
23	Konsultacje z innymi działami (controlling, podatki, IT) podczas sporządzania sprawozdań finansowych	0	0	2	4
24	Wskazanie odpowiedzialności Komitetu ds. Ujawnień za poprawność danych zawartych w sprawozdaniach finansowych i ich zgodność z przepisami prawa	0	0	1	2
25	Testy utraty wartości dokonywane są centralnie dla jednostek generujących przepływy pieniężne	0	0	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Informacje na temat funkcjonowania rad nadzorczych w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane były przede wszystkim przez spółki polskie. Ujawnienia te dotyczyły oceny sprawozdania finansowego przez radę nadzorczą. Informacje na ten temat zaprezentowało 36% spółek polskich oraz 6% spółek niemieckich. Spółki polskie prezentowały szczegółowe zadania komitetu audytu związane z system rachunkowości. W większości przypadków przywoływane były zadania wymienione literalnie w ustawie o biegłych rewidentach z 2017 roku³⁰.

Jedynie siedem spółek polskich oraz jednaście niemieckich wskazało, że komitet audytu (rada nadzorcza) monitoruje efektywność systemu kontroli nad

³⁰ Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r., poz. 1089).

sprawozdawczością finansową. Dwie spółki polskie oraz szesnaście niemieckich ujawniło, że ich rady nadzorcze oraz komitety audytu otrzymują regularne raporty dotyczące efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (por. tabela 18).

Tabela 18. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Rada nadzorcza”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Ocena sprawozdania finansowego przez radę nadzorczą	18	36	3	6
2	Szczegółowe zadania komitetu audytu związane z funkcjonowaniem systemu (np. monitorowanie procesu sprawozdawczości finansowej oraz niezależności biegłego rewidenta, przygotowanie rekomendacji dla rady nadzorczej dotyczącej przyjęcia lub odrzucenia sprawozdania finansowego)	15	30	5	10
3	Wskazanie, że w strukturze rady nadzorczej funkcjonuje komitet audytu	8	16	0	0
4	Wskazanie, iż rada nadzorcza (w tym w szczególności komitet audytu) sprawuje stały nadzór nad procesem raportowania finansowego	8	16	6	12
5	Komitet audytu (rada nadzorcza) monitoruje efektywność systemu kontroli wewnętrznej oraz zarządzania ryzykiem	7	14	11	22
6	Informacje związane z realizacją przez rady nadzorcze obowiązków wynikających z art. 4a ustawy o rachunkowości ^{a)}	6	12	0	0
7	Budżet na kolejny rok i plan biznesowy zatwierdzany jest przez radę nadzorczą	5	10	0	0
8	Czynności komitetu audytu dokonywane na rzecz zapewnienia niezależności biegłego rewidenta	3	6	1	2
9	W skład rady nadzorczej wchodzi określona liczba członków spełniających kryteria niezależności	3	6	0	0
10	Informacja, iż po zakończeniu badania sprawozdania finansowe przekazywane są radzie nadzorczej	3	6	0	0
11	Ocena wyników badania dokonywana przez komitet audytu w trakcie spotkania z biegłym rewidentem (także bez udziału zarządu)	3	6	2	4
12	Rada nadzorcza oraz komitet audytu otrzymują regularne raporty dotyczące efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	2	4	16	32

Tabela 18 (cd.)

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
13	Informacje na temat dokonywanej przez radę nadzorczą oceny sprawozdań finansowych w zakresie ich zgodności z księgami i dokumentami oraz ze stanem faktycznym	1	2	0	0
14	Zarząd informuje radę nadzorczą na każdym jej posiedzeniu odnośnie spraw spółki	1	2	0	0
15	Zarząd przekazuje radzie nadzorczej raport zarządu oraz sprawozdanie finansowe do zatwierdzenia	0	0	2	4
16	Komitet audytu omawia wyniki pracy audytu wewnętrznego z jego kierownikiem (także bez udziału zarządu)	0	0	1	2
17	Funkcjonowanie w ramach rady nadzorczej komitetu ds. kontroli nad sprawozdawczością finansową	0	0	1	2
18	Ocena raportu zarządu dokonywana przez radę nadzorczą	0	0	1	2
19	Sprawozdania finansowe przed ich zatwierdzeniem są udostępniane komitetowi audytu (radzie nadzorczej)	0	0	1	2
20	Raz w roku prezentowane są radzie nadzorczej przez zarząd rodzaje ryzyka związane ze sprawozdawczością finansową	0	0	1	2
21	Komitet audytu przekazuje radzie nadzorczej i innym komitetom raporty na temat swojej pracy oraz na temat istotnych wniosków związanych z tą pracą	0	0	1	2
22	Sporządzanie i dystrybucja do zarządu i rady nadzorczej raportów okresowych, w tym sprawozdań finansowych	0	0	1	2
23	Komitet audytu omawia z zarządem rekomendacje biegłego rewidenta i audytu wewnętrznego dotyczące sprawozdawczości finansowej	0	0	1	2

a) Kierownik jednostki oraz członkowie rady nadzorczej lub innego organu nadzorującego jednostki są zobowiązani do zapewnienia, aby sprawozdanie finansowe, skonsolidowane sprawozdanie finansowe, sprawozdanie z działalności (raport zarządu) oraz sprawozdanie z działalności (raport zarządu) grupy kapitałowej spełniały wymagania przewidziane w ustawie.

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno spółki polskie, jak i niemieckie wskazywały, że istotnymi elementami systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są narzędzia informatyczne. Spółki najczęściej wskazywały na programy ERP. Informacje na temat narzędzi informatycznych zaprezentowało 66% spółek polskich oraz 58% spółek niemieckich. Dodatkowo pięć spółek niemieckich ujawniło, że wykorzystuje Centralny System Dokumentacji zintegrowany z systemem informatycznym, służący dokumentowaniu kluczowych kontroli (por. tabela 19).

Tabela 19. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Narzędzia informatyczne”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Informacje dotyczące wykorzystania dla potrzeby systemu narzędzi informatycznych (np. ERP)	33	66	29	58
2	Zintegrowany z systemem informatycznym Centralny System Dokumentacji służący dokumentowaniu kluczowych kontroli	0	0	5	10

Źródło: opracowanie własne.

Zarówno w spółkach polskich, jak i niemieckich audyt wewnętrzny stanowił element systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Informacje na ten temat ujawniło 52% spółek polskich oraz 48% spółek niemieckich. W przypadku jedenastu spółek polskich oraz dwudziestu czterech spółek niemieckich w ramach audytu wewnętrznego dokonywano niezależnej oceny adekwatności, prawidłowości i efektywności funkcjonującego w danej spółce systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Jedynie cztery spółki polskie oraz dwie niemieckie wskazały, że audyt wewnętrzny jest niezależny i funkcjonalnie podległy komitetowi audytu (por. tabela 20).

Tabela 20. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Audyt wewnętrzny”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Funkcjonowanie audytu wewnętrznego, który uczestniczy w identyfikacji ryzyka i ocenie mechanizmów kontrolnych (instytucjonalna kontrola wewnętrzna realizowana przez audytora wewnętrznego)	26	52	24	48
2	Audyt wewnętrzny dokonuje niezależnej oceny adekwatności, prawidłowości i efektywności funkcjonujących systemów: kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem	11	22	24	48
3	Wykorzystanie rocznych planów (programów) audytu wewnętrznego	8	16	3	6
4	Audyt wewnętrzny może realizować doraźne audyty zlecone przez zarząd lub radę nadzorczą	7	14	0	0
5	Wyniki audytu wewnętrznego przekazywane są do zarządu oraz rady nadzorczej	6	12	3	6

Tabela 20 (cd.)

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
6	Audyt wewnętrzny jest niezależny i funkcjonalnie podległy komitetowi audytu	4	8	2	4
7	Departament audytu przekazuje radzie nadzorczej i komitetowi audytu informacje o ewentualnych nieprawidłowościach w działaniu systemu kontroli	2	4	1	2
8	Audyty wewnętrzne sprawozdań finansowych w jednostkach zależnych	2	4	1	2
9	Dyrektor audytu wewnętrznego obecny jest podczas posiedzeń zarządu i rady nadzorczej dotyczących systemu kontroli	1	2	0	0
10	Audyt wewnętrzny corocznie prowadzi proces oceny różnych rodzajów ryzyka oraz przeprowadza testy mechanizmów kontrolnych	1	2	0	0
11	Wyniki prac audytu wewnętrznego wykorzystywane są do doskonalenia systemu kontroli	0	0	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Ujawnienia dotyczące ryzyka były w raportach badanych spółek bardzo zróżnicowane. Udział spółek polskich prezentujących informacje na temat wykorzystania w systemie kontroli nad sprawozdawczością finansową narzędzi zarządzania ryzykiem był większy niż udział spółek niemieckich. Z kolei udział spółek niemieckich prezentujących informacje na temat realizacji procesu zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych był zdecydowanie większy niż w spółkach polskich. Tym samym zarządy spółek niemieckich w większej mierze odnosiły się do kluczowego aspektu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, czyli zarządzania ryzykiem związanym z funkcjonowaniem systemu rachunkowości (por. tabela 21).

Informacje na temat rachunkowości zarządczej prezentowane były zarówno przez spółki polskie, jak i niemieckie. Spółki wskazały w ujawnieniach, że w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wykorzystują raporty wewnętrzne zawierające kluczowe dane finansowe, wskaźniki operacyjne oraz informacje na temat segmentów biznesowych. Zarządy spółek wykorzystują sprawozdawczość zarządczą do sporządzania sprawozdań finansowych. Informacje na ten temat zaprezentowało 34% spółek polskich oraz 20% spółek niemieckich.

Zarówno spółki polskie, jak i niemieckie wykorzystywały budżetowanie w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Dodatkowo spółki polskie ujawniły, iż w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową dokonują przeglądu planów operacyjnych oraz strategicznych spółki (por. tabela 22).

Tabela 21. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Ryzyko”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Wykorzystanie w systemie kontroli nad sprawozdawczością finansową narzędzi zarządzania ryzykiem	22	44	15	30
2	Rodzaje ryzyka związane z funkcjonowaniem jednostki	6	12	1	2
3	Przyjęta w jednostce polityka zarządzania ryzykiem, np. polityka zarządzania ryzykiem rynkowym, kursowym, finansowym	4	8	1	2
4	Rodzaje ryzyka związanego ze sporządzaniem sprawozdań finansowych	3	6	1	2
5	Wskazanie jednostki odpowiedzialnej za zarządzanie ryzykiem związanym ze sporządzaniem sprawozdań finansowych	3	6	1	2
6	Informacje na temat stworzenia mapy ryzyka	2	4	0	0
7	Za zarządzanie zidentyfikowanymi rodzajami ryzyka odpowiadają tzw. właściciele różnych rodzajów ryzyka	2	4	0	0
8	Realizacja procesu zarządzania ryzykiem w odniesieniu do procesu sporządzania sprawozdań finansowych (np. identyfikacja i ocena obszarów ryzyka wraz z określeniem działań niezbędnych do jego ograniczenia lub eliminacji)	1	2	17	34
9	Wykorzystanie matrycy kontroli ryzyka (<i>groupwide risk and control matrix</i>)	1	2	4	8
10	Audyt sprawności procesu zarządzania ryzykiem	1	2	2	4
11	Stworzony jest w spółce centralny katalog różnych rodzajów ryzyka	0	0	7	14
12	Raporty (kwartalne) dotyczące ryzyka przygotowywane dla zarządu	0	0	5	10
13	Spółka na bieżąco monitoruje istotne czynniki ryzyka (podatkowego i prawnego, gospodarczego, operacyjnego)	0	0	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Informacje na temat organizacji systemu rachunkowości prezentowane były przede wszystkim przez spółki niemieckie. Należy zauważyć, że był to obszar, który zajmował największą część ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową w spółkach niemieckich. Zdecydowana większość (72%) tych spółek prezentowała informacje na temat rozdzielenia funkcji związanych z systemem rachunkowości. Spółki wskazywały na zasadę *four-eyes principle*. Informacje na temat rozdzielenia funkcji w systemie rachunkowości ujawniło jedynie 16% spółek polskich.

Tabela 22. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Rachunkowość zarządcza”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Informacje na temat wykorzystania (w tym do sporządzania sprawozdań finansowych) przez zarząd okresowych raportów z informacją zarządczą dotyczących kluczowych danych finansowych, wskaźników operacyjnych, segmentów biznesowych	17	34	10	20
2	Informacje na temat wykorzystania systemu kontroli budżetowej, w tym wskazanie, że budżety powinny być zgodne z planem strategicznym	10	20	8	16
3	Wykorzystanie w systemie kontroli informacji pozyskanych w trakcie przeglądu wyników finansowych, realizacji strategii, planów operacyjnych, planów ekonomiczno-finansowych	10	20	0	0
4	Wskazanie, że polityka rachunkowości stosowana jest zarówno w sprawozdawczości finansowej, jak i do raportowania zarządczego	4	8	0	0
5	Informacja na temat regularnej sprawozdawczości wewnętrznej spółek zależnych na rzecz emitenta	0	0	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Większość (54%) spółek niemieckich wskazała, że w ramach systemu kontroli stosuje zasadę podwójnej kontroli (*dual-control principle*). Jedynie dwie polskie spółki przedstawiły informacje na ten temat.

Zarządzający spółkami niemieckimi przyznawali, że korzystają z pomocy niezależnych ekspertów specjalizujących się w takich obszarach, jak na przykład świadczenia emerytalne, płatności w formie akcji, połączenia jednostek gospodarczych, rozliczenia podatkowe. Informacje na ten temat ujawniło 32% spółek niemieckich i tylko 2% spółek polskich.

Zarządzający spółkami polskimi wskazywali, że ich pracownicy posiadają odpowiednie kwalifikacje z zakresu sprawozdawczości finansowej. Informacje na ten temat zaprezentowało 16% spółek polskich oraz 4% spółek niemieckich. Z kolei zarządzający spółkami niemieckimi wskazywali, że ich pracownicy odbywają regularne szkolenia z obszaru rachunkowości. Informacje na ten temat zaprezentowało 28% spółek niemieckich, nie zaprezentowała ich natomiast żadna spółka polska (por. tabela 23).

Zarówno spółki polskie, jak i niemieckie prezentowały informacje na temat bezpieczeństwa i ochrony danych. Niemal połowa (46%) spółek niemieckich wskazała, że elementem systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest kontrola dostępu do danych pochodzących z systemu rachunkowości. Analogiczne ujawnienia zaprezentowało 14% spółek polskich (por. tabela 24).

Tabela 23. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Organizacja systemu rachunkowości”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Pracownicy posiadają odpowiednie kwalifikacje z obszaru rachunkowości	8	16	2	4
2	Zasada rozdzielenia funkcji (księgowanie, nadzór, zatwierdzanie; administracja, wdrożenie, wykonanie, autoryzacja) (<i>four-eyes principle</i>)	8	16	36	72
3	Informacje na temat systemu obiegu dokumentów finansowo-księgowych	7	14	0	0
4	Zasada podwójnej kontroli (<i>dual-control principle</i>)	2	4	27	54
5	Jednolity dla wszystkich spółek z grupy zakładowy plan kont	1	2	6	12
6	Wykorzystanie przez zarząd niezależnych ekspertów specjalizujących się w wybranych obszarach rachunkowości, takich jak: świadczenia emerytalne, płatności w formie akcji, połączenia jednostek gospodarczych, rozliczenia podatkowe	1	2	16	32
7	Analiza sprawozdań finansowych pod kątem ich efektywności i kompletności przez niezależnych specjalistów	1	2	0	0
8	Stworzony komitet ujawnień, który kontroluje poszczególne finansowe i niefinansowe informacje przed ich publikacją	1	2	0	0
9	Regularne szkolenia dla pracowników zajmujących się sprawozdawczością finansową	0	0	14	28
10	Dane księgowe są regularnie, losowo, wyrywkowo sprawdzane pod względem kompletności i odpowiedniości	0	0	4	8
11	Dział kontrolingu sprawuje kontrolę nad procesami bieżącymi, planami finansowymi i operacyjnymi oraz sporządzaniem sprawozdań finansowych. Regularność oraz wiarygodność sprawozdań finansowych sprawdzana jest przez specjalną grupę (<i>Accounting and Controlling</i>)	0	0	3	6
12	Umiejętności pracowników działów rachunkowości są sprawdzane w procesie rekrutacji	0	0	2	4
13	W spółce powołany jest niezależny dział (<i>Management Finance</i>), który zajmuje się zapewnieniem, by sprawozdania finansowe były zgodne z prawem oraz wewnętrznymi regulacjami	0	0	1	2
14	Oddzielny dział, który zajmuje się kontrolą sprawozdań finansowych przed konsolidacją	0	0	1	2

Tabela 23 (cd.)

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
15	Specjalna wewnętrzna grupa ekspertów zajmująca się wyceną pozycji bilansowych	0	0	1	2
16	Limitowana jest swoboda pracowników dotycząca uznawania i wyceny aktywów i zobowiązań	0	0	1	2
17	Outsourcing sporządzania sprawozdań finansowych jednostek lokalnych/oddziałów	0	0	1	2
18	Określona jednostka jest zobowiązana do przygotowania raportu zarządu (jednostka ta zbiera dane od spółek zależnych)	0	0	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 24. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Bezpieczeństwo i ochrona danych”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Kontrola dostępu do danych finansowych	14	28	23	46
2	Informacje na temat bezpieczeństwa i ochrony danych pochodzących ze sprawozdawczości finansowej. Implementacja rozwiązań pozwalających na odzyskiwanie danych	14	28	11	22

Źródło: opracowanie własne.

Jedna spółka polska oraz jedna niemiecka wskazały, iż częścią ich systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową są standardy ISO. Spółki wskazywały na grupę standardów dotyczącą zarządzania ryzykiem, to jest ISO 31000 (por. tabela 25).

Tabela 25. Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Zarządzanie jakością”

Lp.	Szczegółowe pozycje	Polska		Niemcy	
		Liczba spółek	Udział %	Liczba spółek	Udział %
1	Informacje na temat wykorzystania w zarządzaniu standardów ISO (ISO 31000)	1	2	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Spółki polskie prezentowały średnio 14,22 szczegółowych pozycji ujawnień, natomiast spółki niemieckie 16,66. Odchylenie standardowe w przypadku spółek polskich wynosiło 5,61, natomiast w przypadku spółek niemieckich 4,98 (por. tabela 26).

Tabela 26. Szczegółowe pozycje ujawnień – statystyki dla polskiej i niemieckiej grupy spółek

Nazwa zmiennej	Kraj	N	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej
<i>Liczba szczegółowych pozycji ujawnień</i>	Niemcy	50	16,66	4,98	,70
	Polska	50	14,22	5,61	,79

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Wyniki testu t-Studenta pozwalają stwierdzić, że liczba szczegółowych pozycji ujawnień jest istotnie statystycznie większa w spółkach niemieckich w porównaniu do spółek polskich ($t = 2,3$, $df = 98$, $p < 0,05$) (por. załącznik 1)³¹. Tym samym można przyjąć, że zbiór elementów składających się na system kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek niemieckich jest większy niż w raportach zarządu spółek polskich.

Analogicznie do badania zrealizowanego w 2016 roku³² w niniejszym badaniu założono, iż liczba szczegółowych pozycji ujawnień stanowi wyznacznik transparentności ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Przyjęto, że im więcej szczegółowych pozycji ujawnień, tym wyższy poziom transparentności. Biorąc pod uwagę liczbę szczegółowych ujawnień, można zidentyfikować spółki o bardzo wysokim, wysokim, przeciętnym, niskim i bardzo niskim poziomie transparentności. Minimalna liczba szczegółowych pozycji ujawnień wynosi 4, natomiast maksymalna 29.

Wyniki badania wskazują, że transparentność spółek niemieckich jest większa niż transparentność spółek polskich. Udział spółek polskich, których ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową charakteryzowały się bardzo wysoką transparentnością, wynosi 2%, natomiast spółek niemieckich 10%. Z kolei udział spółek polskich, których ujawnienia charakteryzowały się bardzo niską transparentnością, wynosi 16%, natomiast spółek niemieckich 2% (por. tabela 27).

31 Spełnione są założenia dla wykonywania testu t-Studenta. Rozkład zmiennej – liczba szczegółowych pozycji ujawnień – jest zbliżony do normalnego zarówno w spółkach polskich (test Shapiro-Wilka: statystyka = 0,964, $p > 0,05$), jak i niemieckich (test Shapiro-Wilka: statystyka = 0,960, $p > 0,05$).

32 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 55.

Tabela 27. Poziom transparentności ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek

Poziom transparentności	Liczba szczegółowych ujawnień	Udział spółek polskich %	Udział spółek niemieckich %
Bardzo wysoka transparentność	24–29	2	10
Wysoka transparentność	19–23	22	26
Przeciętna transparentność	14–18	26	32
Niska transparentność	9–13	34	30
Bardzo niska transparentność	4–8	16	2

Źródło: opracowanie własne.

Wyższy poziom transparentności ujawnień prezentowanych przez spółki niemieckie wynikać może z – będących przedmiotem rozważań w kolejnym rozdziale pracy – wymiarów kultur narodowych oraz z cechy narodowej Niemców, jaką jest potrzeba porządkowania działań³³. Wydaje się, że przede wszystkim wynika on z różnicy w dojrzałości rynków kapitałowych.

4.4. Dyskusja na temat wyników oraz ograniczenia badania

Ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez spółki polskie i niemieckie zawierają informacje uważane jeszcze kilka lat temu za wewnętrzne i przeznaczone jedynie dla zarządzających. Zobowiązanie spółek do przygotowania wyodrębnionego fragmentu raportu zarządu dotyczącego systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową jest przykładem przenoszenia informacji wewnętrznych do sprawozdawczości zewnętrznej (finansowej i niefinansowej). Należy pokreślić, że to zarządy poszczególnych spółek wyznaczają zakres i strukturę tych ujawnień.

Wyniki badań wskazują, że praktyka nie wypracowała jednoznacznego celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Można zidentyfikować dwa podejścia do jego formułowania. Zgodnie z pierwszym podejściem system kontroli nad sprawozdawczością finansową ma na celu zapewnienie wiarygodności oraz zgodności z prawem sprawozdań finansowych i niefinansowych, jak również umożliwienie zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową. Zgodnie z drugim podejściem cel systemu jest szerszy i obejmuje, oprócz zagadnień wskazanych w pierwszym podejściu, optymalizację

33 G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultury i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 290.

procesów decyzyjnych. Wyniki badań wskazują, że zarówno w spółkach polskich, jak i niemieckich zarządy stosują oba podejścia.

Należy podkreślić, że prezentacja informacji na temat celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stanowi istotną różnicę między badanymi spółkami polskimi i niemieckimi. Informację na temat celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, która wydaje się kluczowa z punktu widzenia zrozumienia jego istoty, ujawniło 90% spółek niemieckich oraz 38% spółek polskich.

Wyniki badań wskazują, że cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową były zbliżone w badanych spółkach polskich oraz niemieckich.

Biorąc pod uwagę informacje ujawniane przez badane spółki, wydaje się, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową jest podobnie rozumiany wśród badanych spółek notowanych na polskim i niemieckim rynku kapitałowym. Należy jednak zauważyć, że liczba elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (wynikająca ze zidentyfikowanych w raportach zarządu głównych grup informacyjnych) w większości spółek niemieckich była większa niż w większości spółek polskich. W przypadku spółek niemieckich wynosiła ona dziesięć, natomiast w przypadku spółek polskich osiem.

Szczegółowe pozycje ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wskazują, że w badanych spółkach polskich oraz niemieckich zaimplementowano różne rozwiązania. Spółki niemieckie prezentowały więcej rozwiązań odnoszących się bezpośrednio do organizacji systemu informacyjnego rachunkowości niż spółki polskie. Ponad 70% badanych spółek niemieckich wskazało w swoich ujawnieniach, że w ramach rachunkowości stosowana jest zasada rozdzielania funkcji. Analogiczne ujawnienia prezentowane były przez 16% spółek polskich. Niemal 55% spółek niemieckich wskazało, że w systemie rachunkowości stosowana jest zasada podwójnej kontroli. W przypadku spółek polskich informację tę ujawniło jedynie 4% badanej zbiorowości.

Spółki polskie prezentowały w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową więcej informacji dotyczących działalności rady nadzorczej, a także więcej informacji na temat audytu finansowego niż spółki niemieckie. Informację na temat poddania sprawozdania finansowego badaniu przez biegłego rewidenta ujawniło 92% spółek polskich oraz 32% spółek niemieckich. Dodatkowo 58% badanych spółek polskich ujawniło w raporcie zarządu informacje dotyczące procesu wyboru biegłego rewidenta. Jednocześnie żadna spółka niemiecka nie ujawniła tych informacji. Wyniki te są zbieżne z wynikami badania prowadzonego w 2016 roku wśród spółek należących do indeksu WIG 30 oraz DAX³⁴.

34 J. Gad, *The pillars of internal control...*, s. 48-55.

Wyniki badań prezentowane w niniejszym rozdziale pozwoliły ustalić, iż badane spółki niemieckie ujawniały średnio więcej pozycji szczegółowych ujawnień dotyczących systemu kontroli niż badane spółki polskie. Podobne wyniki uzyskano w badaniu prowadzonym przez autora w 2016 roku, dotyczącym elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych przez spółki należące do indeksu WIG 30 oraz DAX. Ujawnienia pochodziły z raportów zarządu sporządzonych w roku 2013. Uzyskane wyniki badań pozwoliły ustalić, że spółki należące do indeksu DAX prezentowały w roku 2013 więcej szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową niż spółki z indeksu WIG 30³⁵.

Reasumując, jeśli potraktować liczbę szczegółowych ujawnień jako miarę transparentności spółki, uzasadnione jest stwierdzenie, że spółki niemieckie były bardziej transparentne niż spółki polskie³⁶.

Z przedstawionym w niniejszym rozdziale badaniem związane są określone ograniczenia. Po pierwsze, zbadano największe (pod względem poziomu kapitalizacji) spółki publiczne, gdyż założono, iż w tych podmiotach system kontroli nad sprawozdawczością finansową jest najbardziej rozbudowany. Po drugie, system

35 W przypadku spółek należących do WIG 30 rozkład zmiennej zależnej (liczba szczegółowych pozycji ujawnień) był zbliżony do normalnego (test Shapiro-Wilka: statystyka = 0,963, $p > 0,05$), natomiast w przypadku spółek należących do indeksu DAX rozkład tej zmiennej (liczba szczegółowych pozycji ujawnień) nie był zbliżony do normalnego (test Shapiro-Wilka: statystyka = 0,901, $p < 0,05$). Nie można było zatem oszacować istotności różnicy między badanymi grupami za pomocą testów parametrycznych. W związku z tym istotność ta została ustalona z wykorzystaniem testu nieparametrycznego U Manna-Whitneya. Wynik tego testu potwierdził, że różnica między liczbą szczegółowych pozycji prezentowanych przez spółki z indeksu WIG 30 i DAX jest istotna statystycznie (test U Manna-Whitneya: statystyka = 283,500, $p < 0,05$).

36 Wyższy poziom transparentności spółek z indeksu DAX w porównaniu ze spółkami WIG 30 został również zidentyfikowany, z wykorzystaniem oceny jakościowej, w badaniach dotyczących prezentacji informacji w sprawozdaniu z pozostałego wyniku całościowego. W badaniach tych wykorzystano także wskaźnik podobieństwa struktur, który na przestrzeni lat 2012–2014 zmniejszył się z 0,57 do 0,43. Oznacza to, że na przestrzeni analizowanych lat struktura ujawnianych informacji przez spółki z indeksu DAX i WIG 30 stała się mniej podobna. Zob. J. Gad, *Forma sprawozdania z wyniku całościowego – perspektywa polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego*, „Przegląd Organizacji” 2017, nr 5, s. 44–52; tenże, *Information Transparency of the Statement of Comprehensive Income: The Reporting Practice of WIG30 and DAX Companies*, „Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation” 2016, vol. 12, no. 3, s. 113–134; tenże, *Reklasyfikacja składników pozostałego wyniku całościowego – praktyka spółek notowanych na polskim i niemieckim rynku kapitałowym*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 285, s. 132–142; tenże, *Sprawozdanie z wyniku całościowego jako źródło informacji na temat kapitałowych przychodów i kosztów – doświadczenia polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 131(75), s. 47–68.

kontroli nad sprawozdawczością finansową analizowano przez pryzmat ujawnień zaprezentowanych przez zarząd, co oznacza, że nie można stwierdzić jednoznacznie, czy w praktyce system kontroli nad sprawozdawczością finansową w danej spółce funkcjonuje zgodnie informacjami zaprezentowanymi w raporcie zarządu. Ograniczone ujawnienia na temat systemu kontroli nie muszą bowiem oznaczać, że system ten funkcjonuje w ograniczonym zakresie.

5. Mechanizmy ładu korporacyjnego jako determinanty zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek polskich i niemieckich – wyniki badania empirycznego

W niniejszym rozdziale przedstawiono wyniki badania o charakterze ilościowym prowadzonego wśród polskich i niemieckich spółek publicznych funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego. W ramach badania zidentyfikowano mechanizmy ładu korporacyjnego wpływające na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych sporządzonych za rok 2017. Uzyskane wyniki badania pozwoliły na zweryfikowanie hipotezy głównej oraz siedmiu hipotez szczegółowych sformułowanych na podstawie obszernych studiów literaturowych.

5.1. Cel badania oraz hipotezy badawcze

Głównym celem badania było zweryfikowanie **hipotezy głównej pracy**, zgodnie z którą, **mechanizmy ładu korporacyjnego wpływają na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych**

w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Badanie miało charakter ilościowy.

Przeprowadzone studia literaturowe pozwoliły na sformułowanie siedmiu szczegółowych hipotez badawczych. Pierwszych pięć hipotez dotyczy identyfikacji mechanizmów wewnętrznych ładu korporacyjnego wpływających na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu, natomiast dwie ostatnie dotyczą identyfikacji mechanizmów zewnętrznych ładu korporacyjnego wpływających na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu¹.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu wpływają między innymi następujące mechanizmy wewnętrzne ładu korporacyjnego:

- 1) aktywność rad nadzorczych wyrażona w liczbie ich posiedzeń,
- 2) aktywność komitetów audytu wyrażona w liczbie ich posiedzeń,
- 3) udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie,
- 4) występowanie inwestora instytucjonalnego w strukturze właścicielskiej,
- 5) koncentracja własności.

Jak zauważyli Paul M. Healy, Krishna G. Palepu, ujawnienia prezentowane przez zarządzających, zwłaszcza te o charakterze dobrowolnym, mogą być powiązane z różnymi wielkościami ekonomicznymi oraz z mechanizmami ładu korporacyjnego².

Irene Karamanou i Nikos Vafaes wykazali, że efektywny ład korporacyjny jest pozytywnie powiązany z zakresem ujawnień finansowych³. Mark Lang i Russell Lundholm z kolei potwierdzili pozytywny wpływ efektywnego ładu korporacyjnego na zakres ujawnień korporacyjnych (zarówno finansowych, jak i niefinansowych) prezentowanych przez spółki⁴.

Bronson, Carcello i Raghunandan zauważyli, że w przypadku lepiej nadzorowanych spółek będzie występował lepszy system kontroli nad sprawozdawczością finansową, a spółki te mogą sygnalizować ten fakt, ujawniając więcej informacji w ramach

1 W badaniu wykorzystano podział mechanizmów ładu korporacyjnego przedstawiony w publikacji: M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 51.

2 P. M. Healy, K. G. Palepu, *Information asymmetry, corporate disclosure, and the capital markets: A review of empirical disclosure literature*, „Journal of Accounting and Economics” 2001, vol. 31, no. 1–3, s. 405–440.

3 I. Karamanou, N. Vafaes, *The association between corporate boards, audit committees, and management earnings forecasts: An empirical analysis*, „Journal of Accounting Research” 2005, vol. 43, no. 3, s. 453.

4 M. Lang, R. Lundholm, *Cross-sectional determinants of analyst ratings of corporate disclosures*, „Journal of Accounting Research” 1993, no. 31, s. 246–271.

ujawnień na temat sytemu kontroli⁵. Podobną opinię przedstawili Hoitash, Hoitash i Bedard, wskazując, że wyższa jakość ładu korporacyjnego związana jest z bardziej efektywnym systemem kontroli nad sprawozdawczością finansową⁶. Jakość ładu korporacyjnego zależy w dużej mierze od aktywności rad nadzorczych (dyrektorów)⁷ oraz działających w ich ramach grup zadaniowych, to jest komitetów.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że liczba posiedzeń rad spółek jest właściwą miarą ich aktywności⁸. Jest to zmienna obserwowalna, gdyż spółki ujawniają częstotliwość posiedzeń w raportach. Częstotliwość posiedzeń rad spółek przekłada się na czas, jaki spędzają one na monitorowaniu działań zarządzających⁹, a tym samym na efektywność ładu korporacyjnego. Wyniki badań prowadzonych wśród spółek notowanych w Stanach Zjednoczonych wskazują, że w przypadku bardziej aktywnych rad spółek zarząd prezentuje w raportach bardziej precyzyjne prognozy¹⁰.

5 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics and Voluntary Management Report on Internal Control*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2006, vol. 25, no. 2, s. 29.

6 U. Hoitash, R. Hoitash, J.C. Bedard, *Corporate Governance and Internal Control over Financial Reporting: A Comparison of Regulatory Regimes*, „The Accounting Review” 2009, vol. 84, no. 3, s. 863.

7 Tamże. Mariusz Andrzejewski oraz Konrad Grabiński dokonali przeglądu mierników odzwierciedlających jakość ładu korporacyjnego. Autorzy ci ustalili, że przykładowymi miernikami jakości ładu korporacyjnego na poziomie spółki mogą być: charakterystyki bieglego rewidenta, charakterystyki rady nadzorczej (np. skład i kompetencje członków oraz ich niezależność), charakterystyki komitetów audytu. W większości badań empirycznych za miarę jakości ładu korporacyjnego uważany jest jeden lub rzadziej kilka wskaźników. Zob. M. Andrzejewski, K. Grabiński, *Wpływ jakości systemu nadzoru właścicielskiego na sytuację finansową spółek giełdowych w czasach kryzysu finansowego – przegląd badań empirycznych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 268, s. 12–13. Por. J.R. Cohen, D.M. Hanno, *Auditors' Consideration of Corporate Governance and Management Control Philosophy in Preplanning and Planning Judgments*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2000, vol. 19, no. 2, s. 133–146. Mesjasz zauważył, że można dokonać oceny jakości ładu korporacyjnego między innymi za pomocą metody opartej na kryteriach cząstkowych, to znaczy badaniu podlegają na przykład skład, zasady funkcjonowania, wynagradzania rady nadzorczej, struktura własności itp. Zob. C. Mesjasz, *Przegląd koncepcji efektywności władania korporacyjnego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 282–286.

8 J. Song, B. Windram, *Benchmarking audit committee effectiveness in financial reporting*, „International Journal of Auditing” 2004, vol. 8, no. 3, s. 195–205; M.S. Beasley, *An Empirical Analysis of the Relation between the Board of Director Composition and Financial Statement Fraud*, „Accounting Review” 1996, vol. 71, no. 4, s. 443–465; J.V. Carcello, D.R. Hermanson, T.L. Neal, R.A. Riley, *Board Characteristics and Audit Fees*, „Contemporary Accounting Research” 2002, vol. 19, no. 3, s. 365–384.

9 N. Vefas, *Board Meeting Frequency and Firm Performance*, „Journal of Financial Economics” 1999, no. 53, s. 113–142.

10 I. Karamanou, N. Vafaes, *The association between corporate boards...*, s. 481.

Jak wskazują wyniki badań, częstotliwość posiedzeń rady dyrektorów wpływa negatywnie na poziom zarządzania zyskami w spółkach publicznych w Stanach Zjednoczonych¹¹. Wyniki badań prowadzonych w Chinach, w których występuje dwupoziomowy model ładu korporacyjnego, wskazują, że częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych jest pozytywnie powiązana z jakością danych rachunkowych¹².

Dla potrzeb prowadzonego badania przyjęto, że **liczba posiedzeń rad nadzorczych jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 1)**.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że stworzony z członków rady nadzorczej komitet audytu, z punktu widzenia teorii agencji, służy jako środek przyczyniający się do redukcji asymetrii informacji, oportunistów menedżerów oraz poprawy jakości ujawnień¹³.

W ramach badania prowadzonego wśród 46 banków notowanych w 2011 roku na Londyńskiej Giełdzie Papierów Wartościowych (London Stock Exchange) ustalono, iż poziom ujawnień na temat ładu korporacyjnego jest pozytywnie skorelowany z występowaniem komitetów w ramach rady dyrektorów¹⁴. W szczególności działalność komitetu audytu ma pozytywny wpływ na jakość sprawozdawczości finansowej¹⁵. Powoływanie komitetów rady wzmacnia funkcję kontrolną ładu korporacyjnego¹⁶.

W badaniach empirycznych przyjmuje się, że częstotliwość posiedzeń komitetu audytu wskazuje na jego zaangażowanie¹⁷. Jednocześnie oczekuje się,

11 B. Xie, W.N. Davidson, P.J. DaDalt, *Earnings management and corporate governance: the role of the board and the audit committee*, „Journal of Corporate Finance” 2003, vol. 9, issue 3, s. 295–316.

12 G. Ran, Q. Fang, S. Luo, K.C. Chan, *Supervisory board characteristics and accounting information quality: Evidence from China*, „International Review of Economics and Finance” 2015, no. 37, s. 27.

13 Y.L. Cheung, P. Jiang, W. Tan, *A transparency Disclosure index measuring disclosures: Chinese listed companies*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2010, vol. 29, no. 3, s. 259–280.

14 C.A. Stefanescu, *Do board committees' features affect corporate governance disclosure? – the case of financial institution*, „Economics and Management” 2012, vol. 17, no. 2, s. 772.

15 J. Bedard, S. M. Chtourou, L. Courteau, *The Effect of the Audit Committee Expertise, Independence and Activity on Aggressive Earning Management*, „Auditing: A Journal of Practice and Theory” 2004, vol. 23, no. 2, s. 13–35; J.V. Carcello, T.L. Neal, *Audit committee composition and auditor reporting*, „The Accounting Review” 2000, vol. 75, no. 4, s. 453–467; L.J. Abbott, S. Parker, G.F. Peters, *Audit committee characteristics and restatements: A study of the efficacy Blue Ribbon Committee recommendations*, „Auditing: A Journal of practice & Theory” 2004, vol. 23, no. 1, s. 69–87.

16 C.A. Stefanescu, *Do board committees' features affect...*, s. 772.

17 K. Menon, J.D. Williams, *The Use of Auditing Committees for Monitoring*, „Journal of Accounting and Public Policy” 1994, vol. 13, no. 2, s. 121–139; L.J. Abbott, A. Parker, G.F. Peters,

że komitety audytu spotykające się częściej w większym stopniu realizują efektywną kontrolę nad jakością informacji finansowej¹⁸. Podobny wpływ ma aktywność innych komitetów rad nadzorczych. Wyniki badań Słomki-Gołębiowskiej oraz Urbanka wskazują, że częstotliwość posiedzeń komitetów ds. wynagrodzeń jest powiązana z większą transparentnością polityki wynagradzania ujawnianej przez spółki¹⁹.

W literaturze przedmiotu prezentowane są wyniki badań potwierdzające pozytywną zależność między częstotliwością posiedzeń komitetu audytu oraz zakresem ujawnień prezentowanych przez brytyjskie spółki na temat zaangażowania na rzecz społeczeństwa²⁰. Wyniki badań prowadzonych w Stanach Zjednoczonych wskazują, że częstotliwość posiedzeń komitetów audytu jest istotnie, negatywnie skorelowana z występowaniem korekt w sprawozdaniach finansowych. Oznacza to, że aktywność komitetu audytu wpływa na jakość sprawozdań finansowych²¹. Częstotliwość posiedzeń komitetów audytu jest również istotnie, negatywnie skorelowana z poziomem uznaniowych rozliczeń międzyokresowych (*discretionary current accruals*) prezentowanych w sprawozdaniach finansowych przez spółki giełdowe w Stanach Zjednoczonych²². Wyniki badań wskazują, że duża częstotliwość posiedzeń komitetu audytu wpływa na zmniejszenie prawdopodobieństwa wystąpienia problemów związanych z kontrolą wewnętrzną²³. Obecność tego komitetu ma również wpływ na poziom ujawnień na temat kontroli wewnętrznej o charakterze dobrowolnym, co potwierdziły badania zrealizowane wśród spółek notowanych w Stanach Zjednoczonych²⁴.

Audit committee..., s. 80. Podejście takie wynika między innymi z tego, iż inne miary zaangażowania komitetu audytu nie są prezentowane w raportach, a tym samym nie są publiczne dostępne.

18 K. Menon, J.D. Williams, *The Use of Auditing Committees...*, s. 121–139.

19 A. Słomka-Gołębiowska, P. Urbanek, *Wpływ nadzoru korporacyjnego na transparentność polityki wynagradzania kadry kierowniczej w bankach w Polsce*, „Gospodarka Narodowa” 2015, nr 4(278), s. 150–151.

20 K. Yekini, I. Adelopo, P. Andrikopoulos, S. Yekini, *Impact of board independence on the quality of community disclosures in annual reports*, „Accounting Forum” 2015, no. 39, s. 262.

21 L.J. Abbott, A. Parker, G.F. Peters, *Audit committee...*, s. 80.

22 B. Xie, W.N. Davidson, P.J. DaDalt, *Earnings management...*, s. 295–316.

23 Y. Zhang, J. Zhou, N. Zhou, *Audit committee quality, auditor independence, and internal control weaknesses*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2007, no. 26, s. 300–327; L.J. Abbott, S. Parker, G.F. Peters, *Audit committee...*, s. 69–87; V. Naiker, D. Sharma, *Former audit partners on the audit committee and internal control deficiencies*, „The Accounting Review” 2009, vol. 84, no. 2, s. 559–587; M.L. DeFond, J. Francis, *Audit research after Sarbanes-Oxley*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2005, no. 24, s. 5–30.

24 J. Krishnan, *Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis*, „The Accounting Review” 2005, vol. 80, no. 2, s. 649–675.

W ramach badania prowadzonego w Stanach Zjednoczonych wśród spółek publicznych notowanych na rynku kapitałowym w 1998 roku ustalono, że liczba posiedzeń komitetów audytu jest pozytywnie skorelowana z występowaniem dobrowolnych ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową. Ujawnienia były badane z wykorzystaniem zmiennej dychotomicznej²⁵ i dotyczyły okresu, w którym ujawnienia na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową nie były obowiązkowe w Stanach Zjednoczonych²⁶.

Biorąc pod uwagę powyższe, w prowadzonym przez autora badaniu przyjęto, że **liczba posiedzeń komitetów audytu jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 2).**

Nie bez znaczenia z punktu widzenia systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wydaje się być również udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie. Eugene F. Fama i Michael C. Jensen wskazali, że większy udział niezależnych członków w radzie dyrektorów jest związany z bardziej efektywnym procesem monitorowania kadry zarządzającej oraz ograniczeniem oportunistów menedżerów²⁷.

Prowadzone dotychczas badania dotyczące zależności między udziałem niezależnych członków rady spółki w łącznej ich liczbie oraz zakresem ujawnień nie dostarczają jednoznacznych wyników. Badanie przeprowadzone przez Kołodkiewicz wśród członków rad nadzorczych polskich spółek publicznych wskazuje, iż nie można jednoznacznie stwierdzić, że obecność niezależnego członka w radzie nadzorczej przekłada się na jakość jej pracy²⁸.

Wyniki badań dotyczących ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, zrealizowanych wśród 160 spółek notowanych na giełdach w Londynie, Paryżu, Frankfurtu oraz Mediolanie w latach 2003–2005 wskazują, że zależność ta jest negatywna. Autorzy tłumaczą ją tym, iż wysoki udział niezależnych członków rady w łącznej ich liczbie zwiększa możliwości rady w zakresie kontroli działania zarządzających oraz zwiększa efektywność monitorowania

25 Schemat kodowania był następujący: 1 – występują ujawnienia, 0 – brak ujawnień.

26 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 34.

27 E.F. Fama, M.C. Jensen, *Separation of Ownership and Control*, „Journal of Law and Economics” 1983, vol. 26, no. 2, s. 314–315. Jak zauważyła Kołodkiewicz, niezależni członkowie rad nadzorczych są szczególnie pożądanymi w przypadku dominacji w radzie przedstawicieli akcjonariusza dominującego. Zob. szerzej I. Kołodkiewicz, *Niezależny członek rady nadzorczej w Polsce. Podsumowanie pierwszej dekady doświadczeń*, [w:] P. Urbanek (red.), *Nadzór korporacyjny a stabilność sektora finansowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 253.

28 I. Kołodkiewicz, *Rady nadzorcze. Dobre praktyki ładu korporacyjnego. Doświadczenie polskie i zagraniczne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013, s. 192–200.

ich działań. Jednocześnie silna rada powoduje, że zarządzający są mniej skłonni do dobrowolnych ujawnień. Należy podkreślić, że badania prowadzone były wśród krajów Europy z różnym modelem nadzoru (monistyczny/dualistyczny). Z modelu zostały wyłączone spółki notowane w Niemczech²⁹. Co istotne, udział niezależnych członków w radzie spółki jest negatywnie powiązany z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (mierzonych stworzoną przez autorów matrycą ujawnień) w sytuacji, gdy własność jest rozproszona. Jednocześnie zależność ta jest pozytywna, gdy własność jest zdominowana przez największego akcjonariusza³⁰.

Badania prowadzone wśród 181 przedsiębiorstw w Australii wskazują, że im większy udział w radzie niezależnych dyrektorów, tym więcej prezentowanych jest dobrowolnych ujawnień dotyczących strategii oraz więcej informacji prognostycznych o charakterze ilościowym³¹. Co więcej, wyniki badania przeprowadzonego wśród 350 spółek notowanych w Wielkiej Brytanii pozwalają stwierdzić, że udział niezależnych dyrektorów w radzie dyrektorów jest pozytywnie powiązany z zakresem ujawnień na temat zaangażowania przedsiębiorstwa na rzecz społeczeństwa (*corporate community involvement*)³².

Wyniki badań prowadzonych wśród 87 spółek (dane pochodziły z lat 1993–1994) notowanych w Hong Kongu potwierdzają istnienie pozytywnej zależności między udziałem niezależnych członków w radzie spółki oraz zakresem obowiązkowych ujawnień finansowych³³.

W ramach badań przeprowadzonych wśród banków notowanych na Londyńskiej Giełdzie Papierów Wartościowych ustalono, że udział niezależnych członków zasiadających w komitetach rad dyrektorów jest pozytywnie skorelowany z poziomem ujawnień na temat ładu korporacyjnego (mierzonym skonstruowanym przez autorkę indeksem ujawnień)³⁴.

W ramach badań prowadzonych wśród 128 spółek notowanych w Stanach Zjednoczonych ustalono, że istnieje pozytywna zależność między udziałem

29 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems as a Substitute of Alternative Governance Mechanism*, „SSRN Electronic Journal” 2009, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1316323>, s. 23.

30 Tamże, s. 24.

31 S. Lim, Z. Matolcsy, D. Chow, *The Association between Board Composition and Different Types of Voluntary Disclosure*, „European Accounting Review” 2007, vol. 16, no. 3, s. 578.

32 K. Yekini, I. Adelopo, P. Andrikopoulos, S. Yekini, *Impact of board independence...*, s. 262.

33 C.J.P. Chen, B. Jaggi, *Association between independent non-executive directors, family control and financial disclosures in Hong Kong*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2000, no. 19, s. 305.

34 C.A. Stefanescu, *Do board committees' features affect...*, s. 773.

niezależnych członków komitetu audytu oraz jakością systemu kontroli wewnętrznej (mierzoną liczbą zgłaszanych słabości systemu kontroli)³⁵.

W badaniu przeprowadzonym wśród spółek notowanych w latach dziewięćdziesiątych w Holandii ustalono, że dobrowolne ujawnienia dotyczące systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem (mierzone stworzonym przez autorów indeksem ujawnień) są pozytywnie powiązane z udziałem niezależnych członków w radzie dyrektorów³⁶.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że pozytywna zależność między udziałem niezależnych członków rady spółki w łącznej ich liczbie oraz zakresem ujawnień może być związana z faktem, iż akcjonariusze, powołując niezależnych członków rady, uwzględniają potrzebę posiadania przez spółkę transparentnego systemu raportowania danych finansowych. Wskazuje się również, że niezależni członkowie rady zgadzają się zasiąść w radzie, gdy otrzymają zapewnienie dotyczące transparentnego raportowania finansowego³⁷. Akcjonariusze zdają sobie sprawę z trudności związanych z monitorowaniem procesu sprawozdawczości finansowej i dlatego przyznają większe wynagrodzenie członkom komitetu audytu w sytuacji, gdy oczekiwanie dotyczące tego monitorowania jest większe³⁸.

Mimo braku jednoznacznych wyników prezentowanych w literaturze przedmiotu w badaniu zrealizowanym przez autora przyjęto, że **udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie jest pozytywnie skorelowany z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 3)**.

Prezentowane w literaturze przedmiotu wyniki badań dotyczące wpływu koncentracji własności na zakres ujawnień również nie są jednoznaczne. Może to wynikać ze sposobu pomiaru koncentracji własności, rodzaju ujawnień oraz sposobu ich pomiaru.

W ramach badań przeprowadzonych na polskim rynku kapitałowym Aluchna ustaliła brak współwystępowania przejrzystości spółek, mierzonej jakością zakładki internetowej „relacje inwestorskie”, oraz koncentracji własności³⁹.

35 J. Krishnan, *Audit Committee Quality...*, s. 671.

36 R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives for Voluntary Reporting on Internal Risk Management and Control Systems*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2008, vol. 27, no. 1, s. 54.

37 Ch.S. Armstrong, W.R. Guay, H. Mehran, J.P. Weber, *The Role of Financial Reporting and Transparency in Corporate Governance*, „Economic Policy Review” 2016, vol. 22, no. 1, s. 114.

38 E. Engel, R.M. Hayes, X. Wang, *CEO Turnover and properties of Accounting Information*, „Journal of Accounting and Economics” 2003, vol. 36, no. 1-3, s. 197-226.

39 M. Aluchna, *Własność a corporate governance. Systemy, rynki, przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2015, s. 250-251.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że większościowi akcjonariusze są bardziej zmotywowani, by monitorować działania zarządzających w związku z ich dużą inwestycją⁴⁰. Akcjonariusze ci pełnią istotną rolę w ładzie korporacyjnym przez monitorowanie działań zarządzających⁴¹. W literaturze przedmiotu stawiana jest hipoteza, iż monitorowanie działań zarządzających przez akcjonariuszy większościowych sprawia, że wywierana jest na nich presja, która powoduje, że starają się oni zasygnalizować jakość sprawozdawczości finansowej oraz całego systemu rachunkowości przez ujawnianie dobrowolnych informacji dotyczących kontroli nad sprawozdawczością finansową⁴².

W literaturze przedmiotu prezentowane są również wyniki badań wskazujące na odmienną zależność. W ramach badań dotyczących ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową (mierzonych wskaźnikiem ujawnień stworzonym przez autorów) prezentowanych przez 160 spółek notowanych na giełdach w Londynie, Paryżu, Frankfurtcie oraz Mediolanie w latach 2003–2005 ustalono, że są one negatywnie powiązane z koncentracją własności⁴³.

Z badań zrealizowanych wśród 397 spółek giełdowych w Stanach Zjednoczonych wynika, że w spółkach ze skoncentrowanym akcjonariatem poziom ujawnień na temat ładu korporacyjnego jest mniejszy⁴⁴. Podobne wyniki uzyskali Dominika Hadro, Karol Klimczak i Marek Pauka, którzy badali zakres ujawnień zawartych w listach do akcjonariuszy 60 największych spółek notowanych na polskim rynku kapitałowym⁴⁵.

W ramach badania realizowanego przez autora przyjęto, że **koncentracja własności jest negatywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 4)**.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że inwestorzy instytucjonalni pełnią istotną rolę w systemie ładu korporacyjnego⁴⁶. Jak się zaznacza, obecność inwesto-

40 A. Shleifer, R.W. Vishny, *A survey of corporate governance*, „The Journal of Finance” 1997, vol. 52, no. 2, s. 737–783.

41 A. Shleifer, R.W. Vishny, *Large shareholders and corporate control*, „Journal of Political Economy” 1986, no. 94, s. 461–489.

42 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 29.

43 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*, s. 23. Z badania tego wyłączone spółki notowane we Frankfurtcie.

44 H.V. Bauwhede, M. Willekens, *Disclosure on Corporate Governance in the European Union*, „Corporate Governance: An International Review” 2008, vol. 16, no. 2, s. 101–115.

45 D. Hadro, K. Klimczak, M. Pauka, *Impression Management in Letters to Shareholders: Evidence from Poland*, „Accounting in Europe” 2017, vol. 14, no. 3, s. 305–330.

46 A. Shleifer, R.W. Vishny, *Large shareholders...*, s. 461–489; S. Bhojraj, *Effect of corporate governance on bond ratings and yields: The role of institutional investors and outside directors*, „Journal of Business” 2003, no. 76, s. 455–475.

rów instytucjonalnych w strukturze właścicielskiej analizowana jest przede wszystkim w odniesieniu do krajów anglosaskich, choć i w pozostałych systemach może ona odgrywać bardzo dużą rolę. Podkreśla się jednocześnie, że w przypadku dużej koncentracji własności aktywność inwestorów instytucjonalnych może być ograniczona. Może również prowadzić do zawiązywania koalicji z akcjonariuszami większościowymi⁴⁷.

Obecność „wymagających” inwestorów, takich jak inwestorzy instytucjonalni, którzy posiadają zasoby i wiedzę, poprawia jakość ujawnień prezentowanych przez spółki⁴⁸. Jak zauważyła Aluchna, inwestorzy instytucjonalni wpływają na standardy ładu korporacyjnego (rozumiane jako dobre praktyki), w tym na przejrzystość ujawnień prezentowanych przez spółki oraz na relacje inwestorskie⁴⁹. Pozytywna zależność między występowaniem inwestorów instytucjonalnych w strukturze właścicielskiej a zakresem ujawnień wynikać może również z faktu, iż inwestują oni kapitał w spółki charakteryzujące się wysokim poziomem transparentności.

Wyniki badań empirycznych prowadzonych w Stanach Zjednoczonych wskazują na występowanie pozytywnej zależności między udziałem w strukturze właścicielskiej inwestorów instytucjonalnych a występowaniem dobrowolnych ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową⁵⁰.

Biorąc pod uwagę powyższe, w ramach prowadzonego przez autora badania przyjęto, że **obecność inwestora instytucjonalnego w strukturze właścicielskiej jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 5)**.

Przeprowadzone studia literaturowe pozwalają stwierdzić, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych mogą mieć wpływ wymiary kultur narodowych, które, jak zaznacza się w literaturze przedmiotu, należą do mechanizmów zewnętrznych ładu korporacyjnego⁵¹.

47 M. Aluchna, *Mechanizmy corporate governance w spółkach giełdowych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2007, s. 204.

48 R.A. Dye, *An evaluation of „essays on disclosure” and the disclosure literature in accounting*, „Journal of Accounting and Economics” 2001, vol. 32, no. 1–3, s. 181–235; M. Aluchna, *Mechanizmy corporate governance...*, s. 205.

49 M. Aluchna, *Struktura własności a nadzór korporacyjny*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 73.

50 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 35.

51 M. Marcinkowska, *Corporate governance w bankach...*, s. 51; C. Mesjasz, *Ład (nadzór) korporacyjny. Geneza, definicja i podstawowe problemy*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 33–35.

W badaniach dotyczących kultur narodowych autorzy najczęściej odnoszą się do wymiarów kultur wskazanych przez Geerta Hofstede. Autor ten jako pierwszy dokonał klasyfikacji kultur narodowych według określonych wymiarów⁵². Co więcej, wskazane przez niego wymiary kultur wynikają z badań prowadzonych w środowisku biznesowym, co czyni je odpowiednimi do wykorzystania w badaniach dotyczących praktyki biznesowej⁵³.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że wymiary kultur narodowych mają szczególne znaczenie z punktu widzenia zakresu ujawnień w krajach o zamkniętym modelu ładu korporacyjnego. Własność skoncentrowana w rękach niewielkiej liczby indywidualnych i instytucjonalnych akcjonariuszy, którzy mają bezpośredni dostęp do informacji, powoduje, że zapotrzebowanie na publicznie ujawniane informacje nie jest tak duże jak w krajach, w których występuje otwarty model ładu korporacyjnego. W krajach z zamkniętym modelem ładu korporacyjnego na ujawnienia w mniejszym zakresie wpływa zapotrzebowanie rynku na informacje. W modelu tym ujawnienia w dużej mierze zależą od podejścia zarządzających do ujawniania informacji (w tym zwłaszcza dobrowolnych), które może być zdeterminowane wartościami kulturowymi danego kraju⁵⁴.

Gray rozwinął model wymiarów kultur narodowych stworzony przez Hofstede i sformułował hipotezę, że im wyżej dany kraj ulokowany jest w rankingu, jeżeli chodzi o unikanie niepewności i dystans do władzy, oraz niżej w rankingu, jeżeli chodzi o indywidualizm i „męskość”, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie wyżej ulokowany, jeżeli chodzi o poufność (jako przeciwieństwo jawności)⁵⁵.

Wydaje się, że biorąc pod uwagę, iż to zarząd podejmuje decyzje dotyczące zakresu informacji ujawnianych na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, wpływ na nie mają w szczególności dwa wymiary kultur – indywidualizm i unikanie niepewności. Analogiczne wymiary wykorzystano w badaniach dotyczących ładu korporacyjnego, które prowadzili Hooghiemstra, Hermes

52 G. Hofstede, *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.

53 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control Disclosures: A Cross-country Analysis*, „Corporate Governance: An International Review” 2015, vol. 23, no. 4, s. 365. W literaturze zwraca się uwagę na słabe strony koncepcji wymiarów kultur narodowych opracowanych przez Hofstede. Por. P. Kabalski, *Wybrane problemy stosowania Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej w Polsce. Organizacja, kultura, osobowość, język*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 60–61.

54 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces, and Legal System on Financial Disclosures*, „The International Journal of Accounting” 2000, vol. 35, no. 4, s. 502.

55 S.J. Gray, *Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally*, „Abacus” 1988, no. 24, s. 11.

i Emanuels⁵⁶. Autorzy ci wskazali, że wymiary te w największym zakresie implikują relacje między zarządzającymi i akcjonariuszami, gdyż wpływają na wypracowany przez zarząd kompromis między korzyściami i kosztami ujawniania informacji na temat systemu kontroli wewnętrznej⁵⁷.

„Indywidualizm jest właściwy społeczeństwom, w których więzy między jednostkami są luźne i każdy ma na uwadze głównie siebie i swoją najbliższą rodzinę”⁵⁸. W społeczeństwach indywidualistycznych dominują cele oraz wartości poszczególnych jednostek. Ludzie w nich żyjący mają silną potrzebę, aby być postrzeganymi jako kompetentni i utalentowani. Należy zatem oczekiwać, że zarządzający w społeczeństwach indywidualistycznych będą kierować się przede wszystkim potrzebą budowania reputacji oraz rozwojem kariery. W społeczeństwach indywidualistycznych analiza kosztów i korzyści związanych z ujawnianiem dobrowolnych informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową będzie w szczególności zdeterminowana wpływem tych ujawnień na reputację zarządzających na rynku talentów menedżerskich⁵⁹. Zarządzający w tych społeczeństwach muszą ujawniać wiarygodne i kompletne informacje, aby wypracować pozytywną reputację⁶⁰. Co ważne, mają oni motywację do ujawniania dobrowolnych informacji, nawet jeżeli nie są one z ich punktu widzenia korzystne⁶¹. Akcjonariusze w społeczeństwach charakteryzujących się wysokim wskaźnikiem indywidualizmu będą oczekiwać dobrowolnych ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, które pozwolą im dokładnie monitorować działania zarządzających. Jednocześnie zarządzający będą ujawniać dobrowolne informacje, gdyż dostrzegają oni fakt, iż akcjonariusze tego od nich wymagają i doceniają wagę dobrowolnych ujawnień⁶².

Wyniki badań potwierdzają pozytywną korelację między indywidualizmem i zakresem ujawnień na temat kontroli wewnętrznej⁶³ oraz między indywidualizmem i zakresem ujawnień finansowych⁶⁴. Pozytywna korelacja między zakresem

56 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 357–377.

57 Tamże, s. 360.

58 G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultura i organizacje...*, s. 88.

59 J.L. Campbell, H. Chen, D.S. Dhaliwal, H. Lu, L.B. Steel, *The information content of mandatory risk factor disclosures in corporate filings*, „Review of Accounting Studies” 2014, vol. 19, no. 1, s. 396–455; P. M. Healy, K.G. Palepu, *Information asymmetry...*, s. 405–440.

60 P. M. Healy, K.G. Palepu, *Information asymmetry...*, s. 405–440.

61 J.L. Campbell, H. Chen, D.S. Dhaliwal, H. Lu, L.B. Steel, *The information content...*, s. 396–455; D. Skinner, *Why firms voluntarily disclose bad news*, „Journal of Accounting Research” 1994, no. 32, s. 38–60.

62 G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultura i organizacje...*, s. 268–272.

63 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 373.

64 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 513.

ujawnień i poziomem wskaźnika indywidualizmu wynika z modelu zaproponowanego przez Graya⁶⁵. Społeczeństwa charakteryzujące się indywidualizmem są „mniej sekretne”⁶⁶.

Biorąc pod uwagę powyższe, w ramach badania prowadzonego przez autora oczekuje się, że **wartość wskaźnika indywidualizmu jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 6)**.

Unikanie niepewności definiowane jest jako „stopień zagrożenia odczuwany przez członków danej kultury w obliczu sytuacji nowych, nieznanych lub niepewnych”⁶⁷. W krajach o niskim wskaźniku unikania niepewności występuje wyższy poziom innowacyjności, natomiast w krajach o wysokim wskaźniku unikania niepewności występuje wyższa precyzyjność wykonywanych działań oraz silna potrzeba ich formalizowania. W krajach o wysokim wskaźniku unikania niepewności istnieje potrzeba ujmowania wszystkiego w ramach przepisów prawa⁶⁸. Ludzie funkcjonujący w społeczeństwach charakteryzujących się wysokim wskaźnikiem unikania niepewności reagują na niepewność, wymagając dodatkowych mechanizmów pozwalających im radzić sobie z nią. Akcjonariusze w tych społeczeństwach wymagają od zarządzających dodatkowych mechanizmów, będących substytutem informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. W społeczeństwach o wysokim wskaźniku unikania niepewności ujawnienia nie są cenione i wymagane tak bardzo przez akcjonariuszy jak w społeczeństwach o niskim wskaźniku unikania niepewności⁶⁹.

Wydaje się, że poziom wskaźnika unikania niepewności ma przełożenie na ujawnienia prezentowane przez spółki, których zakres nie jest precyzyjnie określony w przepisach prawa czy dobrych praktykach. Jednostki funkcjonujące w kraju o wysokim wskaźniku unikania niepewności (np. Polska) będą rezygnowały z prezentowania szczegółowych, nieobligatoryjnych ujawnień. W przypadku krajów o średnim wskaźniku unikania niepewności (np. Niemcy) skłonność do prezentowania fakultatywnych ujawnień będzie wyższa⁷⁰. Zgodnie z klasyfikacją opracowaną przez Geerta Hofstede’a i Gerta Jana Hofstede’a kraje anglosaskie,

65 S.J. Gray, *Towards a Theory of Cultural Influence...*, s. 11.

66 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 497.

67 G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultury i organizacje...*, s. 181.

68 Tamże, s. 206.

69 Tamże; R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 361.

70 J. Gad, *Information Transparency of the Statement of Comprehensive Income: The Reporting Practice of WIG30 and DAX Companies*, „Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation” 2016, vol. 12, no. 3, s. 129–130.

uważane za bardzo transparentne, należą do grupy krajów z niskim wskaźnikiem unikania niepewności⁷¹.

Zarządzający w społeczeństwach, które preferują unikanie niepewności, są raczej skłonni do skupiania się na kosztach niż na korzyściach związanych z dobrowolnymi ujawnieniami⁷².

W społeczeństwach charakteryzujących się wysokim wskaźnikiem unikania niepewności zarządzający nie są skłonni do konkurowania. Unikają oni również konfrontacji oraz konfliktów⁷³. Biorąc pod uwagę zagrożenie, że dobrowolne ujawnienia mogą przyciągnąć inne spółki do danego rynku lub spowodować, iż konkurencja skopiuje strategię spółki, zarządzający pochodzący ze społeczeństwa charakteryzującego się wysokim wskaźnikiem unikania niepewności będą ograniczali zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Zarządzający pochodzący ze społeczeństw charakteryzujących się wysokim wskaźnikiem unikania niepewności będą niechętni do ujawniania dobrowolnych ujawnień z obawy o możliwe prawne konsekwencje związane z ujawnieniem informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, które później okażą się niepoprawne⁷⁴.

Negatywna korelacja między zakresem ujawnień i poziomem wskaźnika unikania niepewności wynika z modelu zaproponowanego przez Graya⁷⁵.

Biorąc pod uwagę powyższe, w badaniu prowadzonym przez autora oczekuje się, że **wartość wskaźnika unikania niepewności jest negatywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych (hipoteza nr 7).**

5.2. Organizacja badania

W przedstawionym w niniejszym rozdziale badaniu ilościowym wykorzystano tę samą grupę spółek co w badaniu jakościowym, którego wyniki przedstawiono w rozdziale czwartym. Zestawienie spółek polskich oraz niemieckich wraz z informacją dotyczącą sektorów, do których należą poszczególne spółki, znajduje się w załącznikach 2 i 3.

71 G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultury i organizacje...*, s. 181.

72 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 361.

73 Tamże.

74 J.R. Graham, C.R. Harvey, S. Rajgopal, *The economic implications of corporate financial reporting*, „Journal of Financial Economics” 2005, vol. 40, no. 1–3, s. 3–73; R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 361; B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 497.

75 S.J. Gray, *Towards a Theory of Cultural Influence...*, s. 11.

Dane zbierane były ręcznie (w okresie od czerwca do września 2018 roku), co – biorąc pod uwagę sposób prezentowania przez spółki publiczne informacji na temat ładu korporacyjnego – było bardzo pracochłonne. Dane pozyskano z raportów rocznych oraz stron internetowych spółek polskich i niemieckich. Badaniu poddano raporty sporządzone za rok 2017.

Zmienną objaśnianą w ramach niniejszego badania ilościowego jest zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu (ZU). Zakres ujawnień mierzony jest liczbą szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych przez badane spółki. W pierwszej kolejności przygotowana została lista wszystkich szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Punktem odniesienia w tym zakresie były badania jakościowe prowadzone przez autora w 2015 i 2016 roku⁷⁶. W kolejnym etapie dokonano szczegółowej analizy zawartości ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz kodowania wyników badań w systemie zero-jedynkowym, gdzie 1 oznaczało, że spółka ujawniła daną pozycję szczegółową, a 0, że takiej pozycji nie ujawniła. W badaniu wszystkie pozycje szczegółowe ujawnień miały taką samą wagę.

Zastosowany w badaniu sposób pomiaru zmiennej objaśnianej pozwolił na kwantyfikację ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych przez badane spółki.

W ramach badania zidentyfikowano łącznie 148 szczegółowych pozycji ujawnień. Ich lista znajduje się w rozdziale czwartym niniejszej pracy (por. tabele 14–25).

Należy podkreślić, że jest to pierwsze tak szczegółowe badanie, jeżeli chodzi o zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Inni badacze skupiali się na kilku⁷⁷ lub kilkunastu⁷⁸ pozycjach szczegółowych ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

76 J. Gad, *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice of banks listed on the Warsaw Stock Exchange*, „e-Finanse” 2015, vol. 11, nr 1, s. 1–10; tenże, *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 23–46; tenże, *The pillars of internal control and risk management systems in relation to financial reporting: The perspective of the Polish and German capital markets*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 88(144), s. 37–60; tenże, *The main categories of disclosures concerning control over financial reporting: The practice of companies listed on the Warsaw Stock Exchange*, „Business and Economic Horizons” 2015, vol. 11, no. 3, s. 162–172.

77 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 374; R. Deumes, W.R. Knechel, *Economic Incentives...*, s. 60–61; K. Van de Poel, A. Vanstraelen, *Management Reporting on Internal Control and Accruals Quality: Insights from a „Comply-or-Explain” Internal Control Regime*, „Auditing: A Journal of Practice and Theory” 2011, vol. 30, no. 3, s. 181–209.

78 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*, s. 29.

Tabela 28. Definicje oraz sposób pomiaru zmiennych

Oznaczenie zmiennej	Pełna nazwa	Sposób pomiaru
Zmienna objaśniana		
ZU	<i>Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu</i>	Łączna liczba szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.
Zmienne objaśniające		
LPRN	<i>Liczba posiedzeń rad nadzorczych</i>	Łączna liczba posiedzeń (w tym telekonferencji) rad nadzorczych w roku. W badaniu dotyczącym wpływu aktywności rad nadzorczych na jakość informacji finansowych zmienną tę badano w analogiczny sposób ^{a)} .
LPKA	<i>Liczba posiedzeń komitetów audytu</i>	Łączna liczba posiedzeń (w tym telekonferencji) komitetu audytu w roku. W badaniu dotyczącym wpływu aktywności komitetów audytu na zakres dobrowolnych ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową zmienną tę mierzono w analogiczny sposób ^{b)} .
KA2017	<i>Komitet audytu w całym roku 2017</i>	Zmienna ta mierzona była w systemie zero-jedynkowym, gdzie 1 oznaczało, że komitet audytu funkcjonował w całym roku 2017, natomiast 0, że komitet audytu został utworzony w trakcie 2017 roku.
UNCRN	<i>Udział niezależnych członków rad nadzorczych</i>	W przypadku spółek notowanych w Polsce zmienną tę mierzono przez udział niezależnych członków rady nadzorczej w sumie wszystkich członków. W przypadku spółek notowanych w Niemczech zmienną tę mierzono przez udział niezależnych członków rady nadzorczej w sumie członków rady nadzorczej będących przedstawicielami akcjonariuszy. Przy pomiarze tej zmiennej nie uwzględniono przedstawicieli pracowników w radzie nadzorczej, którzy stanowią w większości spółek połowę składu rady, gdyż badane spółki wskazywały, iż członkowie ci z zasady mają statut członków niezależnych. W badaniach dotyczących determinant zakresu ujawnień wykorzystuje się analogiczną zmienną ^{c)} .
IWI	<i>Inwestor instytucjonalny</i>	Zmienna ta mierzona była w systemie zero-jedynkowym, gdzie 1 oznacza, że w strukturze własności danej spółki zidentyfikowano inwestora instytucjonalnego, natomiast 0, że w strukturze własności nie zidentyfikowano inwestora instytucjonalnego ^{d)} .

Oznaczenie zmiennej	Pełna nazwa	Sposób pomiaru
<i>KW</i>	<i>Koncentracja własności</i>	Koncentracja własności mierzona była jako wielkość największego pakietu akcji. Analogicznie zmienna ta mierzona była w badaniu dotyczącym ujawnień na temat systemu kontroli ^{e)} oraz w badaniu dotyczącym zakresu ujawnień w listach do akcjonariuszy ^{f)} .
<i>IND</i>	<i>Indywidualizm</i>	Zmienna ta odzwierciedla ustalony dla danego kraju przez Hofstede i Hofstede wskaźnik indywidualizmu. Im wyższy wskaźnik, tym wyższy poziom indywidualizmu. W zestawieniu przygotowanym przez Hofstede i Hofstede Polska jest na 22./24. miejscu (<i>ex aequo</i> z Estonią i Luksemburgiem), jeżeli chodzi o wskaźnik indywidualizmu. Wartość tego wskaźnika wynosi 60. Niemcy z kolei znajdują się w zestawieniu na 18. miejscu ze wskaźnikiem 67 ^{g)} .
<i>UN</i>	<i>Unikanie niepewności</i>	Zmienna ta odzwierciedla ustalony dla danego kraju przez Hofstede i Hofstede wskaźnik unikania niepewności. Im wyższy wskaźnik, tym wyższy poziom unikania niepewności. W zestawieniu krajów przedstawiającym wskaźniki unikania niepewności (<i>uncertainty avoidance index</i>) Polska znajduje się na 9./10. miejscu (<i>ex aequo</i> z Belgią). Wskaźnik unikania niepewności wynosi w przypadku Polski 93. Niemcy z kolei są na 43. miejscu. Wskaźnik unikania niepewności wynosi w Niemczech 65 ^{h)} . Polska należy zatem do grupy krajów o dużym poziomie wskaźnika unikania niepewności, z kolei Niemcy do grupy krajów ze średnim wskaźnikiem unikania niepewności ⁱ⁾ .

^{a)} G. Ran, Q. Fang, S. Luo, K.C. Chan, *Supervisory board characteristics...*, s. 27; ^{b)} S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 34; ^{c)} Ch.S. Armstrong, W.R. Guay, H. Mehran, J.P. Weber, *The Role of Financial Reporting...*, s. 114; ^{d)} Spółki publiczne zobowiązane są do ujawnienia w raporcie rocznym akcjonariuszy posiadający pakiet akcji większy niż 5%. Jeżeli inwestor instytucjonalny posiadał w spółce pakiet akcji mniejszy niż 5%, a mimo to spółka ujawniła tę informację w raporcie, wówczas kodowano daną spółkę jako 1; ^{e)} G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control...*, s. 32; ^{f)} D. Hadro, K. Klimczak, M. Pauka, *Impression Management...*, s. 305–330; ^{g)} G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultury i organizacje...*, s. 91. Zdaniem tych autorów najwyższy wskaźnik indywidualizmu występuje w Stanach Zjednoczonych; ^{h)} Tamże, s. 182–183; ⁱ⁾ Tamże, s. 182.

Źródło: opracowanie własne.

Należy podkreślić, że w prowadzonych dotychczas badaniach autorzy analizowali ujawnienia zawarte w raporcie rocznym, a nie w wyodrębnionej jego części. Wynika to z faktu, iż dopiero od 2009 roku spółki publiczne w Unii Europejskiej zostały zobowiązane do wyodrębnienia tych ujawnień. Jedną ze słabości takiego działania, to jest samodzielne identyfikowanie przez badaczy w raporcie rocznym elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, jest

uwzględnienie w badaniu elementów systemu, które w rzeczywistości nimi nie są, to znaczy zarząd nie traktuje ich jako elementów systemu.

W badaniu empirycznym wykorzystano osiem zmiennych objaśniających (por. tabela 28). W modelu nie uwzględniono wykorzystywanej często w badaniach zmiennej dotyczącej badania sprawozdań finansowych przez firmę audytorską z „wielkiej czwórki”, gdyż niemal wszystkie spółki podlegające badaniu wybrały firmę audytorską należącą do tej grupy.

Przedstawione zmienne mierzone są na skali ilorazowej, porządkowej oraz nominalnej w zapisie binarnym (*IWI, KA2017*). Siłę wpływu zmiennych objaśniających na zmienną objaśnianą oszacowano z wykorzystaniem modelu regresji liniowej.

5.3. Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych a mechanizmy ładu korporacyjnego – wyniki badań

5.3.1. Statystyki opisowe

Badane spółki prezentowały średnio 15,44 szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, maksymalnie 29 szczegółowych pozycji oraz minimalnie 4 szczegółowe pozycje. Rady nadzorcze spotykały się średnio 7,70 razy, natomiast komitety audytu 5,27 razy. Minimalna liczba posiedzeń wynosiła 2, natomiast maksymalna aż 20. Co ciekawe, wyniki badań wskazują, że minimalna liczba posiedzeń komitetów audytu wynosiła zero. Wśród badanych spółek występowały najczęściej takie, w których komitet audytu funkcjonował od początku 2017 roku⁷⁹.

Średni udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie wynosił 0,6. Występowały rady nadzorcze, w skład których wchodziłi sami niezależni członkowie, oraz takie, w których nie było niezależnych członków.

W większości badanych spółek w strukturze właścicielskiej występował inwestor instytucjonalny. Natomiast największy akcjonariusz posiadał średnio 40% akcji. W grupie badawczej występowała spółka, w której największy akcjonariusz posiadał 96% akcji.

79 Wydaje się, że w części spółek funkcjonował on kilka lat, choć nie było to przedmiotem badania.

Tabela 29. Statystyki opisowe – spółki polskie oraz niemieckie

		Statystyki									
Zmienne		ZU	LPRN	LPKA	KA2017	UNCRN	IWI	KW	IND	UN	
Spółki polskie i niemieckie	N	Ważne	100	100	100	100	100	100	100	100	100
		Braki danych	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Średnia		15,44	7,70	5,27		,60		,40		
	Dominanta					1		1			
	Odchylenie standardowe		5,42	3,63	2,84		,28		,25		
	Minimum		4	2	0	0	,00	0	,03	60	65
	Maksimum		29	20	15	1	1,00	1	,96	67	93
	Spółki polskie	N	Ważne	50	50	50	50	50	50	50	50
Braki danych			0	0	0	0	0	0	0	0	0
Średnia		14,22	8,44	5,64		,42		,48			
Dominanta					1		1				
Odchylenie standardowe		5,61	4,33	3,77		,19		,22			
Minimum		4	2	0	0	,00	0	,11	60	93	
Maksimum		25	20	15	1	,86	1	,96	60	93	
Spółki niemieckie		N	Ważne	50	50	50	50	50	50	50	50
	Braki danych		0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Średnia		16,66	6,96	4,90		,78		,31		
	Dominanta					1		1			
	Odchylenie standardowe		4,98	2,60	1,34		,24		,25		
	Minimum		8	4	2	1	,25	0	,03	67	65
	Maksimum		29	16	10	1	1,00	1	,79	67	65

gdzie: ZU – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu; LPRN – liczba posiedzeń rad nadzorczych; LPKA – liczba posiedzeń komitetów audytu; KA2017 – komitet audytu w całym roku 2017; UNCRN – udział niezależnych członków rad nadzorczych; IWI – inwestor instytucjonalny; KW – koncentracja własności; IND – indywidualizm; UN – unikanie niepewności.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Zmienna przedstawiająca wskaźnik indywidualizmu przyjmowała dwie wartości, to jest 60 dla spółek polskich oraz 67 dla spółek niemieckich. Z kolei zmienna przedstawiająca wskaźnik unikania niepewności przyjmowała wartości 65 dla spółek niemieckich oraz 93 dla spółek polskich. Ze względu na stałą wartość dwóch zmiennych dotyczących wymiarów kultur narodowych (IND, UN) nie liczone w ich przypadku miar tendencji centralnej. Z kolei ze względu

na binarność zmiennych *KA2017* oraz *IWI* wskazano dla nich dominantę (por. tabela 29).

Spółki polskie prezentowały średnio 14,22 szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli, a spółki niemieckie 16,66 szczegółowych pozycji ujawnień. Minimalna liczba szczegółowych pozycji ujawnień w przypadku spółek polskich wynosiła 4, natomiast w przypadku spółek niemieckich 8.

Średnia częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych była wyższa w spółkach polskich niż niemieckich i wynosiła 8,44 (w przypadku spółek niemieckich wynosiła ona 6,96). Podobnie wyglądała sytuacja z częstotliwością posiedzeń komitetów audytu. Średnia częstotliwość posiedzeń komitetów audytu w spółkach polskich wynosiła 5,64, a w spółkach niemieckich 4,90. Należy zauważyć, że w spółkach polskich zróżnicowanie dotyczące częstotliwości posiedzeń rad nadzorczych i komitetów audytu było zdecydowanie wyższe niż w spółkach niemieckich. Odchylenie standardowe liczby posiedzeń rad nadzorczych w spółkach polskich wynosiło 4,33, natomiast w spółkach niemieckich 2,60. Z kolei odchylenie standardowe liczby posiedzeń komitetu audytu w spółkach polskich wynosiło 3,77, a w spółkach niemieckich 1,34.

We wszystkich spółkach niemieckich komitet audytu funkcjonował w całym roku 2017, natomiast w kilku spółkach polskich komitet audytu powoływany był w trakcie roku 2017.

Udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie był zdecydowanie wyższy w spółkach niemieckich niż w polskich. W spółkach polskich wynosił on średnio 42%, a w spółkach niemieckich 78%.

W obu krajach w większości spółek występował w strukturze własności inwestor instytucjonalny.

Koncentracja własności była wyższa w spółkach polskich niż niemieckich. W spółkach polskich wynosiła ona średnio 48%, podczas gdy w spółkach niemieckich średnio 31% (por. tabela 29).

Wyniki badań wskazują, że zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu jest pozytywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowany z częstotliwością posiedzeń rad nadzorczych oraz komitetów audytu, jak również z funkcjonowaniem w spółce komitetów audytu w całym roku 2017. Tym samym im większa jest aktywność rad nadzorczych oraz komitetów audytu, tym większy jest zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach przez zarząd.

Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu jest również pozytywnie, istotnie ($p < 0,05$) skorelowany z udziałem niezależnych członków rad nadzorczych oraz z poziomem wskaźnika indywidualizmu występującym w danym kraju. Tak więc im większy

udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie, tym większy zakres prezentowanych przez zarząd ujawnień na temat systemu. Wyniki badań wskazują również, że wyższy poziom wskaźnika indywidualizmu związany jest z większym zakresem prezentowanych przez zarząd ujawnień na temat systemu.

Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu jest negatywnie, istotnie ($p < 0,05$) skorelowany z koncentracją własności oraz poziomem unikania niepewności (por. tabela 30). Im wyższy poziom koncentracji własności, tym mniejszy zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu. Jednocześnie im wyższy wskaźnik unikania niepewności, tym mniejszy zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych przez zarząd.

Częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych jest pozytywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowana z częstotliwością posiedzeń komitetów audytu.

Koncentracja własności jest negatywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowana z udziałem niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie oraz z występowaniem w strukturze własności inwestorów instytucjonalnych.

Tabela 30. Korelacje między zmiennymi (rho Spearmana) – spółki polskie oraz niemieckie

	Korelacje								
	ZU	LPRN	LPKA	KA2017	UNCRN	IWI	KW	IND	UN
ZU	1,00								
LPRN	,38**	1,00							
LPKA	,51**	,46**	1,00						
KA2017	,32**	,04	,41**	1,0					
UNCRN	,24*	,05	,09	,19 [†]	1,00				
IWI	-,02	-,06	-,07	,09	,15	1,00			
KW	-,24*	,05	-,09	-,08	-,57**	-,39**	1,00		
IND	,21*	-,12	-,04	,27**	,62**	,33**	-,37**	1,00	
UN	-,21*	,12	,04	-,27**	-,62**	-,33**	,37**	-,100**	1,00

[†] $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

gdzie: ZU – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu; LPRN – liczba posiedzeń rad nadzorczych; LPKA – liczba posiedzeń komitetów audytu; KA2017 – komitet audytu w całym roku 2017; UNCRN – udział niezależnych członków rad nadzorczych; IWI – inwestor instytucjonalny; KW – koncentracja własności; IND – indywidualizm; UN – unikanie niepewności.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Poziom wskaźnika indywidualizmu jest pozytywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowany z funkcjonowaniem komitetu audytu w całym roku 2017, udziałem niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie oraz występowaniem inwestora instytucjonalnego. Jednocześnie poziom wskaźnika indywidualizmu jest

negatywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowany z koncentracją własności. Odwrotna sytuacja występuje w przypadku wskaźnika unikania niepewności (por. tabela 30).

W ramach badania dokonano analizy korelacji między zmiennymi, oddzielnie dla spółek polskich oraz niemieckich. Uwzględniono w niej zmienne, które w kolejnym etapie badania zostały włączone do modeli wyjaśniających wpływ poszczególnych zmiennych na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu (por. tabele 31 i 32).

Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich spółek był pozytywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowany z częstotliwością posiedzeń rad nadzorczych oraz komitetów audytu. Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu był również pozytywnie, istotnie ($p < 0,05$) skorelowany z funkcjonowaniem w całym roku 2017 komitetu audytu.

Wyniki badań wskazują, że w spółkach polskich koncentracja własności była negatywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowana z występowaniem inwestora instytucjonalnego w strukturze właścicielskiej (por. tabela 31).

Tabela 31. Korelacje między zmiennymi (rho Spearmana) – spółki polskie

	Korelacje						
	ZU	LPRN	LPKA	KA2017	UNCRN	IWI	KW
ZU	1,00						
LPRN	,65**	1,00					
LPKA	,54**	,61**	1,00				
KA2017	,35*	,13	,51**	1,00			
UNCRN	,17	,21	,18	,04	1,00		
IWI	-,10	-,13	-,04	,00	-,05	1,00	
KW	,02	,09	-,03	,03	-,20	-,51**	1,00

† $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

gdzie: ZU – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu; LPRN – liczba posiedzeń rad nadzorczych; LPKA – liczba posiedzeń komitetów audytu; KA2017 – komitet audytu w całym roku 2017; UNCRN – udział niezależnych członków rad nadzorczych; IWI – inwestor instytucjonalny; KW – koncentracja własności.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

W spółkach niemieckich zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu był pozytywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowany z częstotliwością posiedzeń komitetów audytu. Jednocześnie zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu był negatywnie, istotnie ($p < 0,05$) skorelowany z koncentracją własności (por. tabela 32).

Tabela 32. Korelacje między zmiennymi (rho Spearmana) – spółki niemieckie

	Korelacje					
	ZU	LPRN	LPKA	UNCRN	IWI	KW
ZU	1,00					
LPRN	,08	1,00				
LPKA	,45**	,11	1,00			
UNCRN	,13	,09	,17	1,00		
IWI	-,08	,22	-,03	-,20	1,00	
KW	-,30*	-,01	-,28†	-,66**	-,03	1,00

† $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

gdzie: ZU – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu; LPRN – liczba posiedzeń rad nadzorczych; LPKA – liczba posiedzeń komitetów audytu; UNCRN – udział niezależnych członków rad nadzorczych; IWI – inwestor instytucjonalny; KW – koncentracja własności.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Wyniki badań wskazują, że w spółkach niemieckich udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich licznie jest negatywnie, istotnie ($p < 0,01$) skorelowany z koncentracją własności (por. tabela 32).

5.3.2. Wyniki analizy regresji

W celu ustalenia wpływu poszczególnych mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek polskich i niemieckich zbudowano modele regresji liniowej.

Pierwszy skonstruowany model regresji liniowej jest istotny statystycznie⁸⁰ (statystyka $F = 6,317$, $p < 0,001$). Zmienna objaśniana ZU (Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu) ma rozkład normalny⁸¹ (statystyka ,982, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka). Reszty modelu mają również rozkład normalny⁸² (statystyka ,989, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka)⁸³.

Zależność przedstawiona w modelu ma charakter liniowy, gdyż wartość statystyki w teście na nieliniowość (kwadrat)⁸⁴ wynosi $LM = 3,492$ z wartością $p = 0,479 > 0,05$. Wyniki badań wskazują, że w modelu nie występuje heteroskedastyczność reszt. Wartość statystyki w teście White'a na heteroskedastyczność

80 Hipoteza zerowa: zmienne objaśniające są łącznie nieistotne.

81 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

82 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

83 Testy przeprowadzono w programie SPSS.

84 Hipoteza zerowa: zależność jest liniowa.

reszt⁸⁵ wynosi $LM = 20,268$ z wartością $p = 0,733 > 0,05$ ⁸⁶. Żaden z parametrów modelu nie wprowadza współliniowości do modelu ($VIF < 10$)⁸⁷.

W przypadku wszystkich badanych spółek najlepszy model, który udało się skonstruować, wyjaśnia zmiany zakresu ujawnień w około 24%. Wyniki modelu wskazują, że szacując na jego podstawie zakres ujawnień, przeciętnie mylimy się o około $\pm 4,712$ pozycji szczegółowych ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Z powodu ścisłej współliniowości między zmiennymi *IND* (*Indywidualizm*) oraz *UN* (*Uniknie niepewności*) skonstruowano dwie wersje modelu (1A i 1B), gdzie do pierwszej włączono zmienną *IND*, a do drugiej zmienną *UN*.

Wyniki modelowania wskazują, że istotne są następujące zmienne objaśniające: *Liczba posiedzeń komitetów audytu* (*LPKA* na poziomie istotności $p < 0,01$), *Wskaźnik indywidualizmu* (*IND* na poziomie istotności $p < 0,01$), oraz *Wskaźnik unikania niepewności* (*UN* na poziomie $p < 0,01$). Występuje również marginalna istotność⁸⁸ następujących zmiennych objaśniających: *Liczba posiedzeń rad nadzorczych* (*LPRN* na poziomie istotności $p < 0,1$), *Koncentracja własności* (*KW* na poziomie istotności $p < 0,1$) (por. tabela 33).

Uzyskane wyniki badań pozwalają na pozytywne zweryfikowanie hipotezy nr 1, zgodnie z którą liczba posiedzeń rad nadzorczych jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Należy zaznaczyć, że poziom istotności tej zależności jest niewielki ($p < 0,1$). Kierunek zależności (dodatni) między aktywnością rad nadzorczych i zakresem ujawnień potwierdza dotychczasowe wyniki badań prezentowane w literaturze przedmiotu.

Uzyskane wyniki badań pozwalają na pozytywne zweryfikowanie hipotezy nr 2, zgodnie z którą liczba posiedzeń komitetów audytu jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Poziom istotności tej

85 Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje.

86 Testy przeprowadzono w programie Gretl.

87 Test przeprowadzono w programie SPSS.

88 Analogiczny poziom istotności akceptowany był między innymi w następujących publikacjach dotyczących ładu korporacyjnego: Y. Lin, Y. Wang, J. Chiou, H. Huang, *CEO Characteristics and Internal Control Quality*, „Corporate Governance: An International Review” 2013, vol. 22, no. 1, s. 24–42; S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 25–39; J. Krishnan, *Audit Committee Quality...*, s. 671; U. Hoitash, R. Hoitash, J.C. Bedard, *Corporate Governance...*, s. 839–867; R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 357–377; B. Xie, W.N. Davidson, P.J. DaDalt, *Earnings management...*, s. 295–316; L. Bohdanowicz, *Własność menedżerska w polskich spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

zależności jest wysoki ($p < 0,01$). Wyniki badań potwierdzają kluczowe znaczenie komitetu audytu z punktu widzenia jakości ładu korporacyjnego, który przekłada się na jakość sprawozdawczości przedsiębiorstw. Kierunek zależności między liczbą posiedzeń komitetów audytu i zakresem ujawnień jest, zgodnie z oczekiwaniami, dodatni.

Tabela 33. Model regresji nr 1A i 1B – spółki polskie i niemieckie

Zmienne	Oczekiwany kierunek zależności	Model 1A		Model 2B		
N		100		100		
		Współczynniki standaryzowane beta	Istotność	Współczynniki standaryzowane beta	Istotność	VIF
LPRN	+	,209 [†]	,050	,209 [†]	,050	1,461
LPKA	+	,313**	,003	,313**	,003	1,399
UNCRN	+	-,082	,548	-,082	,548	2,402
IWI	+	-,143	,165	-,143	,165	1,370
KW	-	-,203 [†]	,088	-,203 [†]	,088	1,818
IND	+	,339**	,007			1,968
UN	-			-,339**	,007	1,968
Model	Wartości					
Skorygowane R ²	0,244					
F	6,317***					
Błąd standardowy oszacowania	4,712					

[†] $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Predyktory: (Stała), LPRN, LPKA, UNCRN, IWI, KW, IND lub UN, gdzie: LPRN – liczba posiedzeń rad nadzorczych; LPKA – liczba posiedzeń komitetów audytu; UNCRN – udział niezależnych członków rad nadzorczych; IWI – inwestor instytucjonalny; KW – koncentracja własności; IND – indywidualizm; UN – unikanie niepewności.

Zmienna objaśniana: ZU – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

W ramach badania negatywnie zweryfikowano hipotezę nr 3, zgodnie z którą udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie jest pozytywnie skorelowany z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Zmienna Udział niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie (UNCRN) okazała się być nieistotna statystycznie. Uzyskane wyniki badań nie są zbieżne z wynikami badań prowadzonych przez Michelin, Berettę i Bozzolana,

którzy zidentyfikowali negatywną zależność między zakresem ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz udziałem niezależnych członków rad spółek⁸⁹.

Pozytywnie zweryfikowano hipotezę nr 4, zgodnie z którą koncentracja własności jest negatywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Należy zaznaczyć, że poziom istotności tej zależności jest niewielki ($p < 0,1$). Uzyskane wyniki badań są zbieżne z wynikami uzyskanymi przez Michelon, Berettę i Bozzolana, którzy badali ujawnienia na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez spółki notowane w Londynie, Paryżu, Frankfurtcie oraz Mediolanie⁹⁰.

Negatywnie zweryfikowano hipotezę nr 5, zgodnie z którą obecność inwestora instytucjonalnego w strukturze właścicielskiej jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Zmienna Inwestor instytucjonalny (IW) okazała się być nieistotna.

Uzyskane wyniki badań potwierdzają prezentowaną w literaturze przedmiotu opinię, iż w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego zakres ujawnień powiązany jest z podejściem zarządzających do ujawniania informacji (w tym zwłaszcza dobrowolnych), które może być zdeterminowane wartościami kulturowymi danego kraju⁹¹.

Pozytywnie zweryfikowano hipotezę nr 6, zgodnie z którą wartość wskaźnika indywidualizmu jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Poziom istotności tej zależności jest wysoki ($p < 0,01$). Uzyskane wyniki są zgodne z hipotezą Graya, zgodnie z którą, im niżej dany kraj ułożony jest w rankingu indywidualizmu, tym większe prawdopodobieństwo, że będzie wyżej ułożony, jeżeli chodzi o poufność/sekretność⁹².

Pozytywnie zweryfikowano hipotezę nr 7, zgodnie z którą wartość wskaźnika unikania niepewności jest negatywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. Poziom istotności tej zależności jest wysoki ($p < 0,01$). Uzyskane wyniki badań wydają się być zgodne z przedstawianym w literaturze przedmiotu twierdzeniem, iż w społeczeństwach, które preferują unikanie niepewności, zarządzający są skłonni do skupiania się raczej na kosztach niż

89 G. Michelon, S. Beretta, S. Bozzolan, *Disclosure on Internal Control Systems...*, s. 23.

90 Tamże.

91 B. Jaggi, P.Y. Low, *Impact of Culture, Market Forces...*, s. 502.

92 S.J. Gray, *Towards a Theory of Cultural Influence...*, s. 11.

na korzyściach związanych z dobrowolnymi ujawnieniami⁹³. Uzyskane wyniki badań są również zgodne z hipotezą Graya, zgodnie z którą występuje negatywna korelacja między zakresem ujawnień i poziomem wskaźnika unikania niepewności⁹⁴, oraz z wynikami badań Hooghiemstry, Hermesa i Emanuela⁹⁵. Co ważne, przeprowadzone badanie potwierdza, że zastosowanie innej metodologii pomiaru zakresu ujawnień niż ta opracowana przez Hooghiemstrę, Hermesa i Emanuela⁹⁶ dostarcza tych samych wyników.

W ramach badania dokonano analizy wpływu mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu w podgrupach, to jest wśród spółek polskich oraz niemieckich. Skonstruowano dodatkowe modele regresji, obejmujące odpowiednio dane spółek polskich i niemieckich.

Skonstruowany na podstawie danych pochodzących z raportów zarządu polskich spółek model regresji liniowej jest istotny statystycznie⁹⁷ (statystyka $F = 6,071$, $p < 0,001$). Zmienna objaśniana ZU (zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu) ma rozkład normalny⁹⁸ (statystyka ,964, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka). Reszty modelu mają również rozkład normalny⁹⁹ (statystyka ,971, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka)¹⁰⁰. Zależność przedstawiona w modelu ma charakter liniowy. Wartość statystyki w teście na nieliniowość (kwadraty)¹⁰¹ wynosi $LM = 6,154$ z wartością $p = 0,188 > 0,05$. Wyniki badań wskazują, że w modelu nie występuje heteroskedastyczność reszt. Wartość statystyki w teście White'a na heteroskedastyczność reszt¹⁰² wynosi $LM = 15,661$ z wartością $p = 0,680 > 0,05$ ¹⁰³. Żaden z parametrów modelu nie wprowadza współliniowości do modelu ($VIF < 10$)¹⁰⁴.

Opracowany model regresji wyjaśnia zmiany zakresu ujawnień w około 34%. Wyniki modelu wskazują, że szacując na jego podstawie zakres ujawnień, przeciętnie mylimy się o około $\pm 4,55$ szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

93 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 361.

94 S.J. Gray, *Towards a Theory of Cultural Influence...*, s. 11.

95 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 373.

96 Tamże, s. 357–377.

97 Hipoteza zerowa: zmienne objaśniające są łącznie nieistotne.

98 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

99 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

100 Testy przeprowadzono w programie SPSS.

101 Hipoteza zerowa: zależność jest liniowa.

102 Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje.

103 Testy przeprowadzono w programie Gretl.

104 Test przeprowadzono w programie SPSS.

Wyniki modelowania wskazują, że istotna jest tylko jedna zmienna objaśniająca, to jest *Liczba posiedzeń rad nadzorczych* (*LPRN* na poziomie istotności $p < 0,01$) (por. tabela 34). Zaskakujący wydaje się fakt, iż zmienna *Liczba posiedzeń komitetu audytu* (*LPKA*) nie jest istotna. Wydaje się, że może to wynikać ze zmian legislacyjnych wprowadzonych w Polsce w roku 2017. Za sprawą ustawy o biegłych rewidentach¹⁰⁵ od roku 2017 obowiązek utworzenia komitetu audytu zależy nie od liczebności członków rady nadzorczej, ale od wielkości spółki. Tym samym wszystkie spółki uwzględnione w badaniu musiały posiadać na koniec roku 2017 komitet audytu. Co ważne, w przypadku części z nich został on utworzony w trakcie roku 2017. Jedna spółka utworzyła komitet audytu w sierpniu, trzy w październiku, natomiast cztery dopiero w listopadzie 2017 roku.

Tabela 34. Model regresji nr 2 – spółki polskie

Zmienne	Oczekiwany kierunek zależności	Model 2		
<i>N</i>		50		
		Współczynniki standaryzowane beta	Istotność	VIF
<i>LPRN</i>	+	,509**	,002	1,722
<i>LPKA</i>	+	,178	,242	1,666
<i>UNCRN</i>	+	,017	,890	1,126
<i>IWI</i>	+	-,010	,945	1,487
<i>KW</i>	-	-,019	,893	1,525
Model		Wartości		
Skorygowane R^2		,341		
F		6,071**		
Błąd standardowy oszacowania		4,552		

† $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Predyktory: (Stała), *LPRN*, *LPKA*, *UNCRN*, *IWI*, *KW*, gdzie: *LPRN* – liczba posiedzeń rad nadzorczych; *LPKA* – liczba posiedzeń komitetów audytu; *UNCRN* – udział niezależnych członków rad nadzorczych; *IWI* – inwestor instytucjonalny; *KW* – koncentracja własności.

Zmienna objaśniana: *ZU* – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Należy zastanowić się, czy powołanie przez spółki komitetu audytu w trakcie 2017 roku nie było jedynie formalnym dostosowaniem się do wymogów nowego prawa, które nie przekładało się na faktyczną działalność komitetu, a tym samym na jakość ładu korporacyjnego. Aby to zbadać, usunięto z modelu zmienną

¹⁰⁵ Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r., poz. 1089).

Liczba posiedzeń komitetu audytu (LPKA) i na jej miejsce wprowadzono zmienną *Komitet audytu w całym roku 2017 (KA2017)*. Skonstruowany na podstawie danych pochodzących z raportów zarządu polskich spółek model regresji liniowej jest istotny statystycznie¹⁰⁶ (statystyka $F = 7,119$, $p < 0,001$). Zmienna objaśniana *ZU* (zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu) ma rozkład normalny¹⁰⁷ (statystyka ,964, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka). Reszty modelu mają również rozkład normalny¹⁰⁸ (statystyka ,962, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka)¹⁰⁹. Zależność przedstawiona w modelu ma charakter liniowy. Wartość statystyki w teście na nieliniowość (kwadraty)¹¹⁰ wynosi $LM = 3,545$ z wartością $p = 0,315 > 0,05$. Wyniki badań wskazują, że w modelu nie występuje heteroskedastyczność reszt. Wartość statystyki w teście White'a na heteroskedastyczność reszt¹¹¹ wynosi $LM = 13,749$ z wartością $p = 0,745 > 0,05$ ¹¹². Żaden z parametrów modelu nie wprowadza współliniowości do modelu ($VIF < 10$)¹¹³.

Opracowany model regresji wyjaśnia zmiany zakresu ujawnień w około 38%. Nowy zestaw zmiennych w większym stopniu wpływa na zakres ujawnień. Wyniki modelu wskazują, że szacując na jego podstawie zakres ujawnień, przeciętnie mylimy się o około $\pm 4,39$ szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Wyniki modelowania wskazują, że istotne są następujące zmienne objaśniające: *Liczba posiedzeń rad nadzorczych (LPRN na poziomie istotności $p < 0,01$)*, *Komitet audytu w całym roku 2017 (KA2017 na poziomie istotności $p < 0,05$)* (por. tabela 35). Liczba posiedzeń rad nadzorczych była pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu przez polskie spółki. Im większa częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych, tym większy zakres ujawnień.

Na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu wpływ miało również funkcjonowanie komitetu audytu w całym roku 2017. W spółkach, które utworzyły komitet audytu przed rokiem 2017, a nie w momencie, gdy zostały do tego zmuszone przepisami prawa, zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością

106 Hipoteza zerowa: zmienne objaśniające są łącznie nieistotne.

107 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

108 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

109 Testy przeprowadzono w programie SPSS.

110 Hipoteza zerowa: zależność jest liniowa.

111 Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje.

112 Testy przeprowadzono w programie Gretl.

113 Test przeprowadzono w programie SPSS.

finansową prezentowanych w raportach zarządu był większy. Wydaje się, że część z tych spółek posiadała komitet audytu od kilku lat. Zalecenie dotyczące tworzenia komitetu audytu w spółkach publicznych wynikało z dobrych praktyk spółek giełdowych z roku 2005. Od 2009 roku spółki publiczne były zobowiązane przepisami prawa do utworzenia komitetu audytu w sytuacji, gdy rada nadzorcza liczyła więcej niż pięciu członków.

Tabela 35. Model regresji nr 3 – spółki polskie

Zmienne	Oczekiwany kierunek zależności	Model 3		
N		50		
		Współczynniki standaryzowane beta	Istotność	VIF
<i>LPRN</i>	+	,580**	,000	1,100
<i>KA2017</i>	+	,245*	,037	1,033
<i>UNCRN</i>	+	,021	,860	1,119
<i>IWI</i>	+	-,015	,911	1,529
<i>KW</i>	-	-,045	,747	1,483
Model		Wartości		
Skorygowane R^2		,384		
F		7,119**		
Błąd standardowy oszacowania		4,399		

† $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Predyktory: (Stała), *LPRN*, *KA2017*, *UNCRN*, *IWI*, *KW*, gdzie: *LPRN* – liczba posiedzeń rad nadzorczych; *KA2017* – komitet audytu w całym roku 2017; *UNCRN* – udział niezależnych członków rad nadzorczych; *IWI* – inwestor instytucjonalny; *KW* – koncentracja własności.

Zmienna objaśniana: *ZU* – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Skonstruowany na podstawie danych pochodzących z raportów niemieckich spółek model regresji liniowej jest istotny statystycznie¹¹⁴ (statystyka $F = 2,704$, $p < 0,05$). Zmienna objaśniana *ZU* (Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu) ma rozkład normalny¹¹⁵ (statystyka ,960, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka). Reszty modelu mają również rozkład normalny¹¹⁶ (statystyka ,976, $p > 0,05$ w teście Shapiro-Wilka)¹¹⁷. Zależność przedstawiona w modelu ma charakter liniowy. Wartość

114 Hipoteza zerowa: zmienne objaśniające są łącznie nieistotne.

115 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

116 Hipoteza zerowa: rozkład jest normalny.

117 Testy przeprowadzono w programie SPSS.

statystyki w teście na nieliniowość (kwadraty)¹¹⁸ wynosi $LM = 7,391$ z wartością $p = 0,117 > 0,05$. Wyniki badań wskazują, że w modelu nie występuje heteroskedastyczność reszt. Wartość statystyki w teście White'a na heteroskedastyczność reszt¹¹⁹ wynosi $LM = 17,119$ z wartością $p = 0,377966 > 0,05$ ¹²⁰. Żaden z parametrów modelu nie wprowadza współliniowości do modelu ($VIF < 10$)¹²¹.

Model wyjaśnia zmiany zakresu ujawnień w około 15%. Wyniki modelu wskazują, że szacując na jego podstawie zakres ujawnień, przeciętnie mylimy się o około $\pm 4,6$ pozycji szczegółowych ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Tabela 36. Model regresji nr 4 – spółki niemieckie

Zmienne	Oczekiwany kierunek zależności	Model 4		
<i>N</i>		50		
		Współczynniki standaryzowane beta	Istotność	VIF
<i>LPRN</i>	+	-,058	,669	1,060
<i>LPKA</i>	+	,327*	,021	1,080
<i>UNCRN</i>	+	-,199	,292	2,001
<i>IWI</i>	+	-,158	,270	1,144
<i>KW</i>	-	-,350†	,068	2,008
Model		Wartości		
Skorygowane R^2		,148		
F		2,704*		
Błąd standardowy oszacowania		4,600		

† $p < 0,1$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Predyktory: (Stała), *LPRN*, *LPKA*, *UNCRN*, *IWI*, *KW*, gdzie: *LPRN* – liczba posiedzeń rad nadzorczych; *LPKA* – liczba posiedzeń komitetów audytu; *UNCRN* – udział niezależnych członków rad nadzorczych; *IWI* – inwestor instytucjonalny; *KW* – koncentracja własności

Zmienna objaśniana: *ZU* – zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Wyniki modelowania wskazują, że istotna jest zmienna objaśniająca *Liczba posiedzeń komitetu audytu* (*LPKA* na poziomie istotności $p < 0,05$). Występuje również marginalna istotność zmiennej objaśniającej *Koncentracja własności* (*KW* na poziomie istotności $p < 0,1$) (por. tabela 36). W przypadku modelu regresji

118 Hipoteza zerowa: zależność jest liniowa.

119 Hipoteza zerowa: heteroskedastyczność reszt nie występuje.

120 Testy przeprowadzono w programie Gretl.

121 Test przeprowadzono w programie SPSS.

skonstruowanego z wykorzystaniem danych pochodzących ze spółek niemieckich zmienna *Liczba posiedzeń rad nadzorczych (LPRN)* nie miała wpływu na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu.

Pozytywny wpływ na zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu miała Liczba posiedzeń komitetu audytu (*LPKA*). Analogiczną zależność zidentyfikowano w modelu uwzględniającym dane spółek z obu krajów.

Negatywny wpływ na zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu miała zmienna *Koncentracja własności (KW)*. Im wyższa koncentracja własności w spółkach niemieckich, tym mniejszy zakres prezentowanych przez zarządy ujawnień na temat systemu. Tę samą prawidłowość zidentyfikowano w modelu skonstruowanym z wykorzystaniem danych pochodzących ze spółek polskich oraz niemieckich.

Dodatkowo, podobnie jak w modelu skonstruowanym dla wszystkich spółek, istotność wpływu zmiennej *Koncentracja własności (KW)* na *Zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raportach zarządu (ZU)* jest niewielka.

5.4. Dyskusja na temat wyników oraz ograniczenia badania

Przedstawione w niniejszym rozdziale badanie empiryczne przeprowadzono na próbie spółek funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego. W modelu tym kluczowe znaczenie mają mechanizmy wewnętrzne ładu, w tym w szczególności działalność rad nadzorczych oraz komitetów audytu. Uzyskane wyniki badań wydają się cenne w związku z oczekiwaniami, jakie formułowane są wobec rad nadzorczych oraz komitetów audytu¹²².

W badaniu ustalono, iż liczba posiedzeń rad nadzorczych jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Uzyskane wyniki uzupełniają dotychczasową wiedzę dotyczącą wpływu aktywności rad nadzorczych na zakres ujawnień prezentowanych przez spółki. Wyniki te stanowią uzupełnienie prowadzonych dotychczas

122 Do zadań rad nadzorczych wynikających z Zalecenia Komisji Europejskiej z 2005 roku należy na przykład zapewnienie właściwego informowania akcjonariuszy o sprawach spółki, jej strategii oraz zarządzaniu ryzykiem i konfliktach interesów. Zgodnie z tym zaleceniem komitet audytu powinien służyć pomocą radzie (nadzorczej) między innymi w zakresie przeglądu, przynajmniej raz w roku, systemów kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem, pod kątem zapewnienia, że główne rodzaje ryzyka (w tym związane z przestrzeganiem obowiązujących przepisów prawa i regulacji) są prawidłowo identyfikowane, zarządzane i ujawniane.

badania. Chodzi tu między innymi o zidentyfikowany przez Karamanou i Vafaesa pozytywny wpływ liczby posiedzeń rad spółek publicznych w Stanach Zjednoczonych na precyzję prognoz prezentowanych przez kadrę zarządzającą w raportach rocznych oraz o zidentyfikowany przez Guanggui Rana, Qiaoling Fang, Shuai Luo, Kama C. Chana pozytywny wpływ aktywności rad nadzorczych na jakość informacji finansowych prezentowanych w raportach rocznych chińskich spółek¹²³.

Przedstawione w niniejszym rozdziale wyniki badań wskazują, że liczba posiedzeń komitetów audytu jest pozytywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Wzbogacają one dorobek naukowy w obszarze wpływu aktywności komitetów audytu na zakres ujawnień prezentowanych przez spółki publiczne. Uzyskane wyniki są tym bardziej cenne, iż prezentowane w literaturze przedmiotu wyniki badań dotyczą przede wszystkim wpływu aktywności komitetów audytu na sprawozdawczość finansową. Co istotne, dotychczasowe badania prowadzone były głównie wśród spółek notowanych w Stanach Zjednoczonych, gdzie powoływanie komitetu audytu jest obligatoryjne od roku 1978. Pozytywny wpływ aktywności komitetu audytu na jakość informacji finansowych w swoich badaniach potwierdzili między innymi Jean Bedard, Sonda M. Chtourou i Lucie Courteau¹²⁴, Joseph V. Carcello i Terry L. Neal¹²⁵ oraz Lawrence J. Abbott, Susan Parker i Gary F. Peters¹²⁶. Z kolei Biao Xie, Wallace N. Davidson i Peter J. DaDalt ustalili, iż częstotliwość posiedzeń komitetów audytu jest istotnie, negatywnie skorelowana z poziomem uznaniowych rozliczeń międzyokresowych (*discretionary current accruals*) prezentowanych w sprawozdaniach finansowych¹²⁷.

Wyniki badań przedstawione w niniejszym rozdziale są cenne również z punktu widzenia badań w obszarze sprawozdawczości niefinansowej, w tym sprawozdawczości o charakterze dobrowolnym. Stanowią one uzupełnienie badań prowadzonych przez Kemi Yekini, Ismaila Adelopo, Panagiotisa Andrikopoulou i Sinę Yekinię, którzy zidentyfikowali pozytywny wpływ aktywności komitetów audytu na zakres ujawnień na temat zaangażowania społecznego spółek brytyjskich¹²⁸, oraz badań Cristiny A. Stefanescu, która ustaliła, że poziom ujawnień na temat

123 G. Ran, Q. Fang, S. Luo, K.C. Chan, *Supervisory board characteristics...*, s. 27.

124 J. Bedard, S. M. Chtourou, L. Courteau, *The Effect of the Audit Committee Expertise...*, s. 13–35.

125 J.V. Carcello, T.L. Neal, *Audit committee...*, s. 453–467.

126 L.J. Abbott, S. Parker, G.F. Peters, *Audit committee...*, s. 69–87.

127 B. Xie, W.N. Davidson, P.J. DaDalt, *Earnings management...*, s. 295–316.

128 K. Yekini, I. Adelopo, P. Andrikopoulos, S. Yekini, *Impact of board independence...*, s. 262.

ładu korporacyjnego jest pozytywnie skorelowany z występowaniem komitetów w ramach rady spółki¹²⁹.

W największej mierze uzyskane przez autora wyniki badań uzupełniają badania dotyczące ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych przez Jayanthi Krishnan wskazują, że występuje pozytywna zależność między dobrowolnymi ujawnieniami na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz występowaniem w spółce komitetów audytu¹³⁰. Bronson, Carcello i Raghunandan w swoich badaniach prowadzonych w Stanach Zjednoczonych potwierdzili pozytywną zależność między liczbą posiedzeń komitetów audytu oraz prezentowaniem przez spółkę dobrowolnych ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową. Co ważne, ujawnienia mierzone były przez autorów z wykorzystaniem systemu zero-jedynkowego (1 – występują ujawnienia, 0 – brak ujawnień)¹³¹. W żadnym z powyższych badań nie wykorzystano jako zmiennej objaśnianej zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

W badaniu prezentowanym w niniejszym rozdziale ustalono, że koncentracja własności jest negatywnie skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Uzyskane wyniki pozwalają uzupełnić dotychczasową wiedzę na temat wpływu koncentracji własności na zakres ujawnień prezentowanych przez spółki publiczne. Mowa tu chociażby o badaniach prowadzonych przez Heidi V. Bauwhede i Marleen Willekens, które potwierdziły negatywną zależność między koncentracją własności oraz zakresem ujawnień na temat ładu korporacyjnego prezentowanych przez spółki publiczne w Stanach Zjednoczonych¹³². Uzyskane wyniki badań stanowią również uzupełnienie badań prowadzonych przez Hadro, Klimczaka i Paukę, którzy ustalili, że występuje negatywna zależność między koncentracją własności oraz zakresem ujawnień prezentowanych w listach do akcjonariuszy polskich spółek¹³³.

Uzyskane wyniki badań pozwalają stwierdzić, że wartość wskaźnika indywidualizmu (unikania niepewności) jest pozytywnie (negatywnie) skorelowana z zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu badanych spółek publicznych.

Wyniki badań wskazują, że na zakres ujawnień wpływ mają wymiary kultur narodowych, stanowiące mechanizmy zewnętrzne ładu korporacyjnego.

129 C.A. Stefanescu, *Do board committees' features affect...*, s. 772.

130 J. Krishnan, *Audit Committee Quality...*, s. 649–675.

131 S.N. Bronson, J.V. Carcello, K. Raghunandan, *Firm Characteristics...*, s. 28–29.

132 H.V. Bauwhede, M. Willekens, *Disclosure on Corporate Governance...*, s. 101–115.

133 D. Hadro, K. Klimczak, M. Pauka, *Impression Management...*, s. 305–330.

Spółki publiczne notowane na rynkach kapitałowych w krajach Unii Europejskiej są zobowiązane do przedstawienia w raporcie informacji na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Zakres tych ujawnień jest dobrowolny i zależy od zarządu. Jak wskazują wyniki badań, zachowania zarządu w obszarze ujawniania informacji zdeterminowane są w pewnej mierze kulturą narodową. Niemcy charakteryzują się wyższym poziomem wskaźnika indywidualizmu oraz niższym poziomem wskaźnika unikania niepewności niż Polska, co przekłada się na zakres ujawnień prezentowanych przez spółki¹³⁴. W tym kontekście należy podkreślić, że zmiana zachowań, postaw zarządów spółek jest trudna, gdyż są one zakorzenione w kulturze danego kraju. Wszelkie działania międzynarodowe na rzecz ujednoczenia dobrych praktyk dotyczących ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową mogą okazać się trudne do realizacji, gdyż wymiary kulturowe w pewnym zakresie determinują praktykę ujawniania informacji. Wymiary kulturowe powinny być brane pod uwagę podczas konstruowania krajowych kodeksów dobrych praktyk ładu korporacyjnego, w szczególności dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Wydaje się, że zidentyfikowane zależności są ważne z punktu widzenia wyników badań prowadzonych przez Hooghiemstrę, Hermesa i Emanuela, którzy wskazali, że wymiary kultur narodowych w największym zakresie implikują relacje między zarządzającymi i akcjonariuszami, gdyż wpływają na wypracowany przez zarząd kompromis między korzyściami i kosztami ujawniania informacji na temat systemu kontroli wewnętrznej. Autorzy ci ustalili, że występuje pozytywna (negatywna) zależność między indywidualizmem (unikaniem niepewności) i zakresem ujawnień na temat kontroli wewnętrznej¹³⁵.

Analizy przeprowadzone oddzielnie na grupie polskich i niemieckich spółek wskazują, że w grupach tych inny zestaw zmiennych istotnie wpływa na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu spółek publicznych. W przypadku spółek polskich na zakres tych ujawnień istotnie, pozytywnie wpływa częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych oraz występowanie komitetu audytu w całym roku 2017. Z kolei w przypadku spółek niemieckich na zakres tych ujawnień istotnie, pozytywnie wpływa częstotliwość posiedzeń komitetów audytu oraz istotnie, negatywnie koncentracja własności.

134 Jak zauważyli Hofstede i Hofstede w „kulturach indywidualistycznych wszelkie dane rachunkowe są traktowane z większym namaszczeniem i wydają się bardziej niezastąpione niż w kulturach kolektywistycznych” – zob. G. Hofstede, G.J. Hofstede, *Kultury i organizacje...*, s. 272.

135 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control...*, s. 373.

Zidentyfikowano pięć kluczowych ograniczeń badania, którego wyniki przedstawiono w niniejszym rozdziale. Po pierwsze, zbadano pięćdziesiąt największych spółek polskich i niemieckich, traktując je jako swego rodzaju „papierek lakmusowy” polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego. Pozwala to na zachowanie porównywalności między państwami, co stanowi zaletę takiego podejścia. Wadą jest natomiast to, że praktyka pozostałych spółek publicznych niepodlegających badaniu może być inna. Po drugie, badaniu podlegały tylko spółki publiczne, co oznacza, że jego wyniki nie mogą być odnoszone do spółek nieposiadających statusu spółki publicznej. Po trzecie, analiza wymiarów kultur narodowych prowadzona była na bazie tylko dwóch krajów. Po czwarte, wykorzystany w pracy sposób pomiaru ujawnień może okazać się nieskuteczny w przypadku badań dotyczących innych ujawnień niefinansowych prezentowanych w raporcie rocznym. Po piąte, rzeczywisty cel oraz zbiór elementów systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową mogą różnić się od celu i zbioru elementów deklarowanych przez zarząd w raporcie.

Zakończenie

Ład korporacyjny cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy na całym świecie, co związane jest między innymi z ciągłym procesem doskonalenia jego mechanizmów. Naukowcy, którzy od lat zajmują się tą problematyką, wskazują na występującą w skali globalnej konwergencję standardów¹ ładu korporacyjnego², która stanowi przyczynek wielu badań naukowych. Proces konwergencji został zintensyfikowany wskutek skandali korporacyjnych z początku XXI wieku, na które odpowiedzią była amerykańska ustawa Sarbanesa-Oxleya. Rozwiązania przyjęte w Stanach Zjednoczonych stały się inspiracją do modernizacji standardów ładu korporacyjnego w Unii Europejskiej, gdzie na mocy dyrektyw wprowadzono w krajach członkowskich nowe rozwiązania legislacyjne z obszaru ładu korporacyjnego dotyczące między innymi działalności rad spółek czy procesu audytu finansowego. Kryzys finansowy z lat 2007–2009 stanowił kolejny impuls do modernizacji standardów ładu korporacyjnego.

Z punktu widzenia niniejszej pracy szczególnie istotny jest jeden z przejawów konwergencji standardów ładu korporacyjnego, polegający na implementacji do praktyki spółek publicznych w Unii Europejskiej, wdrożonego na początku XXI wieku do praktyki spółek w Stanach Zjednoczonych, systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. W niniejszej pracy system ten rozumiany jest jako zbiór połączonych elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego, służących zapewnieniu wiarygodności sprawozdań finansowych i raportów zarządu oraz ich zgodności z przepisami prawa, efektywności systemu rachunkowości, jak również wspieraniu procesów decyzyjnych. System ten obejmuje zatem dwie główne sfery działalności spółki, to jest system zarządzania oraz ład korporacyjny, a jego sprawność zależy od działań poszczególnych organów spółki, które w różny sposób zaangażowane są w jego funkcjonowanie.

Dotychczasowe badania dotyczące ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prowadzone były przede wszystkim wśród spółek

1 Rozumianych jako regulacje prawne i dobre praktyki.

2 M. Jerzemowska, *Nadzór korporacyjny tendencje jego zmiany w wybranych krajach*, [w:] *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa a struktura akcjonariatu*, CeDeWu, Warszawa 2001, s. 95; J. Jeżak, *Ład korporacyjny. Doświadczenia światowe oraz kierunki rozwoju*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 186–188; tenże, *Ewolucja modeli ładu korporacyjnego oraz wnioski dla polskiej praktyki gospodarczej*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 113–115.

funkcjonujących w Stanach Zjednoczonych, to jest w kraju z otwartym modelem ładu korporacyjnego, w którym zakres ujawnień determinowany jest w dużej mierze potrzebami informacyjnymi uczestników rynku kapitałowego. Badania te dotyczyły w największej mierze prezentowanych w raportach rocznych słabości systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową (*internal control material weaknesses*)³.

W badaniach, w których wykorzystywano indeksy ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, aby ustalić ich zakres, badacze arbitralnie wyznaczali zbiór elementów składających się na ten system, wskazując na kilka lub kilkanaście elementów⁴. W prowadzonych dotychczas badaniach dane pozyskiwano z raportów rocznych sporządzonych w okresie, w którym spółki publiczne w Unii Europejskiej nie były zobowiązane do przedstawienia w nich wyodrębnionej grupy ujawnień poświęconej tylko systemowi kontroli nad sprawozdawczością finansową. Zobowiązanie w 2009 roku spółek publicznych notowanych na rynkach kapitałowych w krajach Unii Europejskiej do prezentacji w raporcie zarządu wyodrębnionej części dotyczącej systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stworzyło nową, nieuwzględnianą dotychczas przez innych naukowców perspektywę badawczą.

W pracy dokonano analizy światowego dorobku dotyczącego systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz przedstawiono wyniki badań własnych – badania jakościowego oraz ilościowego.

Celem głównym pracy było zidentyfikowanie zakresu ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu oraz mechanizmów ładu korporacyjnego wpływających na ten zakres w praktyce polskich i niemieckich spółek publicznych.

Zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, obejmujący cel oraz elementy tego systemu, ustalono w ramach badania o charakterze jakościowym, które polegało na analizie raportów zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych sporządzonych w roku 2017.

Wyniki badania o charakterze jakościowym wskazują, że w praktyce polskich oraz niemieckich spółek nie ma jednoznaczności co do celu systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Można zidentyfikować dwa podejścia do jego formułowania. Zgodnie z pierwszym system kontroli nad sprawozdawczością finansową ma na celu zapewnienie wiarygodności oraz zgodności z prawem sprawozdań

3 Ujawnienia mierzono z wykorzystaniem systemu zero-jedynkowego, gdzie 1 oznaczało, że wystąpiły ujawnienia, a 0 brak ujawnień.

4 Łączna liczba elementów (zidentyfikowana na podstawie wcześniej opracowanej listy) przedstawionych w raportach rocznych wykorzystywana była jako zmienna objaśniana w badaniach ilościowych.

finansowych i niefinansowych, jak również umożliwienie zarządzania różnymi rodzajami ryzyka związanymi ze sprawozdawczością finansową. Zgodnie z drugim podejściem cel systemu jest szerszy i obejmuje, oprócz zagadnień wskazanych w pierwszym podejściu, optymalizację procesów decyzyjnych. Wyniki badania wskazują, że zarówno w spółkach polskich, jak i niemieckich zarządy stosują oba podejścia.

Analiza głównych obszarów informacyjnych prezentowanych przez badane spółki pozwala stwierdzić, że zbiór elementów składających się na system kontroli nad sprawozdawczością finansową był większy w spółkach niemieckich w porównaniu do spółek polskich.

Biorąc pod uwagę szczegółowe pozycje ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez badane spółki, można zauważyć, że system kontroli nad sprawozdawczością finansową rozumiany jest podobnie w Polsce oraz Niemczech. Zarówno w spółkach polskich, jak i niemieckich elementem systemu był audyt finansowy oraz audyt wewnętrzny. Wiarygodność sprawozdań finansowych zapewniana była przez odpowiednią organizację systemu rachunkowości. W ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wykorzystywano narzędzia informatyczne, którymi zazwyczaj były systemy ERP. W obu grupach spółek rady nadzorcze/komitety audytu były zaangażowane w funkcjonowanie systemu. W spółkach dbano o przestrzeganie regulacji z zakresu rachunkowości, chroniono również dane pochodzące z systemu rachunkowości. Nieodłącznym elementem systemu kontroli w spółkach polskich oraz niemieckich było zarządzanie ryzykiem związanym z systemem rachunkowości. W przypadku ponad 30% spółek polskich oraz 20% spółek niemieckich w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową stosowane były narzędzia rachunkowości zarządczej.

Wyniki badania empirycznego pozwoliły na ustalenie kluczowej różnicy między zakresem ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu przez spółki polskie i niemieckie. A mianowicie, spółki niemieckie w porównaniu do spółek polskich prezentowały więcej informacji dotyczących organizacji systemu rachunkowości. Z kolei spółki polskie w porównaniu do spółek niemieckich prezentowały więcej informacji dotyczących działalności rady nadzorczej w ramach systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz audytu finansowego. Spółki niemieckie prezentowały więcej szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową niż spółki polskie. Różnica ta jest istotna statystycznie. Jednocześnie transparentność ujawnień na temat systemu, mierzona liczbą szczegółowych pozycji ujawnień, była wyższa w spółkach niemieckich w porównaniu do spółek polskich.

Wydaje się, że nie jest możliwe wskazanie optymalnej struktury systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, tak jak nie jest możliwe wskazanie optymalnych rozwiązań dotyczących ładu korporacyjnego. System kontroli nad sprawozdawczością finansową w pewnym zakresie jest częścią systemu zarządzania jednostką. Co ważne, powinien on być dostosowany do przyjętego i realizowanego przez zarządzających modelu biznesu. To właśnie model biznesu w dużej mierze determinuje zakres zarządzania ryzykiem związanym ze sprawozdawczością finansową.

Identyfikacji mechanizmów ładu korporacyjnego wpływających na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową dokonano w ramach badania o charakterze ilościowym, w którym wykorzystano analizę regresji.

Uzyskane w ramach badania ilościowego wyniki pozwoliły na pozytywne zwerifikowanie hipotezy głównej, zgodnie z którą mechanizmy ładu korporacyjnego wpływają na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych, oraz hipotez szczegółowych.

W ramach badania udowodniono, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w badanych raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych pozytywnie wpływa częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych. Stanowi to potwierdzenie znaczącej roli rad nadzorczych w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego⁵. Jakość ładu korporacyjnego, wyrażona w aktywności członków rady nadzorczej, przekłada się na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu. Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, większy zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową przyczynia się do doskonalenia tego systemu⁶. Wydaje się, że w większości badanych spółek rola rady nie ograniczała się do aktywności ceremonialnej. Uzyskane wyniki badań stanowią potwierdzenie prezentowanego w literaturze przedmiotu przekonania dotyczącego postępującej profesjonalizacji rad nadzorczych⁷.

5 Jednym z kluczowych celów większości inicjatyw legislacyjnych na rzecz doskonalenia standardów ładu korporacyjnego było stworzenie nowych lub usprawnienie istniejących mechanizmów, które mają przyczynić się do zapewnienia wiarygodności informacji prezentowanych przez zarząd w raportach rocznych, w tym w sprawozdaniach finansowych. Szczególnie duże oczekiwania w tym względzie formułowane są wobec rad spółek, w tym komitetów audytu.

6 R. Hooghiemstra, N. Hermes, J. Emanuels, *National Culture and Internal Control Disclosures: A Cross-country Analysis*, „Corporate Governance: An International Review” 2015, vol. 23, no. 4, s. 359.

7 D. Dobija, *Exploring Audit Committee Practices: Oversight of Financial Reporting and External Auditors in Poland*, „Journal of Management and Governance” 2015, vol. 19, no. 1, s. 139–140.

Dodatkowo potwierdzają wnioski płynące z innych badań, mówiące, iż ujawnianie dobrowolnych informacji może być determinowane presją ze strony rad spółek⁸.

Przeprowadzone badanie pozwoliło również ustalić, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w badanych raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych pozytywnie wpływa częstotliwość posiedzeń komitetów audytu, co potwierdza istotne znaczenie tego komitetu w systemie ładu korporacyjnego⁹.

Pozytywny wpływ komitetu audytu na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową wydaje się naturalny, gdyż powinien on być w dużym stopniu zaangażowany w funkcjonowanie tego systemu. W skład komitetu audytu wchodzi między innymi członkowie niezależni rad nadzorczych oraz członkowie posiadający wiedzę z zakresu rachunkowości, których kluczowa rola polega na monitorowaniu działań zarządu, w tym zarządzania ryzykiem związanym z procesem sprawozdawczości finansowej, działań: audytu wewnętrznego, audytu finansowego oraz pracowników spółki.

Wyniki badań potwierdzają, że koncentracja własności ma negatywny wpływ na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Powoduje ona zmniejszenie problemów agencyjnych, a przez to przekłada się na mniejszy zakres ujawnień¹⁰.

Nie zidentyfikowano wpływu udziału niezależnych członków rad nadzorczych w łącznej ich liczbie oraz obecności inwestora instytucjonalnego w strukturze właścicielskiej na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych.

8 S. Lim, Z. Matolcsy, D. Chow, *The Association between Board Composition and Different Types of Voluntary Disclosure*, „European Accounting Review” 2007, vol. 16, no. 3, s. 555–583; Ch.J.P. Chen, B. Jaggi, *Association between independent non-executive directors, family control and financial disclosures in Hong Kong*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2000, no. 19, s. 285–310.

9 Należy jednocześnie zauważyć, że komitet audytu jest jednostką stosunkowo niedawno zaimplementowaną do porządków prawnych w Polsce i Niemczech. Na mocy dyrektywy 2006/43/WE kraje członkowskie zobowiązano do przyjęcia w 2008 roku rozwiązań legislacyjnych zobowiązujących spółki publiczne do utworzenia komitetu audytu. Wcześniej tworzenie komitetów audytu wynikało z dobrych praktyk ładu korporacyjnego.

10 W literaturze przedmiotu wskazuje się, że własność jest skoncentrowana, gdy największy akcjonariusz posiada powyżej 20 lub 30% akcji. Zob. M. Aluchna, *Własność a corporate governance. Systemy, rynki, przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2015, s. 147. W polskich spółkach uwzględnionych w badaniu, którego wyniki prezentowane są w niniejszej pracy, największy akcjonariusz posiadał średnio niemal 50% akcji, natomiast w niemieckich ponad 30%.

Ustalono, że indywidualizm pozytywnie wpływa na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek publicznych. Z kolei unikanie niepewności negatywnie wpływa na zakres tych ujawnień.

Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić, że w ramach tego samego modelu ładu korporacyjnego występują istotne statystycznie różnice dotyczące zakresu ujawnień prezentowanych przez zarządy spółek publicznych, które wynikają z wymiarów kulturowych. Wydaje się zatem, że zastosowanie jednakowych standardów ładu korporacyjnego do spółek funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego może być nieskuteczne ze względu na różnice kulturowe, które są bardzo głęboko zakorzenione w danych społeczeństwach i które trudno zmienić za sprawą regulacji (mowa tu zarówno o „miękkim”, jak i „twardym” prawie).

Wyniki badania przeprowadzonego tylko na grupie polskich spółek wskazują, że „wymuszanie” na spółkach określonego działania za pomocą regulacji prawnych nie zawsze jest skuteczne. Od 2017 roku polskie spółki publiczne, spełniające określone kryteria dotyczące liczby pracowników, wielkości aktywów oraz przychodów, bez względu na liczebność rady nadzorczej zostały zobowiązane do utworzenia komitetu audytu¹¹. Uzyskane wyniki badań wskazują, że zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu był pozytywnie skorelowany z występowaniem komitetu audytu w całym roku 2017, to znaczy zakres ujawnień na temat systemu prezentowanych w raporcie zarządu był większy, jeżeli komitet audytu działał od stycznia do grudnia 2017 roku. Należy podkreślić, że w części tych spółek komitet audytu mógł działać od kilku lat. W przypadku spółek polskich zmienna odzwierciedlająca częstotliwość posiedzeń komitetu audytu okazała się nieistotna, co mogło wynikać z faktu, iż w spółkach, w których utworzono komitet audytu pod wpływem nowych regulacji, jego rzeczywista aktywność była niewielka i nie przekładała się na dobrowolne ujawnienia prezentowane w raporcie zarządu.

W spółkach polskich na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu największy wpływ miała częstotliwość posiedzeń rad nadzorczych. Koncentracja własności natomiast okazała się nieistotna.

Wyniki badania przeprowadzonego tylko wśród spółek niemieckich wskazują z kolei, że na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu największy wpływ miała częstotliwość posiedzeń komitetu audytu. Z kolei negatywny wpływ miała koncentracja własności.

11 Od roku 2009 obowiązek tworzenia komitetów audytu dotyczył spółek publicznych notowanych na GPW w Warszawie, w których rady nadzorcze liczyły więcej niż pięciu członków. W okresie 2005–2009 spółki publiczne notowane na GPW w Warszawie tworzyły komitet audytu zgodnie z zasadami dobrych praktyk ładu korporacyjnego.

Treści przedstawione w pracy stanowią uzupełnienie dotychczasowej wiedzy na temat wykorzystania w praktyce systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową oraz wpływu mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień na temat tego systemu prezentowanych w raportach zarządu w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego.

Uzyskane wyniki badań wydają się szczególnie cenne, gdyż – jak już wspomniano – analizie poddano wyraźnie wskazany przez zarządy spółek polskich oraz niemieckich zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, podczas gdy inni badacze, na podstawie informacji ujawnianych przez spółki w raportach rocznych, samodzielnie identyfikowali elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Atutem badania jest fakt, iż wykorzystano w nim najnowsze dostępne dane empiryczne.

Efektom przeprowadzonych w pracy studiów literaturowych jest przede wszystkim:

- 1) dokonanie syntezy światowego dorobku dotyczącego systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową,
- 2) usystematyzowanie wytycznych legislacyjnych dotyczących systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową,
- 3) zidentyfikowanie elementów systemu zarządzania oraz mechanizmów ładu korporacyjnego będących częścią systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową,
- 4) zidentyfikowanie motywacji zarządzających, wynikających z wybranych teorii dotyczących ujawniania dobrowolnych informacji w raportach zarządu.

Z kolei efektem przeprowadzonych w pracy badań empirycznych jest przede wszystkim:

- 1) opracowanie autorskiej definicji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową,
- 2) ustalenie, jaki jest zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, obejmujący cele i elementy tego systemu, prezentowanych w raportach zarządu w modelu zamkniętym ładu korporacyjnego na przykładzie polskich i niemieckich spółek publicznych,
- 3) zidentyfikowanie mechanizmów ładu korporacyjnego wpływających na zakres ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu w modelu zamkniętym ładu korporacyjnego na przykładzie polskich i niemieckich spółek publicznych,
- 4) udoskonalenie narzędzia badawczego w postaci listy szczegółowych pozycji ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową, pozwalające na kwantyfikację ujawnień dla potrzeb badań ilościowych.

Przedstawione w pracy wyniki badań mogą stanowić punkt odniesienia dla kolejnych badań mających na celu wskazanie wpływu różnych mechanizmów ładu korporacyjnego na zakres ujawnień prezentowanych w raportach przez spółki publiczne. Mogą one stanowić również bazę porównawczą dla badań dotyczących ewolucji systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Udoskonalone w ramach badania narzędzie badawcze w postaci listy szczegółowych ujawnień może być wykorzystane w kolejnych badaniach empirycznych.

Uzyskane wyniki wydają się istotne dla instytucji odpowiedzialnych za konstruowanie standardów ładu korporacyjnego (tj. regulacji prawnych i dobrych praktyk). Mogą być również wartościowe dla zarządów spółek publicznych odpowiedzialnych za stworzenie i utrzymanie systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową. Mogą mieć też duże znaczenie dla członków rad nadzorczych (i ich komitetów), którzy są odpowiedzialni za monitorowanie efektywności systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową.

Bibliografia

- Abbott L.J., Parker S., Peters G.F., *Audit committee characteristics and restatements: A study of the efficacy Blue Ribbon Committee recommendations*, „Auditing: A Journal of practice & Theory” 2004, vol. 23, no. 1, s. 69–87.
- Abbott L.J., Parker S., Peters G.F., *Serving two masters: The association between audit committee internal audit oversight and internal audit activities*, „Accounting Horizons” 2010, no. 24, s. 1–24.
- Adamska A., *Systemy nadzoru korporacyjnego na świecie – tendencje zmian*, „Ekonomia i Prawo” 2011, t. 7, s. 67–77.
- Adamska A., Dąbrowski T.J., *Znaczenie reputacji spółek w różnych systemach ładu korporacyjnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCVII, s. 181–197.
- Adamska A., Urbanek P., *Fundusze inwestycyjne w nadzorze korporacyjnym w polskich spółkach publicznych*, „Gospodarka Narodowa” 2014, nr 2, s. 81–102.
- Adamska A., Bohdanowicz L., Gad J., *Implementacja zmian prawa dotyczących rad nadzorczych w spółkach publicznych w Polsce*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2018, vol. 16, no. 2, s. 51–65.
- Adamska A., Bohdanowicz L., Gad J., *Reakcje spółek publicznych na wprowadzenie obowiązku powoływania komitetu audytu*, „e-mentor” 2017, nr 4(72), s. 25–35.
- Adamska A., Mesjasz C., Urbanek P., *Teorie ładu korporacyjnego. Władanie i kontrola w złożonym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Aluchna M., *Mechanizmy corporate governance w spółkach giełdowych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2007.
- Aluchna M., *Przejrzystość a nadzór korporacyjny*, „Corporate Governance. Biuletyn Polskiego Instytutu Dyrektorów” 2006, nr 3(7), s. 10–16.
- Aluchna M., *Struktura własności a nadzór korporacyjny*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 53–86.
- Aluchna M., *Własność a corporate governance. Systemy, rynki, przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2015.
- Aluchna M., Koładkiewicz I., *Przejrzystość w kontekście wartości przedsiębiorstwa*, [w:] S. Rudolf (red.), *Rola nadzoru korporacyjnego w kreowaniu wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 447–464.
- Alzeban A., Sawan N., *The impact of audit committee characteristics on the implementation of internal audit recommendations*, „Journal of International Accounting Auditing and Taxation” 2015, no. 24, s. 61–71.
- Andrzejewski M., *Rachunkowość a ujawnianie informacji przez spółki giełdowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Andrzejewski M., Grabiński K., *Wpływ jakości systemu nadzoru właścicielskiego na sytuację finansową spółek giełdowych w czasach kryzysu finansowego – przegląd badań empirycznych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 268, s. 9–19.
- Armstrong Ch.S., Guay W.R., Mehran H., Webe J.P., *The Role of Financial Reporting and Transparency in Corporate Governance*, „Economic Policy Review” 2016, vol. 22, no. 1, s. 107–128.

- Ashbaugh H., Collins D.W., Kinney W.R., LaFond R., *The effect of SOX internal control deficiencies on firm risk and cost of equity*, „Journal of Accounting Research” 2009, no. 47, s. 1–43.
- Baker C.R., Wallage P., *Future of Financial Reporting in Europe: Its Role in Corporate Governance*, „International Journal of Accounting” 2000, vol. 35, no. 2, s. 173–187.
- Bardhan I., Lin S., Wu S.L., *The Quality of Internal Control over Financial Reporting in Family Firms*, „Accounting Horizons” 2015, vol. 29, no. 1, s. 41–60.
- Bareja K., Giedroyć M., *Charakterystyka rodzajów ryzyka identyfikowanych dzięki bilansowi*, [w:] A Karmańska (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 449–457.
- Barua A., Rama D.V., Sharma V., *Audit committee characteristics and investment in internal auditing*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2010, no. 29, s. 503–513.
- Bauwhede H.V., Willekens M., *Disclosure on Corporate Governance in the European Union*, „Corporate Governance: An International Review” 2008, vol. 16, no. 2, s. 101–115.
- Beasley M.S., *An Empirical Analysis of the Relation between the Board of Director Composition and Financial Statement Fraud*, „Accounting Review” 1996, vol. 71, no. 4, s. 443–465.
- Beasley M.S., Carcello J.V., Hermanson D.R., Neal T.L., *The Audit Committee Oversight Process*, „Contemporary Accounting Research” 2009, vol. 26, no. 1, s. 65–122.
- Beattie V., Mc Innes B., Fearnley S., *A methodology for analysing and evaluating narratives in annual reports: a comprehensive descriptive profile and metrics for disclosure quality attributes*, „Accounting Forum” 2004, vol. 28, issue 3, s. 205–236.
- Bedard J., Johnstone K., *Earnings manipulation risk, corporate governance risk, and auditors’ planning and pricing decisions*, „The Accounting Review” 2004, vol. 79, no. 2, s. 277–304.
- Bedard J., Chtourou S. M., Courteau L., *The effect of audit committee expertise, independence and activity on aggressive earnings management*, „Auditing: A Journal of Practice and Theory” 2004, vol. 23, no. 2, s. 13–35.
- Bek-Gaik B., Rymkiewicz B., *Raport społeczny jako współczesne narzędzie komunikowania się spółek z interesariuszami w świetle koncepcji zintegrowanego raportowania*, [w:] E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, B. Rymkiewicz, *Sprawozdawczość przedsiębiorstwa jako narzędzie komunikacji z otoczeniem – wymiar finansowy i niefinansowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 112–145.
- Berndt M., *Global Differences in Corporate Governance Systems: Theory and Implications for Reforms*, „Harvard Law School Discussion Paper” 2000, vol. 303, no. 11, s. 1–65.
- Bhojraj S., *Effect of corporate governance on bond ratings and yields: The role of institutional investors and outside directors*, „Journal of Business” 2003, no. 76, s. 455–475.
- Bohdanowicz L., *Profesjonalizm w funkcjonowaniu rad nadzorczych spółek akcyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Bohdanowicz L., *Własność menedżerska w polskich spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Bradbury M.E., *The Incentives for Voluntary Audit Committee Formation*, „Journal of Accounting and Public Policy” 1990, vol. 9, issue 1, s. 19–36.
- Bronson S.N., Carcello J.V., Raghunandan K., *Firm Characteristics and Voluntary Management Report on Internal Control*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2006, vol. 25, no. 2, s. 25–39.
- Brown P., Beekes W., Verhoeve P., *Corporate governance, accounting and finance: A review*, „Accounting and Finance” 2011, no. 51, s. 96–172.
- Cadbury A., *Corporate Governance and Chairmanship: A Personal View*, Oxford University Press Inc., New York 2002.
- Campbell J.L., Chen H., Dhaliwal D.S., Lu H., Steel L.B., *The information content of mandatory risk factor disclosures in corporate filings*, „Review of Accounting Studies” 2014, vol. 19, no. 1, s. 396–455.

- Carcello J.V., Neal T.L., *Audit committee composition and auditor reporting*, „The Accounting Review” 2000, vol. 75, no. 4, s. 453–467.
- Carcello J.V., Hermanson D.R., Raghunandan K., *Factors associated with US public companies’ investment in internal auditing*, „Accounting Horizons” 2005, vol. 19, no. 2, s. 65–80.
- Carcello J.V., Hermanson D.R., Neal T.L., Riley R.A., *Board Characteristics and Audit Fees*, „Contemporary Accounting Research” 2002, vol. 19, no. 3, s. 365–384.
- Cernat L., *The emerging European corporate governance model: Anglo-Saxon, Continental, or still the century of diversity?*, „Journal of European Public Policy” 2014, vol. 13, no. 1, s. 147–166.
- Certo S.T., *Influencing initial public offering investors with prestige: Signaling with board structures*, „Academy of Management Review” 2003, vol. 28, no. 3, s. 432–446.
- Certo S.T., Daily C.M., Dalton D.R., *Signaling firm value through board structure: An investigation of initial public offerings*, „Entrepreneurship Theory and Practice” 2001, vol. 26, no. 2, s. 33–50.
- Chen Ch.J.P., Jaggi B., *Association between independent non-executive directors, family control and financial disclosures in Hong Kong*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2000, no. 19, s. 285–310.
- Cheung Y.L., Jiang P., Tan W., *A transparency Disclosure Index measuring disclosures: Chinese listed companies*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2010, vol. 29, no. 3, s. 259–280.
- Cho C.H., Laine M., Roberts R.W., Rodrigue M., *Organized hypocrisy, organizational façades, and sustainability reporting*, „Accounting, Organizations and Society” 2015, no. 40, s. 78–94.
- Ciechan-Kujawa M., *Wielowymiarowy audyt biznesowy – wartość dodana dla organizacji i interesariuszy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014.
- Coetsee C., Pietersen M.E., *Management commentary in financial accounting: assessing its value, role and objectives*, „Southern Africa Business Review” 2008, vol. 12, no. 1, s. 18–36.
- Cohen B.D., Dean T.J., *Information asymmetry and investor valuation of IPOs: Top management team legitimacy as a capital market signal*, „Strategic Management Journal” 2005, vol. 26, issue 7, s. 683–690.
- Cohen J.R., Hanno D.M., *Auditors’ Consideration of Corporate Governance and Management Control Philosophy in Preplanning and Planning Judgments*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2000, vol. 19 no. 2, s. 133–146.
- Cohen J., Gaynor L.M., Krishnamoorthy G., Wright A.M., *Academic Research on Communications Among External Auditors, the Audit Committee, and the Board: Implications and Recommendations for Practice*, „Current Issues in Auditing” 2008, no. 3, s. 1–8.
- Colley L.J., Doyle L.J., Logan G., *What is corporate governance*, McGraw-Hill Companies, New York 2004.
- Collier P., *Factors affecting the formation of audit committees in major UK listed companies*, „Accounting and Business Research” 2010, vol. 23, no. 91A, s. 421–430.
- Collier P., Zaman M., *Convergence in European Corporate Governance: The audit committee concept*, „Corporate Governance: An International Review” 2005, vol. 13, no. 6, s. 753–768.
- Connelly B.L., Certo T., Ireland D., Reutzel C., *Signaling theory: A review and assessment*, „Journal of Management” 2011, vol. 37, no. 1, s. 39–67.
- Coy C., Dixon K., *The public accountability index: Crafting a parametric disclosure index for annual reports*, „The British Accounting Review” 2004, vol. 36, no. 1, s. 79–106.
- Cyfert S., Krzakiewicz K., *Nauka o organizacji*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Poznań 2009.
- Czajor P., *Instrumenty finansowe (MSR 32, MSR 39, MSSF 7)*, [w:] J. Gierusz, M. Gierusz (red.), *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej w teorii i w praktyce*, Wydawnictwo ODDK, Gdańsk 2017, s. 759–948.
- Davis J.H., Schoorman F.D., Donaldson L., *Toward a Stewardship Theory of Management*, „Academy of Management Review” 1997, vol. 22, no. 1, s. 20–47.

- De Villiers C., Alexander D., *The institutionalisation of corporate social responsibility reporting*, „The British Accounting Review” 2014, vol. 46, no. 2, s. 198–212.
- DeAngelo L.E., *Auditor Size and Audit Quality*, „Journal of Accounting & Economics” 1981, no. 3, s. 183–199.
- DeFond M.L., Francis J., *Audit research after Sarbanes-Oxley*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2005, no. 24, s. 5–30.
- DeFond M.L., Hann R.N., Hu X., *Does the market value financial expertise on audit committees of boards of directors?*, „Journal of Accounting Research” 2005, vol. 43, no. 2, s. 153–193.
- Deumes R., Knechel W.R., *Economic Incentives for Voluntary Reporting on Internal Risk Management and Control Systems*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2008, vol. 27, no. 1, s. 35–66.
- DeZoort F.T., Salterio S.E., *The Effects of Corporate Governance Experience and Financial-Reporting and Audit Knowledge on Audit Committee Members’ Judgments*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2001, vol. 20, no. 2, s. 31–47.
- DiPiazza S.A., Eccles R.G., *Building Public Trust. The Future of Corporate Reporting*, John Wiley & Sons Inc., New York 2002.
- Discussion Paper on the Financial Reporting and Auditing Aspects of Corporate Governance*, The European Federation of Accountants, Brussels, July 2003.
- Dobija D., *Audyty finansowy we współczesnych systemach społecznych. Funkcje i praktyka*, Wolters Kluwer SA, Warszawa 2014.
- Dobija D., *Audytyng jako element ładu korporacyjnego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 64(120), s. 25–37.
- Dobija D., *Developments of corporate governance in Poland: implications for accounting*, [w:] I. Górowski (red.), *General Accounting Theory. Evolution and Design for Efficiency*, Academic and Professional Press, WSIP SA Group, Warszawa 2008, s. 121–137.
- Dobija D., *Exploring Audit Committee Practices: Oversight of Financial Reporting and External Auditors in Poland*, „Journal of Management and Governance” 2015, vol. 19, no. 1, s. 113–143.
- Dobija D., *Komitet audytu*, [w:] D. Dobija, I. Cieślak, I. Koładkiewicz, K. Klimczak, *Komitety rad nadzorczych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 39–63.
- Dobija D., *Problemy ustalania efektywności komitetów audytu – istniejący dorobek i kierunki dalszych badań*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, nr 50(106), s. 37–49.
- Dobija D., *Rola komitetu audytu w zapewnieniu rzetelnego rozrachunku. Aspekty regulacyjne*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 87–96.
- Dobija D., *Rola rachunkowości w zapewnieniu ładu korporacyjnego*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 460–484.
- Dobija D., *Substance over form? An exploratory study of the role of audit committees in an emerging economy*, 2011, <http://ssrn.com/abstract=1856469> (dostęp: 9.04.2018).
- Dobija D., Cieślak I., Koładkiewicz I., Klimczak K., *W kierunku zwiększenia efektywności funkcjonowania rady nadzorczej*, [w:] tychże, *Komitety rad nadzorczych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 133–143.
- Dobija D., Koładkiewicz I. (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Doh J.P., Howton S. D., Howton S.W., Siegel D.S., *Does the market respond to an endorsement of social responsibility? The role of institution, information, and legitimacy*, „Journal of Management” 2010, vol. 36, no. 6, s. 1461–1485.
- Doupnik T.S., Salter S.B., *External Environment, Culture, and Accounting Practice: A Preliminary Test of a General Model of International Accounting Development*, „International Journal of Accounting” 1995, no. 30, s. 189–207.
- Doyle J.T., Ge W., McVay S., *Accruals Quality and Internal Control over Financial Reporting*, „The Accounting Review” 2007, vol. 82, no. 5, s. 1141–1170.

- Dye R.A., *An evaluation of „essays on disclosure” and the disclosure literature in accounting*, „Journal of Accounting and Economics” 2001, vol. 32, no. 1–3, s. 181–235.
- Eisenhardt K.M., *Agency Theory: An Assessment and Review*, „The Academy of Management Review” 1989, vol. 14, no. 1, s. 57–74.
- Elbannan M.A., *Quality of internal control over financial reporting, corporate governance and credit ratings*, „International Journal of Disclosure and Governance” 2009, vol. 6, no. 2, s. 127–149.
- Engel E., Hayes R.M., Wang X., *CEO Turnover and properties of Accounting Information*, „Journal of Accounting and Economics” 2003, vol. 36, no. 1–3, s. 197–226.
- Fama E.F., Jensen M.C., *Separation of Ownership and Control*, „Journal of Law and Economics” 1983, vol. 26, no. 2, s. 301–326.
- Fernandez C., Arrondo R., *Alternative Internal Controls as Substitutes of the Board of Directors*, „Corporate Governance: An International Review” 2005, vol. 13, no. 6, s. 856–866.
- Franks J., Mayer C., *Corporate Ownership and Control in The U.K., Germany, and France*, „Journal of Applied Corporate Finance” 1997, vol. 9, no. 4, s. 30–45.
- Frendzel M., *Rachunkowość instrumentów finansowych w świetle regulacji krajowych i międzynarodowych*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, Warszawa 2010.
- Gad J., *Atrybuty użytkowników wewnętrznych i zewnętrznych systemu informacyjnego rachunkowości – perspektywa asymetrii informacji*, „Problemy Zarządzania” 2014, vol. 12, nr 2(46), s. 114–128.
- Gad J., *Audyt zewnętrzny jako mechanizm nadzoru korporacyjnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2016, nr 4 (82)/1, s. 665–675.
- Gad J., *Content of Disclosures Concerning Control over Financial Reporting: The Perspective of Polish Listed Companies*, „Management and Business Administration. Central Europe” 2016, vol. 24, no. 3, s. 23–46.
- Gad J., *Disclosures on control over financial reporting: the reporting practice of banks listed on the Warsaw Stock Exchange*, „e-Finanse” 2015, vol. 11, nr 1, s. 1–10.
- Gad J., *Forma sprawozdania z wyniku całościowego – perspektywa polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego*, „Przegląd Organizacji” 2017, nr 5, s. 44–52.
- Gad J., *Funkcja rozliczeniowa systemu rachunkowości według Profesor Alicji Jarugowej – perspektywa nadzoru korporacyjnego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 136(80), s. 89–105.
- Gad J., *Information Transparency of the Statement of Comprehensive Income: The Reporting Practice of WIG30 and DAX Companies*, „Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation” 2016, vol. 12, no. 3, s. 113–134.
- Gad J., *Odpowiedzialność rad nadzorczych za rachunkowość w świetle regulacji polskiego prawa bilansowego*, [w:] I. Sobańska, T. Wnuk-Pel (red.), *Rachunkowość w procesie tworzenia wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 213–226.
- Gad J., *Propozycja nowej formuły sprawozdania (komentarza) zarządu*, [w:] E. Walińska, P. Czajor, J. Gad, *Wybrane zmiany w regulacjach międzynarodowych i krajowych rachunkowości – już obowiązujące i propozycje na przyszłość. Meritum. Aneks. Rachunkowość*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 67–74.
- Gad J., *Rachunkowość w procesie nadzoru w spółkach publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Gad J., *Raport zarządu i jego miejsce w sprawozdawczości przedsiębiorstw*, [w:] E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, B. Rymkiewicz, *Sprawozdawczość przedsiębiorstwa jako narzędzie komunikacji z otoczeniem – wymiar finansowy i niefinansowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 83–84.
- Gad J., *Reklasyfikacja składników pozostałego wyniku całościowego – praktyka spółek notowanych na polskim i niemieckim rynku kapitałowym*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 285, s. 132–142.

- Gad J., *Sprawozdanie z wyniku całościowego jako źródło informacji na temat kapitałowych przychodów i kosztów – doświadczenia polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2014, nr 131(75), s. 47–68.
- Gad J., *The main categories of disclosures concerning control over financial reporting: The practice of companies listed on the Warsaw Stock Exchange*, „Business and Economic Horizons” 2015, vol. 11, no. 3, s. 162–172.
- Gad J., *The pillars of internal control and risk management systems in relation to financial reporting: The perspective of the Polish and German capital markets*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 88(144), s. 37–60.
- Gad J., *The Relationship between Supervisory Board and Management and their Communication Process in Publicly Listed Companies in Poland*, „Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe” 2015, vol. 18, no. 2, s. 139–160.
- Gad J., *Wybrane zmiany legislacyjne prowadzące do zwiększenia wiarygodności sprawozdań finansowych*, [w:] E. Walińska, P. Czajor, J. Gad, *Meritum. Aneks. Rachunkowość. Wybrane zmiany w regulacjach międzynarodowych i krajowych rachunkowości – już obowiązujące i propozycje na przyszłość*, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 27–30.
- Gad J., Wójciak M., *Audyt wewnętrzny a wiarygodność sprawozdań finansowych – perspektywa międzynarodowa*, Wydawnictwo SiZ, Łódź 2016.
- Ganesan Y., Hwa Y.W., Jaffar A.H., Hashim F., *Corporate governance and Sustainability Reporting Practices: The Moderating Role of Internal Audit Function*, „Global Business and Management Research: An International Journal” 2017, vol. 9, no. 4, s. 159–179.
- Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C., *Managerial Accounting*, McGraw-Hill Irwin, New York, 2008.
- Ge W., McVay S., *The Disclosure of Material Weaknesses in Internal Control after the Sarbanes-Oxley Act*, „Accounting Horizons” 2005, vol. 19, no. 3, s. 137–158.
- Gendron Y.J., Bedard J., Gosselin M., *Getting inside the black box: A field study of practices in “effective” audit committees*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2004, vol. 23, no. 1, s. 153–171.
- Golec A., Gabriel B., *Standardy ładu korporacyjnego jako czynnik determinujący wybór miejsca zagranicznego debiutu giełdowego na przykładzie spółek ukraińskich*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. XCI/2, s. 125–142.
- Golec A., Kurek B., *Ewolucja system nadzoru korporacyjnego w Stanach Zjednoczonych*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 69–82.
- Golec A., Zamojska A., *Klasyfikacja systemów nadzoru korporacyjnego – podejście alternatywne*, „Problemy Zarządzania” 2014, vol. 12, nr 2, s. 49–67.
- Grabiński K., *Porównywalność a konwergencja standardów rachunkowości w świetle badań empirycznych*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 1/1, s. 245–254.
- Grabiński K., *Wymogi projektu standardu IASB dotyczącego komentarza zarządu a praktyka polskich spółek giełdowych*, [w:] M. Micherda (red.), *Kierunki ewolucji sprawozdawczości i rewizji finansowej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2012, s. 139–154.
- Graham J.R., Harvey C.R., Rajgopal S., *The economic implications of corporate financial reporting*, „Journal of Financial Economics” 2005, vol. 40, no. 1–3, s. 3–73.
- Gray S.J., *Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally*, „Abacus” 1988, no. 24, s. 1–15.
- Gray S.R., Cannella Jr A.A., *The Role of the Risk in Executive Compensation*, „Journal of Management” 1997, vol. 23, no. 4, s. 517–540.
- Gros M., Koch S., Wallek Ch., *Internal audit function quality and financial reporting: results of a survey on German listed companies*, „Journal of Management and Governance” 2017, no. 21, s. 291–329.

- Gruszczyński M., *Nadzór korporacyjny a wyniki finansowe przedsiębiorstwa*, [w:] D. Zarzecki (red.), *Zarządzanie finansami*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2003, s. 29–38.
- Gulati R., Higgins M.C., *Which ties matter when? The contingent effects of interorganizational partnerships on IPO success*, „Strategic Management Journal” 2003, vol. 24, no. 2, s. 127–144.
- Hadro D., Klimczak K., Pauka M., *Impression Management in Letters to Shareholders: Evidence from Poland*, „Accounting in Europe” 2017, vol. 14, no. 3, s. 305–330.
- Healy P. M., Palepu K.G., *Information asymmetry, corporate disclosure, and the capital markets: A review of empirical disclosure literature*, „Journal of Accounting and Economics” 2001, vol. 31, no. 1–3, s. 405–440.
- Hermanson D.R., *The growing stature of internal auditing*, „Internal Auditing” 2002, no. 17, s. 43–44.
- Hermanson H.M., *An Analysis of the Demand for Reporting on Internal Control*, „Accounting Horizons” 2000, vol. 14, no. 3, s. 325–341.
- Higgs D., *Review of the role and effectiveness of non-executive directors*, The Stationery Office, London 2003.
- Hill Ch.W.L., Jones T.M., *Stakeholder-Agent Theory*, „Journal of Management Studies” 1992, vol. 29, no. 2, s. 131–154.
- Hofstede G., *Kultura i organizacje: zaprogramowanie umysłu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
- Hofstede G., Hofstede G.J., *Kultura i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
- Hoitash R., Hoitash U., Johnstone K.M., *Internal Control Material Weaknesses and CFO Compensation*, „Contemporary Accounting Research” 2012, vol. 29, no. 3, s. 768–803.
- Hoitash U., Hoitash R., Bedard J.C., *Corporate Governance and Internal Control over Financial Reporting: A Comparison of Regulatory Regimes*, „The Accounting Review” 2009, vol. 84, no. 3, s. 839–867.
- Hooghiemstra R., Hermes N., Emanuels J., *National Culture and Internal Control Disclosures: A Cross-country Analysis*, „Corporate Governance: An International Review” 2015, vol. 23, no. 4, s. 357–377.
- Hoos F., Messier W.F., Smith J.L., *The effects of serving two masters and using the internal audit function as a management training ground on internal auditors' objectivity*, Working Paper, 2014, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2358149 (dostęp: 2.03.2016).
- Hopt K.J., *Law and Corporate Governance: German within Europe*, „Journal of Applied Corporate Finance” 2015, vol. 27, no. 4, s. 8–15.
- Hopt K.J., *Modern Company and Capital Market Problems: Improving European Corporate Governance After Enron*, [w:] J. Armour, J.A. McCahery (red.), *After Enron, Improving Corporate Law and Modernising Securities Regulation in Europe and the US*, Hart, Oxford 2006, s. 445–496.
- Horn L., *Corporate Governance in Crisis? The Politics of EU Corporate Governance Regulation*, „European Law Journal” 2012, vol. 18, no. 1, s. 83–107.
- Howard A., *Groupthink and Corporate Governance Reform: Changing the Formal and Informal Decisionmaking Processes of Corporate Boards*, „Southern California Interdisciplinary Law Journal” 2011, vol. 20, no. 425, s. 425–457.
- Ignatowski R., *Instytucjonalne uwarunkowania i otoczenie globalnych standardów rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Jackson C.W., *Bajki w świecie biznesu. Mroczna prawda o fałszowaniu sprawozdań finansowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Jaggi B., Low P.Y., *Impact of Culture, Market Forces, and Legal System on Financial Disclosures*, „The International Journal of Accounting” 2000, vol. 35, no. 4, s. 495–519.

- Jajuga K., *Koncepcja ryzyka i proces zarządzania ryzykiem – wprowadzenie*, [w:] tenże (red.), *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 13–32.
- Jajuga K., Jajuga T., *Elementy zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie*, [w:] K. Jajuga (red.), *Zarządzanie ryzykiem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 379–386.
- Jarugowa A., *Niektóre wyznaczniki rozwoju rachunkowości*, [w:] taż (red.), *Współczesne problemy rachunkowości*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1991, s. 12–39.
- Jarugowa A., *Problem implementacji Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej*, [w:] I. Sobańska, A. Nowak (red.), *Międzynarodowe i krajowe regulacje rachunkowości i ich implementacja. Wyzwania i bariery*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 13–28.
- Jarugowa A., *Rachunkowość zarządcza ostatniej dekady: od funkcji informacyjnej do współudziału w zarządzaniu*, [w:] A. Jarugowa, W.A. Nowak, A. Szychta, *Zarządzanie kosztami w praktyce światowej*, ODDK, Gdańsk 1998, s. 7–16.
- Jensen M.C., Meckling W.H., *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*, „Journal of Financial Economics” 1976, vol. 3, no. 4, s. 305–360.
- Jerzemowska M., *Istota i uwarunkowania rozwoju nadzoru korporacyjnego*, [w:] S. Rudolf (red.), *Strategiczne obszary nadzoru korporacyjnego zewnętrznego i wewnętrznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002, s. 13–25.
- Jerzemowska M., *Modernizacja czy amerykańizacja japońskiego nadzoru korporacyjnego – zarys problemu*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2017, vol. 2, no. 2, s. 33–47.
- Jerzemowska M., *Nadzór korporacyjny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
- Jerzemowska M., *Nadzór korporacyjny i tendencje jego zmiany w wybranych krajach*, [w:] A. Herman, J. Bieliński (red.), *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa a struktura akcjonariatu*, CeDeWu, Warszawa 2001, s. 91–100.
- Jerzemowska M., *Nadzór korporacyjny w Wielkiej Brytanii*, [w:] M. Jerzemowska, A. Golec, A. Zamajska, *Corporate governance. BRIC i Polska na tle krajów rozwiniętych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015, s. 13–64.
- Jerzemowska M., *Wybrane międzynarodowe i krajowe regulacje nadzoru korporacyjnego na przykładzie Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Niemiec i Japonii*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 173–220.
- Jerzemowska M., Campbell K., Najman K., *Przyczynki do oceny polskich regulacji nadzoru korporacyjnego*, „Master of Business Administration” 2010, nr 6, s. 2–15.
- Jeżak J., *Corporate Governance in Developing Countries: Finding the Balance between Global Standards and Local Context – The Case of Poland*, „International Journal of Trade, Economics and Finance” 2014, vol. 5, no. 4, s. 374–378.
- Jeżak J., *Czynniki determinujące efektywność nadzoru właścicielskiego w spółkach akcyjnych – wnioski z doświadczeń zachodnich*, [w:] S. Rudolf (red.), *Strategiczne obszary nadzoru korporacyjnego zewnętrznego i wewnętrznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002, s. 41–52.
- Jeżak J., *Ewolucja modeli ładu korporacyjnego oraz wnioski dla polskiej praktyki gospodarczej*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 113–128.
- Jeżak J., *Ład korporacyjny. Doświadczenia światowe oraz kierunki rozwoju*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Jeżak J., *Ład wewnątrzorganizacyjny w świetle różnych teorii a wyzwania współczesności*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finance, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2012, nr 690(51), s. 789–799.
- Jeżak J., *Polski model ładu korporacyjnego na tle doświadczeń światowych*, [w:] P. Urbanek (red.), *Nadzór korporacyjny a stabilność sektora finansowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 195–212.

- Jeżak J., *Współdziałanie spółek z ich zarządami i radami nadzorczymi*, [w:] tenże (red.), *Struktura i formy sprawowania władzy w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 29–31.
- Jeżak J., Bohdanowicz L., *Struktura i formy sprawowania władzy w polskich spółkach akcyjnych w ocenie przewodniczących rad nadzorczych badanych spółek*, [w:] J. Jeżak (red.), *Struktura i formy sprawowania władzy w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 93–122.
- Jeżak J., Bohdanowicz L., Kaźmierska-Jóźwiak B., Matyjas Z., *Rola rad nadzorczych w procesach formułowania i realizacji strategii spółek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Jędrzejka D., *Rozszerzona sprawozdawczość biznesowa spółek giełdowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Johnstone K., Li C., Rupley K.H., *Changes in Corporate Governance Associated with the Revelation of Internal Control Material Weaknesses and Their Subsequent Remediation*, „Contemporary Accounting Research” 2011, vol. 28, issue 1, s. 331–383.
- Jungmann C., *The Effectiveness of Corporate Governance in One-Tier and Two-Tier Board Systems – Evidence from the UK and Germany*, „European Company and Financial Law Review” 2006, vol. 3, no. 4, s. 426–474.
- Kabalski P., *Wybrane problemy stosowania Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej w Polsce. Organizacja, kultura, osobowość, język*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Kamela-Sowińska A., *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości a korupcja*, [w:] I. Sobańska, W.A. Nowak (red.), *Międzynarodowe i krajowe regulacje rachunkowości i ich implementacja. Wyzwania i bariery*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 29–37.
- Karamanou I., Vafaes N., *The association between corporate boards, audit committees, and management earnings forecasts: An empirical analysis*, „Journal of Accounting Research” 2005, vol. 43, no. 3, s. 453–486.
- Karmańska A., *Projekt i ramy koncepcyjne budowy sprawozdania z ryzyka gospodarczego*, [w:] taż (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 501–522.
- Karmańska A., *Zarządzanie ryzykiem versus raportowanie ryzyka*, [w:] taż (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 363–364.
- Kobiela-Pionnier K., *Od interesariusza do inwestora – ewolucja pojęcia głównego użytkownika raportu zintegrowanego według wytycznych IIRC i jego znaczenie dla globalnej akceptacji koncepcji <IR>*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2018, nr 98(154), s. 123–145.
- Koładkiewicz I., *Dobre praktyki ładu korporacyjnego oraz ich transfer do twardego prawa. Perspektywa interesariuszy polskiego rynku kapitałowego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. XCI/2, s. 193–2012.
- Koładkiewicz I., *Historia kołem się toczy – czas reform w sferze nadzoru korporacyjnego ponownie się zaczęł*, „Master of Business Administration” 2010, nr 3(104), s. 86–95.
- Koładkiewicz I., *Nadzór korporacyjny: z doświadczeń doświadczonych*, [w:] S. Rudolf (red.), *Efektywność nadzoru właścicielskiego w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000, s. 37–55.
- Koładkiewicz I., *Niezależny członek rady nadzorczej w Polsce. Podsumowanie pierwszej dekady doświadczeń*, [w:] P. Urbanek (red.), *Nadzór korporacyjny a stabilność sektora finansowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 235–259.
- Koładkiewicz I., *Rady nadzorcze. Dobre praktyki ładu korporacyjnego. Doświadczenie polskie i zagraniczne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013.
- Koładkiewicz I., *Skuteczna rada nadzorcza. Perspektywa prezesów spółek – pilotaż ekspercki*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2013, vol. 11, no. 2, s. 211–229.
- Krasodomska J., *Anglosaski i kontynentalny model rachunkowości na przykładzie wybranych krajów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2010, nr 55(111), s. 119–138.

- Krasodomska J., *Informacje niefinansowe w sprawozdawczości spółek*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014.
- Krasodomska J., *Komentarz zarządu w świetle wytycznych Rady Międzynarodowych Standardów Rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 61(117), s. 89–106.
- Krasodomska J., *Raportowanie zintegrowane a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 503, s. 272–280.
- Krishnan J., *Audit Committee Quality and Internal Control: An Empirical Analysis*, „The Accounting Review” 2005, vol. 80, no. 2, s. 649–675.
- La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Sheifer A., *Investor protection and corporate governance*, „Journal of Financial Economics” 2000, no. 58, s. 3–27.
- Lang M., Lundholm R., *Cross-sectional determinants of analyst ratings of corporate disclosures*, „Journal of Accounting Research” 1993, no. 31, s. 246–271.
- Lee T.A., *Financial Reporting & Corporate Governance*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2006.
- Levrau A., den Berghe L.V., *Corporate Governance and Board Effectiveness: Beyond Formalism*, „The ICFAI Journal of Corporate Governance” 2007, vol. 6, no. 4, s. 58–85.
- Lim S., Matolcsy Z., Chow D., *The Association between Board Composition and Different Types of Voluntary Disclosure*, „European Accounting Review” 2007, vol. 16, no. 3, s. 555–583.
- Lin Y., Wang Y., Chiou J., Huang H., *CEO Characteristics and Internal Control Quality*, „Corporate Governance: An International Review” 2013, vol. 22, no. 1, s. 24–42.
- Lis K.A., Sterniczuk H., *Nadzór korporacyjny*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005.
- Marcinkowska M., *Corporate governance w bankach. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Marcinkowska M., *Prezentacja jednostki sprawozdawczej i jej działalności*, [w:] W. Frąckowiak (red.), *Raport roczny spółki publicznej*, Instytut Rachunkowości i Podatków, Warszawa 2011, s. 44–62.
- Marcinkowska M., *Roczny raport z działań i wyników przedsiębiorstwa. Nowe tendencje w sprawozdawczości biznesowej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
- Marcinkowska M., *Rola komisji ds. audytu we wspieraniu efektywnego nadzoru korporacyjnego*, [w:] S. Rudolf (red.), *Ekonomiczne i społeczne problemy nadzoru korporacyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 365–384.
- Marcinkowska M., *Wynagrodzenia biegłych rewidentów polskich banków giełdowych*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2014, t. XCI/2, s. 223–239.
- McMullen D.A., *Audit Committee Performance: An Investigation of the Consequences Associated with Audit Committee*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 1996, no. 15, s. 87–103.
- Menon K., Williams D.D., *The Insurance Hypothesis and Market Prices*, „The Accounting Review” 1994, vol. 69, no. 2, s. 327–342.
- Menon K., Williams J.D., *The Use of Auditing Committees for Monitoring*, „Journal of Accounting and Public Policy” 1994, vol. 13, no. 2, s. 121–139.
- Mesjasz C., *Ład (nadzór) korporacyjny. Geneza, definicja i podstawowe problemy*, [w:] D. Dobija, I. Koładkiewicz (red.), *Ład korporacyjny*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 15–52.
- Mesjasz C., *Nadzór, władanie, czy ład korporacyjny: problem nie tylko semantyczny*, [w:] S. Rudolf (red.), *Tendencje zmian w nadzorze korporacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006, s. 29–40.
- Mesjasz C., *Przegląd koncepcji efektywności władania korporacyjnego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 277–300.
- Messier W.F., *Opportunities for task-level research within the audit process*, „International Journal of Auditing” 2010, no. 14, s. 320–328.
- Messner Z., *Kłopoty ze standardami*, „Gazeta Prawna”, nr 12, 3.01.2016.

- Michelon G., Beretta S., Bozzolan S., *Disclosure on Internal Control Systems as a Substitute of Alternative Governance Mechanism*, „SSRN Electronic Journal” 2009, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1316323>.
- Naiker V., Sharm D., *Former audit partners on the audit committee and internal control deficiencies*, „The Accounting Review” 2009, vol. 84, no. 2, s. 559–587.
- Nita B., *Teoria interesariuszy a informacja sprawozdawcza na przykładzie prymatu dokonania*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, nr 87(143), s. 117–128.
- Nogalski B., Szpitter A., *Rada nadzorcza a model biznesu przedsiębiorstwa*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 301–309.
- Nordberg D., *Corporate Governance. Principles and Issues*, Sage Publications Ltd, London 2011.
- Norman C.S., Rose A.M., Rose J.M., *Internal audit reporting lines, fraud risk decomposition, and assessments of fraud risk*, „Accounting, Organizations and Society” 2010, no. 45, s. 546–557.
- Opalski A., *Europejskie prawo spółek*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Opalski A., *Prawo gospodarcze i handlowe. Rada nadzorcza w spółce akcyjnej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Oplustil K., *Instrumenty nadzoru korporacyjnego (corporate governance) w spółce akcyjnej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Oviatt B.M., *Agency and Transaction Cost Perspective on the Manager-Shareholder Relationship: Incentives for Congruent Interests*, „Academy of Management Review” 1988, vol. 13, no. 2, s. 214–225.
- Parkinson J.A., *Corporate Power and Responsibility*, Oxford University Press, Oxford 1994.
- Peasnell K.V., Pope P.F., Young S.E., *The characteristics of firms subject to adverse rulings by Financial Reporting Review Panel*, „Accounting and Business Research” 2001, vol. 31, no. 4, s. 291–311.
- Peszko A., *Nadzór korporacyjny w procesie zarządzania przedsiębiorstwem*, [w:] S. Rudolf (red.), *Ekonomiczne i społeczne problemy nadzoru korporacyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 241–256.
- Pioch J., *Władztwo korporacyjne – rozwój, modele, znaczenie*, [w:] A. Herman, J. Bieliński (red.), *Zarządzanie wartością przedsiębiorstwa a struktura akcjonariatu*, CeDeWu, Warszawa 2001, s. 101–108.
- Piot Ch., *Auditor Reputation and Model of Governance: A Comparison of France, Germany and Canada*, „International Journal of Auditing” 2005, no. 9, s. 21–44.
- Pollock T.G., Rindova V.P., *Media legitimation effects in the market for initial public offerings*, „Academy of Management Journal” 2003, vol. 46, no. 5, s. 631–642.
- Postrach K., *Teoria agencji a teoria stewarda w nadzorze korporacyjnym*, [w:] P. Urbanek (red.), *Nadzór korporacyjny w warunkach kryzysu gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 287–296.
- Postuła I., *Problem agencji w relacji członkowie zarządów – Skarb Państwa*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2015, vol. 13, nr 1, s. 199–219.
- Quick R., Wiemann D., *The Quality of Corporate Governance Reporting – Empirical Evidence from Germany*, „Advances in Management” 2011, vol. 4, no. 8, s. 29–42.
- Raghunandan K., Rama D., *SOX Section 404 Material Weakness Disclosures and Audit Fees*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory” 2006, vol. 25, no. 1, s. 99–114.
- Raghunandan K., Read W., Rama D., *Audit committee composition, “gray directors,” and interaction with internal auditing*, „Accounting Horizons” 2001, vol. 15, no. 2, s. 105–118.
- Ran G., Fang Q., Luo S., Chan K.C., *Supervisory board characteristics and accounting information quality: Evidence from China*, „International Review of Economics and Finance” 2015, no. 37, s. 18–32.

- Raport „Współczesna rada nadzorcza 2012”. *Praktyka ładu korporacyjnego w Polsce*, Deloitte, Komisja Nadzoru Finansowego, Polski Instytut Dyrektorów, 2012, https://www.gpw.pl/biblioteka-gpw-pobierz?gpwl_id=84&gpwlf_id=93 (dostęp: 15.02.2015).
- Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting*, National Commission on Fraudulent Financial Reporting (The Treadway Commission), New York 1987.
- Reuer J.J., Tong T.W., Wu C.W., *Asignaling theory of acquisition premiums: Evidence from IPO targets*, „Academy of Management Journal” 2012, vol. 55, no. 3, s. 667–683.
- Risk Management: Easy as 1 ... 2 ... 3*, „Tone at the top” 2013, The Institute of Internal Auditors, issue 60.
- Rudolf S., *Kierunki ewolucji głównych systemów nadzoru korporacyjnego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 167–183.
- Rudolf S., *Platformy oddziaływania nadzoru właścicielskiego na efektywność spółek*, [w:] tenże (red.), *Efektywność nadzoru właścicielskiego w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000, s. 91–104.
- Rudolf S., Janusz T., Stos D., Urbanek P., *Efektywny nadzór korporacyjny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
- Samborski A., *Kierunki zmian w systemach nadzoru korporacyjnego*, „Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance” 2013, vol. 2, nr 6, s. 25–39.
- Samborski A., *Nadzór korporacyjny a atrakcyjność inwestycyjna spółki akcyjnej*, [w:] R. Sobiecki, J.W. Pietrewicz (red.), *Wymogi globalnej konkurencyjności przedsiębiorstw*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2014, s. 69–82.
- Sanders W.G., Boivie S., *Sorting things out: Valuation of new firms in uncertain markets*, „Strategic Management Journal” 2004, vol. 25, issue 2, s. 167–186.
- Sarens G., De Beelde I., Everaert P., *Internal audit: A comfort provider to the audit committee*, „The British Accounting Review” 2009, no. 42, s. 90–106.
- Shankman N.A., *Reframing the debate between agency and stakeholder theories of the firm*, „Journal of Business Ethics” 1999, vol. 19, issue 4, s. 319–334.
- Shleifer A., Vishny R.W., *A Survey of Corporate Governance*, „Journal of Finance” 1997, vol. 52, no. 2, s. 737–783.
- Shleifer A., Vishny R.W., *Large shareholders and corporate control*, „Journal of Political Economy” 1986, no. 94, s. 461–489.
- Skaife H.A., Veenman D., Wangerin D., *Internal control over financial reporting and managerial rent extraction: Evidence from the profitability of insider trading*, „Journal of Accounting and Economics” 2013, no. 55, s. 91–110.
- Skinner D., *Why firms voluntarily disclose bad news*, „Journal of Accounting Research” 1994, no. 32, s. 38–60.
- Skoczylas W., Dziadul W., *Diagnoza zakresu ujawniania informacji niefinansowych przez przedsiębiorstwa polskie*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów” 2018, nr 164, s. 117–135.
- Słomka-Gotębiowska A., *Corporate governance – banki na straży efektywności przedsiębiorstw*, CeDeWu, Warszawa 2012.
- Słomka-Gotębiowska A., Spiechowicz P., *Rola komitetów audytu w komunikacji finansowej: doświadczenia z sektora bankowego w Polsce*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2011, nr 2/1, s. 393–407.
- Słomka-Gotębiowska A., Urbanek P., *Wpływ nadzoru korporacyjnego na transparentność polityki wynagradzania kadry kierowniczej w bankach w Polsce*, „Gospodarka Narodowa” 2015, nr 4(278), s. 137–157.
- Sobańska I., *Wpływ MSR na integrację rachunkowości: rachunkowość finansowa i rachunkowość zarządcza*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2003, nr 13(69), s. 247–255.
- Sobańska I., *Zmiany w rachunkowości spółek publicznych w kontekście wdrażania MSR/MSSF*, [w:] I. Sobańska, A. Szychta (red.), *Wpływ międzynarodowych i krajowych regulacji*

- sprawozdawczości finansowej i auditingu na zmiany w praktyce rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 183–194.
- Solomon J., *Corporate Governance and Accountability*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester 2007.
- Solomon J.F., Solomon A., Norton S. D., Joseph N.L., *A conceptual framework for corporate risk disclosure emerging from the agenda for corporate governance reform*, „British Accounting Review” 2000, no. 4, s. 447–478.
- Song J., Windram B., *Benchmarking audit committee effectiveness in financial reporting*, „International Journal of Auditing” 2004, vol. 8, no. 3, s. 195–205.
- Sójka T., *Obowiązki informacyjne spółek publicznych i odpowiedzialność cywilna za ich naruszenie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.
- Spence M., *Competition in salaries, credentials, and signaling prerequisites for jobs*, „Quarterly Journal of Economics” 1976, vol. 90, issue 1, s. 51–74.
- Spence M., *Signaling in retrospect and the informational structure of markets*, „The American Economic Review” 2002, vol. 92, no. 3, s. 434–459.
- Stanwick P.A., *Corporate Governance: Is It Time For Global Standards?*, „International Business & Economics Research Journal” 2008, vol. 7, no. 2, s. 58–59.
- Stefanescu C.A., *Do board committees' features affect corporate governance disclosure? – the case of financial institution*, „Economics and Management” 2012, vol. 17, no. 2, s. 768–774.
- Stosowanie dobrych praktyk ładu korporacyjnego. Rady nadzorcze*, Deloitte, Warszawa 2016, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_stosowanie_dobrych_praktyk_ladu%20korporacyjnego_FINAL.PDF (dostęp: 10.07.2017).
- Surdykowska S.T., *Rachunkowość międzynarodowa*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999.
- Swimming in words. Surveying narrative reporting i annual reports*, Deloitte 2010, s. 12, <https://www.iasplus.com/en-gb/publications/uk/other/swimming-in-words-2014-surveying-narrative-reporting-in-annual-reports> (dostęp: 5.04.2018).
- Szadziewska A., Spigarska E., Majerowska E., *The disclosure of non-financial information by stock-exchange-listed companies in Poland, in the light of the changes introduced by the Directive 2014/95/EU*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2018, nr 99(155), s. 65–95.
- Świdarska G.K., *Wyzwania dla ekspertów rachunkowości wobec nowych koncepcji raportowania*, [w:] T. Cebrowska, A. Kowalik, R. Stępień (red.), *Rachunkowość wczoraj, dziś i jutro*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 321–332.
- Świdarska G.K., Pielaszek M., Borowski S., *Ochrona inwestorów a zakres ujawnianych informacji przez spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych. Wyniki badań empirycznych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2010, nr 59(115), s. 143–150.
- Tinker T., *The Accountant as Partisan*, „Accounting, Organizations and Society” 1991, vol. 16, no. 3, s. 297–310.
- Turley S., Zaman M., *Audit committee effectiveness: informal processes and behavioural effects*, „Accounting, Auditing & Accountability Journal” 2007, vol. 20, issue 5, s. 765–788.
- Urbanek P., *Ewolucja funkcji rad nadzorczych w polskich spółkach publicznych*, [w:] S. Rudolf (red.), *Rola nadzoru korporacyjnego w kreowaniu wartości przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 177–199.
- Urbanek P., *Nadzór korporacyjny a wynagrodzenia menedżerów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005.
- Urbanek P., *Problem agencji w warunkach zdecentralizowanego modelu zarządzania uczelniami publicznymi*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 343, s. 550–558.
- Urbanek P., *Rynek kontroli nad korporacją w warunkach zamkniętego modelu kontroli (na przykładzie polskich spółek publicznych)*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego” 2011, nr 9, s. 2015–237.

- Urbanek P., *Struktura własności i kontroli w polskich spółkach publicznych w warunkach kryzysu gospodarczego*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 1, s. 383–398.
- US Crisis of Confidence, „Australian Financial Review”, 4/5 May 2002.
- Van de Poel K., Vanstraelen A., *Management Reporting on Internal Control and Accruals Quality: Insights from a „Comply-or-Explain” Internal Control Regime*, „Auditing: A Journal of practice and Theory” 2011, vol. 30, no. 3, s. 181–209.
- Vefees N., *Board Meeting Frequency and Firm Performance*, „Journal of Financial Economics” 1999, no. 53, s. 113–142.
- Wachowicz A., Klimczak K., *Charakterystyka rodzajów ryzyka identyfikowanych dzięki rachunkowi zysków i strat*, [w:] A. Karmańska (red.), *Ryzyko w rachunkowości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 460–470.
- Walińska E., *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Oficyna Wydawnicza, Kraków 2007;
- Walińska E., *Roczny raport spółek w Wielkiej Brytanii w świetle potrzeb inwestora*, 1994, nieopublikowana praca doktorska napisana w Katedrze Rachunkowości pod kierunkiem naukowym prof. A. Jarugowej.
- Walińska E., *Wartość bilansowa przedsiębiorstwa a alokacja podatku dochodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- Walińska E., Gad J., *Odpowiedzialność rad nadzorczych za sprawozdania finansowe – doświadczenia polskich spółek publicznych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2012, nr 66(122), s. 205–215.
- Walińska E., Gad J., *Sprawozdanie finansowe jako fundament sprawozdawczości przedsiębiorstwa*, [w:] E. Walińska, B. Bek-Gaik, J. Gad, B. Rymkiewicz, *Sprawozdawczość przedsiębiorstwa jako narzędzie komunikacji z otoczeniem. Wymiar finansowy i niefinansowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 33–61.
- Walińska E., Bek-Gaik B., Gad J., *Sprawozdawczość finansowa i niefinansowa przedsiębiorstwa – w kierunku integracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Walińska E. (red.), *Sprawozdania finansowe według MSSF. Zasady prezentacji i ujawniania informacji*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Winiarska K., *Audyty wewnętrzne. Teoria i zastosowanie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 145–146.
- Winter J., Hopt K.J., Rickford J., Garrido Garcia J.M., Rossi G., Schans Christensen J., Simon J., *Report of the high level group of company law experts on a modern regulatory framework for company law in Europe*, Brussels, 4 November 2002.
- Wójtowicz P., *Wykrywanie malowania zysków dokonywanych w celu unikania strat*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2005, nr 30(86), s. 129–141.
- Xie B., Davidson W.N., DaDalt P.J., *Earnings management and corporate governance: the role of the board and the audit committee*, „Journal of Corporate Finance” 2003, vol. 9, issue 3, s. 295–316.
- Yekini K., Adelopo I., Andrikopoulos P., Yekini S., *Impact of board independence on the quality of community disclosures in annual reports*, „Accounting Forum” 2015, no. 39, s. 249–267.
- Zalega K., *Systemy corporate governance a efektywność zarządzania spółką kapitałową*, Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Ekonomiczna, Warszawa 2003.
- Zalewska A., *Challenges of corporate governance: Twenty years after Cadbury, ten years after Sarbanes-Oxley*, „Journal of Empirical Finance” 2014, no. 27, s. 1–9.
- Zhang Y., Zhou J., Zhou N., *Audit committee quality, auditor independence, and internal control weaknesses*, „Journal of Accounting and Public Policy” 2007, no. 26, s. 300–327.

Akty prawne oraz regulacje środowiskowe

- Cadbury Report, Financial Aspects of Corporate Governance*, The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd, London 1992.
- The Combined Code on Corporate Governance*, Financial Reporting Council, June 2008.
- The Commission on Auditors' Responsibilities: Report, Conclusions, and Recommendations*, Commission on Auditors' Responsibilities (The Cohen Commission), American Institute of Certified Public Accountants, New York 1978.
- The Conceptual Framework for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2010.
- Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union – A Plan to Move Forward*, Brussels, 21 maja 2003, COM (2003) 284, wersja ostateczna, Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament.
- Deutsche Rechnungslegungs Standard 20 Konzernlagebericht, 19.09.2012, https://www.drsc.de/app/uploads/2017/02/120928_DRS_20_near-final.pdf (dostęp: 2.02.2018).
- Dobre praktyki komitetów audytu w Polsce*, ACCA, PID, Warszawa 2010.
- Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW*, Załącznik do Uchwały Nr 12/1170/2007 Rady Giełdy z dnia 4 lipca 2007 r.
- Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW*, Załącznik do Uchwały Nr 20/1287/2011 Rady Giełdy z dnia 19 października 2011 r.
- Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW*, Załącznik do Uchwały Nr 19/1307/2012 Rady Giełdy z dnia 21 listopada 2012 r.
- Dobre praktyki spółek notowanych na GPW 2016*, Uchwała Rady Giełdy z 13 października 2016 r. w sprawie przyjęcia nowego zbioru zasad ładu korporacyjnego pod nazwą „Dobre Praktyki Spółek Notowanych na GPW 2016”.
- Dobre praktyki w spółkach publicznych 2005*, Komitet Dobrych Praktyk Forum – Corporate Governance, Warszawa 2004.
- Dyrektywa 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych, zmieniającej dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG oraz uchylającej dyrektywę Rady 84/253/EWG.
- Dyrektywa 2006/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 czerwca 2006 r. zmieniająca dyrektywy rady 78/660/EWG w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek, 83/349/EWG w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych, 86/635/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych banków i innych instytucji finansowych oraz 91/674/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń.
- Dyrektywa 2013/34/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniającej dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylającej dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG.
- Enterprise Risk Management Framework*, COSO 2004, <https://www.coso.org/Pages/erm-integratedframework.aspx> (dostęp: 2.09.2017).
- The financial aspects of corporate governance (the Cadbury Report)*, The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd, London 1992.
- Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements*, IASB, 2001.
- G20/OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, 2015.

- German Corporate Governance Code 2015*, Government Commission, https://www.dcgk.de/en/code/archive.html?file=files/dcgk/usercontent/en/download/code/2015-05-05_Corporate_Governance_Code_EN_mark_up.pdf (dostęp: 1.02.2018).
- German Corporate Governance Code 2017*, Government Commission, <https://www.dcgk.de/en/code.html> (dostęp: 2.02.2018).
- Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie, *Dobre praktyki spółek notowanych na GPW 2016*, Warszawa 2015, <https://www.gpw.pl/dobre-praktyki> (dostęp: 20.01.2018).
- Guidance on audit committees*, Financial Reporting Council (FRC), London 2012, <https://www.frc.org.uk/> (dostęp: 2.02.2018).
- Guidance on Risk Management, Internal Control and Related Financial and Business Reporting*, The Financial Reporting Council Limited 2014.
- Guidance on the 8th EU Company Law Directive, article 41, ECIIA/FERMA 2011, <http://www.eciia.eu/wp-content/uploads/2013/09/Blog-4.4-Avoid-reg-part-2.pdf> (dostęp: 2.02.2018).
- Handelsgesetzbuch, 10.05.1897, RGBL, S. 219 z późn. zm.
- ICAS, *Auditing into the twenty-first century*, The Institute of Chartered Accountants of Scotland, Edinburgh 1993, <https://www.icas.com/technical-resources/publication-auditing-into-the-twenty-first-century> (dostęp: 12.02.2010).
- ICGN Statement and Guidance on Non-financial Business Reporting*, International Corporate Governance Network, 2009.
- IFRS Practice Statement. Management Commentary. A Framework for presentation*, International Accounting Standards Board, 2010.
- Improving Business Reporting – a Customer Focus*, AICPA, New York 1994, <https://www.aicpa.org/interestareas/frc/accountingfinancialreporting/enhancedbusinessreporting/jenkinscommittee.html> (dostęp: 4.05.2011).
- Internal Control – COSO’s Updated Framework, A conversation with Institute of Internal Auditors – San Diego Chapter*, PwC, 2014, <https://chapters.theiia.org/san-diego/About/Documents/COSO%20Updated.pdf> (dostęp: 2.03.2018).
- Internal Control: Guidance for Directors on the Combined Code*, Institute of Chartered Accountants in England and Wales, 1999.
- Internal control – integrated Framework*, COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), AICPA, New York 1992.
- Internal control – integrated Framework*, COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), AICPA, New York 2013.
- Internal Control: Revised Guidance for Directors on the Combined Code*, Financial Reporting Council, 2005.
- Internal Controls – A Review of Current Developments*, International Federation of Accountants 2006, <https://www.ifac.org/publications-resources/internal-controls-review-current-developments> (dostęp: 1.01.2017).
- Komisja Europejska, *Zielona Księga. Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu*, Bruksela 2010.
- Komunikat Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego w sprawie rotacji firm audytorskich*, Komisja Nadzoru Finansowego, 2017, http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/ciala-kolegialne/komisja-nadzoru-audytowego/komunikaty/-/asset_publisher/16zX/content/komunikaty-urzedu-komisji-nadzoru-finansowego?redirect=http%3A%2F%2Fwww.mf.gov.pl%2Fministerstwo-finansow%2Fdzialalnosc%2Fciala-kolegialne%2Fkomisja-nadzoru-audytowego%2Fkomunikaty%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_16zX%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1#p_p_id_101_INSTANCE_16zX (dostęp: 01.10.2017).

- Krajowy Standard Rachunkowości nr 9 „Sprawozdanie z działalności”, Załącznik do załącznika do uchwały Nr 22/2017 Komitetu Standardów Rachunkowości z dnia 19 grudnia 2017 r., Ministerstwo Rozwoju i Finansów.
- Ministerstwo Finansów, 2017, http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/rewizja-finansowa/aktualnosc/-/asset_publisher/M1vU/content/nowe-przepisy-dot-bieglych-rewidentow-i-firm-audytorskich-%E2%80%93-wejda-w-zycie-21-czerwca-br?redirect=http%3A%2F%2Fwww.mf.gov.pl%2Fministerstwo-finansow%2Fdzialalnosc%2Frewizja-finansowa%2Faktualnosc%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_M1vU%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1#p_p_id_101_INSTANCE_M1vU (dostęp: 1.10.2017).
- Principles of Good Governance and Code of Best Practice (The Combined Code)*, The Committee on Corporate Governance and Gee Publishing Ltd, London 1998.
- Rekomendacja H dotycząca systemu kontroli wewnętrznej w bankach*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2017.
- Rekomendacje dotyczące funkcjonowania Komitetu Audytu*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2010.
- Rola i zadania komórki audytu wewnętrznego wobec komitetu audytu*, Załącznik nr 2 do dokumentu *Dobre praktyki komitetów audytu w sektorze publicznym*, <https://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/finanse-publiczne/kontrola-zarzadzca-i-audit-wewnetrzny/komitet-audytu-w-sektorze-publicznym/dobre-praktyki> (dostęp: 6.07.2018).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. Nr 33, poz. 259).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 29 marca 2018 r. w sprawie informacji bieżących i okresowych przekazywanych przez emitentów papierów wartościowych oraz warunków uznawania za równoważne informacji wymaganych przepisami prawa państwa niebędącego państwem członkowskim (Dz.U. z 2018 r., poz. 757).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie szczegółowych wymogów dotyczących ustawowych badań sprawozdań finansowych jednostek interesu publicznego, uchylające decyzję Komisji 2005/909/WE.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 596/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie nadużyć na rynku (rozporządzenie w sprawie nadużyć na rynku) oraz uchylające dyrektywę 2003/6/WE Parlamentu Europejskiego i Rady i dyrektywy Komisji 2003/124/WE, 2003/125/WE i 2004/72/WE.
- Rozporządzenie (WE) nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 19 lipca 2002 r. w sprawie stosowania międzynarodowych standardów rachunkowości.
- The Sarbanes-Oxley Act of 2002*, Public Law. 107–204. 116 Stat. 745–810, enacted July 30, 2002.
- Sprawozdanie Komisji dla Rady, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiej Rady ds. Ryzyka Systemowego i Parlamentu Europejskiego w sprawie monitorowania zmian na rynku świadczenia usług w zakresie badań ustawowych na rzecz jednostek interesu publicznego na podstawie art. 27 rozporządzenia (UE) nr 537/2014*, COM(2017) 464, Komisja Europejska, Bruksela 2017.
- Statement of sir David Tweedie Chairman*, International Accounting Standards Board, before the Committee on Banking, Housing and Urban Affairs of the United States Senate, Washington 2004, <https://www.iasplus.com/en/binary/resource/040909tweedietestimony.pdf> (dostęp: 2.01.2017).
- The UK Corporate Governance Code 2010*, The Financial Reporting Council Limited 2010.
- The UK Corporate Governance Code 2016*, The Financial Reporting Council Limited 2016.
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 2019 r., poz. 55).

- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2000 r. Nr 94, poz. 1037 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 marca 2008 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2008 r. Nr 223, poz. 1466).
- Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym (Dz.U. z 2009 r. Nr 77, poz. 649 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1333).
- Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r., poz. 1089).
- Zalecenie Komisji Europejskiej z dnia 15 lutego 2005 r. dotyczącego roli dyrektorów niewykonawczych lub będących członkami rady nadzorczej spółek giełdowych i komisji rady (nadzorczej), 2005/162/WE.
- Zalecenie Komisji Europejskiej z dnia 9 kwietnia 2014 r. w sprawie jakości sprawozdawczości dotyczącej ładu korporacyjnego (podejście „przestrzegaj lub wyjaśnij”), 2014/208/UE.
- Zasady nadzoru korporacyjnego OECD*, Ministerstwo Skarbu Państwa, Warszawa 2004, http://nadzor.msp.gov.pl/portal/nad/53/766/Zasady_nadzoru_korporacyjnego_OECD.html (dostęp: 3.01.2009).

Źródła internetowe

- <http://en.boerse-frankfurt.de/> (dostęp: 1.06.2018).
- <http://ir.r.pl/pr/390119/skonsolidowany-raport-roczny-rs-2017> (dostęp: 14.07.2018).
- <http://orange-ir.pl/pl/results-center/results> (dostęp: 14.07.2018).
- <http://reports.kiongroup.com/2017/ar/> (dostęp: 7.07.2018).
- <http://tarnow.grupaazoty.com/index-q1-2017.html> (dostęp: 14.07.2018).
- <http://www.kogeneracja.com.pl/pl/dla-inwestora/raporty-gieldowe-okresowe/> (dostęp: 14.07.2018).
- <https://annual-report.zalando.com/2017/annual-report/> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://atal.pl/dla-inwestorow/raporty/roczne.html> (dostęp: 14.07.2018).
- <https://investor-relations.lufthansagroup.com/en/publications/financial-reports.html> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://pl.kruk.eu/relacje-inwestorskie/raporty/raporty-okresowe> (dostęp: 14.07.2018).
- <https://www.adidas-group.com/en/investors/financial-reports/> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.axelspringer.com/en/event/publication-of-the-annual-report-2017> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.basf.com/in/en/company/investor-relations/annual-reports/annual-reports-basf-india.html> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.bmwgroup.com/en/investor-relations/financial-reports.html> (dostęp: 7.07.2018).
- https://www.cgm.com/corp/ueber_ uns_1/investor_relations/finanzberichte/geschaeftsberichte/geschaeftsbericht.en.jsp (dostęp: 5.07.2018).
- <https://www.coso.org/Pages/ic.aspx> (dostęp: 6.05.2018).
- <https://www.daimler.com/investors/reports/annual-reports/> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.dcgk.de/en/home.html> (dostęp: 2.01.2018).
- <https://www.fuchs.com/group/the-company/company/download-center/list/download-category-detail/570-financial-reports-2017/> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.gpw.pl/> (dostęp: 1.06.2018).
- <https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/DTR/7/2.html> (dostęp: 6.06.2018).
- <https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/glossary/G1711.html> (dostęp: 6.06.2018).
- <https://www.icgn.org/about> (dostęp: 3.04.2016).

- <https://www.jsw.pl/relacje-inwestorskie/raporty-gieldowe/raporty-okresowe/raporty-okresowe-2017/> (dostęp: 14.07.2018).
- <https://www.lppsa.com/1609077> (dostęp: 14.07.2018).
- <https://www.mtu.de/investor-relations/publications-events/financial-reports/> (dostęp: 5.07.2018).
- <https://www.sap.com/investors/en/reports.html> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.sartorius.com/en/company/investor-relations/sartorius-ag-investor-relations/news-financial-publications> (dostęp: 7.07.2018).
- [https://www.siemens.com/global/en/home/company/investor-relations/events-publications-ad-hoc.html?downloads\[0\]=10150&downloads\[1\]=10000&active=downloads](https://www.siemens.com/global/en/home/company/investor-relations/events-publications-ad-hoc.html?downloads[0]=10150&downloads[1]=10000&active=downloads) (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.symrise.com/investors/reports/2017/> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www.telefonica.de/investor-relations-en/annual-report.html> (dostęp: 7.07.2018).
- <https://www2.deloitte.com/pl/pl/services/audit/mssf.html> (dostęp: 6.06.2018).
- <https://www2.deloitte.com/pl/pl/services/audit/mssf.html> (dostęp: 6.06.2018 r.).

Załączniki

Załącznik 1. Test dla prób niezależnych (spółki polskie, spółki niemieckie)

		Test Levene'a jedno-rodności wariancji		Test t równości średnich							
		F	Istotność	t	df	Istotność (dwustronna)	Różnica średnich	Błąd standardowy różnicy	95% przedział ufności dla różnicy średnich		
										Dolna granica	Górna granica
Szczegółowe pozycje ujawnień	Założono równość wariancji	1,28	,26	2,30	98	,024	2,44	1,06	,33	4,55	
	Nie założono równości wariancji			2,30	96,67	,024	2,44	1,06	,33	4,55	

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Załącznik 2. Lista spółek polskich uwzględnionych w próbie badawczej

Lp.	Nazwa spółki	Sektor ^{a)}
1	Alchemia	Chemia i surowce
2	Aparator	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
3	Asseco Poland	Technologie
4	Atal	Finanse
5	Auto Partner	Dobra konsumpcyjne
6	Best	Finanse
7	Budimex	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
8	CD Projekt	Handel i usługi
9	Ciech	Chemia i surowce
10	Colian Holding	Dobra konsumpcyjne
11	Comarch	Technologie
12	Cyfrowy Polsat	Technologie
13	Dino Polska	Handel i usługi
14	Dom Development	Finanse
15	Enea	Paliwa i energia
16	Energa	Paliwa i energia
17	Eurocash	Handel i usługi
18	Giełda Papierów Wartościowych w Warszawie	Finanse
19	Globe Trade Centre	Finanse
20	Grupa Azoty	Chemia i surowce
21	Grupa Azoty Zakłady Azotowe Puławy	Chemia i surowce
22	Grupa Kęty	Chemia i surowce
23	Grupa Lotos	Paliwa i energia
24	Inter Cars	Dobra konsumpcyjne
25	Jastrzębska Spółka Węglowa	Chemia i surowce
26	KGHM Polska Miedź	Chemia i surowce
27	Kruk	Finanse
28	LC Corp	Finanse
29	LPP	Dobra konsumpcyjne
30	Lubelski Węgiel Bogdanka	Chemia i surowce
31	Mangata Holding	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
32	Netia	Technologie
33	Neuca	Ochrona zdrowia
34	Orange Polska	Technologie
35	Orbis	Handel i usługi
36	PCC Rokita	Chemia i surowce
37	PGE Polska Grupa Energetyczna	Paliwa i energia

Lp.	Nazwa spółki	Sektor ^{a)}
38	PKP Cargo	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
39	Polimex – Mostostal	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
40	Polski Holding Nieruchomości	Finanse
41	Polski Koncern Naftowy Orlen	Paliwa i energia
42	Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo	Paliwa i energia
43	Rainbow Tours	Handel i usługi
44	Tauron Polska Energia	Paliwa i energia
45	VRG	Dobra konsumpcyjne
46	Wawel	Dobra konsumpcyjne
47	Wielton	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
48	Zakłady Tłuszczowe Kruszwica	Dobra konsumpcyjne
49	Zespół Elektrociepłowni Wrocławskich Kogeneracja	Paliwa i energia
50	Zespół Elektrowni Pątnów-Adamów-Konin	Paliwa i energia

a) Podział sektorów pochodzi z: <https://www.gpw.pl/objasnienia-nazw-sektorow> (dostęp: 1.02.2018).

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik 3. Lista spółek niemieckich uwzględnionych w próbie badawczej

Lp.	Nazwa spółki	Sektor ^{a)}
1	1&1 Drillisch	Technologie
2	Adidas	Dobra konsumpcyjne
3	Axel Springer	Handel i usługi
4	BASF	Chemia i surowce
5	Bayer	Ochrona zdrowia
6	Beiersdorf	Ochrona zdrowia
7	BMW	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
8	Brenntag	Chemia i surowce
9	Carl Zeiss Meditec	Ochrona zdrowia
10	Compugroup Medical	Technologie
11	Continental	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
12	Covestro	Chemia i surowce
13	Daimler	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
14	Delivery Hero	Dobra konsumpcyjne
15	Deutsche Börse	Finanse
16	Deutsche Post	Handel i usługi
17	Deutsche Telekom	Technologie
18	Deutsche Wohnen	Finanse
19	DÜRR	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
20	ENBW	Paliwa i energia
21	E.ON	Paliwa i energia
22	Evonik	Chemia i surowce
23	Evotec	Ochrona zdrowia
24	Fraport	Handel i usługi
25	Fresenius Medical Care AG & Co. KGAA	Ochrona zdrowia
26	Fuchs Petrolub	Chemia i surowce
27	Heidelbergcement	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
28	Henkel KGAA ST.	Dobra konsumpcyjne
29	Hochtief	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
30	Infineon	Technologie
31	Innogy	Paliwa i energia
32	Kion Group	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
33	Lanxess	Chemia i surowce
34	LEG Immobilien	Finanse
35	Linde	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
36	Lufthansa	Handel i usługi
37	MAN	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
38	MTU Aero Engines	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa

Lp.	Nazwa spółki	Sektor ^{a)}
39	Rational	Dobra konsumpcyjne
40	RWE	Paliwa i energia
41	SAP	Technologie
42	Sartorius	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
43	Siemens	Handel i usługi
44	Symrise	Chemia i surowce
45	Telefonica Deutschland	Technologie
46	Thyssenkrupp	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
47	Uniper	Paliwa i energia
48	Volkswagen	Produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa
49	Vonovia	Finanse
50	Zalando	Dobra konsumpcyjne

a) Podział sektorów pochodzi z: <https://www.gpw.pl/objasnienia-nazw-sektorow> (dostęp: 1.02.2018).

Źródło: opracowanie własne.

Abstract

Corporate governance mechanisms and the system of control over financial reporting: The perspective of management board reports of Polish and German public companies

The work concerns the system of control over financial reporting functioning in Polish and German public companies. Since 2009, public companies listed on capital markets in the European Union have been required to present a separate section on the control system over financial reporting in the management board's report.

The research conducted so far in the world did not take into account the influence of corporate governance mechanisms on the scope of disclosures about the system of control over financial reporting, presented as a separate part of the report of the management board of public companies, which constitutes a research gap. In the literature known to the author, there is no compact, comprehensive study devoted to the system of control over financial reporting.

The main objective of the work was to identify the scope of disclosures about the system of control over financial reporting presented in management board reports and corporate governance mechanisms affecting this scope in the practice of Polish and German public companies. The analysis was conducted among companies operating in an insider model of corporate governance.

The empirical research consisted of two parts, i.e. qualitative and quantitative research.

The implementation of the **qualitative research** made it possible to obtain answers to the following research questions:

1. What are the objectives of the control system over financial reporting disclosed in the examined reports of the management board of companies operating in an insider model of corporate governance?
2. Which components of the control system over financial reporting are most often disclosed in the examined reports of the management board of companies operating in an insider model of corporate governance?
3. What are the similarities and differences in the above-mentioned areas between the reports of the board of companies operating on the mature capital market (Germany) and those that operate on the developing capital market (Poland)?

The purpose of the **quantitative research** was to confirm the **main hypothesis of the work**, according to which **the corporate governance mechanisms affect the scope of disclosures about the system of control over financial reporting presented in the reports of management boards of Polish and German public companies** and to confirm seven detailed hypotheses.

The methodological goal of the work was to improve the tool for measuring disclosures on the control system over financial reporting.

The study focused on the disclosures, presented as a separate part of the report, in the reports of the management board on the control system over financial reporting prepared by Polish and German companies in 2017.

As a part of the qualitative study, the content analysis method was used, while the quantitative study used statistical tests, correlation analysis and linear regression.

The scope of disclosures about the system of control over financial reporting presented in the reports of the management board is a dependent variable in the quantitative study.

The results of the qualitative research indicate that there is no unambiguity as to the purpose of the control system over financial reporting in practice of Polish and German companies. The analysis of the main information areas presented by the examined companies shows that the set of components making up the control system over financial reporting was larger in German companies compared to Polish companies.

The results obtained in the quantitative research confirmed the main hypothesis.

The study proved that the scope of disclosures about the system of control over financial reporting presented in the examined reports of management boards of Polish and German public companies is positively affected by: the number of meetings of supervisory boards, the number of audit committee meetings, concentration of ownership and dimensions of national cultures.

The conducted research allowed us to establish that within the same model of corporate governance there are statistically significant differences regarding the scope of disclosures presented by the management boards of public companies, which result from the dimensions of national cultures.

It was found that the share of independent members of supervisory boards in their total number and the institutional investor's presence, did not affect the scope of disclosures regarding the system of control over financial reporting presented in the reports of the management boards of Polish and German public companies.

The results of the research seem to be important for institutions responsible for constructing corporate governance standards (i.e., legal regulations and good practices). They can also be valuable for the management boards of public companies responsible for establishing and maintaining the system of control over financial reporting. Finally, they may be important for members of supervisory boards and their committees who are responsible for monitoring the effectiveness of the control system over financial reporting.

Spis rysunków

Rysunek 1. Zarys koncepcji pracy	18
Rysunek 2. Wybrane zmiany legislacyjne na rzecz doskonalenia standardów ładu korporacyjnego	42
Rysunek 3. Model ujawniania informacji finansowych	49
Rysunek 4. System ładu korporacyjnego a zasady rachunkowości	51
Rysunek 5. Elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową funkcjonującego w spółkach publicznych w świetle prowadzonych dotychczas badań własnych	63
Rysunek 6. Regulacje wydawane przez IASB	69
Rysunek 7. Usytuowanie ujawnień na temat kontroli nad sprawozdawczością finansową w raporcie rocznym	82
Rysunek 8. Mechanizmy ładu korporacyjnego jako elementy systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	85
Rysunek 9. Jednostki odpowiedzialne za zarządzanie, badanie, monitorowanie i nadzór nad systemem rachunkowości	86
Rysunek 10. Dwa wymiary procesu nadzoru nad systemem rachunkowości	90
Rysunek 11. Model trzech linii obrony	101
Rysunek 12. Audytor wewnętrzny jako ekspert zapewniający „komfort”	105
Rysunek 13. Badania własne dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	152

Spis tabel

Tabela 1.	Porównanie otwartego i zamkniętego modelu ładu korporacyjnego	29
Tabela 2.	Przykładowe zagadnienia związane z identyfikacją słabości systemu kontroli wewnętrznej w ramach elementów struktury COSO	74
Tabela 3.	Kluczowe elementy, które należy uwzględnić podczas przeglądu skuteczności systemów zarządzania ryzykiem i kontroli wewnętrznej	80
Tabela 4.	Sprawozdawczość organizacji w świetle wybranych teorii	122
Tabela 5.	Ujawnienia na temat systemu kontroli wewnętrznej – matryca klasyfikacji	142
Tabela 6.	Przegląd wyników badań o charakterze ilościowym dotyczących ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	148
Tabela 7.	Obszary informacyjne zidentyfikowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – perspektywa banków notowanych na GPW w Warszawie	152
Tabela 8.	Obszary informacyjne zidentyfikowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – perspektywa polskiego rynku kapitałowego	154
Tabela 9.	Obszary informacyjne zidentyfikowane w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową – perspektywa polskiego i niemieckiego rynku kapitałowego	155
Tabela 10.	Cele cząstkowe systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez spółki polskie oraz niemieckie w raportach zarządu	169
Tabela 11.	Cele systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez spółki polskie oraz niemieckie	169
Tabela 12.	Obszary informacyjne dotyczące systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowane przez większość badanych spółek funkcjonujących w zamkniętym modelu ładu korporacyjnego	172
Tabela 13.	Główne obszary informacyjne prezentowane przez polskie i niemieckie spółki publiczne w ramach ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową	173
Tabela 14.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Audyt finansowy”	174
Tabela 15.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Ogólna charakterystyka systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową”	175
Tabela 16.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Regulacje”	178
Tabela 17.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Sporządzanie sprawozdań finansowych”	179

Tabela 18.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Rada nadzorcza”	181
Tabela 19.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Narzędzia informatyczne”	183
Tabela 20.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Audyty wewnętrzny”	183
Tabela 21.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Ryzyko”	185
Tabela 22.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Rachunkowość zarządcza”	186
Tabela 23.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Organizacja systemu rachunkowości”	187
Tabela 24.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Bezpieczeństwo i ochrona danych”	188
Tabela 25.	Szczegółowe pozycje ujawnień prezentowane przez spółki polskie i niemieckie w ramach grupy informacyjnej „Zarządzanie jakością”	188
Tabela 26.	Szczegółowe pozycje ujawnień – statystyki dla polskiej i niemieckiej grupy spółek	189
Tabela 27.	Poziom transparentności ujawnień na temat systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową prezentowanych w raportach zarządu polskich i niemieckich spółek	190
Tabela 28.	Definicje oraz sposób pomiaru zmiennych	210
Tabela 29.	Statystyki opisowe – spółki polskie oraz niemieckie	213
Tabela 30.	Korelacje między zmiennymi (rho Spearmana) – spółki polskie oraz niemieckie	215
Tabela 31.	Korelacje między zmiennymi (rho Spearmana) – spółki polskie	216
Tabela 32.	Korelacje między zmiennymi (rho Spearmana) – spółki niemieckie	217
Tabela 33.	Model regresji nr 1A i 1B – spółki polskie i niemieckie	219
Tabela 34.	Model regresji nr 2 – spółki polskie	222
Tabela 35.	Model regresji nr 3 – spółki polskie	224
Tabela 36.	Model regresji nr 4 – spółki niemieckie	225

Od Redakcji

Jacek Gad ukończył w 2006 roku studia magisterskie na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego oraz w 2008 roku na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Pracę na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego na stanowisku asystenta rozpoczął w 2008 roku. Stopień doktora uzyskał w roku 2010 na podstawie rozprawy pt. *Rachunkowość w procesie nadzoru w spółkach publicznych*, napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Ewy Walińskiej. Od 2010 roku jest zatrudniony na stanowisku adiunkta. W latach 2011–2013 pełnił funkcję członka zarządu Stowarzyszenia Innowatorów Zarządzania na Wydziale Zarządzania UŁ. Od 2017 roku jest redaktorem tematycznym czasopisma „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, natomiast od 2018 roku pełni funkcję kierownika studiów podyplomowych Audyt wewnętrzny w administracji i gospodarce. Od roku 2017 jest członkiem Rady Wydziału Zarządzania UŁ. Od czterech lat współorganizuje ogólnopolskie, cykliczne konferencje dotyczące ładu korporacyjnego.

Jego zainteresowania naukowe dotyczą mechanizmów ładu korporacyjnego, w tym działalności rad nadzorczych w praktyce spółek publicznych, organizacji systemu komunikacji w spółkach publicznych, systemu kontroli nad sprawozdawczością finansową spółek publicznych, międzynarodowych oraz krajowych regulacji dotyczących ładu korporacyjnego, dobrych praktyk spółek publicznych, współczesnej sprawozdawczości niefinansowej oraz finansowej, w tym w szczególności implementacji w praktyce sprawozdawczej koncepcji wyniku całościowego.

Jest autorem lub współautorem ponad 70 publikacji, w tym artykułów opublikowanych w polskich i zagranicznych czasopismach, takich jak: „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, „Business and Economic Horizons”, „Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe”, „e-Finance”, „e-mentor”, „Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation”, „Management and Business Administration. Central Europe”, „Modern Management Review”, „Problemy Zarządzania”, „Przegląd Organizacji”, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”. Prowadzone przez niego badania finansowane były między innymi przez Narodowe Centrum Nauki.

Jest promotorem 141 prac magisterskich i licencjackich, spośród których szesnaście zostało nagrodzonych w konkurach wydziałowych, dwie w konkursach regionalnych oraz osiem w konkursach ogólnopolskich. Otrzymał: pięć nagród Rektora UŁ za działalność naukową, dwie nagrody Rektora UŁ za działalność dydaktyczną oraz trzy nagrody Rektora UŁ za działalność organizacyjną. Jego obie prace magisterskie oraz praca doktorska zostały nagrodzone w ogólnopolskim konkursie na najlepsze prace naukowe z dziedziny rachunkowości, organizowanym przez Radę Naukową Stowarzyszenia Księgowych w Polsce.